

ARCHEOLOGIE
PRAVĚKÝCH ČECH / 6

DOBA HALŠTATSKÁ

PRAHA
2008

**ARCHEOLOGIE
PRAVĚKÝCH ČECH / 6**

DOBA HALŠTATSKÁ

*Publikace byla vydána
s podporou Grantové agentury ČR
(projekt reg. č. 404/06/1262)*

ARCHEOLOGIE PRAVĚKÝCH ČECH / 6

DOBA HALŠTATSKÁ

Natalie Venclová (ed.)

Petr Drda

Miloslav Chytráček

Drahomír Koutecký

Jan Michálek

Vít Vokolek

podklady poskytl:

Pavel Sankot

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

PRAHA 2008

Editoři Archeologie pravěkých Čech

Luboš Jiráň, Natalie Venclová

Autoři textů a podkladů

Petr Drda

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

Letenská 4, 118 01 Praha 1

drda@arup.cas.cz

Miloslav Chytráček

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

Letenská 4, 11801 Praha 1

chytracek@arup.cas.cz

Drahomír Koutecký

Ústav archeologické památkové péče

severozápadních Čech

Žižkova 835, 43401 Most

office@uappmost.cz

Jan Michálek

Čelakovského 1124, 38601 Strakonice

janmichalek@email.cz

Pavel Sankot

Národní muzeum,

Oddělení prehistorie a protohistorie

Václavské nám. 68, 11579 Praha 1

pavel_sankot@nm.cz

Natalie Venclová

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

Letenská 4, 118 01 Praha 1

venclova@arup.cas.cz

Vít Vokolek

Národní muzeum,

Oddělení prehistorie a protohistorie

Václavské nám. 68, 11579 Praha 1

Archeologie pravěkých Čech 6

DOBA HALŠTATSKÁ

Natalie Venclová (ed.),

Petr Drda, Miloslav Chytráček, Drahomír Koutecký,

Jan Michálek, Vít Vokolek

Vydal Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

Letenská 4, 118 01 Praha 1

Redakce neperiodických tisků Petr Meduna

Obálka Petr Meduna

Redakční zpracování Pavel Zátka

Grafická úprava, sazba a zlom Oleg Man

Tisk Helvetica & Tempora, s. r. o.,

Pod kaštany 246/8, 160 00 Praha 6

© autoři, 2008

ISBN 978-80-86124-79-7

Obsah

Předmluva	9
1 Úvod (kap. 1–6, 8–9: <i>N. Venclová, P. Drda, M. Chytráček, D. Koutecký, J. Michálek, V. Vokolek</i> ; podklady <i>P. Sankot</i>)	11
2 Dějiny bádání	13
2.1 Doba halštatská, Ha C až Ha D1	13
2.2 Pozdní doba halštatská, Ha D2 až LT A	15
3 Hlavní prameny	18
4 Chronologie a periodizace	26
4.1 Středoevropské chronologické systémy pro dobu halštatskou	26
4.2 Doba halštatská, Ha C až Ha D1	27
4.3 Pozdní doba halštatská, Ha D2 až LT A	29
5 Přírodní zdroje a jejich využívání	30
5.1 Klima a vegetace	30
5.2 Voda a její dostupnost	30
5.3 Dřevo a stavební kámen	31
6 Výrobní areály a aktivity	32
6.1 Získávání potravy	32
6.1.1 Zemědělství	32
6.1.2 Chov domácích zvířat	33
6.1.3 Lov a rybolov	34
6.1.4 Sběr	34
6.1.5 Výroba potravinářských produktů	35
6.2 Domácká výroba	35
6.2.1 Výroba keramiky	36
6.2.2 Textilní výroba	37
6.2.3 Zpracování kamene	39
6.2.4 Zpracování organických materiálů	39
6.3 Specializovaná výroba	41
6.3.1 Hutnictví železa	41
6.3.2 Kovářství	41
6.3.3 Bronzová metalurgie	42
6.3.4 Získávání a zpracování zlata	42
6.3.5 Získávání a zpracování černých materiálů	44
6.3.6 Zpracování jantaru	44
6.3.7 Specializovaná výroba keramiky	44
7 Období Ha C až Ha D1: kulturně specifická charakteristika	45
7.1 Bylanská kultura (<i>D. Koutecký</i>)	46
7.1.1 Osídlené území, hustota a kontinuita sídelních areálů	46
7.1.2 Formy obytných areálů	46
7.1.2.1 Nehrazené rovinné areály	46

7.1.2.2	Výšinné areály	46
7.1.3	Nemovité objekty v obytných areálech	48
7.1.4	Movité artefakty	49
7.1.4.1	Keramika	49
7.1.4.2	Železo a bronz	52
7.1.4.3	Zlato	55
7.1.4.4	Sklo	55
7.1.4.5	Černé materiály	56
7.1.4.6	Kámen	56
7.1.4.7	Organické materiály	58
7.1.5	Rituální areály a aktivity	60
7.1.5.1	Pohřební areály	60
7.1.5.2	Nepohřební rituální areály	66
7.2	Halštatská mohylová kultura (<i>J. Michálek, M. Chytráček</i>)	66
7.2.1	Osídlené území, hustota a kontinuita sídelních areálů	66
7.2.2	Formy obytných areálů	67
7.2.2.1	Nehrazené rovinné areály	67
7.2.2.2	Výšinné areály	67
7.2.3	Nemovité objekty v obytných areálech	68
7.2.4	Movité artefakty	70
7.2.4.1	Keramika	70
7.2.4.2	Železo a bronz	73
7.2.4.3	Zlato	75
7.2.4.4	Sklo	78
7.2.4.5	Kámen	78
7.2.4.6	Organické materiály	78
7.2.5	Rituální areály a aktivity	78
7.2.5.1	Pohřební areály	78
7.2.5.2	Nepohřební rituální areály	82
7.3	Slezskoplatěnická kultura (<i>V. Vokolek</i>)	84
7.3.1	Osídlené území, hustota a kontinuita sídelních areálů	84
7.3.2	Formy obytných areálů	85
7.3.2.1	Nehrazené rovinné areály	85
7.3.2.2	Hrazené výšinné areály	85
7.3.2.3	Jiné výšinné areály	85
7.3.3	Nemovité objekty v obytných areálech	85
7.3.4	Movité artefakty	86
7.3.4.1	Keramika	86
7.3.4.2	Železo a bronz	91
7.3.4.3	Zlato a stříbro	93
7.3.4.4	Sklo	93
7.3.4.5	Kámen	93
7.3.4.6	Organické materiály	93
7.3.5	Rituální areály a aktivity	93
7.3.5.1	Pohřební areály	93
7.3.5.2	Nepohřební rituální areály	97
7.4	Billendorfská kultura (<i>D. Koutecký, V. Vokolek</i>)	97
8	Pozdní doba halštatská, Ha D2 až LT A	100
8.1	Osídlené území, hustota a kontinuita sídelních areálů	100
8.2	Formy obytných areálů	101
8.2.1	Nehrazené rovinné areály	101
8.2.2	Hrazené areály – dvorce	103
8.2.3	Nehrazené výšinné areály	104
8.2.4	Hrazené výšinné areály – hradiště	104

8.3 Nemovité objekty v obytných areálech	111
8.4 Movité artefakty	114
8.4.1 Keramika	114
8.4.2 Železo a bronz	119
8.4.3 Zlato a stříbro	133
8.4.4 Sklo	135
8.4.5 Černé materiály	135
8.4.6 Kámen	135
8.4.7 Organické materiály	135
8.5 Rituální areály a aktivity	137
8.5.1 Pohřební areály	137
8.5.1.1 Mohylová pohřebiště	138
8.5.1.2 Plochá žárová pohřebiště	140
8.5.1.3 Ploché kostrové hroby období LT A	144
8.5.2 Nepohřební rituální areály	145
8.5.2.1 Uměle budovaná rituální místa	145
8.5.2.2 Přírodní rituální místa	145
8.5.2.3 Rituální aktivity v obytných areálech	147
8.5.3 Halštatská symbolika	147
8.5.4 Laténské umění	149
9 Ekonomika a společnost halštatského období	151
9.1 Ekonomika a její struktura	151
9.2 Kontakty halštatského období	151
9.3 Společnost a její struktura	155
9.4 Význam a evropský kontext kultur halštatského období v Čechách	158
Prameny a literatura	161
Přílohy 1–16	

Předmluva

Svazek Doba halštatská, 6. díl řady Archeologie pravěkých Čech, zahrnuje celé halštatské období včetně starší doby laténské. Autorský kolektiv tvoří jak archeologové, kteří se tomuto období věnují komplexně ve svých zájmových regionech, tak badatelé, kteří se zabývají určitými tématy na základě náleзовého fondu z celých Čech. Metodické přístupy a důraz kladený na jednotlivé aspekty studia doby halštatské se pochopitelně liší v závislosti na pracovních zájmech a osobnostech jednotlivých autorů.

Doba halštatská ve výše uvedeném pojetí, a také tento svazek, se dělí na dva úseky – jednak halštatské období s jednotlivými teritoriálně vymezenými kulturami bylanskou, halštatskou mohylovou, slezskoplatěnickou a billendorfskou, jednak pozdně halštatské období končící starší dobou laténskou, kulturně již jednotné. Tato období jsou pojednána odděleně, přičemž v prvním z nich byly jednotlivé kultury zpracovány jako samostatné celky. Pro obě období jsou společné úvodní kapitoly s obecnou tematikou týkající se celé doby halštatské. Do této části byla zařazena také kapitola zabývající se výrobními areály a aktivitami, kulturně nerozlišitelnými. Ostatní témata, tj. aktivity spojené se sídlením a aktivity rituální, jsou pojednána v kapitole zabývající se kulturně specifickou charakteristikou jednotlivých halštatských kultur a kultury pozdně halštatského období. V této práci nebylo možné zabývat se hlouběji otázkami kulturní specifičnosti, a tedy ani definicí archeologické kultury obecně, která musí být řešena na teoretické úrovni. Jen na okraj lze poznamenat, že archeologie (nejen česká) by měla podrobit analýze shody a rozdílů mezi entitami doby halštatské, běžně označovanými jako kultury, i když jde spíše o kulturní skupiny v rámci halštatského okruhu v Evropě (platí to i o bylanské a halštatské mohylové kultuře).

Důraz na faktografii, společný pro celou ediční řadu, se v tomto svazku projevuje nejen popisnými částmi věnovanými artefaktům, ale také samostatným zpracováním výrobních činností, jejichž výstupem, resp. finálním výrobkem jsou právě artefakty. Stručný výklad je doplněn poměrně hojnými odkazy na literaturu, kde

čtenář najde další informace nebo detailní výklad k tématům zde jen naznačeným. To platí také o rozsáhlé obrazové dokumentaci. Kresebná dokumentace byla většinou převzata od jednotlivých autorů bez větších úprav, a není tedy jednotně provedená. To umožňuje porovnat různé používané způsoby dokumentace, které zase odrážejí variabilitu archeologických interpretací.

Cílem práce bylo ukázat současný stav výzkumu doby halštatské a také kvalitu a obsáhlou náleзовého fondu. Získaná data vybízejí k řešení nových okruhů otázek a měla by se stát výzvou pro další badatele.

Autorský tým se podílel na vytvoření práce v různé míře. Své autory, uvedené v obsahu i textu, mají kapitoly věnované jednotlivým halštatským kulturám, tj. kapitoly 7.1 (D. Koučeký), 7.2 (J. Michálek a M. Chytaráček), 7.3 (V. Vokolek) a 7.4 (D. Koučeký a V. Vokolek), ostatní části jsou společným dílem všech autorů. Podklady k většině kapitol poskytl P. Sankot.

Děkujeme všem, kdo přispěli k přípravě a vydání tohoto díla. Za podnětné diskuse, konzultace a další informace vděčíme D. Dreslerové, L. Jiráňovi a M. Kunovi. Srdečný dík patří archeologům, muzejníkům a dalším spolupracovníkům, kteří ochotně poskytli informace a dokumentaci k často ještě nepublikovaným archeologickým nálezům, zejména A. Benešovi, Ž. Brničovi, M. Ernému, P. Fosterovi, M. Gojdovi, P. Holodňákovi, R. Křivánkovi, A. Majerovi, J. Maříkovi, M. Metličkovi, V. Mošnovi, D. Perlíkovi, T. Polišenskému, J. Řídkému, Z. Smržovi, A. Šilhové, L. Šmejnovi, J. Valentové a V. Volfovi. Na kresebné dokumentaci se podílely H. Komárková a J. Minarčíková, na fotografických pracích H. Toušková a V. Jílková. Fotodokumentaci poskytlo Národní muzeum v Praze a ÚAPPSZČ Most. Za technické zpracování kresebné dokumentace a sestavení tabulek děkujeme B. Hružové, za úpravy fotografické dokumentace M. Mazancové a E. Čepelákové, za přípravu databázových souborů D. Křivánkové. Mapy a další digitální podklady zhotovil Č. Čišecký.

*N. Venclová
prosinec 2007*

1 Úvod

Dobou halštatskou začíná ve střední Evropě doba železná. Lze ji charakterizovat jako období dynamického společenského a ekonomického vývoje, vyznačující se otevřeností vůči nejrůznějším impulzům a idejím, v postupně vzrůstající míře zejména ve vztahu k antickému světu, ale při zachování vlastní identity. Eponymní lokalita Hallstatt v Solné komoře v Rakousku se svými solnými doly a pohřebišťem s hroby bohatě vybavenými množstvím importovaných předmětů jakoby předznamenávala významné aspekty halštatského období, totiž vzrůstající význam specializované výroby a rozšiřování kontaktů, nejen obchodních, s antickým světem. Autorem názvu **halštatské období** je H. Hildebrand (1874), který takto označil starší část (předřímské) doby železné. Z hlediska archeologické klasifikace zahrnuje doba halštatská stupně Ha C a Ha D, ale také stupeň LT A v chronologickém systému P. Reineckeho (1902; 1904; 1906; 1911), který je dosud běžně přijímán a používán ve střední Evropě.

Období stupňů Ha C a Ha D1 bývá nepřilíživě vhodně označováno jako mladší doba halštatská, k rozlišení od „starší doby halštatské“, jak se kdysi nazývalo předcházející období Ha A až Ha B, patřící ještě do doby bronzové. V Ha C až Ha D1 zasahují na území Čech dva kulturní okruhy: halštatský a popelnicových polí. Do halštatského okruhu náleží kultury bylanská ve středních a severozápadních Čechách a halštatská mohylová v západních a jižních Čechách, do okruhu popelnicových polí kultura slezskoplatěnická ve východních Čechách a kultura billendorfská v severozápadních a severních Čechách a v severní části středních Čech.

Následující období počínaje stupněm Ha D2 se nazývá pozdní doba halštatskou; zdánlivě nelogicky se k němu řadí také starší (někdy označovaná též jako časná) doba laténská, resp. stupeň LT A podle výše uvedeného Reineckova systému (Reinecke 1902). Ve starší české literatuře se lze setkat také s pojmenováním „halštatsko-laténské“ období a na regionální úrovni s označením „cítolibská skupina“, „hořejanský typ“ a „turnovský typ“ pro lokální skupiny pozdní doby halštatské. Dnes se tyto termíny obvykle již nepoužívají. Tento terminologický chaos vyplývá z více než stoleté tradice bádání. Termín doba či kultura laténská se odvozuje od naleziště La Tène (pomístní název s významem mělčiny) na břehu jezera Lac de Neuchâtel (Neuenburger See) v dnešním západním Švýcarsku, odkud bylo ve 2. polovině 19. století a na počátku 20. století

získáno množství předmětů zhotovených a zdobených v tehdy neznámém, novém stylu (srov. Vouga 1923), který dostal podle uvedené lokality označení „laténský“. Tento styl se ujímá právě na začátku stupně LT A, který však svými ostatními projevy navazuje na předchozí halštatský stupeň a jeví se jako součást halštatské kultury.

Doba halštatská nebyla zpočátku, v období Ha C–D1, kulturně jednotná; teprve období Ha D2 až LT A se jeví jako vnitřně konzistentní a kulturně natolik homogenní, že v něm již není možné rozeznat jednotlivé, dříve víceméně snadno odlišitelné kultury. Výjimkou je snad pouze oblast severozápadočeského Polabí, kde se kontinuálně projevující kultura billendorfská setkává s dalšími kulturními impulzy z oblastí v severozápadním sousedství Čech. Některé specifické rysy si v tomto období zachovává i území slezskoplatěnické kultury ve východních Čechách.

Halštatská kultura byla v Ha C–D1 rozšířena na rozsáhlém území severně, západně a jihovýchodně Alp; dělí se na západohalštatský a východohalštatský okruh, jejichž hranice bývá hledána kdesi na linii od eponymního naleziště v Hallstattu na sever. Čechy se obvykle řadí ještě k západohalštatskému okruhu, resp. na jeho východní okraj (srov. Egg – Pare 1995, 161, 167), takže východní okraj území bylanské a halštatské mohylové kultury tvoří zároveň východní hranici západohalštatského okruhu (Törbrügge 1991, Beilage 11). Hranice mezi oběma okruhy byla ve skutečnosti značně neostrá a oboustranně prostupná.

Okruh popelnicových polí zahrnoval v tomto období severní část Moravy, Slezsko a východní Čechy; východočeské území se slezskoplatěnickou kulturou tvoří jeho okrajovou jihozápadní část. V halštatském období tento okruh chronologicky a kulturně vychází z poměrů v mladší době bronzové (Vokolek 1999). Na předchozí vývoj popelnicových polí navazuje také billendorfská kultura, pro niž severní část Čech představuje jen východní a jihovýchodní okraj jejího území, které zahrnuje zejména Sasko, Lužici a Dolní Slezsko.

Dobu halštatskou charakterizuje přijetí technologie výroby železa a jeho běžné užívání k výrobě nástrojů, zbraní a dalších artefaktů, zpočátku ještě spolu s bronzem. Zbraně, používání ceremoniálního vozu taženého koňmi a jízda na koni se stávají znakem společenského statusu. Postupně vzrůstá intenzita kontaktů s klasickým světem, zejména etruským a řeckým, ale pro-

střednictvím východohalštatského okruhu a nomádských kultur také s východními oblastmi a kulturami. Výměnou za suroviny (cín, zlato, jantar) a zřejmě i otroky nebo dobytek získává halštatský svět včetně území Čech jako jedné z hlavních progresivních oblastí této doby prestižní zboží a spolu s ním také nové technologie a ideje. Nejvyšší vrstvy přijímají určité vzorce společenského chování – píčí slavnosti převzaté z mediteránního světa se vyvíjejí v mocenský nástroj elit, mění se vojenské mechanismy a ideologie (vznik vojenských družin, vůz, jízda na koni) a dochází ke změnám technologií (techniky rostlinné výroby, výroba a zpracování železa, používání hrnčířského kruhu). Symbolika, vyjadřovaná víceméně geometrickým stylem s dominujícími solárními motivy, se od starší doby laténské (LT A) mění v abstraktní styl používající rostlinné, zoomorfní a antropomorfní prvky. Nastupující ideologické změny, odrážející se v používaném symbolismu, se projevují také ve vymizení depotů bronzových předmětů a v pohřebním ritu postupným přijímáním pohřbívání nespálených těl, a obecně ve větší variační šíři pohřebních zvyklostí v konstrukci hrobů i ve skladbě hrobové výbavy. Vybavování vybraných hrobů dřevěnými a kamennými komorami, monumentální rozměry některých mohyl, výběrové ukládání mečů, vozů, koňského postroje a importovaného zboží do hrobů odráží postupně se vytvářející komplexní strukturu společnosti, jak to v profánní

oblasti dokumentuje variabilita sídlištních útvarů, sahající od vesnických otevřených osad až po výšinné, složitě hrazené areály různých velikostí. Komplexitu halštatské společnosti ostatně odrážejí také lapidární a zkreslující, nicméně pro nejnápadnější hroby a sídlištní areály běžně používané termíny „knížecí hroby“ a „knížecí sídla“, přebírané z německé archeologie.

Období začínající starší dobou laténskou nebo i dříve bývá také nazýváno protohistorií; jde totiž o dobu, kdy se střední Evropa dostává do oblasti zájmu antického světa a je zmiňována v historických pramenech – zprávách řeckých a latinských autorů. Z tohoto zdroje, konkrétně od Hérodota (*Historiae*), také pochází informace, že území, kde archeologie rozpoznává kulturu laténskou, je nejpozději od 5. století př. Kr. domovem Keltů. Protože Hérodotos čerpal z Hékataia z Mílétu, který působil v 6. století př. Kr., vztahuje se zpráva jistě již k této době. Současně se objevují historická jména dalších, z pohledu příslušníků antických civilizací „barbarských“ kmenů či národů, jako jsou např. Kimmeriové, Thrákové, Skytové, Illyrové a Veneti, s nimiž přicházely středoevropské halštatské populace do různorodých a různě zprostředkovaných kontaktů, pokud tak můžeme soudit podle svědectví archeologických nálezů. Archeologie a historie se pak shodují, že partneři z antického světa, zejména asi obchodními, byli pro zaalpské kultury doby halštatské především Řekové a Etruskové.

2 Dějiny bádání

Je třeba konstatovat, že v přístupu ke studiu doby halštatské v Čechách nejen že nedošlo k vypracování nějaké vlastní obecně platné badatelské koncepce, ale zdejšími badatelé tu nebyl ani důsledně aplikován nebo testován některý z evropských teoretických modelů. Připomeňme koncept „knížecího sídla“, pocházející z konce 60. let 20. století a vypracovaný na základě nálezů z hradiště Heuneburg (*Kimmig 1969*), a zejména model světové ekonomiky, resp. centra a periferie, vzniklý v 70. letech 20. století (srov. *Kristiansen 1998* s lit.), považující kultury mimo středomořský svět za periferní závislou zónu a přeceňující význam obchodu s antickými civilizacemi pro místní vývoj; tento model byl aplikován právě na halštatskou Evropu (k diskusi a kritice srov. *Eggert 1997; Brun 1997; Bats 2006* s lit.).

Nedostatek teorie spojuje Čechy s oblastí německou, které vděčí české bádání za rozsáhlý fond utříděného srovnávacího materiálu daného období. Jak ukazuje tato kapitola, bohatá česká nálezová základna a její důkladné poznání díky systematické práci několika generací badatelů však již vytváří dostatečný prostor pro testování nejrůznějších modelů a paradigmat napříč jednotlivými kulturami a časovými úseky. To bude úkolem nejbližší budoucnosti.

Jednotlivé kultury a kulturní okruhy doby halštatské v Čechách byly rozeznány již před více než sto lety. Ke škodě věci byly, až na výjimky, dosud studovány odděleně; proto se také tato kapitola dělí nejen podle dvou hlavních časových úseků, ale ve starším z nich (v Ha C–D1) ještě podle kultur.

2.1 DOBA HALŠTATSKÁ, HA C AŽ HA D1

Bylanská kultura

Eponymní pohřebiště v Bylanech u Českého Brodu prokopal J. L. Píč (*1896–97; 1898–99*) a ve *Starožitnostech země České* nálezy bylanské kultury, získané činností skupiny spolupracovníků, registroval, i když se mu je nepodařilo správně časově zařadit. K. Buchtela a L. Niederle s přispěním antropologa J. Matiegky v *Rukověti české archeologie* (*1910*) uváděli kulturu bylanskou dohromady s kulturou platěnickou, což platí i pro J. Schránila (*1928*). A. Stocký (*1925; 1930*) podrobil Píčovo pojetí kultur doby halštatské kritice a kulturu bylanskou pojímal odděleně od platěnické.

Teoretický výzkum bylanské kultury silně ovlivnili zejména J. Böhm a J. Filip. J. Böhm (*1925*) jako první

bylanskou kulturu roztrídil, a to na tři časové úseky, datované pomocí kovových předmětů a charakterizované podle významných pohřebišť: starší období – Praha-Střešovice, střední – Bylany, mladší – Číčovičky. Toto třídění platí v hrubých obrysech dodnes. Böhm také rozdělil hroby na dvě skupiny, tj. velké kostrové a žárové, bohatě vybavené, a malé popelnicové s chudou výbavou. Hroby interpretoval z hlediska sociálního a etnického: velké hroby připsal cizím, přistěhovalým příslušníkům aristokracie, popelnicové hroby domácí populaci knovízské tradice. Ve své studii o základech halštatského období (*Böhm 1937*) se dotkl také vzniku a chronologie kultury období Ha C. J. Filip (*1936–37*) podrobně zhodnotil bylanské nálezy v rámci doby halštatské ve střední Evropě. Kulturu halštatskou rozdělil z geografického hlediska na dvě oblasti – západohalštatskou, kam zařadil i kulturu bylanskou, a východohalštatskou, a charakterizoval jejich archeologickou náplň. Pokusil se stanovit hranice mezi bylanskou, platěnickou a halštatskou mohylovou kulturou. Typy hrobů, mezi nimiž rozlišoval velké komorové a malé popelnicové hroby, interpretoval ze socioetnického hlediska podobně jako J. Böhm.

Poznání bylanské kultury velmi pokročilo mezi dvěma světovými válkami, kdy byla nálezová základna značně rozšířena. V pražské oblasti byla odkryta nová bylanská pohřebiště v Praze-Bubenči, Dolní Liboci a Střešovicích, zpracovaná ovšem daleko později (*Fridrichová – Koutecký – Slabina 1996; 1997* s lit.). Na Kolínsku významně přispěl k poznání bylanské kultury F. Dvořák výzkumem pohřebišť v Hradeníně, Plaňanech, Poboří, Kouřimi a jinde (*Dvořák 1934–35; 1936; 1936–38; 1938*). V severozápadních Čechách, zejména na Litoměřicku, Mostecku a Chomutovsku, se o nové nálezy (např. pohřebiště Straškov-Račíněves, Budyně nad Ohří, Litoměřice) zasloužili němečtí badatelé soustředění okolo časopisu *Sudeta*, zejména E. Benninger, H. Födisch, H. Preidel a jiní, kteří přispěli k poznání tohoto území také pořizováním soupisů nálezů z jednotlivých regionů (srov. *Födisch 1940; Preidel 1934; 1935*). Starší hrobové nálezy z Poohří zveřejnil později M. Zápotocký (*1964*).

Od 50. let 20. století vedl rozvoj terénní činnosti v severozápadních Čechách (velkoplošné záchranné výzkumy v souvislosti s povrchovou těžbou uhlí a s další stavební činností) k objevení a výzkumu řady nových nalezišť, zejména pohřebišť (Lovosice: *Pleiner 1959*). Rozkvět terénního i teoretického výzkumu bylanské

kultury spadá především do období činnosti D. Kouckého. Základem jeho práce se stalo vypracování detailní klasifikace a relativní chronologie bylanské kultury a analýza pohřebního ritu s dodnes používanou klasifikací skupin pohřbů podle výbavy (*Kouček 1968* s lit.). Příslušníky jednotlivých skupin považoval D. Kouček jednak za cizí protokeltské přistěhovalce přišlé ze západu (kostrové hroby s vozy, koňským strojem a zbraněmi), jednak za původní místní obyvatelstvo v podřízeném postavení (žárové hroby). Výsledky bádání o bylanské kultuře v Čechách se staly podkladem také pro studii o halštatské malované keramice (*Siegfried-Weiss 1979*).

D. Kouček své četné vlastní nálezy, zejména hrobové, v úplnosti zveřejnil a vyhodnotil (Poláky: *Kouček – Smrč 1991; Kouček 1993b*; Rvenice: *Kouček 1966*; Vikletice: *Kouček 1988a*; další výzkumy v severozápadních Čechách: *Kouček 2000a; 2000b; 2003b; 2003c; 2006*), podílel se na zpracování a publikaci nálezů z pohřebišť na území Prahy (*Fridrichová – Kouček – Slabina 1996; 1997; 1999*), Kolína (*Kouček – Sedláček 1984*), Čelákovic (*Kouček – Špaček 1982*) a zpracoval staré nálezy z eponymní lokality Bylany (*Kouček 2003a*). Podstatně méně pozornosti se dostalo sídlištím, která byla zčásti poznána zejména v pražské oblasti (*Fridrichová 1974*) a na Kolínsku (*Sedláček 1980*). První pokus o poznání struktury bylanského osídlení a jeho přírodního kontextu představuje soupis nálezů z regionu lounského Poohří (*Pleinerová – Pleiner 1981*). Postupně byly zpracovány další sídlištní soubory (*Kouček 1985; 1988a; 1988b; 2004a; Kouček – Špaček 2004*). Studovány a zveřejněny byly v nedávné době také soubory ze sídelních a pohřebních areálů bylanské kultury z Kutnohorska a Čáslavska (*Šumberová 1996a; 1996b*). Ačkoli je tedy dnes k dispozici široká nálezová základna, komplexní moderní vyhodnocení bylanské kultury dosud chybí.

Halštatská mohylová kultura

Od počátku archeologického bádání v Čechách patřila k předmětu zájmu archeologů četná mohylová pohřebišť západních a jižních Čech (*Smolík 1882–84*, 1). L. Niederle (*1893*, 471) rozlišil poprvé podle inventáře mohyly doby bronzové od mohyl doby železné a J. L. Píče (*1900*) považoval „pokolení kamenných mohyl“ za jeden lid, který zůstal v zemi nepřetržitě od nejstarších mohyl až do doby keltské. F. X. Franc (*1890; 1906*) prováděl výzkum mohyl na Úslavě i v okolí Plzně; pečlivé pozorování a dokumentace nálezových okolností i přísné zachovávání nálezových celků mu umožnilo rozlišit inventář mohyl do tří na sebe navazujících kultur, které označil písmeny C, D, E. Podařilo se mu tak oddělit kulturu mohylovou střední doby bronzové (C) od milavečské a halštatské (D) a nejmladší laténské (E). J. Eisner (*1924*) poprvé charakterizoval inventář

halštatské mohylové kultury stupně Ha C i Ha D a oddělil ji od kultur milavečské a laténské.

Přehledný obraz náplně a kulturního zařazení západočeské skupiny halštatské mohylové kultury vytvořila V. Šaldová (*1965; 1968*), která prozkoumala pohřebišť v Nynčích a utřídila všechny dostupný materiál z ostatních západočeských pohřebišť. Ten byl později rozšířen hrobovými celky z období počátků pohřbívání v Manětíně-Hrádku (*Soudská 1994*), některými nově publikovanými nálezy ze starších výkopů mohyl (*Hralová 1987b; 1993*) i nálezy z pohřebišť zkoumaných v poměrně nedávné době (*Šaldová 1974a; 1992; 1994*).

Sídliště halštatské mohylové kultury v západních Čechách nebyla dlouho známa. Ohrazený dvorec z období Ha C/Ha D1 a Ha D1 ve Štítarech n. Radbuzou–Hostěticích byl zjištěn až koncem 80. let 20. století (*Chytráček 1994; 1997; 2002b*). Existence rovinných sídlišť stupně Ha C byla prokázána teprve během posledních let v souvislosti s velkými plošnými odkryvy ve střední části západních Čech (*Chytráček – Metlička 2004* s lit.).

V jižních Čechách byl základní fond pro poznání doby halštatské získán již v druhé polovině 19. století, kdy po období náhodných odkryvů a neodborných výkopů mohyl s bohatými pohřby (např. r. 1860 Rovná a Dražejov) nastoupilo období prvních plánovitých výkopů mohyl, započaté r. 1866 v Plavu u Českých Budějovic (*Hraše – Stulík 1866–67*) a pokračující až do počátku 20. století. Pod vedením J. L. Píče a J. Richlého byla (neúplně) prokopána většina významných jihočeských lokalit, jako např. Hánov 1895, Řepeč 1880, 1897, Sepekov 1865, 1878 a 1898, Křtěnov 1882–1883 (*Píč 1900*). Období první poloviny 20. století je charakterizováno výzkumy muzea v Českých Budějovicích (např. A. Lindner – Dubné, I. Wodiczka – Pašovice, Hosty aj.), muzea v Táboře (J. Švehla – Skalice aj.) a především výzkumy B. Dubského zejména na Strakonicku a Písecku (*Dubský 1949*). Již od počátku archeologického zájmu byla věnována pozornost i výšinným sídlištím a hradištím (J. N. Woldřich a J. V. Želízko, později B. Dubský a J. Maličský), i sídlištím rovinným, na jejichž odkryvech se nejvíce podílel B. Dubský. Ve dvacátých letech prozkoumali řadu mohyl u Lázu a Malenic na Strakonicku J. Böhm a A. Stocký. První moderní výzkum mohyl zahájila v r. 1930 americká expedice Harvardské univerzity, vedená V. J. Fewkesem za asistence R. W. Ehricha na lokalitě Hroby u Křtěnova a v r. 1951 v Babíně u Horažďovic. Začátkem 50. let byly dosavadní poznatky, spolu s nálezy západočeskými, také vyhodnoceny (*Šaldová 1952*).

Po téměř dvacetileté přestávce nastalo od 60. let 20. století období převážně záchranných výzkumů. Byly tak prozkoumány mohylníky u Zbislavi, Dobešic, Oldřichova, Týna nad Vltavou, Dobřejovic a několik dalších. Podstatnou zásluhu na poznání halštatské mohy-

lové kultury v jižních Čechách má činnost J. Michálka, terénní i teoretická (1972; 1978; 1981; 1990; 1999; 2000b; 2003a; v přípravě) i jeho spolupracovníků (Michálek – Parkman 1996). V posledním desetiletí přinesl nové poznatky výzkum vyšinných lokalit (Hrubý 1998; Michálek – Lutovský 2000). Na komplexní vyhodnocení poznatků o celé halštatské mohylové kultuře však dosud čekáme.

Slezskoplatěnická kultura

Nejmladší období východočeských popelnicových polí nazval J. L. Pič v r. 1905 platěnickou kulturou; stalo se tak po výzkumu eponymního pohřebiště v Platěnicích (Pič 1902–03; 1905). K. Buchtela sice nálezy tohoto období označil, i pro východní Čechy, jako kulturu bylanskou (Buchtela 1906; Buchtela – Niederle 1910) a užíval se také termín „bylansko-platěnická“ kultura (Hellich 1906), ale pro východní Čechy se nadále ustálil název „platěnická“ kultura, která byla chápána jako samostatný stupeň kultury popelnicových polí. Pro poznání náplně slezskoplatěnické kultury měly na konci 19. a počátku 20. století kromě Píčových výzkumů význam výkopy V. Diviše, L. Dušky aj., a zejména archeologická činnost L. Domečky. J. Filip (1936–37) předpokládal souvislý vývoj kultury popelnicových polí od Ha B1 až hluboko do doby laténské a sloučil proto kulturu slezskou a platěnickou pod jednotný název „kultura slezskoplatěnická“. Filipovy teze podstatně ovlivnily následující bádání a jeho chronologické třídění je v základních rysech používáno dodnes.

V období po 2. světové válce se východočeskými nálezy z doby halštatské zabýval systematicky V. Vokolek, který zpřístupnil nálezy z eponymní lokality Platěnice (Vokolek 1993a), přehledně zpracoval slezskoplatěnickou kulturu v rámci pravěku východních Čech (Vokolek 1993b) a zveřejnil katalog východočeských pohřebišť, z nichž mnohá sám prozkoumal (Vokolek 1999). Osady byly při záchranných výzkumech zachycovány pouze torzovitě jako jednotlivé zahloubené objekty nebo vrstvy (Lípa, Lochenice) a ve větším rozsahu začaly být zkoumány teprve v posledních letech (Milovice: Hralová 1987a s lit.; Obědovice, Slepovice, Opatovice n. Labem: výzkumy V. Vokolka). Podle V. Vokolka reprezentuje slezskoplatěnická kultura od Ha B1 druhou vlnu populace původem z mateřské oblasti Polska do východních Čech.

Vyhodnocení datových souborů z obytných areálů a celková syntéza bohatého nálezového fondu slezskoplatěnické kultury zůstává jednou z priorit budoucího bádání.

Billendorfská kultura

Billendorfská kultura je poměrně dobře poznána v hlavní oblasti svého výskytu, tj. v Sasku, Lužici a přilehlé části Slezska, kde se nazývá białowickou kulturou (Kropf 1938; Buck 1977; 1979). V Čechách se po

2. světové válce používal název bělínský typ (Neustupný J. 1946; Filip 1947), který se však neujal. České nálezy billendorfské kultury zpracoval a publikoval E. Plesl (1959; 1960; 1961a), novější nálezy D. Koutecký (1995; 2001a; 2003b). V. Vokolek (2004) nově doplnil katastr billendorfských nálezů ve středních a severních Čechách; tuto kulturu pokládá za pokračování lužické kultury ve stupni Ha B až Ha C i déle. Většina nálezů pochází ze starých výzkumů.

D. Koutecký považuje billendorfské nálezy v Čechách za součást komplexu bylanské kultury, V. Vokolek však soudí, že jsou výrazem kontaktu dvou kultur stejně tak, jak se to dělo na východním pomezí bylanské kultury (na Nymbursku a v Pojizeří) ve styku se slezskoplatěnickou kulturou. Na podíl billendorfské kultury v kontextu podmokelské skupiny upozornila N. Venclová (1973).

2.2 POZDNÍ DOBA HALŠTATSKÁ, HA D2 AŽ LT A

Problematika pozdně halštatského období je obvykle zpracovávána buď v návaznosti na předchozí kultury období Ha C–D1, nebo naopak v souvislosti s dobou laténskou (LT B–D). Daleko vzácnější je samostatné zpracování nálezů pozdní doby halštatské nebo jejích částí v celých Čechách; v tomto ohledu pionýrskou prací byla studie o kolkované keramice (Linkšfeiler 1978) a později o točené keramice LT A (Gosden 1987). Jako jeden z mála se věnoval pozdně halštatskému nálezovému fondu z celých Čech J. Waldhauser (1993) při příležitosti zpracování sídelního areálu v Radovesicích. Rozpoznání významu Čech jako jednoho z území významných pro vznik laténské kultury a laténského stylu ve stupni LT A je nutné připsat na vrub novému badatelskému směru, využívajícímu mj. pokroku v dokumentačních a konzervačních technikách (Sankot 1994; 1996; 2003 s lit.). Studovány byly zlaté předměty období Ha C až LT A z Čech (Michálek – Frána 1997), získávání a zpracování mědi (Waldhauser 1986) a skleněné artefakty (Venclová 1990). Postupně se rozvíjí i zkoumání struktury osídlení a jeho vztahu k přírodnímu prostředí; povšimněme si zejména obecně platného modelu využívání krajiny, vypracovanému na základě průzkumu mikroregionu Vnořského potoka a zdejší pozdně halštatské komponenty (Dreslerová 1996).

K poznání pozdní doby halštatské (a ovšem i předchozích fází doby halštatské) přispívají v současnosti i nové metody archeologického průzkumu, totiž letecká fotografie a geofyzikální výzkum. Jako příklad může sloužit dokumentace mohyl a ohrazených areálů, získaná touto cestou v posledních letech (Michálek – Lutovský 2000; Smrž – Krivánek 2002; Chytráček – Metlička 2004; Foster 2004).

Bádání o pozdní době halštatské se dosud většinou vázalo především k jednotlivým regionům.

Střední a severozápadní Čechy

Po celý průběh uplynulých dvou století docházelo na území středních a severozápadních Čech s jeho intenzivní zemědělskou a industriální činností k rozsáhlému ničení archeologických památek pozdní doby halštatské jednak intenzivní orbou, jednak průmyslovou činností. Za mnoho jiných lze zmínit rozkopání mohylníku u Lochovic v okolí dvora Kočvary (1802–1803, srov. *Maličský 1953*, 22; *Sklenář 2002*), odkrytí hrobu v Želenicích u Slaného (1843, srov. *Moucha 2002*, 4–5), výkopy žárových hrobů v Hoříně (1895, srov. *Čermák 1900/02*, 516–524), odstranění významných mohyl u Želkovic (1900, srov. *Jíra 1902*; *Maličský 1953*, 22–23; *Chytráček 1988*; *1999a*) a v Libčicích–Chýnově (1902, srov. *Sankot 2001*, 299) nebo postupné prokopávání žárového pohřebiště v Praze-Bubenči (1907, 1931, 1937, srov. *Hájek 1936–38*, 86).

Inventář z hrobů pod mohylami nebo z pohřebišť s plochými žárovými hroby z Ha D2 až LT A je na tomto území natolik mezerovitý a neúplný, že se až do dnešní doby nestal základnou pro spolehlivou chronologii. Souhrnný pohled na problematiku zdejších pohřebišť tohoto období doposud chybí, byly však zpracovány jednotlivé regiony (Poohří: *Holodňák 1988*; Praha: *Fridrichová – Koutecký – Slabina 1996*; *1997*; *1999*).

Výzkum sídlišť se zpočátku opíral jen o jednotlivé drobné výkopy (srov. *Zápotocký 1963* s lit.), od 50. let 20. století především formou záchranných akcí. Ve středních Čechách měly největší rozsah terénní práce v Praze-Hloubětíně v roce 1953 (*Soudský 1955*) a v Krašovicích v letech 1955–60 (*Jansová 1957*; *Soudská 1966*). Tamní velkoplošné odkryvy nebyly bohužel souhrnně zpracovány, nálezy odtud byly ovšem využity k vytvoření chronologických schémat (*Rybová – Soudský 1962* aj.), tehdejší bádání bylo však příliš ovlivněno koncepcí J. Filipa o přežívání halštatské kultury až do mladší doby laténské (*Filip 1956*). Většina terénních akcí zpravidla zachycovala jen výřezy ze sídlištních situací (např. Tuchoměřice, Tuchoměřice-Kněžívka: *Soudská 1966*; Praha-Bohnice – Nad Podhořím, Praha-Bubeneč: *Fridrichová 1974*; *1986*; *Fridrichová a kol. 1995*, 182, 204–205, 212). Teprve rozsáhlé záchranné aktivity a terénní projekty posledního čtvrtstoletí dávají naději na získání komplexnějšího obrazu obytných areálů a celé sídelní struktury (mj. Poříčany: *Čtverák 1986*; Jenštejn: *Dreslerová 1995a*; Libčice–Chýnov: *Sankot 2001*; Chržín: *Chytráček 2003*; *2007b*; Tuchoměřice: *Sankot 2004*; *2006*). Přispěje k němu také postupné vyhodnocení mnohaletých systematických výzkumů středočeských hradišť (*Závist: Motyková – Drda – Rybová 1984*; *1988*; *Drda – Rybová 1998*, 75–88; *Drda – Rybová 2008*; Minice: *Slabina 2003*, 201–204) a osad v jejich bezprostředním zázemí (Dolní Břežany: *Motyková 1986*; Praha-Zbraslav: *Chytráček – Bernat 2000*). V severozápadních Čechách byly v souvislosti s obrovskou

terénní činností, zejména povrchovým dolováním, prozkoumány rozsáhlé obytné areály (např. Tuchomyšl: *Koutecký 2004a*), z nichž některé byly dokonce souborně vyhodnoceny (Hostomice: *Budinský 1997*; *1999*) a zkoumány v širokém kontextu přesahujícím území Čech (Radovesice: *Waldhauser 1993*). Významné výsledky přineslo zpracování výšinných sídlišť s jejich přírodním a sídelním zázemím (*Smrž 1992*) a také poznání do té doby málo známého typu obytného a výrobního areálu – dvorce v Droužkovicích (*Smrž 1996*).

Nový pohled na celou sídlištní strukturu poskytly zejména projekty výzkumu jednotlivých regionů pomocí povrchových sběrů a jiných terénních akcí, které se týkaly, v rámci datových souborů z celého pravěku a středověku, také pozdní doby halštatské (střední Bílina: *Waldhauser – Holodňák – Salač 1986*; Lužický potok: *Smrž 1994*; Vinořský a Mratínský potok: *Kuna 1998*; Loděnice: *Venclová 2001*; Hořovicko: *Stolz 2003*).

Jižní a západní Čechy

J. Eisner byl přesvědčen o tom, že se halštatský mohylový lid držel v jižních Čechách až do doby keltských plochých hřbitovů (*Eisner 1911*; *1914*), ale nebyl si již zcela jist v otázce, odkud se vzaly předměty tohoto období ve starších mohylách. Nálezový fond na Písecku a Strakonicku byl v první polovině 20. století získáván aktivním působením B. Dubského, na Blatensku a Břežnicku činností J. Siblíka a J. Hykeše (*Siblík 1915*; *1926*; *Dubský 1932*; srov. *Šaldová 1955*); jeho komplexní zhodnocení pak provedl B. Dubský (*1949* s lit.). Výzkum západočeského pohřebiště v Nynicích přinesl možnost přesného odlišení pohřbů halštatských od pozdně halštatských i časně laténských a umožnil rovněž studovat vztah plochých žárových hrobů k hrobům mohylovým (*Šaldová 1971a*). Rozsáhlé nekropole v Plzni-Radčicích (*Baštová 1986b*; souborně dosud nepublikováno) a Manětíně-Hrádku (*Soudská 1994*) zásadně přispívají k poznání tohoto období v západních Čechách.

Jihočeská a západočeská hradiště budila pozornost již od druhé poloviny 19. století. Řadu poznatků o nich přináší práce J. E. Wocela (*1865*, 254–263), J. E. Födische (*1867*, 599–600; *1872*, 186–203), J. N. Woldřicha (*1875*) a J. L. Píče (*1909*). Na své předchůdce navázal zejména F. X. Franc (*1906*), který menšími výkopy ověřil stáří řady výšinných sídlišť. V polovině dvacátého století odlišil J. Maličský (*1950*) opevněné výšinné lokality z pozdní doby halštatské i časně laténské od starších hradišť knovízské kultury. V letech 1975–76 bylo zkoumáno opevněné výšinné sídliště z pozdní doby bronzové a pozdní doby halštatské v Podražnici, okr. Domažlice (*Čujanová-Jilková 1998b*; *Šaldová 1998*, 116–126). Počet známých výšinných lokalit v západních Čechách vzrostl především v osmdesátých letech 20. století (*Baštová 1984*; *1986a*; *1986b*; *Baštová – Bašta*

1991, 66, obr. 2). V letech 1985–1993 bylo zkoumáno hradiště Svržno – Černý vrch, okr. Domažlice (*Chytráček 1994; 1996; 1997*). Detailní geodetické zaměření a vyhodnocení nálezového fondu všech západočeských pravěkých fortifikací ve výšinných polohách, na nichž převažují nálezy zvláště z období Ha D a Ha D/LT A, se uskutečnilo v l. 1998–2003 (*Chytráček – Metlička 2004*).

Od padesátých let 20. století se výzkum v jižních i západních Čechách soustředil také na sídliště nehrazená (*Dubský 1956; Jansová 1957; Soudská 1966*). Z největších západočeských prozkoumaných sídlišť byly však dosud publikovány jen jednotlivé objekty (*Bašta – Baštová – Bouzek 1989; Bašta – Metlička 1992*) a jen výjimečně je k dispozici celkový plán prozkoumaného sídlištního areálu (*Šaldová 1984*, obr. 1). Lepší situace je v jižních Čechách, kde se o výzkum a teoretické zpracování halštatských až časně laténských nálezů zasloužil J. Michálek (*Michálek 1972; 1990; 1999; 2000b; 2003*). V posledním desetiletí byla zkoumána řada sídlišť (*Zavřel 1998; Fröhlich 2001b; Parkman 2002*), dvorců (Němětice: *Michálek 2000a, 2003b; Michálek – Lutovský 2000*; Strakonice: *Michálek – Venclová 1992*) a výšinných lokalit (souhrnně *Hrubý 1998*). Jihočeské nemovitě památky, tj. mohylová pohřebiště a hradiště

známá do r. 1990, včetně pozdně halštatských, byly detailně dokumentovány téměř ve všech okresech, z nichž nejobsáhleji byly zpracovány Českobudějovicko a Českokrumlovsko (*Beneš – Michálek – Zavřel 1999; Michálek – Zavřel 1996; Zavřel 1994*). Nový pohled na jihočeskou dobu halštatskou přinesl projekt povrchových sběrů na Prácheňsku (*Dreslerová 2004*).

Východní Čechy

Ve východních Čechách velmi ovlivnil bádání J. Filip (*1936–37*), který předpokládal dlouhý vývoj kultury popelnicových polí ještě v době laténské; IV. stupeň slezskoplatěnické kultury měl dle jeho názoru trvat až do LT C. Podobně charakterizoval také tzv. turnovský typ v Pojizeří (příslušné nálezy se dnes již za samostatnou skupinu nepovažují). Také V. Vokolek (*1993a; 1999*) pokládá pozdně halštatské období ve východních Čechách za dobu pokračujícího a archeologicky rozpoznatelného vývoje slezskoplatěnické kultury, o níž soudí, že se v okrajových oblastech mohla udržet až do LT B2. V. Vokolkovi vděčí výzkum halštatského období za rozsáhlou a zveřejněnou pramennou základnu, získanou vlastní terénní činností i zpracováním starších fondů.

Vývoj nálezové základny doby halštatské, tak jak jej

3 Hlavní prameny

v hrubých rysech naznačuje předcházející oddíl, probíhá nerovnoměrně; v poslední době se proměňuje zejména kvantitativně, ale i kvalitativně. Novou kvalitou informací přináší rozsáhlé investorské výzkumy, které odkrývají nejen jednotlivé objekty, ale také velké části areálů aktivit a jejich strukturu (příkladem může být např. sídliště bylanské kultury v Praze-Miškovicích). Ne vždy jde však o vývoj příznivý, jak to demonstruje průběh a stav poznání pohřební komponenty.

Převaha nebo i výlučnost žárového pohřbívání v době halštatské má přirozeně negativní vliv na zachování příslušných pramenů. Hluboká orba a plošné skrývky, praktikované v posledním půlstoletí, bezpochyby zničily většinu a ještě ničí poslední zbytky evidence o stovkách hrobů, ale i o celých pohřebištích. Mělce uložené hroby, rozpoznatelné téměř jen při detailním průzkumu ornice a podorničí, jsou nenávratně ztraceny; největší důsledky to má bezpochyby pro slezskoplatěnickou kulturu, ale i pro plochá pozdně halštatská žárová pohřebiště (např. Škvořetice v jižních Čechách). Silně torzovité jsou poznatky o rozšíření mohyl, které se neomezovaly jen na jižní a západní Čechy, jak by se mohlo zdát, ale v dalších, intenzivně zemědělsky obhospodařovaných částech Čech byly prostě téměř beze zbytku rozebrány a rozorány (např. Lochovice-Kočvary). Jen v některých případech mohou být ještě hroby a jejich případná ohrazení identifikovány pomocí magnetometrického výzkumu a letecké archeologie (např. Černouček). Žárový pohřební ritus, půdní chemismus, ale i nesprávné ošetření a uložení nalezených železných artefaktů měly za důsledek nerozpoznání celé jedné kategorie pohřbů elity období LT A s výzbrojí, výstrojí a součástmi kroje s ornamentikou v laténském stylu; to se mění teprve v posledních letech díky novým výzkumným metodám, konzervačním postupům a muzejní péči.

Jádro této kapitoly tvoří soupis nalezišť, vybraných ze stovek registrovaných lokalit doby halštatské (obr. 1). Velmi úzký výběr zahrnuje pouze objekty a soubory, poskytující významná data k poznání tohoto období a v textu této práce hojně využívaná. V řadě případů nebyl potenciál zde uvedených nalezišť ještě vyčerpán, jak to ukazují údaje o dosud nezpracovaných komplexech. Další lokality, ačkoli zřejmě poskytnou zásadní nová data k poznání doby halštatské, nemohly být do tohoto přehledu zařazeny, protože jejich výzkum

proběhl teprve nedávno nebo ještě stále probíhá a informace o nich jsou teprve předběžné, např. obytné a výrobní areály v Čakově na Budějovicku (*Chvojka 2002*), v Praze-Hostivaři/Záběhlicích (*Jeřáb – Kašpar – Kováčík 2005*), v Praze-Dejvicích, poloha Podbaba-Sladovny (výzkum M. Kostky 2004), v Praze-Pitkovicích (výzkum T. Polišenského 2007) nebo v Dobrovízi na Kladensku (výzkum J. Řídkého 2007).

Připojené stručné anotace neusilují o detailní popisy, které jsou k dispozici jinde, ale mají jen upozornit na relevantní prameny. Bibliografické údaje zahrnují nejvýznamnější literaturu, příp. neúplnější publikace obsahující citace starších prací. V dalším textu jsou tyto prameny uváděny již bez opakování bibliografických referencí, pokud ovšem nejde o detailní údaje, které se neobejdou bez konkrétních odkazů.

Výběr pramenů

1. ALBRECHTICE (okr. Klatovy)

Vrch Sedlo, hradiště o rozloze 2,9 ha. Trojdílný hrazený areál ve výjimečné nadmořské výšce 902 m. Opevnění sestávalo z lícované hradby o š. cca 3–4 m s vnitřní dřevěnou konstrukcí, doplněné násypem ze štěrku a hlíny. LT A, též nálezy z mladší doby laténské. Výzkum 1930–32, 1953–55.

Lit.: *Dubský 1949; Chytráček – Metlička 2004*, 135–145.

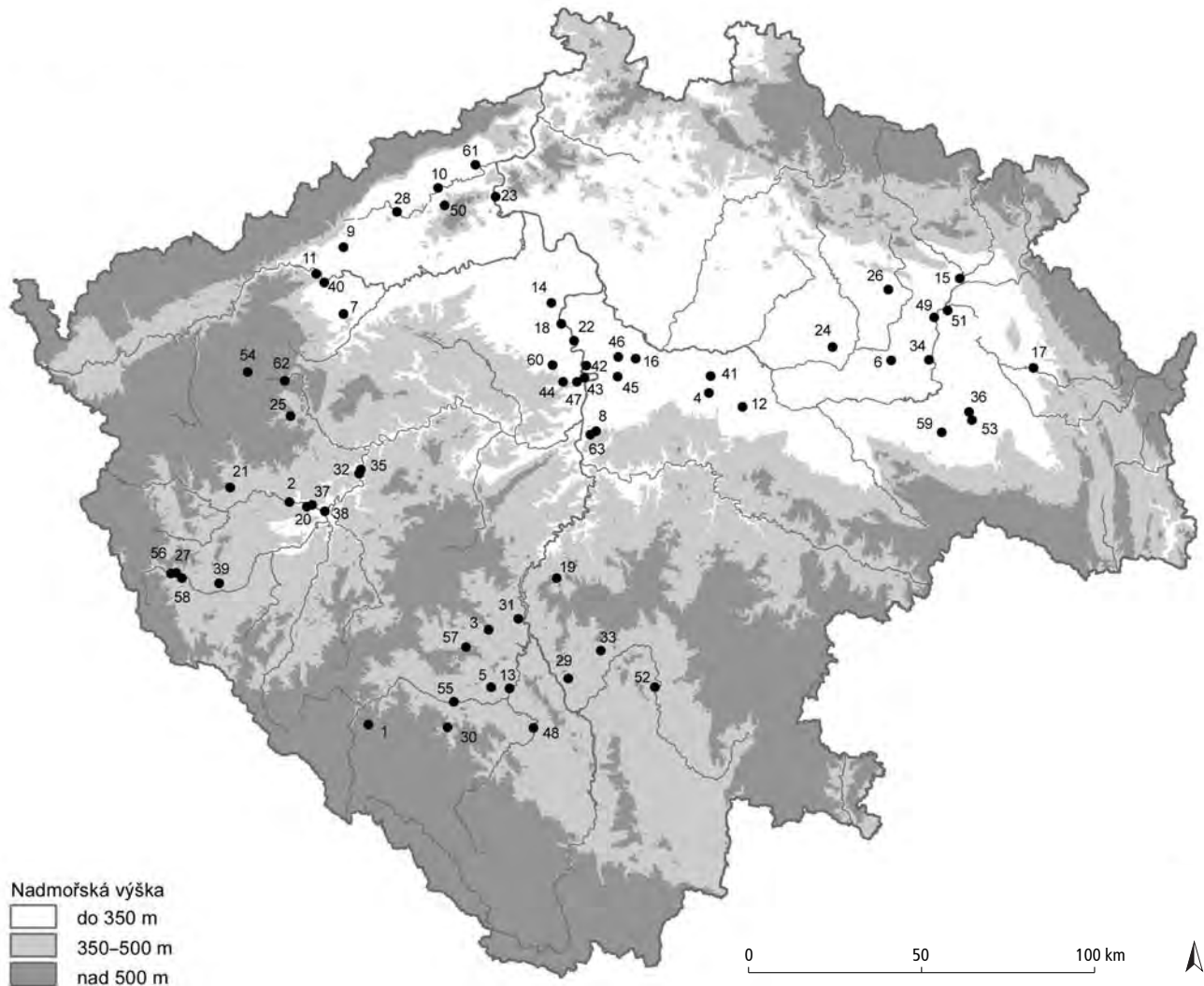
2. BDENĚVES (okr. Plzeň-sever)

Sídliště s půdorysy nejméně pěti povrchových domů o rozměrech cca 10 × 4 m. Přímou v prostoru sídliště byl zjištěn současný čtvercový komorový hrob pod kamenným závalem. Výzkum 2000–01. Halštatská mohylová kultura, Ha C1 až C2, možná kontinuita od Ha B.

Lit.: *Metlička 2002; Chytráček – Metlička 2003*, 99; *2004*, 114.

3. BOUDY (okr. Písek)

Výšinný opevněný areál známý B. Dubskému jako Hrad u Čimelic. Celková ohrazená plocha 2,3 ha, vnitřní areál 0,5 ha. Vrchol dominantního kopce lemují dvě soustředné linie ohrazení z nasucho kladeného kamene. Vnitřní val má nezvyklý tvar s hrotitými výběžky. Kulturní vrstva, stopy kamenných konstrukcí; zahloubené objekty nezachyceny. Předpokládána rituální funkce lokality. Výzkum 2001–2003. Ha D2 až LT A.

Obr. 1: Doba halštatská – hlavní prameny. Číslování lokalit odpovídá výběru pramenů v této kapitole.

Lit.: *Dreslerová 2004, 350–355; Dreslerová – Hrubý 2004; Dreslerová – Stejskal – Beneš 2003; Dreslerová 2006.*

4. BYLANY (okr. Kolín)

Eponymní lokalita bylanské kultury, pohřebiště s 52 hroby, prokopané J. L. Píčem. Zdánlivě vysoký podíl 42 velkých hrobů odráží zřejmě skutečnost, že malé žárové hroby ušly pozornosti nebo byly zničeny orbou. Výkopy 1895–96. Ha C2.

Lit.: *Dvořák 1938; Koutecký 2003a.*

5. DOBEV (k. ú. Stará Dobev, okr. Písek)

Rovinný obytný areál s 15 zahloubenými objekty. Výzkum B. Dubský 1935 a 1953. Ha D2/3 až LT A.

Lit.: *Dubský 1949, 297–306; 1956, 42–51.*

6. DOBŘENICE (okr. Hradec Králové)

Les Soudný a Doroty. Žárové pohřebiště, dochováno

57 hrobů. Zachovány i mohyly, jejich souvislost s jednotlivými časovými úseky však není prokázána. Výkopy L. Domečka 1907 a 1912. Slezskoplatěnická kultura, Ha B3 až Ha C.

Lit.: *Vokolek 1999, 37–54.*

7. DOLÁNKY (okr. Louny)

Vrch Rubín. Hradiště o rozloze 0,7 ha s kamennou hradbou, snad i s klešovitou bránou; zkoumány byly údajné srubové a kùlové stavby (H. Preidel). Výzkum 1934–38, 1970–72. Ha D1(?), Ha D2 až LT A.

Lit.: *Smrž 1992, 90–91, s lit.*

8. DOLNÍ BŘEŽANY (okr. Praha-západ)

Nehrazená rovinná osada v zázemí hradiště Závist s téměř 4 desítkami objektů. Rozměrný zahloubený dům byl rekonstruován jako patrový. Výzkum 1982–1984. Ha D2 až LT A.

Lit.: *Motyková 1986; Drda – Rybová 1995*, 69–70; 1998, 73–74; *Čtverák 1999*, 108, obr. 4.

9. DROUŽKOVICE (okr. Chomutov)

Dvorec o rozloze 90 × 90 m, ohrazený palisádou a ještě dále členěný. Z vnitřní zástavby se zachovala polozemnice a další objekty; nálezořový soubor obsahoval mj. importovanou řeckou keramiku a bronzovou plastiku jako součást kování bronzové či dřevěné nádoby. Výzkum 1982–86. LT A.

Lit.: *Smrř 1996*.

10. HOSTOMICE (okr. Teplice)

Nehrazená rovinná osada s cca 100 objekty; prozkoumána byla asi pětina původního obytného areálu. K dispozici je detailní klasifikace celého keramického souboru. Nálezy od konce 19. stol., výzkum 1953, 1965–77. Ha D2 až LT A.

Lit.: *Budinský 1997; 1999*, s lit.

11. HRADEC (okr. Chomutov)

Hradiště Hradec u Kadaně, rozloha 5 ha (tzv. akropole; datování dvou předhradí je nejisté). Osídlení od Ha C2 až do LT A, opevnění kamennou hradbou s komorovou konstrukcí pochází pravděpodobně z Ha D2–3. Výzkum 1953, 1971–72, 1986.

Lit.: *Koutecký 1985; Smrř 1992*, s lit.

12. HRADENÍN (okr. Kolín)

Největší bylanské pohřebiště ve východostredočeské oblasti se 73 převážně komorovými a jámovými hroby. Tři hroby s vozy, v dalších pěti vůz symbolicky zastupují zákolníky. Pozoruhodně se zachovala dvě dřevěná jha pobitá bronzovým plechem. Výzkum 1925. Ha C až D1. V r. 1978 bylo zkoumáno i sídliště, patrně přináležící k pohřebišti.

Lit.: *Dvořák 1938; Šaldová 1997*.

13. HRADIŠTĚ (okr. Písek)

a) Zatím jediný prozkoumaný sídlištní objekt halštatské mohylové kultury z jižních Čech. Pravoúhlý dům s nadzemní kúlovou konstrukcí byl nejspíše součástí rovinného sídliště nebo dvorce. Výzkum 1997. Ha C až počátek Ha D. Asi 200 m odtud se rozkládá skupina současných mohyl v poloze Na Čapíku, zkoumaná roku 1895.

Lit.: *Fröhlich 2001a*, 119–129.

b) Poloha Na dolinách. Dvě tzv. „knížecí“ mohyly. V mohyle I/1858 o průměru asi 40 × 20 m se nacházely komorové hroby s pohřby muže (mladší – LT A) a ženy (starší – Ha D2–3), obsahující importované picí servis (2 bronzové zobákovité konvice a mísy, stříbrný cedníček), zlaté šperky (spirálky, ločkovité náušnice, masivní kruhy a zlatá destička), bronzové šperky (mj. fi-

gurálně zdobená jehlice), železný kozlík, jantarové předměty aj. Jde o evropsky významný a hojně citovaný nálezořový soubor. Výkop 1858.

Lit.: *Michálek 1977*, 634–643, s lit.; *Drda – Rybová 1998*, 45–48, obr. 4; *Sankot 2002d*, 197–208.

14. CHRŽÍN (okr. Kladno)

Nehrazená rovinná osada. Polozemnice, zásobní a jiné jámy a relikt povrchových staveb vytvářejí skupiny více či méně uzavřených jednotek. V areálu pracovala kovolitecká dílna. Nálezořový soubor obsahuje také imitaci řecké keramiky. Výzkum 2001. LT A.

Lit.: *Chytráček 2003; 2007b*.

15. JAROMĚŘ (okr. Náchod)

Mohylové pohřebiště Ha C až LT A, zničené pískovnou. F. Petera z něj zachránil jen část artefaktů, datovaných podle jeho zápisků a nákresů do Ha D1. V LT A byl do mohylového násypu uložen depot bronzových disků (falér), z jiné mohyly pochází bronzová nádoba. Z prostoru mohylníku byla získána také unikátní drobná bronzová antropomorfní plastika. Na lokalitě se snad rovněž nachází sídliště Ha D1. Výkopy 1857.

Lit.: *Chytráček 1988*, 58, s lit.; *Vokolek – Sankot 2001a*.

16. JENŠTEJN (okr. Praha-východ)

Nehrazená rovinná osada. 44 objektů se seskupovalo do 4–5 současných jednotek – usedlostí. Výzkum zachytil asi polovinu obytného areálu z původní rozlohy zhruba 3–4 ha. Na základě nálezů byl vytvořen klasifikační systém halštatské keramiky. Výzkum 1984. Ha D1 až LT A.

Lit.: *Dreslerová 1995a*.

17. KOSTELEK NAD ORLICÍ (okr. Rychnov nad Kněžnou)

Žárové pohřebiště s hroby lužické kultury (pod mohylami), které byly narušeny slezskoplatěnickými hroby. V 8 případech měly hroby kruhové ohrazení žlábkem; některé byly uloženy v dřevěných schránkách – rakvích a doloženy jsou i máry. V blízkosti hrobů stála menší kúlová stavba se zapuštěnou zásobnicí uprostřed. Výzkum 1926 a 1981–84. Ha C až D1.

Lit.: *Vokolek 1991*, 206–209; 1999, 70–76.

18. KRALUPY NAD VLTAVOU-MINICE (okr. Mělník)

Hradiště o rozloze 3 ha, opevněné kamennou hradbou a příkopem, s tzv. akropolí, vnitřním hradištěm a předhradím. Na akropoli byly zjištěny základy větší obdélníkové stavby s kamenným dlážděním, v jiných částech hradiště řídká zástavba s polozemnicemi, zásobnicemi a jinými jámami. Bohaté nálezy zahrnují středomořské importy. Výzkum v 70.–80. letech 20. stol. Ha D2(?). Nepracováno.

Lit.: *Slabina 1981; 2003*, 201–204.

19. KRAŠOVICE (okr. Příbram)

Sídliště a dvorec na ploše 8100 m². Zástavbu z pozdní doby halštatské a z mladší doby laténské tvoří povrchové stavby, větší počet polozemnic, pece, ohniště a úseky ohrad. Součástí areálu je pravouhlý ohrazený prostor – dvorec s velkým povrchovým domem v rohu. Dvorec byl původně datován do pozdní doby halštatské, toto zařazení je však problematické, protože prostor pokrývaly kromě osídlení z Ha D2 až LT A četné sídlištní relikty z mladší doby laténské. Výzkum 1955–60. Souborně nezpracováno.

Lit.: *Jansová 1957*; Jansová, NZ čj. 1771/57 v archivu ARÚ Praha; *Soudská 1966*, 536, 540–542, obr. 24.

20. KŘIMICE (okr. Plzeň-město)

Jedno z mála zkoumaných sídlišť halštatské mohylové kultury. Zachyceny půdorysy kúlových domů, jejichž konstrukci tvořilo většinou 8, vzácněji 6 kúlů ve dvou řadách. Výzkum 1996–97. Ha C.

Lit.: *Chytráček – Metlička 2003*, 99; *2004*, 114.

21. KŠICE (okr. Tachov)

Mohylové pohřebiště s dodatečnými žárovými hroby ve starších mohylách z Ha C až Ha D1. Zjištěn rovněž jeden plochý žárový hrob. Z lokality pochází bronzová maskovitá spona, LT A. Výzkum 1934, 1971.

Lit.: *Eichhorn 1935*; *Rybová 1957*; *Šaldová 1974a*.

Lhota (okr. Praha-západ), hradiště Závist: viz Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ)

22. LIBČICE NAD VLTAVOU-CHÝNOV (okr. Praha-západ)

Mohylové pohřebiště o několika desítkách mohyl známé již V. Krolmusovi; na místě kontinuálně pohřbíváno od doby bronzové. Pochází odtud známá maskovitá spona LT A. V sousedství se nacházejí 1–2 obytné areály Ha C a Ha D až LT A s desítkami objektů; pod dnem polozemnice 21/82 byl uložen depot železných a kostěných předmětů LT A. Výzkumy od 19. stol. a v 70.–80. letech 20. stol.

Lit.: *Sankot – Vojtěchovská 1986*; *2001*; *Sankot 2001*; *2002a*.

23. LIBOCHOVANY (okr. Litoměřice)

V prostoru lužického pohřebiště bylo uloženo rovněž 22 hrobů Ha C až LT A. V řadě hrobů se nachází keramika billendorfské kultury. Výkopy v 19. a na počátku 20. stol.

Lit.: *Heger 1883*; *Plesl 1961b*; *Koutecký 2003b*, 8–52; *Vokolek 2004*.

24. LIŠICE (okr. Hradec Králové)

Hradiště o výměře několika hektarů, ohrazené třemi valy, leží na pomezí území kultur slezskoplatěnické a by-

lanské. Slezskoplatěnická kultura, Ha C až D1. Průzkumy v 50. letech 20. stol.; výzkum 1956. Nezpracováno.

Lit.: Böh, zpráva čj. 2142/51 v archivu ARÚ Praha.

25. MANĚTÍN-HRÁDEK (okr. Plzeň-sever)

Největší zkoumané halštatské žárové pohřebiště v západních Čechách. Na pohřebišti uloženo 5 hrobů (původně možná mohylových), Ha C2 až D1; 2 velké komorové zahloubené hroby pod kamennými kryty s pohřby v popelnici a s bohatou keramickou výbavou, Ha C2; hroby na úrovni nebo slabě zahloubené, rovněž pod kamennými kryty, Ha C3/D1; 5 dalších hrobů čtvercového půdorysu s pohřby na úrovni nebo mírně zahloubenými, Ha D1 až D2; 223 hrobů Ha D2 až LT A. Hrob 196 obsahoval části dvoukolového vozu a koňský postroj. 17 hrobů poskytlo drobný zlatý šperk. Z lokality pochází unikátní bronzová antropomorfní spona LT A. Výzkum 1965–82.

Lit.: *Soudská 1994*.

26. MILOVICE (okr. Jičín)

Sídliště se zahloubenými objekty, patrně i polozemnicemi; kromě nich se tu nacházela i povrchová stavba s konstrukcí ze tří řad kúlů. Výzkum 1976–86. Souborně nezpracováno. Slezskoplatěnická kultura, Ha C.

Lit.: *Vávra 1977*; *Hralová – Vávra 1978*; *Hralová 1987a*, s lit.

27. MÍRKOVICE (okr. Domažlice)

Mohylové pohřebiště s 20 prozkoumanými mohylami, které obsahovaly také pohřby Ha D až LT A, mj. tzv. „knížecí“ hroby s dvoukolovým vozem, koňskými postroji, železnými zbraněmi a zlatými šperky. Mezi nálezy vyniká etruská bronzová nádoba typu stamnos-situla. Chudší žárové hroby byly ukládány do starších mohyl. Výkopy ve 2. pol. 19. stol.

Lit.: *Chytráček 1990*.

28. MOST (okr. Most)

Vrch Hněvín. Výšinné sídliště bylanské kultury, Ha D1. Ohrazení bylo vybudováno pravděpodobně až v Ha D2. Výzkum 1977–78. Nezpracováno.

Lit.: *Smrž 1992*.

29. NEMĚJICE (okr. Písek)

Vrch Burkovák. Rituální areál na vrcholové plošině kopce (asi 35 × 10 m) v nadm. v. 504 m, využívaný od Ha C do Ha D2/3. Nálezový soubor tvoří přes 6000 drobných keramických plastik s otvory k zavěšení a zlomků keramiky. Zjištěny byly také mělké jámy a kúlové jamky, patřící neinterpretovatelné dřevěné stavbě či shluku kúlů. Na západním úbočí kopce se nachází mohylové pohřebiště Ha C až Ha D. Výkopy a nálezy 1919–47.

Lit.: *Dubský 1949*, 205–217; *Filip 1970*, 58–62; *Mi-chálek 1972*, I, 139–141, s lit.; *Drda – Rybová 1998*,

23–24; *Lutovský – Michálek 2002*, 104, 106; *Chytráček – Chvojka – Michálek, v tisku*.

30. NĚMĚTICE (okr. Strakonice)

Dvorec na ostrožně, vymezený palisádou a příkopem, rozloha necelý 1 ha. Uvnitř ohrazeného areálu stál povrchový dům, zahloubené chaty a jámy včetně zásobních. Četné sídlištní nálezy obsahují mj. tavicí kelímeček, bronzovou obloukovitou sponu, plastiku koníčka, železnou strusku a surový grafit. Výzkumy 1907–08, 1920, 1982–83 a 1988–89. Ha D1 až Ha D2–3.

Lit.: *Michálek – Lutovský 2000; Lutovský – Michálek 2002*.

31. NEVĚZICE (okr. Písek)

Mohyla zničená r. 1884. Obsahovala pohřeb patrně s dvoukolovým vozem (?), soupravou zdobených falér, uzdou a turbanovitým kruhem. Ha D2/3 až LT A.

Lit.: *Michálek 1972*, II, 92–93; *Sankot 2002c*, 152–163, s lit.

32. NYNICE (okr. Plzeň-sever)

Žárové pohřebiště trvající od Ha B do LT A, z toho 23 hrobů patří Ha C a 121 hrobů Ha D2–LT A. Soubor nálezů se stal základem pro vytvoření chronologie doby halštatské v západních Čechách. Výzkum 1953–60.

Lit.: *Šaldová 1968; 1971a; 1991*.

33. OPAŘANY (okr. Tábor)

Dvě mohyly s mimořádnou výbavou: v mohyle 1 uložen ženský pohřeb s turbanem, zlatými náušnicemi, opaskem a plechovou aplikou, v mohyle 2 mužský pohřeb s kováním čtyřkolového vozu (?), udidly, zdobenými falérkami aj. Výkop 1899. Ha D2.

Lit.: *Michálek 1972*, II, 97–98; 1997, 199–208; *Drda – Rybová 1995*, 34, 36, 178; 1998, 38, obr. 3.

34. OPATOVICE NAD LABEM (okr. Pardubice)

Část pohřebiště s 19 hroby; výzkum 1957. Současné sídliště, vzdálené cca 150 m, se zkoumá od r. 2000; jde o dosud největší známý obytný areál slezskoplatěnické kultury. Nezpracováno.

Lit.: *Rataj – Vokolek 1962*; informace V. Vokolka.

35. PLANÁ-RADNÁ (okr. Plzeň-sever)

Hradiště na ostrožně nad Berounkou o celkové rozloze trojdílného ohrazeného areálu 4,5 ha. Při vnitřní straně fortifikace akropole byly prozkoumány tři čtyřúhelníkové polozemnice. Výzkum 1951. Ha D2–3.

Lit.: *Šaldová 1977; Chytráček – Metlička 2004*, 211–220.

36. PLATĚNICE (okr. Pardubice)

Eponymní lokalita, dosud největší pohřebiště slezskoplatěnické kultury v Čechách. Výzkum J. L. Píče 1901

(257 hrobů) a J. Böhm 1926 (46 hrobů). 12 hrobů patří pozdní době halštatské. Ha C až LT A.

Lit.: *Píč 1902–03*, 479–80; *Vokolek 1993a*, 1–53.

37. PLZEŇ-RADČICE (okr. Plzeň-město)

Žárové pohřebiště s celkem 420 hroby, kontinuálně používané od Ha B do LT A, ojedinělý kostrový hrob z LT C1. Období Ha C patří 34 hrobů; kromě velkých hrobů na úrovni, krytých vrstvou kamenů, se vyskytují hroby jámové. Přes 150 plochých hrobů je datováno do Ha D až LT A. Výzkum 1982–88. Nezpracováno.

Lit.: *Baštová 1986b; Bašta – Baštová 1992; Šaldová 1992; 1994*, 301, 304; *Chytráček 1999b; Chytráček – Metlička 2004*, 106–109.

38. PLZEŇ-ROUDNÁ (okr. Plzeň-město)

Rovinné sídliště, největší v západních Čechách. Počet prozkoumaných objektů dosahuje 1200, z toho je 17 polozemnic. Nálezový soubor obsahuje pozoruhodnou imitaci řecké červenofigurové nádoby. Výzkum 1977–79. Ha D až LT A. Souborně nezpracováno.

Lit.: *Bašta – Baštová – Bouzek 1989; Chytráček – Metlička 2004*, 114; *Chytráček, v tisku*.

39. PODRAŽNICE (okr. Domažlice)

Hradiště o rozloze 1,6 ha. Hradba byla konstruována ze svisle a vodorovně kladených trámů, prostor mezi nimi vyplněn hlínou. Uvnitř při hradbě zjištěna povrchová stavba. Výzkum 1975–76. Ha D2–3.

Lit.: *Čujanová-Jílková 1998b; Chytráček – Metlička 2004*, 231–235.

40. POLÁKY (okr. Chomutov)

Největší bylanské pohřebiště v severozápadních Čechách se 73–74 zachovanými a asi 25 zničenými hroby na ploše 10 ha. Komerové a jámové hroby byly uloženy pod mohylami s poprvé zjištěnými kamennými věnci a stélami. Pozoruhodný je hrob se zbytky vozů a s pěti kompletními koňskými postroji. Výzkum 1976, 1980–81. Ha C1 až D1.

Lit.: *Koutecký – Smrž 1991; Koutecký 1993b*.

41. POŘÍČANY (okr. Nymburk)

Sídliště zčásti hrazené palisádou a příkopem. Kromě 51 zahloubených chat byly zjištěny také stopy rozlehlé povrchové stavby. V areálu je doloženo zpracování jantaru a práce s kovy. Výzkum 1981–84. Ha C až LT A, těžiště osídlení v Ha D. Souborně nezpracováno.

Lit.: *Čtverák 1986*.

42. PRAHA-BOHNICE (okr. Praha 8)

Na ostrožně v poloze Nad Podhořím byl zkoumán palisádou ohrazený pravoúhlý dvorec o rozloze cca 1 ha, se sídlištními objekty. V sousedství se nachází současný

a mladší nehrazený obytný areál s desítkou zahloubených chat a dalšími objekty. Jedna z usedlostí měla pravouhlé ohrazení. Výzkum 1968–74. Ha D 1(?), Ha D2–3 až LT A.

Lit.: *Fridrichová 1974; 1975, 211–214; 1986.*

43. PRAHA-BUBENEČ (okr. Praha 6)

V poloze východně ul. Jugoslávských partyzánů zkoumali J. A. Jíra, L. Horáková-Jansová a L. Hájek největší známé pohřebiště bylanské kultury až pozdně halštatské, trávající od Ha C do LT A, s cca 100 zachovanými a 200 zničenými hroby. Většinu hrobů představují jamkové žárové hroby; jeden hrob obsahoval vůz a žárový pohřeb, což je kombinace odjinud neznámá. Pozdně halštatskému období náleží nejméně několik desítek popelnicových hrobů. V hrobě 9 (Hájek) byla údajně nalezena spona spojené konstrukce, kdysi považovaná za doklad přetrvání halštatské kultury hluboko do doby laténské, podle novějších zjištění však k obsahu hrobu nepatří. Výzkumy mezi lety 1906 a 1937.

Lit.: *Fridrichová – Koutecký – Slabina 1996; 1999, s lit.*

44. PRAHA-DOLNÍ LIBOC (k. ú. Praha-Liboc, okr. Praha 6)

Druhé největší pohřebiště bylanské kultury v pražské oblasti s nejméně 23 hroby, z toho 5 patří kategorii velkých komorových hrobů. Pohřebiště bylo používáno do pozdní doby halštatské. Výzkum 1935–36. Ha C až Ha D2–3.

Lit.: *Fridrichová – Koutecký – Slabina 1997; 1999, s lit.*

45. PRAHA-HLOUBĚTÍN (okr. Praha 9)

Obytný areál s několika desítkami polozemnic a dalších objektů. V témže prostoru zjištěno osídlení kultury knovízské. Řada nadzemních objektů a kúlových jam včetně palisádového ohrazení nemůže být jednoznačně datována, mj. také pro neúplnou dokumentaci. Nelze doložit, že by nálezy železné strusky souvisely s hutnictvím. Halštatská keramika ze sídliště posloužila v 60. letech k vypracování relativní chronologie daného období. Výzkum 1955. Ha D1 až LT A.

Lit.: *Soudský 1955; Rybová – Soudský 1962; Sedláček, zpráva čj. 2111/04 v archivu ARÚ Praha; další informace autora.*

46. PRAHA-MIŠKOVICE (okr. Praha 9)

Největší známé sídliště bylanské kultury s dosud zjištěnými nejméně 8 zahloubenými chatami, 3 povrchovými domy (z toho jeden může snad představovat sýpku, součást půdorysu dalšího tvoří polozemnice – sklep?), 15 zásobními jámami, hliníky, základovými žlaby pro ploty a ohrady a dalšími objekty. Výzkum 1996–2004. Ha C. Nezpracováno.

Lit.: *Ernée 2005.*

47. PRAHA-STŘEŠOVICE (okr. Praha 6)

Pohřebiště bylanské kultury s 21 hroby, zkoumané J. Böhmem, J. Axamitem a J. A. Jírou; většina hrobů kostrových, 3 žárové. Všechny hroby patří k velkým, malé jamkové nebyly zjištěny (nerozpoznány). Výzkumy od 19. stol. a na počátku 20. stol. Ha C1 až D1.

Lit.: *Fridrichová – Koutecký – Slabina 1999.*

48. PROTIVÍN (okr. Písek)

Mohylové pohřebiště. Dvě velké mohyly s bohatě vybavenými kostrovými pohřby v dřevěné a kamenné komoře reprezentují jedny z nejkvalitnějších hrobových komplexů halštatské mohylové kultury v jižních Čechách. Mohyla 2 obsahovala železný meč a součásti koňského postroje. Výzkum 1970. Ha C a Ha D1.

Lit.: *Beneš 1972, 286–292; Michálek 1972, II, 118–124; Beneš – Koutecký – Michálek, v přípravě.*

49. PŘEDMĚŘICE NAD LABEM (okr. Hradec Králové)

Dlouhodobě ničené pohřebiště s 36 registrovanými neúplně dochovanými hrobovými celky. Inventář dokládá kontakty především se severoitalskou, ale i thrácko-kimmerijskou oblastí. Výkopy od konce 19. stol. do 1. pol. 20. stol. Slezskoplatěnická kultura, Ha C až D1.

Lit.: *Filip 1936–37; Vokolek 1999, 112–125.*

50. RADOVESICE (okr. Teplice)

Kompletně prozkoumaný areál nehrazené rovinné osady se 48 zahloubenými stavbami a desítkami jam. Osada založená v Ha D sestávala postupně z 1 až 4 usedlostí – obytných a hospodářských jednotek s vrcholem osídlení v LT A. Týž areál byl kontinuálně osídlen až do LT D. Výzkum 1969–88.

Lit.: *Waldhauser 1993.*

Sedlo u Sušice: viz Albrechtice (okr. Klatovy)

51. SKALICE (okr. Hradec Králové)

Největší kontinuálně trávající pohřebiště ve východních Čechách, kde se pohřbívalo od Ha B1, poskytlo také 33 žárových hrobů slezskoplatěnické kultury. Výzkumy 1930, 1952, 1954. Ha C až D1.

Lit.: *Vokolek 2002a.*

52. SKALICE (okr. Tábor)

Skupina 4 mohyl. Největší mohyla obsahovala centrální komorový (?) hrob s pohřbem muže s mimořádnou výbavou, kterou tvořily bronzové nádoby – cista a mísa typu Hatten, kování čtyřkolového vozu, sekerka tzv. skytsko-thráckého typu, udidla, bronzové turbany a keramika. Kromě toho byl v mohyle uložen další vedlejší hrob. Výkop 1901. Ha D2/3.

Lit.: *Michálek 1972, II, 142–145, s lit.*

53. SLEPOTICE (okr. Pardubice)

Jeden z mála zkoumaných obytných areálů slezsko-platěnické kultury. Odkryty nadzemní kúlové stavby, seskupené kolem prázdného prostoru, na jižní straně ohraničeného palisádou. V areálu zjištěny také nadzemní sýpky o půdorysu tvořeném 4–6 kúly a ojedinělé zásobní jámy. Výzkum 2001.

Lit.: *Vokolek 2002b*.

54. SOVOLUSKY (okr. Karlovy Vary)

Pohřebiště s 32 plochými žárovými, převážně jamkovými hroby. Nejzápadněji vysunutá lokalita v horním povodí Střely v zázemí hradiště Vladař. Výzkum 1957–58, 1961–62. Ha D2 až LT A.

Lit.: *Beneš 1969; Soudská 1969a*.

55. STRAKONICE (okr. Strakonice)

Menší, snad jen lehce ohrazený dvorec na terase řeky Otavy. Prozkoumány byly 4 zahloubené chaty s četnými sídlištními nálezy, železnou struskou a zlomkem importované mediteránní skleněné nádobky. Výzkum 1990–91. Ha D2/3 až LT A.

Lit.: *Michálek 1992, 123–126; Michálek – Venclová 1992, 9–24*.

56. SVRŽNO (okr. Domažlice)

Černý vrch. Hradiště o rozloze 0,97 ha, se širokou oboustranně lícovanou hradbou ze dřeva, kamene a hlíny. Zkoumána zástavba obytných i výrobních objektů. Výzkum 1985–93. Ha D2–3 až LT A.

Lit.: *Chytráček 1994; 1997, 86, Abb. 4–6; 2006; 2007a; Chytráček – Metlička 2004, 245–257*.

57. ŠKVOŘETICE (okr. Strakonice)

Ploché žárové pohřebiště, prokopané v l. 1883 a 1887. Obsahovalo údajně až 500 hrobů s kamennými závaly a četnými nálezy nádob, zbraní, koňského postroje aj., které se však nedochovaly. Pokud lze věřit údajům v literatuře, jde o největší pohřebiště svého druhu v Čechách. Poloha pohřebiště byla identifikována r. 2003, kdy zde byly prozkoumány další 3 hroby s keramikou. Ha D2/3 až LT A.

Lit.: *Strnad 1887–89, 322–324; Dubský 1949, 388–341; Michálek 2007*.

58. ŠTÍTARY NAD RADBUZOU-HOSTĚTICE (okr. Domažlice)

Prvý výzkum čtyřúhelníkového dvorce halštatské mohylové kultury. Dvorec o výměře 0,6 ha, situovaný ve výšinné poloze, byl ohrazen dřevěnou palisádou v několika liniích; vnější linie zahrnovala i další sídlištní objekty vně dvorce. Ve vnitřním prostoru byly mj. zjištěny kúlové chaty a doklady kovářství. Výzkum 1988–91. Ha C až D1.

Lit.: *Chytráček 1994; 1997; 2002b; 2006; 2007a; Chytráček – Metlička 2004, 257–271*.

59. TOPOL (okr. Chrudim)

Jediné ve větším rozsahu zkoumané hradiště slezsko-platěnické kultury. Rozloha činí kolem 1 ha, ohrazené zajišťoval hliněný val s roštovou dřevěnou konstrukcí a palisádou na vrcholu, s mělkým příkopem vně. Při patě valu se našly nádoby (zásobnice a koflíky) a hromady kamenů *in situ*. Hustou zástavbu tvořily povrchové stavby a zahloubené objekty. Výzkum 1977–79, 1981–83. Ha D1.

Lit.: *Vokolek – Sigl 1978; Bokolek 1982; Bokolek – Vávra 1983; Vávra – Bokolek 1984*.

60. TUCHOMĚŘICE (okr. Praha-západ)

Rovinný obytný a výrobní areál. Obsahoval četné plozemnice, velkou povrchovou stavbu, pece, kovářskou dílnu a různé typy jam a poskytl také doklady specializované práce s jantarem. Dálkové kontakty reprezentují mj. zlomky řecké keramiky. Výzkum 1960–63, 1998. Ha C až LT A.

Lit.: *Soudská 1966; Sankot 2000, 108; 2004; 2006, 152*.

61. TUCHOMYŠL (okr. Ústí nad Labem)

Nehrazená rovinná osada. Areál poskytl 400 objektů, z toho několik povrchových domů. Výzkumy ve 30., 60.–70. letech 20. stol. Ha D2 až LT A. Zpracován pouze výzkum ze 30. let.

Lit.: *Koutecký 2004a*.

Vladař viz Záhořice (okr. Karlovy Vary)

62. ZÁHOŘICE (okr. Karlovy Vary)

Vrch Vladař. Hradiště se složitou fortifikační soustavou o celkové rozloze 115,3 ha. Lokalita byla využívána mj. v Ha D až LT A (podle pylové analýzy a nálezů také v LT B až LT D). Dosud byla zkoumána oboustranně lícovaná, 8 m široká obvodová hradba akropole a cisterna. Výzkum od r. 2002.

Lit.: *Drda – Chytráček 2003; Pokorný et al. 2005; Chytráček – Šmejda 2005; 2006; Pokorný – Boenke – Chytráček 2006; Boenke – Pokorný – Kyselý 2006; Chytráček 2006; 2007a*.

63. ZÁVIST (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ)

Rozsáhlé hradiště na výrazném kopci na pravém břehu Vltavy, blízko starého soutoku s Beroučkou. Rozloha postupně dosáhla 90–100 ha. Hradební linie doplněné v několika úsecích příkopy člení celý prostor na centrální hradiště s opevněnou akropolí (v LT A), pevnostní pásmo na jihovýchodním úpatí s šíjovou hradbou, příkopem a hlavní bránou (D), jižní podhradí s obvodovou hradbou a východní předhradí s předsunutou ší-

jovou linií s hradbou a příkopem. Prozkoumán byl prostor akropole se sérií unikátních rituálních okrsků v superpozici, s kamennou architekturou etruského či řeckého typu, velká část hlavní brány s přílehlým příkopem, fortifikace podhradí a předhradí. Sídlištní zástavba zahrnuje povrchové a zahloubené domy a dí-

lenský prostor. Mezi nálezy se vyskytují mj. četné importy a kamenná plastika. Výzkum 1963–89. Ha D2 až LT A; stopy osídlení bylanské kultury. V LT C2–D vybudováno na téže lokalitě významné hradiště – oppidum.

Lit.: *Jansová 1983a; Motýková – Drda – Rybová 1984; 1988; Drda – Rybová 1995, 70–82; 1998, 75–88; 2008.*

4 Chronologie a periodizace

4.1 STŘEDOEVROPSKÉ CHRONOLOGICKÉ SYSTÉMY PRO DOBU HALŠTATSKOU

Relativní chronologie doby halštatské vychází z Reineckových stupňů Ha C, Ha D a LT A (Reinecke 1902; 1904; 1906; 1911). Pro střední Evropu bylo postupně vytvořeno několik chronologických systémů (např. Kosack 1959; Müller-Karpe 1959; Torbrügge 1979). H. Parzinger (1989) rozlišil na území mezi Moselou a Sávou celkem 10 chronologických horizontů. Horizonty 1 až 3, kladené mezi léta 750–640 př. Kr., jsou platné jen pro jihovýchodoalpskou oblast, zatímco horizonty 4–10, datované do rozmezí 640–390 př. Kr., zahrnují pozdní dobu halštatskou až starší dobu laténskou na celém daném území halštatské Evropy. Chronologickými vztahy v pozdní době bronzové a v době halštatské ve střední Evropě včetně Čech se zabývala S. Stegmann-Rajtár (1992), která upřesnila datování některých hrobových celků.

Chronologii časového úseku od doby bronzové do doby halštatské na základě kovových předmětů se věnoval Ch. Pare (1999, Tab. 8), který porovnal chronologické stupně halštatské mohylové kultury v západních Čechách a bylanské kultury. Relativní chronologii halštatských skupin, mj. i v Čechách, studovala také U. Brosseder (2004) pomocí metody seriace, zejména se zřetelem na výzdobné prvky na keramice.

V posledních letech získaná dendrochronologická data z území Bavorska a Alsaska naznačují, že konec stupně Ha B3 a začátek časné doby halštatské Ha C může být kladen již k roku 800 př. Kr. (Rind 1999, 109), i když se připouští i střed 8. století př. Kr. (Krausse 1996, 336). J. Bouzek uvádí, s využitím dendrodat, pro stupeň Ha C1a interval 800–725, pro stupeň Ha C1b 725–650 př. Kr. (Bouzek 2004, 380, s lit.). Začátek stupně Ha D1 v jihozápadním Německu je na základě dendrochronologie kladen do 2. poloviny 7. století, přibližně kolem roku 625 př. Kr., a konec do let 540/530 př. Kr., stupeň Ha D2 se vymezuje roky 540/530–500 př. Kr. a Ha D3 500–470/460 př. Kr. (Krausse 1996, 337). Konec stupně Ha D3 naznačuje především doba zániku opevněné lokality Heuneburg. Na základě nejnovějších výzkumů zde může být vyznění stupně Ha D3 pravděpodobně posunuto zpět až k roku 480 př. Kr. (Pape 2000, 142–145; Böhr – Shefton 2000, 16), ne-li 490 př. Kr. (Möller 2000). Konec stupně LT A na území Bavorska udává kalibrované radiokarbonové datum 398–385 BC, které bylo získáno na opevněném výšinném sídle Ehrenbürg

z nálezové situace závěru časně laténského osídlení (Abels 1994). V současné době se projevuje spíše tendence k vyššímu datování, zatím ještě ne dostatečně argumentovaná (srov. Trachsel 2004).

Těto absolutní chronologie se dnes přidržuje i česká archeologie; nemnohá přírodovědná data tomuto členění rámcově vyhovují (tab. 1).

Dílčí, nebo spíše terminologické rozdíly ovšem existují, např. v chronologickém schématu D. Kouteckého

Tab. 1. Chronologie doby halštatské. Podle: Bouzek 2004; Koutecký 2001c; Krausse 1996; Pape 2000; Pare 1999.

ABSOLUTNÍ DATA PŘ. KR.	KOUTECKÝ 2001c	DENDRODATA, C14
800		
	Ha C1	Ha C1a
	725	730
700		720
	Ha C2	Ha C1b
	650	660
		625
	Ha C3	Ha C2
600		600
	Ha D1	Ha D1
	550	540
		530
		500
500		Ha D2
		480
		Ha D3
	450	460
		460
400		LT A
		400
		380

pro bylanskou kulturu (viz níže). Relativně-chronologická schémata byla v Čechách vytvářena zvláště pro jednotlivé kultury a regiony, příp. odděleně pro období Ha C–Ha D1 a pro období Ha D2 až LT A.

4.2 DOBA HALŠTATSKÁ, HA C AŽ HA D1

Bylanská kultura

Oproti názoru J. Filipa (1936–37) o krátkém trvání bylanské kultury mezi lety 700–500 př. Kr. se dnes preferuje, mj. v souladu s někdejší názorem J. Böhma (1925), datování mezi lety 800 př. Kr. (začátek stupně Ha C1) a polovinou 6. století př. Kr. (konec stupně Ha D1). D. Koutecký navázal na periodizaci J. Böhma (1925) a vypracoval na základě hrobových souborů, zejména keramiky, náplň jednotlivých fází bylanské kultury v rámci období Ha C1 až Ha D1. Rozlišil starší fázi (Ha C1), střední fázi dělenou ještě na starší a mladší (Ha C2, Ha C3) a mladší fázi (Ha D1), a to převážně na základě morfologie a výzdoby keramiky (Koutecký 1968; 2001c). Ch. Pare (1999, Tab. 8) paralelizuje starší fázi bylanské kultury podle Kouteckého se západočeským stupněm Kostelík. Přelom starší a starší střední fáze bylanské kultury podle Kouteckého datuje do let 730/720 př. Kr., přelom starší střední a mladší střední fáze do let 660/650 př. Kr. Oproti Kouteckému klade starší fázi bylanské kultury do Ha C1a, starší střední fázi do Ha C1b a mladší střední do Ha C2; stupeň Ha C3 se obvykle nevyděljuje. Podle D. Kouteckého lze prvky bylanské kultury rozpoznat ještě v Ha D2–3, většinou se však kulturní rozdíly v této době již neshledávají, neboť je vystřídalá víceméně jednotná a obecně přijatá kultura pozdně halštatského období.

Pro bylanskou kulturu jsou k dispozici radiokarbo- nová data pouze z dubového trámu z krytu hrobové komory ze Rvenic: 2655 ± 50 BP (Ústav hnědého uhlí Most 1973). Archeologické datování hrobu podle D. Kouteckého klade hrob do období po r. 650 př. Kr.

Detailní periodizace bylanské kultury podle D. Kouteckého (1968) rozeznává tři fáze (obr. 2).

Starší fáze: Ha C1 (Ha C1a podle Ch. Pare). Pohřebiště: Čelákovice, Mochov, Praha-Bubeneč hr. 8, Praha-Dolní Liboc hr. 2 a 4, Praha-Střešovice hr. 1, Vikletice hr. 1/65, Poláky hr. 9, 11, 24, 27, 28 a 45. Sídliště: Cerhenice, Čelákovice, Kadaň (chata u nemocnice).

Hlavní keramické tvary: zásobnice, široká amfora, slabě profilovaná amforovitá miska, talířovitá miska, kuželovitý talíř, esovitý koflík a esovitá miska, miska se zataženým okrajem, hrnek s plastickou páskou, hrnek s pupky. Výzdoba: geometrická rytá, vleštovaná a ojediněle černě malovaná. Kovové předměty: železný nůž, náramky s kuličkovými konci, nákrčníky s rytou a kolkovanou výzdobou, s háčky a očky, brýlovité spony s osmičkovitou kličkou.

Do tohoto období patří hroby kombinační skupiny II (viz oddíl 7.1.5.1). Maximální délka hrobu dosahuje 300 cm.

Střední fáze: dělí se na starší střední a mladší střední fázi.

Starší střední fáze: Ha C2 (Ha C1b podle Ch. Pare). Pohřebiště: Bylany, Hradenín, Kutná Hora, Plaňany, Poboří, Praha-Bubeneč, Praha-Dolní Liboc, Praha-Lyso-laje, Praha-Střešovice, Praha-Suchdol, Lovosice, Poláky (asi 25 % hrobů), Vikletice hr. 17/64. Sídliště: Cerhenice, Čelákovice, Vikletice.

Hlavní keramické tvary: amforovitá zásobnice, klasická amfora, široká amfora, terina, kuželovitý a plochý talíř, amforovitá miska, koflík s převýšeným uchem, situla, hrnce a misky různých variant, nádoby na nožkách, dvojité a trojitě nádoby. Výzdoba: geometrická rytá, vleštovaná, rozvíjí se černá malba na červeném podkladě, ojediněle plastické prvky a tuhování. Kovové předměty: náramky drátěné s kuličkovými konci, nákrčníky s očkem a háčkem, jehlice s kuličkovitou a vázičkovitou hlavicí nebo s labuťkovitým krčkem, spony harfovité a sedlovité; koňský postroj: udidla, postranice uzdy, knoflíky a návlečky; čtyřkolový vůz: ráfy kol, zákolníky a hřeby; zbraně a nástroje: železné a bronzové meče s jazykovitou nebo listovitou rukojetí, loďkovitá nebo křídlovitá nákončí pochvy meče, nože malé i velké, sekerky s tulejkou a sekerky s raménky.

Do tohoto období patří hroby kombinační skupiny I a II s vozy a postroji (starší skupina tzv. „knížecích“ hrobů) a přibývá hrobů kombinační skupiny III s chudou výbavou.

Mladší střední fáze: Ha C3 (Ha C2 podle Ch. Pare). Pohřebiště: Bylany, Hradenín hr. 24, 46, Plaňany, Poboří, Praha-Bubeneč, Praha-Dolní Liboc, Praha-Lyso-laje, Praha-Modřany hr. 2 a 3, Praha-Radotín, Praha-Střešovice hr. 5, Lovosice, Račiněves, Dobroměřice, Poláky, Vikletice hr. 17/63, 138/63–4. Sídliště: Praha-Ďáblice, Kadaň-Bystřice, Chotěbudice obj. 7, Petrohrad, Hradenín, Vikletice obj. 45 a 146/63.

Hlavní keramické tvary: kromě tvarů starší fáze přibývá koflík s převýšeným hrotitým uchem, široké amfory, hliněné měsíční symboly. Výzdoba: rytá, plastická, vleštování uvnitř misek, tuhování, černá malba na červeném podkladě. Kovové předměty: náramky s kuličkovými a pečetítkovými konci, náramky s dvojitými vývalky, nánožníky a nákrčníky zdobené kolkovanou výzdobou, jehlice s vázičkovitou hlavicí nebo s labuťkovitým krčkem, spony harfovité, sedlovité a loďkovité, toaletní soupravy a jehelníčky; zbraně, nástroje a součásti koňského postroje a vozů jsou stejné jako v předcházející fázi.

Do tohoto období patří velké hroby kombinační skupiny I a II (mladší skupina tzv. „knížecích“ hrobů); skupina III je zastoupena zvýšeným počtem jamkových a popelnicových hrobů.

	Ha C1	Ha C2 (-C3)	Ha C3	Ha D1
ZÁSOBNICE				
KLASICKÁ AMFORA				
ŠIROKÁ AMFORA				
TERINA				
AMFOROVITÁ MISKA BAŇATÁ				
AMFOROVITÁ MISKA NIZKÁ				
TALÍŘ				
KOFLÍK				
SITULA				
NÁDOBA NA NOŽCE				

Obr. 2: Chronologické schéma keramických nádob bylanské kultury. Podle D. Kouteckého.

Mladší fáze: Ha D1. Pohřebiště: Praha-Bubeneč hr. 1, 12, 18, 29, Praha-Dolní Liboc hr. 10, Praha-Střešovice hr. 8, Hradenín hr. 28, Poláky hr. 39. Sídliště: Praha-Řeporyje, Praha-Troja, Želénky, Chotěbudice. Hradiště: Hradec u Kadaně, Dolánky-Rubín.

Hlavní keramické tvary: ojediněle amforovitá zásobnice, amfora s náběhem na lahvovité hrdlo, koflík s hrotitým uchem, terina s výdutí v horní třetině, různé typy mis, ojediněle měsíční symboly. Výzdoba: rastrování vlasovými rýhami, rytí, tuhování. Kovové předměty: koňský postroj a součásti vozů stejné jako v předchozím období; nože; zbraně chybějí. Charakteristický je malý počet nádob (max. 10 kusů) v hrobě.

Velké kostrové hroby se vyskytují jen vzácně; zvyšuje se počet malých jamkových a popelnicových hrobů.

Halštatská mohylová kultura

Pro chronologii halštatské mohylové kultury měl zá-

sadní význam rozbor hrobů z Nynic a jejich srovnání s dalšími současnými nálezy v regionu (Šaldová 1968, 389, obr. 44). Keramický inventář z Nynic a ostatních západočeských pohřebišť je v rámci stupně Ha C možné rozdělit do tří na sebe navazujících vývojových fází: 1. přechodná fáze kostelického rázu, 2. starší fáze, 3. mladší fáze. Přechodná fáze má ještě blízko ke stupni Ha B a je přechodem mezi Ha B/Ha C, u mladší fáze lze těžko pozorovat přesnou hranici mezi stupněm Ha C a Ha D. Je zřejmé, že halštatská mohylová kultura zabírá také stupeň Ha D1. Shodný chronologický vývoj se zjišťuje i v jihočeské skupině halštatské mohylové kultury (Michálek 2003a, 148–155). Absolutní datování hrobů z prvních dvou fází v Manětíně-Hrádku (Ha C2–D1) do poslední čtvrtiny 7. století př. Kr. až do období kolem roku 600 založila E. Soudská (1994) na chronologii halštatské nekropole v Grosseibstadt (Kosack 1970, 117, Tabelle 1).

Pro upřesnění absolutní chronologie halštatské mohylové kultury nejsou zatím k dispozici data získaná přírodovědnými metodami.

Slezskoplatěnická kultura

Chronologii slezskoplatěnické kultury se jako první zabýval J. Filip (1936–37) a jeho základní schéma stupňů I až IV se vlastně používá dodnes (srov. *Vokolek 1999*). Třetí stupeň slezskoplatěnické kultury odpovídá období Ha C–D1, čtvrtý stupeň období Ha D2–3 až LT A v klasifikaci H. Müllera-Karpeho (1959). Čtvrtému stupni náleží tzv. turnovský typ v pojetí J. Filipa (1936–37); toto označení se dnes již nepoužívá. Předchozí stupně slezskoplatěnické kultury I a II, náležící Ha B1–B3, jsou pojednány ve svazku *Doba bronzová této ediční řady*. Podle keramiky lze rozdělit III. stupeň slezskoplatěnické kultury na fáze Ha C a Ha D1.

Billendorfská kultura

Billendorfská kultura se objevuje v období Ha B; do doby železné, Ha C–D, tedy patří až její mladší fáze (*Koutecký 1995; Bouzek – Koutecký 2000*). Delší trvání (až do LT A či déle?) se nevyklučuje (např. na území podmokelské skupiny), chybějí však dobře datované hrobové komplexy.

4.3 POZDNÍ DOBA HALŠTATSKÁ, HA D2 AŽ LT A

Pokusy o vypracování chronologie pozdní doby halštatské v Čechách vycházely zpočátku především z nálezových fondů sídlišť. Postupně vzniklo několik relativně chronologických schémat na základě poznatků z Prahy-Kobylis, Prahy-Hloubětína a Hořan (*Rybová – Soudský 1962, 197–221*), Tuchoměřic, Tuchoměřic-Kněžívky a Krašovic (*Jansová 1957, 454–456, obr. 23; Soudská 1966, 562–582*). Tyto nástiny se ovšem mohly jen v omezené míře opírat o stratigrafická pozorování a při nedostatku citlivějších kovových předmětů, zvláště spon, vycházely hlavně z třídění keramiky podle tvarových, výzdobných, případně technologických kritérií. Vypracované horizonty v některých charakteristikách poměrně správně vystihovaly relativní chronologii, v absolutním datování však byly příliš zatíženy tezí J. Filipa o přežívání pozdně halštatského obyvatelstva a jeho materiální kultury hluboko do mladší doby laténské (*Filip 1956, 284–289; srov. souhrnně Gosden 1984, 289–292*).

Inventáře plochých žárových hrobů a mohylových pohřbů ze západočeského pohřebiště v Nynicích využila V. Šaldová (1971a, 128–130, tab. II) k vypracování vývojových fází s navrženým absolutním datováním:

fáze Ia–b – Ha D2 (550–500 př. Kr.), fáze II – Ha D3/LT A (500–450 př. Kr.), fáze III – LT A (450–400 př. Kr.). Podobnou chronologickou situaci vykazuje i jihočeský region (*Michálek 2003a, 155–174*).

E. Soudská (1994, 60–61) zařadila hroby III. fáze na pohřebišti v Manětíně-Hrádku do období Ha D1–D2, pohřby fáze IVA do Ha D2–D3 a fázi IVB1–B3 do Ha D3. Hrob 162 z fáze IVB2 byl datován termoluminiscenční analýzou do širokého intervalu 650–500 př. Kr. Žárové hroby fáze IVC kladla autorka na počátek LT A, závěrečnou V. fázi do průběhu LT A. Hrob 116 z fáze V byl termoluminiscenčně datován mezi léta 500–400 př. Kr.

S využitím vertikální stratigrafie bylo vypracováno předběžné chronologické schéma keramiky i pro hradiště Závist (*Motyková – Drda – Rybová 1984, 398–409*). Stratifikovaný kovový inventář včetně spon ze Závisti a z blízké osady v Dolních Břežanech umožnil časově zpřesnit pozici základních horizontů osídlení ve stupních Ha D2, Ha D3 a LT A (*Drda – Rybová 2008, 58–67*).

Keramikou náplň stupně LT A specifikoval pro severozápadní Čechy V. Salač (in: *Waldhauser – Holodňák – Salač 1986*). Jeho klasifikační systém pak rozpracoval J. Waldhauser (1993, 277–285) pro nálezový fond ze sídliště v Radovesicích. V zásadě rozdělil keramikou pozdní doby halštatské do horizontů tuhané keramiky (fáze Ia–Ib: Ha D1–Ha D2) a kolkované keramiky (fáze II: LT A).

Absolutní radiokarbonová kalibrovaná data byla získána v Radovesicích pro objekt 162, datovaný archeologickými metodami na přelom Ha D/LT A: 1110–800 BC a 520–400 BC (*Veselý 1993; Neustupný 1993*). Z Radovesic byla rovněž získána absolutní data pomocí termoluminiscence (uváděná data jsou interpolované hodnoty vždy ze tří získaných dat): obj. 62 (Ha D): 620 ± 110 BC; obj. 97 (LT A/B): 340 ± 190 BC (*Kvasnička 1993; srov. Neustupný 1993*). Zuhelnatělé dřevo z vnitřní konstrukce předposlední z pěti fází hradiště Vladar poskytlo kalibrované radiokarbonové datum v intervalu 520–390 BC (*Chytráček – Šmejda 2005, 10, obr. 10*). Radiokarbonová data AMS získaná z cisterny na akropoli Vladare datují tamní nejstarší sedimenty těsně kolem r. 400 BC (*Pokorný et al. 2005, 67, obr. 4*). Z obilných sil LT A (?) z Tuněchod na Chrudimsku jsou k dispozici dvě radiokarbonová data 2435 ± 35 BP a 2455 ± 30 BP (*Tichý et al. 2006*). Datování dřeva z chaty LT A v Chržíně udává po kalibraci časový interval 540–390 BC (*Chytráček 2007b, 493, tab. II*). Doufejme, že to je předzvěst většího počtu přírodovědných chronologických dat, jejichž získávání by mělo být při novějších výzkumných akcích pravidlem.

5 Přírodní zdroje a jejich využívání

Tento oddíl nemíní podávat souborný odborný výklad o přírodním prostředí v době halštatské, ale zabývá se pouze některými konkrétními poznatky, tak jak je zprostředkují data získaná z dobře datovaných archeologických kontextů v Čechách. Přírodní zdroje jsou probírány zejména v souvislosti se sídelními aktivitami, nikoli tedy z hlediska jejich industriálního využití (suroviny pro specializované výrobní aktivity jsou uváděny v kap. 6.3).

5.1 KLIMA A VEGETACE

Studie sledující vývoj klimatu zaznamenávají na počátku doby halštatské (Ha C) konec teplé suché fáze charakterizující pozdní dobu bronzovou a nenáhlý začátek chladné fáze. Podle výzkumů alpských i grónských ledovců a radiokarbonových dat spadá chladná fáze mezi roky 850–725 př. Kr. (*Maise 1998*, 218–224, Abb. 23, 25). Řada indicíí naznačuje, že chladnější a také vlhčí klima v 8. století př. Kr. by mohlo souviset se zaznamenaným prořidnutím osídlení v mnoha výše položených oblastech západní a střední Evropy včetně Čech.

Období pozdního halštatu náleží z klimatického hlediska počátku období subatlantiku, které by přibližně odpovídalo dnešnímu klimatu.

Poznání vegetačních poměrů v době halštatské umožňují archeobotanická data získaná v poslední době. Ze západních Čech jsou k dispozici nálezy zuhelnatělého dřeva z lokalit Svržno a Štítary nad Radbuzou-Hostětice (analýzy E. Opravila, in: *Pokorný 2004*, 9). Pro dobu halštatskou podávají následující obraz: v druhovém spektru převládá dub (Svržno – 68 %; Štítary – 63 %), následuje jedle a po ní borovice. V sídelním obj. 3/97 ve Starých Prachaticích byly determinovány tyto druhy: buk, vrba, olše, bříza, líska, smrk, dub, jedle a habr obecný (*Parkman 2002*, 22–23). Poznatek o relativně hojném výskytu jedle odpovídá výsledkům současného botanického bádání. Relevantní pro interpretaci vegetace v západních Čechách mohou být také pyloanalytická data z Horní Falce, která získala M. Knipping (*1989*); některé studované lokality totiž leží při samých českých hranicích. Rovněž z jejich dat vyplývá, že jedle hrála v lesních porostech nečekaně významnou roli. Na základě získaných poznatků je konstatováno zvýšení antropického tlaku v době železné ve srovnání s předchozím obdobím, který se pro-

jevuje zejména odlesňováním a prosvětlováním lesů, pravděpodobně pod vlivem pastvy.

Pylové a makrobotanické analýzy (*Pokorný et al. 2005*; *Boenke – Pokorný – Kyselý 2006*; *Pokorný – Boenke – Chytráček et al. 2006*) z cisterny na akropoli hradiště Vladař, k. ú. Záhořice, představují záznam o vývoji vegetace a krajiny od konce starší doby laténské (od cca 400 př. Kr., LT A) po současnost. Tato data poukazují na poměrně silný vliv osídlení, s odlesněním prostoru hradiště a s trvalou a intenzivní zemědělskou aktivitou, přičemž významnou roli zřejmě hrálo pastevectví. Pro příslušnou dobu lze v okolí rekonstruovat roztroušené zemědělské plochy, v nivách a v plochých sníženinách vlhké louky a na zbytku území hospodařením ochuzenou lesní vegetaci s výrazným podílem dubu a příměsí buku a jedle. Lidskému vlivu lze zřejmě přičíst významnou roli borovice v těchto lesních porostech. Dřevinná skladba z osady LT A v Chržíně s doklady zpracování železa i barevných kovů indikuje silný antropogenní vliv na vegetaci blízkého okolí, kterou lze charakterizovat jako mozaiku bezlesí a řídkých, pastevně využívaných porostů a pařezin (*Novák 2007*, 518; *Chytráček 2007b*, 494).

V poslední době věnují badatelé pozornost otázkám úbytku lesa, ať pod vlivem klimatu nebo v důsledku nárůstu populace obecně. Pro dobu halštatskou testovala vliv ekonomiky na využívání lesa D. Dreslerová (*1996*), která rekonstruovala v modelu vypracovaném na základě mikroregionu Vinořského potoka ve středních Čechách krajinu jako zalesněnou, s jen nevelkými, více či méně souvislými bezlesými enklávami (příl. 1); spotřeba dřeva místními komunitami by podle jejich odhadů neměla nijak ohrožovat přirozenou obnovu lesa. Pro českou stranu Šumavy nastínil vývoj synantropizace od pravěku do novověku J. Beneš (*1995*, 11–33).

5.2 VODA A JEJÍ DOSTUPNOST

Dostupnost vody byla základní podmínkou pro umístování obytných, ale i výrobních areálů. Většina analýz, které pracují s kvalitními mapovými podklady, ukazuje, že obytné areály ležely v bezprostřední blízkosti tekoucí vody všech řádů. Zvláštní poměry platily po této stránce v případě osídlování výšinných poloh, zejména pokud byly silně převýšeny nad vodním tokem. Užitková voda se v takových případech někdy musela zajišťovat i poměrně náročnými způsoby. Příkladem ta-

kových opatření mohou být mohutné příkopy nebo cisterny vylámané do skalního podloží, které měly kromě svých primárních funkcí jako součástí fortifikací a zároveň kamenolomů také význam důležitých rezervuárů k zachycování srážkové vody. Na hradišti Závist jsou takové nádrže datovány do 6.–5. století př. Kr. (*Janšová 1983a*, 29–35; *Motyková – Drda – Rybová 1984*, 364–368; *Drda – Rybová 2008*, 29–31, 34, obr. 26, 29, 31), na hradišti Vladař vznikla cisterna na akropoli nejpozději kolem r. 400 př. Kr. (*Pokorný et al. 2005*).

5.3 DŘEVO A STAVEBNÍ KÁMEN

Roční spotřebu palivového a stavebního dříví pro jednu usedlost, včetně dřeva na event. použití pro pohřební účely, odhadla D. Dreslerová (1996) na 40 m³, které mohly být získány z cca 10 ha lesa za dodržení podmínky plynulé obnovitelnosti lesa. Při předpokladu 4 rodin/usedlostí v obytném areálu by tedy spotřeba jedné takové komunity vyžadovala dřevo ze 40 ha lesa. Ve vypracovaném modelu testovaném na mikroregionu Vnořského potoka (přil. 1), hustě osídleném v době halštatské, vyplynulo, že by tam ekologická rovnováha při běžných činnostech tamější populace a při 25% odlesnění nebyla nikterak narušena.

V pozdní době halštatské vzrůstala spotřeba stavebního dřeva zejména pro výstavbu opevnění hrazených výšinných areálů. Ty však byly často lokalizovány do míst bezprostředně předtím nevyužívaných – osídlených v pozdní době bronzové, až na výjimky však nikoli v Ha C a jen ojediněle v Ha D1 (srov. severozápadní Čechy: *Smrž 1992*; západní Čechy: *Chytráček – Metlička 2004*, 29), takže tam mohlo mezitím dojít k přirozené sukcesi lesa. Nicméně těžba dřeva pro výstavbu fortifikací hrazených areálů musela dosahovat značného objemu.

Nové poznatky získané při výzkumu na akropoli hradiště Vladař přinesly vedle nálezů opracovaných dřev (např. zahrocené kůly, dřevo se stopami záseků sekerou, useknuté větve) také detailní pohled ukazující periodické odlesňování celého vrchu. Archeobotanické analýzy přibližují rovněž podrobné druhové složení využívaných dřevin na lokalitě (*Boenke – Pokorný – Kyselý 2006*, 71–77, Abb. 5–8).

Extrémním případem je hradiště Závist. V pozdní době halštatské a na počátku starší doby latéské dosáhla délka jeho hradeb postupně až 5350 m. Podle od-

hadů P. Drdy se jen na čelní palisádový líc hradebních těles spotřebovalo na 15 000 převážně dubových kmenů o průměru 25–30 cm, tedy stromů starých 78–93 let. Smíšený les bez hospodářské úpravy na střední bonitě obsahuje takových jedinců zhruba 80–100 na 1 ha, šlo tedy o stavební dřevo vytěžené z celkové rozlohy minimálně kolem 150 ha. Rozbory zuhelnatělých dřevin z palisádového líce hradby prokázaly ve vzorcích z kůlových jam dub, dub zimní a borovici (Opravil, zpráva čj. 2225/87 v archivu ARÚ Praha). Jiné druhy dřevin se jako stavební materiál ve fortifikaci prakticky neobjevily. V průběhu 1. poloviny 5. století př. Kr. se dřevo borovice z hradeb Závisti vytratilo. Tomuto zjištění odpovídá i absence borovice v celodřevěné konstrukci velkého rezidenčního domu (LT A) v blízkém dvorci či usedlosti v Dolních Břežanech. P. Drda a A. Rybová předpokládají, že právě v této době byly v dostupném okolí již beze zbytku vykáceny všechny borové porosty. Nedá se ani vyloučit, že odlesňování krajiny v bezprostředním dosahu hradiště začalo postupně dosahovat takového měřítko, že ovlivnilo ve svých důsledcích změnu stavebních technik v časně laténských etapách opevnování (*Drda – Rybová 2008*, 10, 12–13, 26, 111–112).

Stavba hradeb rovněž znamenala enormní spotřebu lomového kamene. Masiv Závisti umožňoval lokální těžbu hornin různorodé kvality. V menší míře se těžilo v lomech, ve výrazně větším objemu v příkopech, které se tak svými dimenzemi stávaly významnou součástí fortifikace. Největší masu hornin, hlavně prachovců a břidlic štěchovické skupiny, představuje 40 000 m³ vylámaných z 500 m dlouhého příkopu na hlavní šíjové linii. Materiál byl použit k vyplnění hradebního tělesa v závěru pozdně halštatského období Ha D (*Motyková – Drda – Rybová 1984*, 364–368, obr. 21–24). Teprve v průběhu LT A, patrně však ještě před polovinou 5. století př. Kr., došlo k otevření mohutných skalních příkopů, které vymezily ze tří stran okrsek akropole na temeni vrchu. Z nich se získalo více než 8700 m³ lomového kamene, deskovitých spilitů pro impozantní hradbu i pro některé z kamenných staveb uvnitř opevněného okrsku (*Drda – Rybová 2008*, 31).

V porovnání s rozlehlým hradištěm Závist se zdají být objemy stavebního materiálu na jiných opevněných sídlech ve středních Čechách výrazně nižší. I tak představuje např. vytěžení dvou skalních příkopů na relativně nevelkém hradišti v Mincích pozoruhodný pracovní výkon.

6 Výrobní areály a aktivity

6.1 ZÍSKÁVÁNÍ POTRAVY

Obživu zajišťovalo zemědělství, ale též chov dobytka; doplnkově byl provozován lov, rybolov a sběr.

6.1.1 Zemědělství

Pole a polní systém. Model zemědělského hospodaření byl vypracován pro období Ha D1 až LT A pro mikroregion Vinořského potoka, na území zhruba 24 km². V tomto prostoru uvažuje D. Dreslerová podle získaných archeologických dat existenci zhruba 15–20 současných sídelních areálů (příl. 1). V rámci jednotlivých sídelních areálů by na jeden díl obdělávaných polností připadal přibližně až pětinasobek dalších pozemků ponechávaných úhorem. Podle výpočtů odpovídala výměra odlesněné půdy, tj. obdělávaných polí i úhorů, asi čtvrtině celého území. Celkem by komunity usazené v dané krajině využívaly k dlouhodobé obživě necelé 3/4 její rozlohy (kolem 1750–1800 ha) včetně lesních porostů k těžbě dřeva, k pastvě a opatrování zimního krmiva (Dreslerová 2001).

Podíl přílohu ležícího ladem mohl být ve skutečnosti i výrazně menší, popřípadě jen až třetinový v poměru k osetým polím – podle jakosti půdy a způsobu polního hospodaření, který ovšem pro období Ha D až LT A v detailu neznáme. Úhor byl bezpochyby využíván k pastvě dobytka, a byl tak přirozeným způsobem také přihnojován; hnojení je pro toto období nutné předpokládat (Zimmermann 1999). Přitom je třeba logicky uvažovat o ohrazení či jiné ochraně osetých polí, která by zabránila nežádoucímu spásání pěstovaných plodin a znehodnocení úrody.

Pro Radovesice uvažuje Z. Tempír (1993) na základě pozdně halštatských makrobotanických dat možnost dvouletého nebo čtyřletého systému setby, takže vždy ve třetím až pátém roce by pole zůstala neobdělávaná.

Zemědělské nástroje. Příslušné nástroje, resp. železné součásti náčiní k obdělávání polí i ke sklizni, patří v časovém kontextu Ha D až LT A k dosud málo početným nálezům. Železo bylo ceněným materiálem, takže se poškozené pracovní nástroje větších rozměrů i hmotnosti znovu použily jako šrot k přepracování. Významnou změnou při obdělávání půdy bylo zavedení železné radlice, k němuž došlo nejpozději v LT A (Beranová 1980, 18; Břicháček – Beranová 1993); používán byl typ úzké radlice (Ledce, Hostomice, obr. 3: 1, 5). Radlice umožnila obdělávání i méně kvalitních, těžších půd. Další ino-

vaci představuje zřizování luk, doložené používáním železných kosy k sečení trávy. Nejstarší nález pochází z výplně pozdně halštatské chaty v Praze-Stodůlkách (Motyková – Čtverák 2006; obr. 3: 3). Dva poněkud mladší exempláře kos byly uloženy jako součást depotu na sklonku LT A na sídlišti v Libčicích-Chýnově (Sankot – Vojtěchovská 2001; Sankot 2002a; obr. 3: 2, 4), další pochází ze Sedlce v jižních Čechách (Břicháček – Beranová 1993, 252). Ke sklizni obilí se používaly železné srpy a snad i srpovité nože (obr. 3: 6, 7). Použití nástrojů podobných motyce (např. Klučov: Kudrnáč 1953, 326) v zemědělství je nejisté. O dřevěných nástrojích a jejich částech se můžeme jen dohadovat.

Pěstované plodiny. Přes značný rozsah sídlištních výzkumů zůstávají konkrétní poznatky o skladbě rostlinné produkce útržkovité, neboť zatím vycházejí jen z relativně nevelké kolekce z dobře prozkoumaných objektů, kde byly proplavovány dostatečně velké vzorky zeminy. Podle analyzovaných botanických makrozbytků (soubory Radovesice: Tempír 1993; Podražnice: Čujanová – Jilková 1998b; Planá-Radná: Šaldová 1977; Závist – domy Ha D2–3 na akropoli hradiště; Závist – chaty LT A z centrální části hradiště (Drda – Rybová 2008, 113); Vladař – vrstva na dně cisterny, která sedimentovala kolem r. 400 př. Kr.: Pokorný 2004, 88; Pokorný et al. 2005, 77, obr. 11, a vrstva z podlahy povrchového sídelního objektu Ha D5 na akropoli: Boenke – Pokorný – Kyselý 2006, 78, Abb. 11) jsou doloženy pšenice setá (*Triticum aestivum*), včetně pšenice shloučené (*Triticum aestivum compactum*), pšenice jednozrnka i dvouzrnka (*Triticum monococcum/dicoccon*), špalda (*Triticum spelta*), ječmen obecný (*Hordeum vulgare*), proso seté i obecné (*Panicum miliaceum*), bob (*Vicia faba*), hrách setý (*Pisum sativum*), čočka obecná (*Lens esculenta*), vikev setá (*Vicia sativa*), mák setý (*Papaver somniferum*). Vzácněji se vyskytuje také žito (*Secale cereale*) a oves (*Avena sativa*). Rozlišena byla i varianta ječmen šestiřadý (*Hordeum vulgare var. hexastichon*). Zjištěn byl také kopr (*Anethum graveolens*). Jedna z chat období LT A ze Závisti poskytla neobvykle velkou kolekci čočky. V případě vikev uvažuje P. Drda, že mohla sloužit jako složka krmiva pro koně.

Skladovací zařízení. Zrní určené k příští setbě muselo být dlouhodobě uskladněno, nejlépe patrně v zásobních jámách – silech. Zásobní jámy, válcovité či kónické nebo dvojkónické, byly v rámci obytného areálu umísťovány snad spíše při okrajích hospodářských jed-

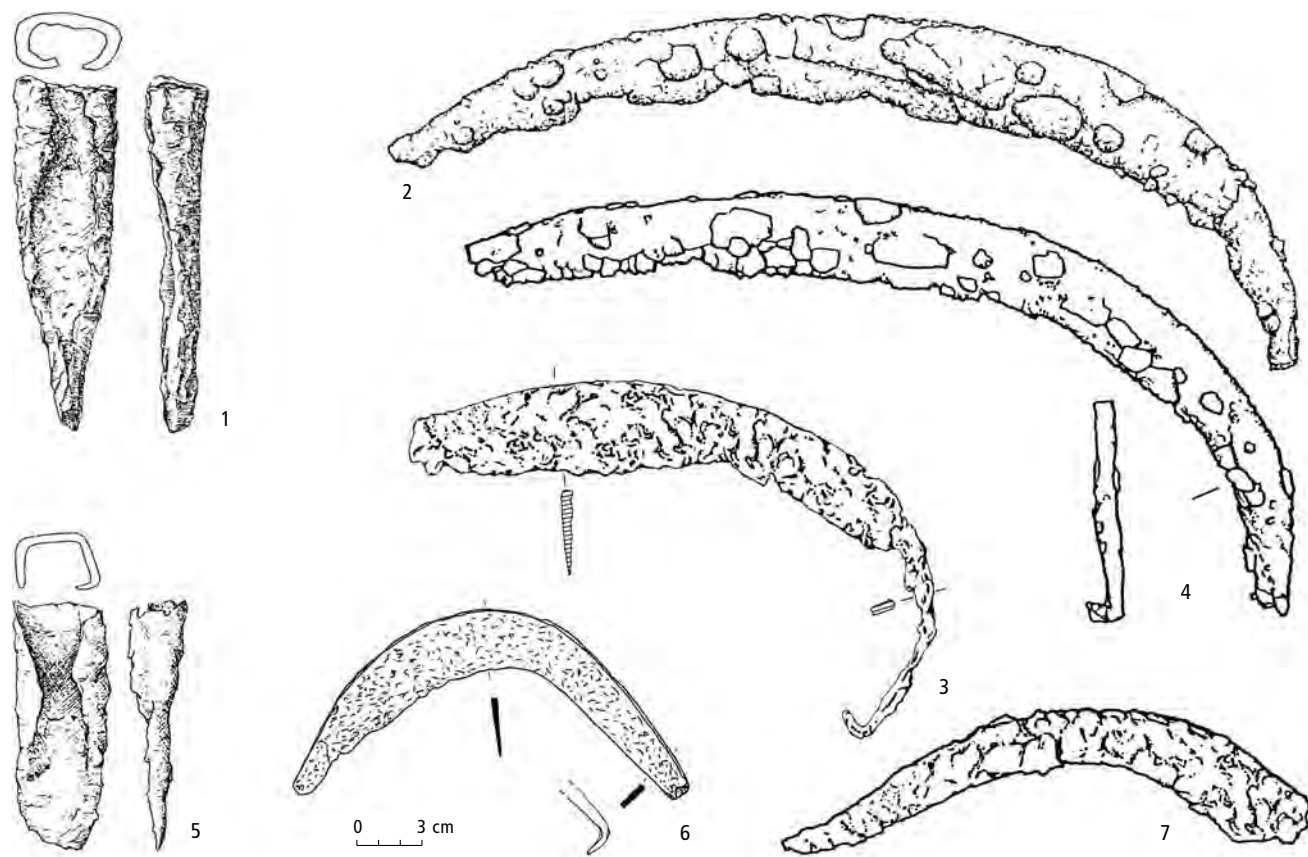
notek (usedlostí) nebo i mimo ně. Propočít jejich obsahu činí kolem 1000 litrů (Radovesice: *Waldhauser 1993*, 357). Povrchové skladovací objekty (sýpky), odkud bylo možné zásoby průběžně odebírat, jsou dosud známy jen nečetnými příklady; předpokládá se, že takto lze interpretovat stavby pravoúhlých půdorysů o 4, 6 nebo 9 kúlech.

6.1.2 Chov domácích zvířat

Krmení dobytka poskytovala jednak pastva v lese i mimo něj, jednak – zejména v zimní polovině roku – krmení letninou nebo senem. Les, pojmáný jako součást kulturní krajiny a patrně vědomě obhospodařovaný, byl využíván k pastvě, ale také jako zdroj letniny, ať již ve formě listů nebo větviček (*Dreslerová – Sádlo 2000*). Sklizení sena z luk se podle nálezů kos uvažuje od pozdní doby halštatské. Krmení senem a letninou se nejspíš kombinovalo, přičemž výměra lesa a luk potřebná ke krmení dobytka jedné rodiny v zimní polovině roku nečinila víc než řádově jednotky a zlomky hektarů; pastva vyžadovala rozlohu podstatně větší (*Dreslerová 1996*, 608–609).

Jednu z největších zkoumaných kolekcí osteologického materiálu představuje soubor z Radovesic s 2500 určenými kostmi (s chronologickým přesahem do LT B1; srov. *Peške 1993*, Tab. 3), soubor z Jenštejna obsahoval 1419 kostí (*Beech 1995*), z Prahy-Bohnic 1222 kusů (*Peške 1987*), ze Závisti – akropole pochází celkem 1298 určených kostí (*Drda – Rybová 2008*, 107–110). Z dalších lokalit jsou k dispozici nanejvýš stovky nebo jen desítky kusů (např. Cerhenice: *Peške 1980*; Hradec u Němčic: *Petříčková 2000*, 271–273). V západních Čechách jsou nejhojněji zastoupeny druhy domácích zvířat spojované s pastevectvím, tj. tur domácí, ovce/koza a kůň (*Kyselý 2004*; *Boenke – Pokorný – Kyselý 2006*).

V době halštatské obecně jsou nejpočetněji reprezentovány následující druhy: tur domácí (33,5–45,5 %), ovce/koza (25,3–33,7 %), prase domácí (20,3–25,6 %) a daleko slaběji (v jednotkách procent) kůň a pes. Překvapivé je relativně vysoké zastoupení koní ve Štítarech n. Radbuzou-Hostěticích, kde koňské kosti představují 55 % všech osteologických nálezů (*Kyselý 2004*, 89, Graph 12). Kur domácí se vyskytuje dosud jen nevýrazně, zřejmě již od Ha C (obvykle méně než 1 %:

Obr. 3: Zemědělské nástroje. 1, 5 radlice; 2–4 kosy; 6 srp; 7 srpovitý nůž. 1–7 železo. 1 Ledce (okr. Kladno); 2, 4 Libčice n. Vltavou-Chýnov (okr. Praha-západ); 3 Praha-Stodůlky; 5 Hostomice (okr. Teplice); 6 Zlivice (okr. Písek); 7 Nová Ves u Bakova (okr. Mladá Boleslav). Podle *Břicháček – Beranová 1993*; *Míchálek 1972*; *Motýková – Čtverák 2006*; *Sankot – Vojtěchovská 2001*.

Peške 1976; Beech 1995, 112, Tab. 22: 1, 5, 9, 13). Husa domácí je ojedinělá (Radovesice), pokud vůbec nejde o divoký druh. Existují výjimky, u nichž ovšem neznáme příčinu, resp. reprezentativnost nálezu (Cerhenice: kůň 21 %; Praha-Kobylisy: tur 85 %, prase domácí a koza/ovce jen po 6–7 %, srov. Beech 1995, 111–112, Tab. 22). Ve všech souborech je zjišťována naprostá převaha (přes 90 %) domácích druhů nad lovenými.

Chovu příslušelo v hospodářském životě významné místo. Hovězí dobytek se choval pro maso a mléko (nehledě k dalším produktům) a představoval významnou tažnou, a tedy pracovní sílu; zcela zásadní byla však také jeho role jako zdroje hnojiva. Vepřový a skopový dobytek poskytoval hlavní užitek jako zdroj potravy, kůže a vlny. Význam vepřového masa v Čechách odráží také jeho ukládání do hrobů (k porovnání zastoupení kostí vepře s jinými územími ve střední Evropě srov. Müller-Scheessel – Trebsche 2007). K ostraze majetků i jako nezbytní pomocníci při pastvě a lovu sloužili psi, kteří mohli být ovšem také konzumováni. Vlastnictví koní lze chápat vedle různých způsobů praktického využívání také jako nesporný výraz společenské prestiže spojené s jezdeckým a záprahem k válečnému nebo ceremonálnímu vozu a dokládáné součástmi koňského postroje a záprahu v hrobech společenské elity. Na pre-moláru koně ze Štítar n. Radbuzou-Hostětic byly rozpoznány stopy po užívání udidla; to koresponduje např. s nálezy koňských postrojů v hrobech nedalekého pohřebiště u Mírkovic (Kyselý 1994, 90; Chytráček – Metlička 2004, 94).

Ze souboru nálezů z Jenštejna vyplývá, že skot byl porážen zejména v mladém věku, tedy pro maso; jen někteří jedinci byli ponecháváni pro mléko, příp. k tahu. Také prasata byla chována pro maso, jen několik starších jedinců sloužilo k zachování stáda. V mladém věku byly poráženy ovce/kozy, u nichž eventuální mléčnou produkci zajišťovalo daleko méně jedinců. Vysoké zastoupení ovcí/koz, které byly poráženy ve věku 1–2 měsíců, bylo zjištěno na Vladaři (Boenke – Pokorný – Kyselý 2006, 79, Abb. 14–15). V Radovesicích byla v halštatském období konstatována větší velikost hovězího dobytka než v mladším laténském období, a totéž platí pro koně.

Minimální počet chovaných zvířat pro jednu rodinu za předpokladu, že maso sloužilo jen jako doplněk stravy, a při dodržení počtu zvířat nutného k reprodukci stáda, odhadla D. Dreslerová (1996; podle expertních odhadů L. Peškeho) na 1–2 kusy hovězího dobytka, 2–3 kusy ovce/kozy a 1–2 prasata.

6.1.3 Lov a rybolov

Podle osteologických kolekcí z obytných areálů by se mohlo zdát, že lov v době halštatské nepatřil k úplně běžným činnostem. Pozůstatky divokých zvířat se v síd-

lištních objektech nacházejí poměrně zřídka a zastupují vcelku nepatrnou část osteologických souborů, pokud se vůbec vyskytnou. Údaje z analyzovaných osad z Prahy-Bohnic, Jenštejna a Tuchoměřic uvádějí mezi určenými kostmi podíl 2,6 až 7 % (Beech 1995, Tab. 18–21, 23: 1, 5, 9, 13), v západočeských souborech pod 10 % (Kyselý 2004). Často loveným a do osad přinášeným zvířetem byl zajíc, který je registrován ve všech uvedených souborech. Stejně je tomu u spárkaté zvěře, jelení a srnčí (srov. Kyselý 2005). Ponejvíce ji dokládají části paroží, které ovšem mohou souviset také se shozy, a samy o sobě proto nezbytně nevypovídají o lovu (srov. Němětice: Petříčková 2000; Horšovský Týn – Sv. Anna: Kyselý 2004). Nepříliš výrazně je zastoupeno divoké prase (Tuchoměřice, Praha-Bohnice – Nad Podhořím, Planá-Radná). Neobvyklá jsou svědectví o kožešinové zvěři, jejíž maso se příležitostně také konzumovalo. Úlovky se daly stahovat přímo v místech usmrčení, a části skeletu se proto do obytných areálů ani nemusely dostávat. Přesto se objevují kosti lišky nebo bobra (Praha-Bohnice – Nad Podhořím, Poříčany: Čtverák 1986, 113; Planá-Radná: Kyselý 2004), výjimečně lasice kolčavy (Prosmky: Hrala 1978, 152). Vedle těchto zcela zjevně vysoce užitkových a svým způsobem snad i trofejních úlovků tvoří určitou bizarní příměs další drobnější živočichové, zejména malí hlodavci jako křeček nebo hryzec vodní (Beech 1995, Tab. 23: 5, 9). Dá se předpokládat, že se na ně pohlíželo hlavně jako na škůdce, ale nedají se vyloučit ani jiné důvody k zabíjení, nejde-li ovšem o recentní intruze. Přehled potenciální lovecké kořisti může uzavřít pernatá zvěř, doložená husou, kurovitým ptákem a tetřívkem na sídlišti v Jenštejně a ojediněle zastoupeným dropem velkým (Minice). Znalost labutě indikuje malba uvnitř braubašské misky z Radovesic, pokud ovšem nebyla převzata z jiného ikonografického zdroje; labutě byly totiž domácí spíše ve Skandinávii a Pobaltí. Plži a obojživelníci se v osteologických souborech rovněž objevují.

Frekvence výskytu rybích kostí nebo šupin dává sotva objektivní představu o místě rybolovu v obživě. Rybí kosti se v naprosté většině případů nedochovávají a také se velmi snadno při odkryvech přehlédnou. Úlovky z vodních toků proto zatím zastupují jenom sumec (Praha-Bohnice – Nad Podhořím: Beech 1995, Tab. 24: 9), okoun a rak potoční (Poříčany: Čtverák 1986, 113) a kaprovitá ryba (Zbraslav: Chytráček – Bernat 2000, 299); další zatím neurčené ryby byly uloveny a doneseny také na hradiště Závist (Drda – Rybová 2008, 108–109).

6.1.4 Sběr

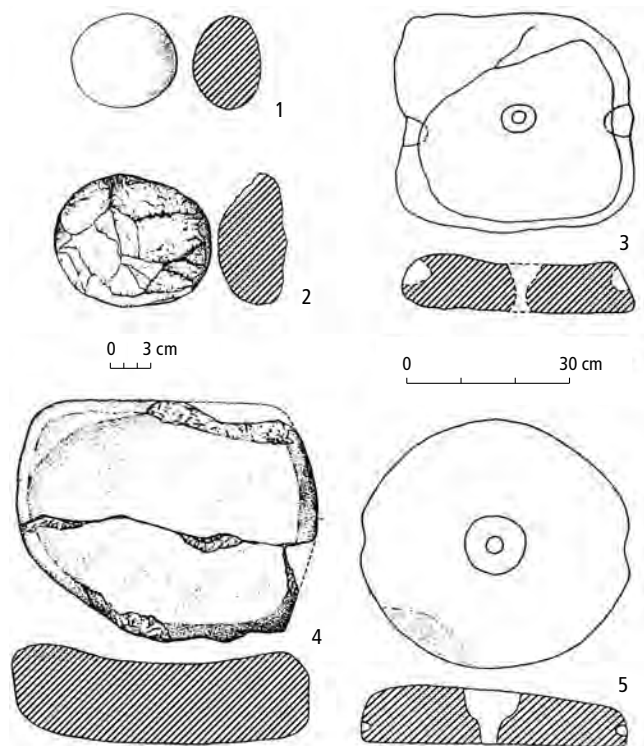
Sběr plodů divoce rostoucích rostlin poskytoval vítaně doplňky stravy. Dokládají ho nálezy lískových oříšků (např. Závist – podhradí; centrální část – obj. 14: Tempír, zpráva čj. 8761/74; Komárková, zpráva čj. 9976/04

v archivu ARÚ Praha) nebo pecka trnky (Závist – akropole, stavba D: *Drda – Rybová, 2008*, 113). Další sbíraných plodin byla jistě celá řada, archeologických dokladů je však nedostatek.

6.1.5 Výroba potravinářských produktů

Potravinářské suroviny získané zemědělstvím, chovem dobytka atd. musely být upraveny k přímé i odložené konzumaci. Zrní k průběžné spotřebě bylo ukládáno v zásobnicích (zásobních nádobách), případně v recipientech z organických materiálů; platí to zřejmě i o jiných potravinách. Průběžné spotřebě mohly sloužit i nadzemní sýpky.

Zařízení na mletí mouky představují ruční mlýnky – drtidla, sestávající ze spodní ploché pravouhlé až okrouhlé či oválné drticí podložky a z okrouhlého až čokovitého drtiče (těrky), zhotoveného často z valounu (obr. 4: 1, 2, 4). Pravděpodobně od LT A se začaly používat mlýnky tzv. řeckého typu (obr. 4: 3, 5): na ležáku nepravidelného tvaru se horizontálně pohyboval plochý oválný či obdélníkový běhoun s násypným otvorem, někdy s protilehlými důlky na bocích, sloužícími snad k pohybování běhounem (např. Albrechtice – Sedlo; ve více exemplářích na hradišti na Velkém Blaníku: *Špaček 1972; Šolle 1988*, 98; snad i další nálezy,

Obr. 4: Mlecí zařízení. 1, 2, 4 součásti drtidel (drtiče a drticí podložka); 3, 5 běhouny mlýnků tzv. řeckého typu. 1–5 kámen. 1 Planá-Radná (okr. Píseň-sever); 2, 4 Němětice (okr. Strakonice); 3 Louňovice p. Blaníkem (okr. Beroun); 5 Albrechtice (okr. Klatovy), vrch Sedlo. Podle *Fröhlich – Waldhauser 1989; Šaldová 1977; Michálek – Lutoský 2000*.

srov. *Fröhlich – Waldhauser 1989*, 30–33). Zavedení tohoto mlýnku bylo významnou inovací, neboť jeho účinnost mohla být až o 600 % vyšší než u zrnětek (*Holodňák 2001*).

Některé pícky se interpretují jako chlebové (Praha-Miškovice, Ha C: *Ernée 2005*, 697; příl. 2: 3, 4). K řeznickým úkonům, doloženým stopami na zvířecích kostech, a k další přípravě potravin sloužily patrně různé železné nože, ať už s rovným či prohnutým hřbetem, nebo malé sekáče nalézané v obytných areálech. V jednom zahloubeném objektu je shledáván pracovní prostor pro porcování masa (Praha-Liboc: *Bureš 2005*). K pečení masa se mohl používat železný rožeň, další výbavu ohniště představoval kozlík; oba artefakty však měly především velmi prestižní a ceremoniální význam a v běžném sídlištním kontextu se obvykle nenacházejí. K vaření sloužily určité typy keramických hrnců; vzácně se na nich zachovávají stopy jídel moučných a kašovitých (Svržno: *Chytráček – Metlička 2004*, 253) nebo spíše organická, ale obvykle blíže neurčená residua uvnitř či vně. Výjimečně mohly být k tomuto účelu používány i bronzové kotle, pokud neměly spíše funkce rituální a ceremoniální. S mléčnou produkcí (nebo i s přípravou a podáváním alkoholických nápojů?) mohou souviset hliněné cedníky. Při podávání jídla se uplatnily hliněné lžice či naběračky, pokud ovšem nebyla jejich funkce neprofánní (Chlum u Blatné moh. 1, obr. 69: 7).

Předpokládá se nejen vaření a pečení masa, ale pravděpodobně i uzení a nasolování; žádaný obchodní artikl – sůl sloužila zřejmě nejen k solení pokrmů, ale především ke konzervaci masa. Vařením a pečením se zpracovávaly obilné produkty, naklíčením či vařením luštěniny. Bylo provozováno vaření piva, nápoje běžného od neolitu a zmiňovaného jmenovitě v souvislosti s Keltů v historických pramenech (viz svazek *Doba laténská této ediční řady*). Přímý doklad přípravy piva v pozdní době halštatské ve formě naklíčených obilných zrn pochází z Hochdorfu (*Stika 1996*). Připravoval se také kvašený nápoj – medovina; doklady k tomu z Čech nejsou k dispozici, stopy medu (ale pravděpodobněji medoviny) však obsahovaly bronzové konvice z bohatě vybavených hrobů pod mohylou v Glaubergu v Hesensku a bronzové kotle z hrobů téže kategorie v Hochdorfu a Hohmichele v jižním Německu (*Rösch 2002*).

Do kategorie importů patří další alkoholický nápoj – víno, jehož konzumaci nepřímě dokládají dovážené bronzové picí soupravy. Součástmi picích servisů mohly být i keramické nádoby, např. halštatské situlky nebo na kruhu točené misky, láhve a poklice období LT A (srov. *Chytráček 2007b*).

6.2 DOMÁCKÁ VÝROBA

Domácká výroba byla patrně provozována v každé osadě spolu se získáváním potravin a její produkty slou-

žily vlastní potřebě výrobce či jeho rodiny, popř. komunity.

6.2.1 Výroba keramiky

Podle variability keramické hmoty, tvarů a výzdoby nádob je zřejmé, že se do rukou odběratelů dostávalo nádobí od většího počtu výrobců; většinou tedy šlo o výrobu domácí. Produkty keramické výroby tvořily nádoby, technická keramika a další předměty.

Hrnčířská výroba může být většinou indikována jen nepřímě. Hrnčířské pece se nezachovaly *in situ*, některé nálezy však s nimi souvisejí. Jáma ze Štítar n. Radbuzou-Hostětic (obj. 78), vyplněná střepy ze 17 zárem deformovaných nádob, se považuje za odpadní jámu, kam byla po nezdařeném výpalu odhozena celá vsádka pece spolu se zuhelnatělým dřevem a fragmenty hliněného krytu hrnčířské pece neurčeného typu; podle rekonstrukce byly nádoby původně naskládány nebo do sebe zasunuty a uloženy do jedné velké zásobnice i mimo ni (*Chytráček 2007a; Chytráček – Metlička 2004, 261*). Zlomky hliněného roštu s otvory (Hradenín obj. 3: *Šaldová 1997, 20, 22*) a zlomky propáleného pecního pláště, příp. ne zcela jednoznačně identifikované objekty z Hostomic (*Budinský 1999, 211*), se rovněž spojují s potenciálními hrnčířskými pecemi. Není ovšem vyloučeno, že keramika byla také vypalována v jednoduchých jámách nebo dokonce na povrchových hranicích, které nemusí zanechat žádné archeologické stopy.

Hlavní výrobní technikou byla stále výroba v ruce, od Ha D3/LT A však začala být uplatňována nová technika – točení na hrnčířském kruhu.

Vyskytují se tři základní kategorie keramického těsta – keramika hrubá, jemná a grafitová. Toto třídění je velmi hrubé a vyžaduje detailnější klasifikaci, která však nebyla dosud provedena. Nejběžnější jsou nádoby vyráběné z hrubší ostřené hlíny. Kromě toho byla zhotovována také keramika z jemné hlíny, od stupně LT A zpravidla točená či dotáčená (její výroba mohla již dosahovat stupně specializované výroby, viz níže).

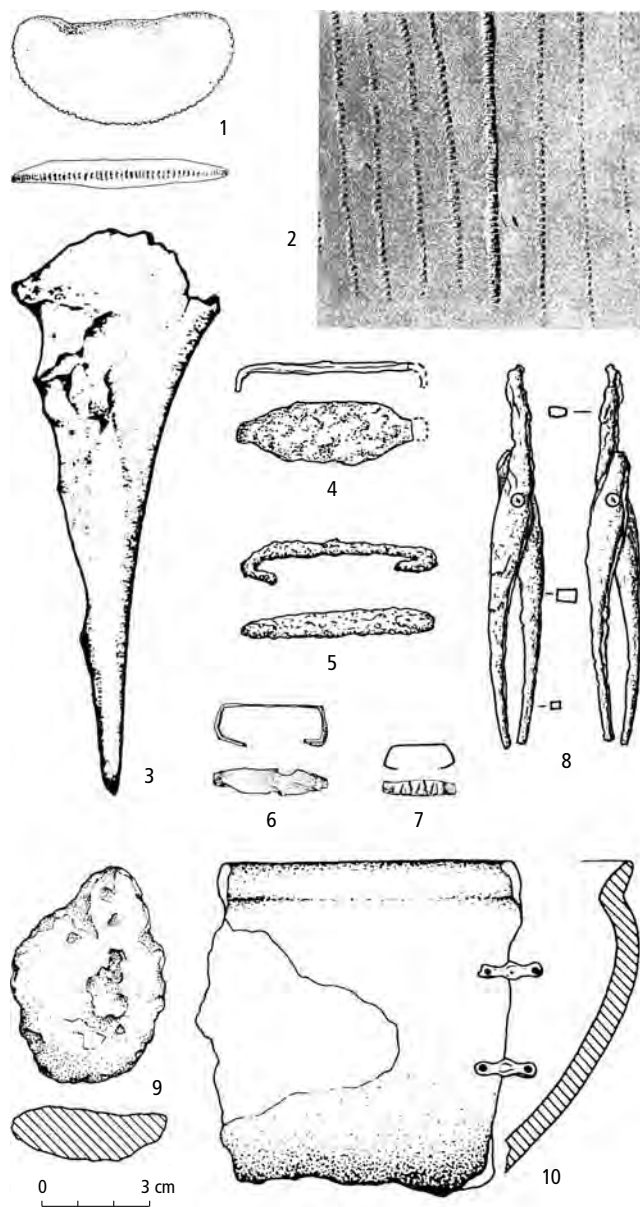
Zvláštní kategorii představuje od pozdní doby halštatské keramika grafitová (tuhová), tj. vyrobená z hlíny s různým obsahem grafitu. Přidávání grafitu snižuje nároky na teplotu a dobu výpalu, a také zamezuje propustnosti keramiky (*Hložek et al. 2003, 126*). Její podíl v sídlištních keramických souborech je variabilní, značné kvantitativně dosahuje zejména v jižních Čechách (např. v pozdně halštatském dvorci Hradec u Němětice tvořila 8,5 % veškeré keramiky; v obj. 9 v Písku dokonce 14,6 %: *Fröhlich 2001b, obr. 23*). Jihočeská ložiska grafitu (tuhy) jsou známa na Českokrumlovsku, Netolicku, Strakonicku a Vltavotýnsku (*Michálek 1993*). Nálezy hrudek surového grafitu pocházejí z řady jihočeských sídlišť (např. Kapsova Lhota, Řepice, Radčice: *Dubský*

1949, 276, 282; Michálek 2000a, 258). Dosud provedené analýzy (*Michálek 1993, 75–95; Kratochvíl – Rost 2000, 243–249*) jak surového grafitu, tak i keramiky se silným podílem grafitu (Němětice, Velká Turná) dokládají, že grafit přicházel z nepřilíhově velké vzdálenosti od lokalit s početnými kolekcemi grafitové keramiky. Je však doložen export grafitu z jižních Čech až na Moravu (horákovská kultura: Těšetice, srov. *Hložek et al. 2003*). Grafit může ovšem pocházet také ze severomoravských výchozů (podle analýzy grafitové keramiky z Neznásova, okr. Náchod: *Hložek et al. 2003*). Není vyloučeno, že již v pozdní době halštatské bylo zhotovování grafitových nádob specializovanou výrobní činností, tak jako tomu bylo později v době laténské.

Halštatská keramika (Ha C až LT A) má řadu společných znaků co do vnější úpravy a výzdoby. Uplatnění používaných technik se liší v jednotlivých kulturních a chronologických kontextech. Úprava povrchu zahrnuje hlazení, urovnávání a nevýrazné drsnění, např. přetahy dřívkem či slámou. K výzdobným technikám, které mohou být v zásadě děleny na hrubé a jemné, náleží rytí (hrubší i vlasové, od LT A i provedené kružitkem), vtláčování (vpichy, důlky a vrypy, tahy radýlkem), kolkování, tuhování, vlešťování, malování, plastické prvky (lišty, pupky, výčnělky). K úpravě a výzdobě nádob sloužily zřejmě dřevěné, kostěné (obr. 5: 5) či parohové i kovové nástroje. Kolkování se provádělo pomocí razidel, jaká jsou známa ze sousedních území (srov. *Megaw – Megaw 2006, 376–382*). Výjimečným artefaktem je hliněný plochý, původně snad diskovitý předmět s droboučkými zoubky na obvodu, sloužící jako „ozubené“ kolečko čili radýlko (Jenštejn obj. 4, obr. 5: 1, 2). Prvý nález železného kružítka (či spíše odpichovátka na přenášení měř, srov. *Sankot 2006b*) v Čechách pochází z obytného areálu v Tuchověřicích (*Sankot 2004, 62; obr. 5: 8*); bylo ovšem používáno k vytváření dekoru nejen na nádobách, ale také na bronzových artefaktech. Kusy grafitu, jejichž ohlazené zlomky se nacházejí v sídlištním kontextu (obr. 5: 9), se pravděpodobně používaly k tuhování (*Budinský 1999, 211*), k témuž účelu však mohly sloužit také střepy nádob z grafitové hlíny.

Nádoby byly také opravovány a sekundárně využívány. Reparace různých typů hrubých i jemných točených nádob pomocí kovových svorek železných, ale občas i bronzových (obr. 5: 4–7, 10), se vyskytují opakovaně (srov. *Budinský 1999, 211–214*). Některé kotoučky ze střepů nebo střepy s ohlazenými hranami mohly sloužit k úpravě profilace (jako hrnčířské čepele?) či povrchu nádob, mohly mít ale i jiný účel (hračky, symbolické předměty). Kotoučky s otvory mohly být používány k textilní výrobě jako přesleny, tak jak je to běžné v laténském období (LT B–D).

Technická keramika (tyglíky, přesleny, závaží atd.) a drobné předměty (např. figurální plastika, symbolické

Obr. 5: Hrnčířská výroba. 1, 2 radýlko a jeho otisk; 3 rydlo; 4–7, 10 reparační svorky; 8 kružítko; 9 hrudka grafitu. 1 hlína; 3 kost; 4, 5, 8 železo; 6, 7 bronz; 10 keramika a bronz. 1 Jenštejn (okr. Praha-východ); 3 Cerhenice (okr. Kolín); 4 Svržno (okr. Domažlice); 5, 10 Hostomice (okr. Teplice); 6, 7 Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ); 8 Tuchoměřice (okr. Praha-západ); 9 Němětice (okr. Strakonice). Podle Budinský 1997; Dreslerová 1995a; Chytráček 1997; Michálek – Lutovský 2000; Motyková – Drda – Rybová 1988; Sankot 2004; Sedláček 1980.

artefakty) jsou pojednány v souvislosti s výrobními a dalšími aktivitami.

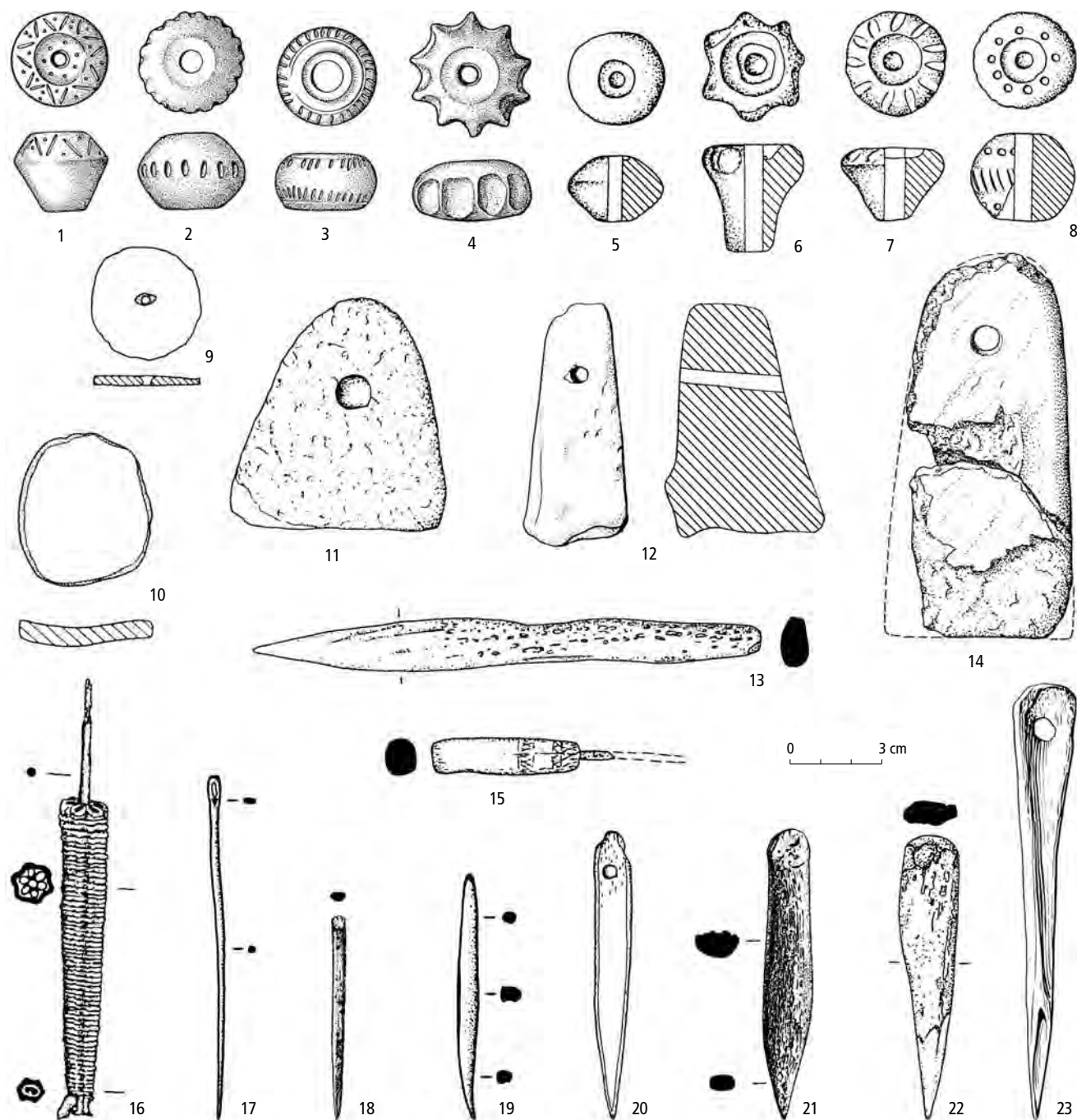
6.2.2 Textilní výroba

Jako základní suroviny k výrobě příze sloužily zřejmě len a vlna. Keramické přesleny, zatěžující vřeteno při spřádání příze, patří k běžnému inventáři (obr. 6: 1–8). Jsou modelované, tvarově velmi rozmanité, od plochých

po čočkovité, kulovité, kónické, dvojkónické, hruškovité či cívkovité, často zdobené rytou i plastickou výzdobou (důlky či vrypy na obvodu či kolem otvoru) nebo hladké a nacházejí se v objektech často ve více exemplářích (srov. Budinský 1999, 204–207; Kudrnáč 1981, 260; Sedláček 1980, obr. 4; Michálek 2003b, 81–88). Velký počet přeslenů pochází z opevněného výšinného sídliště Svržno, kde byly nalézány především na podlahách povrchových domů. Podle rozměrů sloužily přesleny (např. podle nálezů v osadě v Hostomících: Budinský 1999, 204–207) zejména na spřádání jemnější lněné příze (přesleny do průměru 35 mm), hrubé lněné příze nebo střední vlněné příze (od 35 do 45 mm průměru; srov. Holodňák 1993, 207). Zvláštní případ představují miniaturizované exempláře, jejichž funkčnost se zdá málo pravděpodobná (zahluobená stavba D na akropoli hradiště Závist, kde byly drobné přesleny nalezeny v doprovodu tří malých bronzových šicích jehel). Provrtaná kolečka vyřezaná ze střeplů nádob (obr. 6: 9) mohla rovněž sloužit jako přesleny, neprovrtané kotoučky (obr. 6: 10) lze případně považovat za jejich polotovary. Mohly být používány i cívky (tuto interpretaci by připouštěly některé hliněné předměty z vrchu Burkováku (srov. kap. 8.5.3).

Tkaní oděvu dokládají hliněná závaží tkalcovského stavu (obr. 6: 11, 12, 14). Bývají špatně vypálená a dochovávají se většinou ve zlomkovitém stavu, takže mohou být někdy obtížně odlišitelná od fragmentů vypálené mazanice. Četné nálezy závaží z rovinných osad, dvorců i hradišť svědčí o tom, že domácí tkaní náleželo ke zcela běžné a všude provozované pracovní činnosti.

Místa, kde tkaní probíhalo, nejsou obvykle jednoznačně identifikovatelná; předpokládá se, že to byly obytné (obytně-výrobní?) objekty. Zahluobený objekt 117 (polozemnice?) v Praze-Hloubětíně obsahoval nejméně 67 závaží v různém stupni vypálení. Závaží měla spočívat v ohništi v rohu objektu; ohniště bylo interpretováno jako jakési vypalovací zařízení a objekt jako dílna vyrábějící tyto artefakty (Soudský 1955, 196, obr. 100–101; popis závaží: Sedláček, zpráva čj. 2111/04 v archivu ARÚ Praha). Tento výklad se nejví jako příliš pravděpodobný a spíše jde o kumulaci hotových závaží, ať již jako sklad nebo pozůstatek tkalcovského stavu. Je třeba poznamenat, že na lokalitě bylo zjištěno také knovízské osídlení a datování závaží do pozdně halštatského období vychází zejména z typu objektu, v němž byla závaží nalezena, a z formálních vlastností závaží. Sklad nejméně 14 kusů celých jehlancových závaží byl nalezen v chatě IV na hradišti Planá-Radná. Celkem 11 kusů závaží a jejich částí leželo na podlaze povrchového sídlištního objektu na hradišti v Podražnici (Čujanová-Jílková 1998b, 210, obr. 5: 5). Na hradišti Svržno se nápadná koncentrace rozbitých závaží nacházela pod kameny destrukce hradby na vnitřní

Obr. 6: Textilní výroba. 1–8 přesleny; 9 přeslen (?) ze střeptu; 10 kotouček ze střeptu; 11, 12, 14 závaží tkalcovského stavu; 13, 15, 18–23 šídla; 16 jehelníček; 17 jehla. 1–12, 14 hlína; 13, 18–23 kost a paroh; 15 kost a železo; 16, 17 bronz. 1–4, 14 Němětice (okr. Strakonice); 5–8, 11, 15, 20 Hostomice (okr. Teplice); 9, 10, 17, 19 Cerhenice (okr. Kolín); 12, 23 Planá-Radná (okr. Plzeň-sever); 13, 22 Radovesice (okr. Teplice); 16 Bylany (okr. Kolín); 18, 21 Praha-Stodůlky. Podle Budinský 1997; Koutecký 2003a; Michálek – Lutovský 2000; Motyková – Čtverák 2006; Sedláček 1980; Šaldová 1977; Waldhauser 1993.

straně opevnění, ke které přiléhá povrchový dům (Chytráček 2006).

Závaží mají obvykle tvar komolého jehlanu se čtvercovou základnou, ojediněle válcovitý (Němětice) nebo kuželovitý (Hostomice). Zvláštní formu představuje ploché závaží se třemi otvory (Planá-Radná), plochá závaží s obdélníkovitou podstavou a otvorem v užší stěně

(Praha-Hloubětín obj. 117) nebo závaží s rytým rovno-ramenným křížem na týlu (hradiště Vladar; Praha-Bohnice obj. 14; Fridrichová 1986, obr. 16: 1).

Tkaní na vertikálním stavu a používání tvarově tožných závaží je doloženo od doby bronzové. Podle nálezů z počátku doby halštatské z Burgstallkogel u Kleinklein v Rakousku, kde byla řada závaží nale-

zena snad v původním rozložení a počtu nejméně 80 kusů, byla šířka tamějšího stavu rekonstruována na 370 cm, z čehož šíře tkaniny mohla činit 310 cm (*Dobiat 1990*, 50–60). Je to ovšem případ spíše extrémní, který nicméně vede k úvaze o typu zhotovovaných tkanin, které nemusely být pouze oděvní. Značky či otisky prstů na závažích mohly označovat vlastnictví, ale snad také umístění na stavu, nebo je jim připisován i rituální význam. Podle ikonografických pramenů patřilo tkaní k významným ženským činnostem, a to i v nejvyšších společenských vrstvách (*Bouzek 1997*, Fig. 241; 2006).

Se zhotovováním a opravami oděvů souvisejí jehly s ouškem – železné (Svržno, povrchový dům Ha D2/3: *Chytráček – Metlička 2004*, Abb. 132: 5) i bronzové (obr. 6: 17); nápadně drobné jehly ze Závisti jsme již uvedli výše. K ukládání jehel sloužily jehelníčky (obr. 6: 16). Častější jsou v tomto období železná, ale zejména kostěná nebo parohová šídla (obr. 6: 13, 15, 18–23). Ojedinelé pérové nůžky (*Sankot 1999*, Abb. 1: 8) lze rovněž spojovat s textilní výrobou.

6.2.3 Zpracování kamene

Kámen byl používán k výrobě celé řady movitých artefaktů od nástrojů po ozdoby a skulptury. Kromě ložné těžby byla hornina získávána také sběrem, mj. z říčních náplavů.

K výrobě mlecích zařízení sloužila široká škála hornin. Většina zrnitěrek (kamenných drticích podložek) a drtičů – terek byla vyráběna z lokálních hornin (např. Štítary n. Radbuzou-Hostětice, Planá-Radná, Němětice). V několika případech jsou známy i konkrétní zdroje suroviny (pro severozápadní Čechy v Ha D až LT A: *Holodňák – Mag 1999*, tab. 7, 8). Doložena je exploatace křemenného porfyru z ložiska Velké Žernoseky-Oparno, z něhož se v LT A zhotovovaly zrnitěrky, distribuované na vzdálenost desítek km; nalezeny byly až na 50 km vzdáleném sídlišti v Soběsukách. Mohlo tedy jít o výrobu specializovanou, nikoli jen domácí. Jde o týž materiál, jaký sloužil k výrobě jiných druhů mlecích zařízení rovněž v mladší době laténské. Místní horniny sloužily patrně také k výrobě dvojdílných mlýnků tzv. řeckého typu, zavedených asi v LT A (*Fröhlich – Waldhauser 1989*).

Otloukače různých účelů byly často zhotovovány z valounů. Brousky se až na výjimky vyráběly z místních křemenců, pískovců a podobných hornin. Svědectvím místní výroby z netradičního materiálu je nedokončený bochníčkovitý přeslen z donesené opuky z hradiště Závist z kontextu Ha D2–3 (*Jansová 1983a*, 58, obr. 11: 6). Zpracování horského křišťálu předvádí opracovaný fragment s nedokončeným otvorem (závěsek?) z hradiště Svržno (*Chytráček – Metlička 2004*, 36, Bild 4).

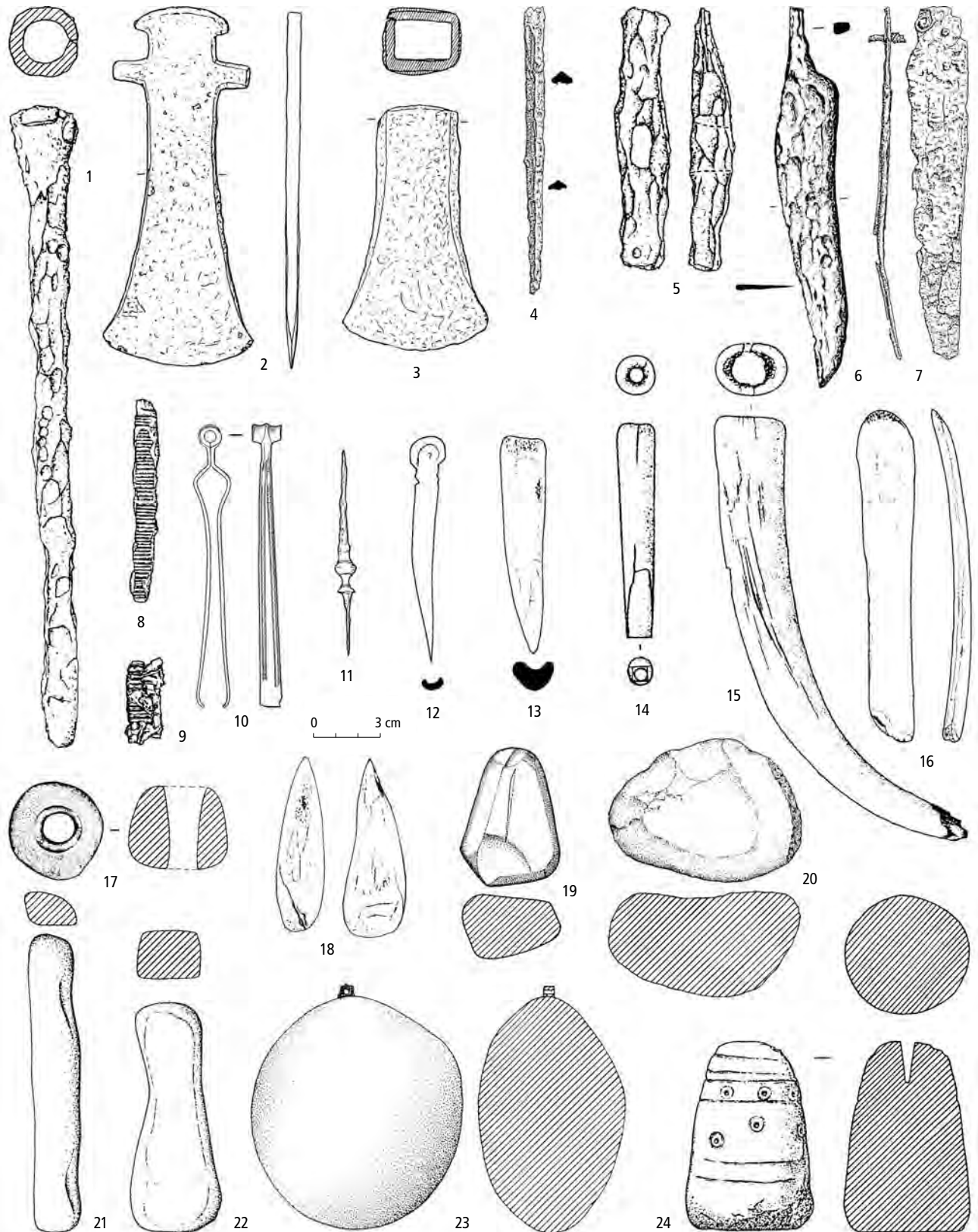
Zvláštní doklad kamenické práce představuje kamenná skulptura, zastoupená jen plastikou hlavy diskutabilního původu a dvěma fragmenty antropomorfní plastiky ze Závisti (*Jansová 1983b; Drda – Rybová 2008*, 82–84, obr. 56: 7, 96–97; viz kap. 9.2).

6.2.4 Zpracování organických materiálů

Dřevo. Existenci dřevěného vozu a kolářství nepřímě dokládají kovové součásti (obruče a kování nábojů kol, kovové součásti náprav atd.), vzácně dřevo samotné (v Hradeníně byly získány dubové součásti vozu). Záprah reprezentují dřevěná jha, občas dokumentovaná zbytky dřeva, ale obvykle jen nepřímě indikovaná koženým potahem a bronzovým kováním (plechem a nýty). Kovová nákončí dokládají existenci dřevěných pochev mečů. Stavební dřevo a proutí (zuhelnatěl, či jeho negativní otisky na mazanici) použité při konstrukci obytných a dalších objektů, pohřebních komor a fortifikačních svědců o tesařství a sofistikovaných stavebních technikách; doloženy jsou kúlová a sloupová konstrukce, roubená a drážková konstrukce a výplet stěn, na akropoli hradiště Závist i unikátní případ hrázděné techniky (*Drda – Rybová 1994a*). K práci se dřevem sloužily řadou příkladů doložené sekery (obr. 7: 2, 3), z nichž některé ovšem mohly být užívány také jako zbraně, a dláta (obr. 7: 1). Klíče, ať již od dveří či truhel, svědčí o provozování truhlářství. Některé další kovové nástroje byly určeny k práci s dřevem nebo jinými organickými materiály při nejrůznějších řemeslných a domácnostních úkonech (obr. 7: 4–9). Artefakty bez kovových součástí, tvořící jistě stabilní součást inventáře, je nutné brát v úvahu (dřevěné nádoby, nástroje, vybavení domu atd.).

Paroh, roh a kost. Zpracování parohu, méně často rohu a kostí domácích zvířat, je dobře doloženo zejména v pozdní době halštatské. Výsledným produktem byly nástroje, nejčastěji šídla, čepele, rukojeti nástrojů, hladítka, kolky ke zdobení keramiky, ale i další sortiment (obr. 7: 12–16, 18). Výrobní stopy na parohových a kostěných artefaktech a odpadu dokládají použití výrobních technik řezání pilkou a nožem, sekání, štípání, vrtání a hlazení. Stopy místního opracování rohu poskytl např. sídlištní objekt bylanské kultury v Praze-Kobylisích (*Fridrich 2005*, 685) a výrobky z rohoviny jsou známy i z pozdně halštatského období.

Kůže. Ikonograficky je dokumentováno zhotovování obuvi v LT A. Boty se zvednutou špičkou jsou znázorněny na antropomorfní sponě z Manětína-Hrádku (obr. 81: 17) a tvar boty má spona z Hradiště u Kasejovic (obr. 81: 11); další ztvárnění představuje kamenný závěsek z Tuchoměřic nebo hliněná nádobka ve tvaru botičky z Jíkve (*Schwappach 1967*, 320, Abb. 1: 1, 3). Sedlářské výrobky reprezentují např. řemení koňského postroje (Mírkovice) a záprahu, kožený potah jha, torza

Obr. 7: Nástroje k různým domácím i specializovaným výrobním činnostem. 1 dláto; 2 sekera s raménky; 3 sekera s tulejí; 4 dlátko; 5 kladívko; 6, 7 nože; 8, 9 pilník; 10 pinzeta; 11 rydlo (?); 12–16, 18 hroty, násady, špachtle; 17, 23, 24 závaží; 19, 21, 22 brousky; 20 otloukač. 1–9 železo; 10, 11 bronz; 12–16, 18 kost a paroh; 17, 19–22, 24 kámen; 23 kámen a železo. 1, 5, 8, 9, 14, 15 Libčice n. Vltavou-Chýnov (okr. Praha-západ); 2, 3 Zlivice (okr. Písek); 4, 7 Svržno (okr. Domažlice); 6, 17 Poláky (okr. Chomutov); 10 Konobřez (okr. Most); 11–13, 16, 18 Jenštejn (okr. Praha-východ); 19, 20 Némětice (okr. Strakonice); 21, 22 Hostomice (okr. Teplice); 23 Albrechtice (okr. Klatovy), vrch Sedlo; 24 Unhošť (okr. Kladno). Podle Budinský 1997; Čížmář 1980; Dreslerová 1995a; Chytráček – Metlička 2004; Koutecký – Smrž 1991; Michálek 1972; Michálek – Lutovský 2000; Sankot 1994; Sankot – Vojtěchovská 2001.

opasků a nepřímo je dokládají různé kovové faléry a nášivky koňského postroje nebo opaskové zápony. Hliněné dyzny poukazují na existenci kožených měchů. Předpokládat lze rovněž zhotovování transportních měchů k přepravě tekutých produktů. Výskyt bronzových či železných šipek a dosud ojedinělé bronzové nákončí naznačují používání kožených toulců (např. Závist, Chlum). Ke zhotovování kožených artefaktů sloužila šidla, kostěná či železná, a některé ze železných nožů.

6.3 SPECIALIZOVANÁ VÝROBA

Specializovaná výroba neslouží jen pro vlastní spotřebu (resp. pro potřebu rodiny či komunity), ale pro širší spotřebu; počet výrobců je vždy podstatně menší než počet spotřebitelů. Produkt specializované výroby je předmětem směny. Podmínkou specializované výroby je zvládnutí náročných výrobních technik, schopnost práci zorganizovat, zajistit suroviny a odbyt výrobků; její význam je tedy nejen ekonomický, ale i společenský. Specializace výroby může mít různé formy a stupně (Venclová 1995; 2001; 2002). Plnou specializací, tj. plně využívanou kapacitu výrobce, lze v době halštatské jen obtížně předpokládat; mohla by ovšem přicházet v úvahu v případě migrujících řemeslníků (např. šperkařů či zbrojířů), pracujících pro elitu na zakázku, pokud by jejich existence byla prokázána.

Tento oddíl se zabývá těmi specializovanými řemesly, jejichž provozování je v Čechách v době halštatské doloženo nebo o nichž je možné odůvodněně uvažovat, i když někdy jen na základě indicií.

6.3.1 Hutnictví železa

Doklady obeznámenosti s ložisky železných rud v době halštatské archeologie téměř neposkytuje, ačkoli se v Čechách i jinde v Evropě s hutněním železa přinejmenším v pozdní době halštatské obvykle počítá. Na akropoli hradiště Závist se našla kumulace brekciovité rudy s poměrně vysokým obsahem železa a silicitů probarvených tmavočervenými sloučeninami železa, vzniklá patrně vytrháním při těžbě stavebních hornin na sklonku 5. nebo na počátku 4. století př. Kr. (Loser, zpráva čj. 8150/79 v archivu ARÚ Praha), nevíme však, zda s vědomím, že jde o potenciální zdroj železa. Indicie jejího industriálního využití chybějí.

Ačkoli železné předměty představují od stupně Ha C běžnou součást hrobové výbavy i sídlištních kontextů a množství železných předmětů bylo jistě zhotoveno na místě (např. železné součásti vozů), jednoznačné doklady hutnické výroby železa nejsou z Čech známy. Přitom je pozoruhodné, že tu nebyly nalezeny ani žádné obchodovatelné železné polotovary (hřivny), které jsou naopak ve formě bipyramidálních ingotů známy ze sou-

sedních středoevropských území nejpozději od pozdní doby halštatské (Pleiner 2000, 26–28). Železné artefakty byly tedy buď dováženy a na místě eventuálně jen opraveny či překovávány (viz kap. 6.3.2), nebo nebyla hutnická zařízení dosud rozpoznána. V literatuře zmiňovanou hutnickou výrobu na pozdně halštatském sídlišti v Praze-Hloubětíně, původně předpokládanou na základě mělkých vypálených jam a několika kusů strusky (Soudský 1955; Pleiner 1958, 82–84), nelze považovat za prokázanou (popis objektů a nálezů: Sedláček, zpráva čj. 2111/04 v archivu ARÚ Praha). Vrstva s hutnickou struskou ze Svatého Jana pod Skalou na Berounsku obsahovala sice materiál stupně LT A (Venclová 1982, 4–8), vzhledem k blízkosti hutnické komponenty doby římské není však její datování jednoznačné. Totéž platí také pro nálezovou situaci na lokalitě Turnov – Maškovy zahrady, kde se nacházejí hutnické objekty spolu s komponentami Ha D i doby římské (Prostředník 1996; 2001). Hutnická struska doprovázená v kulturní vrstvě výhradně pozdně halštatskou sídlištní komponentou byla zjištěna v Čakově na Budějovicku (Chvojka 2002); výrobní ani jiné objekty však odtud získány nebyly.

Také v sousedství je známo jen velmi málo hutí spolehlivě datovaných do halštatského období. Zmínit lze jen několik lokalit s relikty mělkých, pravděpodobně kupolových pecí např. v jihozápadním Německu (Neuenbürg-Waldrennach: Gassmann et al. 2005, 61–70) nebo snad výhňové pece v Horních Rakousích (Waschenberg: Pleiner 2000 s lit.); jámové pece (?) byly možná v té době v provozu na východním Slovensku (Miroššayová 1995).

6.3.2 Kovářství

Provozování kovářské výroby, resp. zpracování vytaženého železa na finální výrobky a opravy železných předmětů, vyplývá z existence výrobků považovaných za lokální (např. dřevěné vozy s jejich kovovými součástmi), nicméně objekty kováren nebyly většinou dosud jednoznačně identifikovány. Někdy se předpokládá, že kovářské výhňe byly umístěny v polozemnicích, pokud ovšem nejde o zařízení vybudovaná až po jejich zániku (srov. Praha-Stodůlky, polozemnice 19, pozůstatky výhňe či pece: Motyková – Čtverák 2006, 454, 478, obr. 21). Z řady lokalit jsou známy doklady kovářské činnosti, tj. jednak nečetné nálezy částí dmychacích zařízení, jednak hojnější kovářský odpad – struska. Kamenné bloky, nacházené v zahlučených objektech spolu s kovářskou struskou, se považují za potenciální kovadliny (Tuchoměřice: Soudská 1966, 542–544). Z dvorce ve Štítarech n. Radbuzou-Hostětických pochází dyzna (hliněné nákončí měchu) tvaru kónicky se rozšiřující trubice a zlomky dalších spolu s četnými kusy kovářské strusky (příl. 5: 10). Nákončí

měchu z jiných nálezů (Němětice; Praha-Bohnice – Nad Podhořím) mohla ovšem sloužit i při jiné výrobní činnosti, např. bronzové metalurgii. Společné nálezy kovářské strusky a reliktů kovolitectví se opakovaně vyskytují (viz níže).

Metalografickými analýzami identifikované kovářské strusky, a nepřímě tedy i dílny, jsou z halštatského období známy ze Středomoří, ale také ze střední Evropy, např. z Bavorska (Pleiner 2006, 114–115). Metalografie také zjišťuje používání sofistikovaných kovářských operací, jak o tom svědčí zakalená ocel břitů sekerky s ramínky (Březno – vrch Ostrý: Hošek – Smrž – Šilhová 2007).

6.3.3 Bronzová metalurgie

Předpokládá se, že suroviny k výrobě bronzu mohla kromě alpských a jiných evropských zdrojů poskytnout zejména ložiska mědi a cínu v Krušných horách (srov. Bouzek – Koutecký – Simon 1989; Waldhauser 1986), přímé doklady pro to však nejsou k dispozici. Jednu z mála indicií představuje nález polymetalické rudy s obsahem mědi, olova a dalších prvků v kontextu LT A v Radovesicích (Krutský 1993). Uvažuje se o tom, že lokalizace některých hradišť souvisela mj. s kontrolou zdrojů mědi a cínu (např. hradiště Svržno v západních Čechách: Chytráček – Metlička 2004, 100–122). Některé kamenné otloukače mohly být snad používány při těžbě rud a k roztlučení rudy.

Jako kovolitecké dílny bývají interpretovány zahloubené objekty v obytných areálech, v nichž se našly hliněné tyglíky, někdy s kapkami bronzoviny, příp. doprovázené také železnou kovářskou struskou a dýzami (Radovesice; Libochovice – polozemnice s více než 30 zlomky tyglíků: Motyková-Šneidrová 1959; Tuchoměřice – chata 7/63 se 14 tavicími kelímky: Soudská 1966, 543, obr. 25: 1–3, 5–7); není však prokázáno, že by přímo v těchto objektech skutečně výroba probíhala (další příklady: Budinský 1999, 208). Pozoruhodné reliktové kovolitecké výroby včetně keramické dýz byly registrovány na sídlišti LT A v Chržíně (obr. 8: 2, 3, 5, 6, 8, 9). Obdélný zahloubený objekt 160 byl interpretován jako manipulační (nebo odpadní?) prostor, dokládající činnost místní kovolitecké dílny. Pochází odtud 12 tyglíků; uvnitř některých z nich se zachovaly zbytky, náležející podle chemických analýz taveninám železa a bronzu. Výjimečný nález představují fragmenty tzv. ztracených forem z tvrdě vypálené hlíny, zřejmě talířovitěho nebo prstencovitěho či diskovitěho tvaru (typy R1, 2, 4, 7: Drescher 2000, 197, Abb. 5), které sloužily k odlévání hladkých kroužků (Chytráček 2007b, 494, obr. 15, 16, 18). Z objektu byl získán také zlomek hliněného nákončí měchu.

Litectví neželezných kovů snad provázelo kovářskou činnost v již uvedené polozemnici 19 v Praze-Stodůl-

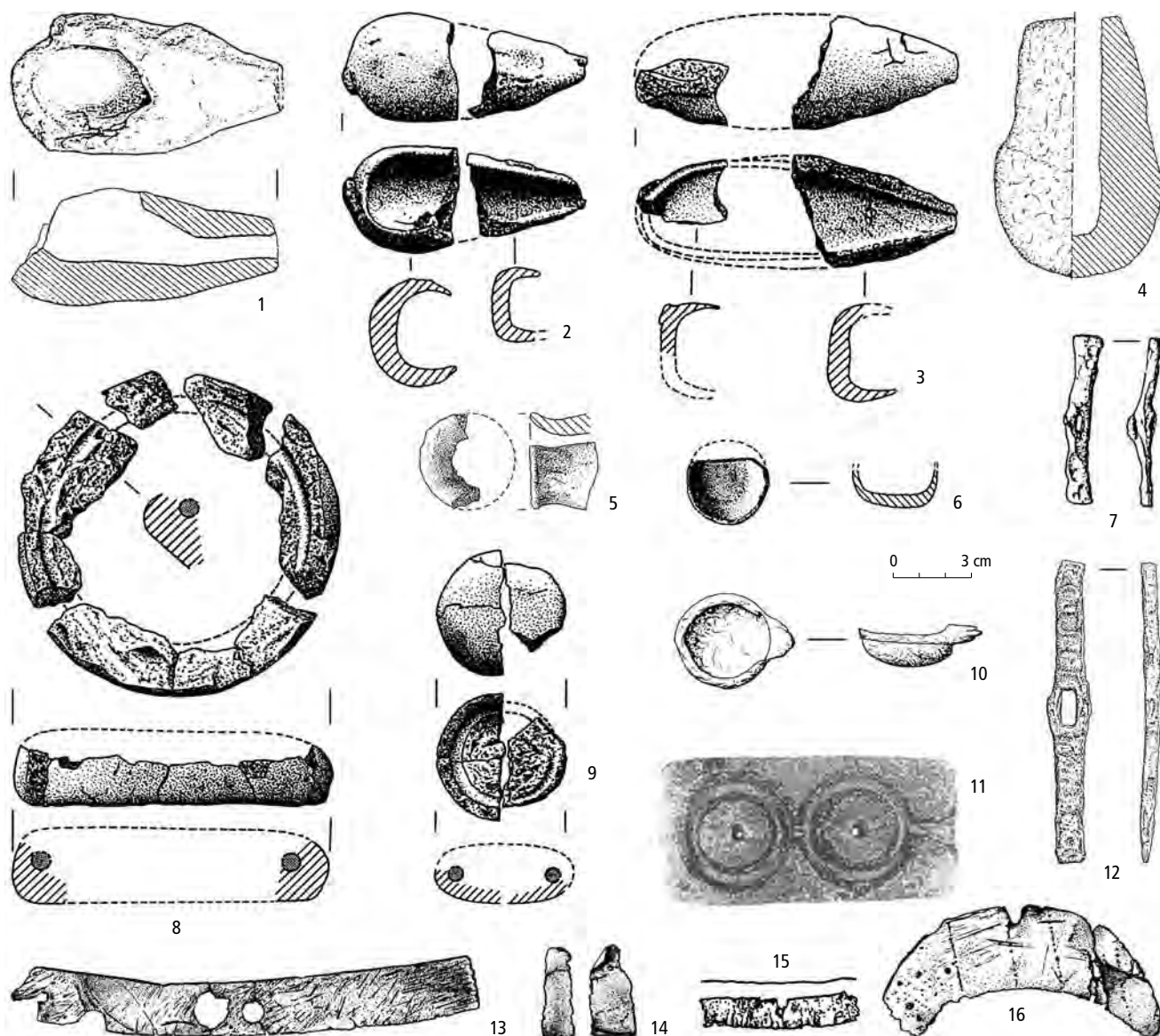
kách (Motyková – Čtverák 2006, 454, 478). Vanovitá prohlubeň v zahloubené chatě ve Staticích (LT A) byla interpretována jako torzo pece s předpeční jámou (Vojtěchovská 2005); byla doprovázena nálezy bronzových slitků a hliněnou licí pánvičkou (obr. 8: 10). Předpokládaný výrobní areál na úpatí hradiště Závist poskytl četné polotovary a osekávané plechy, některé se známkami pilování (obr. 8: 13–16), i dvojdílný kelímek (Janšová 1983a, 36–40, obr. 5, 7, 11: 4, příloha 1: F 12/1, F 12/2; Motyková – Drda – Rybová 1984, 382–386). V Libčicích n. Vltavou-Chýnově ukazuje na specializovanou práci s kovem část obsahu depotu z chaty 21 ze sklonku LT A. Železná kladívka (obr. 8: 7) a zlomky několika pilníků (Sankot – Vojtěchovská 2001, 317–318, 321, Fig. 18.7.1–3, 5–11; Sankot 2002a, 99) mohly šperkaři sloužit právě tak dobře k zpracování železa jako bronz. Kovotepecké kladívko pochází z hradiště Svržno (obr. 8: 12).

Hliněné tavicí tyglíky hruškovité, vejčité, lodkovité nebo miskovité pocházejí zejména z nehrazených rovinných osad (Libochovice: Motyková-Šneidrová 1959; další příklady: Waldhauser 1986; Hostomice, Praha-Hloubětín, Chržín). Některá z nalezených hliněných nákončí měchů (viz v oddílu Kovářství) mohla sloužit při tavbě bronzu. Odlévací formy jsou vzácné (forma na odlévání kroužků: Budinský 1999, 210; obr. 8: 11), zřejmě proto, že většina odlitků se zhotovovala ve ztracené formě. S bronzovou metalurgií mohl souviset i hliněný lžicovitý předmět (Praha-Bohnice – Nad Podhořím obj. 12/68).

6.3.4 Získávání a zpracování zlata

Sekundární výskyty zlata v pískách řek – Otavy, Vltavy, Lužnice, Blanice, částečně ještě i Sázavy a Berounky i na jejich přítocích (Kudrnáč – Michálek – Martinek – Waldhauser 1997, 65–69; Chytráček – Metlička 2004, 100–122) byly pravděpodobně v době halštatské využívány. Přímé doklady pro těžbu a zpracovávání zlata během Ha C až LT A sice chybí, ale rýžování zlata lze předpokládat, neboť analýzy indikují lokální původ částí zkoumaných zlatých předmětů (viz níže). Nález halštatské keramiky v prostoru rozsáhlých rozsypů u Černolic a Klínce v okr. Praha-západ byl považován za indicii prospektorských aktivit (Kudrnáč 1982, 466, obr. 7). Zlato ze zdejších výplavů z neogenních písčitéch šterků obsahuje příměs kovu platinové skupiny – palladia (Bernard 2001, 122).

Podle provedených analýz vykazuje zlato předmětů z období Ha C až LT A variabilní obsah zlata, stříbra a mědi. Srovnáme-li obsahy čistého Au ve zlatých ložiscích Čech s obsahy zlata přímo ve výrobcích, můžeme pozorovat potenciální regionální rozdíly. Zvláště vysoké obsahy zlata odpovídají obsahům v západočeských (až 95 % Au), jihočeských (až 90 % Au) a střě-

Obr. 8: Bronzová metalurgie. 1, 5 dyzny; 2–4, 6 tyglíky; 7, 12 kovotepecká kladívka; 8, 9 zlomky ztracených forem; 10 líci pánvička; 11 odlévací forma; 13–16 polotovary. 1–6, 8–10 hlína; 7, 12 železo; 11 kámen; 13–16 bronz. 1 Štítary n. Radbuzou – Hostětice (okr. Domažlice); 2, 3, 5, 6, 8, 9 Chržín (okr. Kladno); 4 Hostomice (okr. Teplice); 7 Libčice n. Vltavou–Chýnov (okr. Praha-západ); 10 Statenice (okr. Praha-západ); 11 Libkovice – Mariánské Radčice (okr. Most); 12 Svržno (okr. Domažlice); 13–16 Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ). Podle *Budinský 1968; 1997; 1999; Chytráček 1997; 2007b; Chytráček – Metlička 2004; Motyková – Drda – Rybová 1984; Sankot – Vojtěchovská 2001; Vojtěchovská 2005.*

dočeských (přes 90 % Au) ložiscích zlata. V některých případech lze ovšem uvažovat i o importech (dvě zlaté ložkovité náušnice z Hradiště u Písku s nízkým obsahem asi 60 % Au; prsten z Droužkovic s obsahem 99,5 % Au; srov. *Michálek 1997, 199–204; Michálek – Frána 1997, 204–208*). Možnost importu (exportu?) zlata naznačují také uváděné, ale dnes již nedochované zlaté hladké „hřivny“ z mohyly v Hradišti u Písku, nešlo-li ve skutečnosti o náramky a nápažníky (*Drda – Rybová 1998, 46–47*).

Během období Ha C až Ha D bylo v oběhu zlata jen velmi málo (nálezy o celkové hmotnosti asi 31 gramů).

Z LT A je ho dosud známo kolem 400 gramů; z toho jen výbava mohyly v Hradišti u Písku obsahovala asi 370 gramů zlatých předmětů.

Na základě nalezených zlatých artefaktů lze usuzovat na následující použité techniky zpracování zlata:

- tavení zlatých zrněk a prachu, někdy společně i se zlatým „šrotem“, tj. staršími a poškozenými předměty, případně legování (slití s jinými kovy),
- odlévání – výroba zlatých „ingotů“ nebo předmětů v kadrubech (formách),
- kování (výroba drátů a plechů),
- tepání (formování jednotlivých předmětů),

- e) pozlaccování (plátování) bronzových nebo železných podkladů,
f) tautování, pájení (letování) atd.

6.3.5 Získávání a zpracování černých materiálů

Různé černé materiály byly v západní a střední Evropě vyhledávány pro symbolický význam připisovaný černé barvě nejpozději od doby bronzové. Těžiště obliby černého šperku, zejména kruhů, patří jednak do pozdní doby halštatské, kdy byla zpracovávána posidoniová břidlice (tzv. lignit) nebo gagát např. v dílnách na Heuneburgu a Dürrnbergu, jednak do doby laténské s jejími industriemi ze sapropelitu typu kounovské švartny (*Venclová 2001*, 119–122, s lit.). Černý šperk, vyráběný v omezeném počtu dílen pro široký okruh spotřebitelů, náleží k produktům specializované výroby.

Ačkoli nečetné černé artefakty (většinou náramky) patří v době halštatské zpravidla k exogenním produktům původem nejspíše z jižního nebo jihozápadního sousedství Čech, svědčí materiál některých z nich o pokusech o místní imitace. Analyzovaný materiál náramků z Dýšiny a Nynic v západních Čechách se totiž podobá nýřanskému či radnickému sapropelitu z plzeňské pánve (*Venclová 2001*, 120, 388–389, s lit.). Naproti tomu jediný nález středového výřezu, vzniklého při výrobě náramku ze středočeské kounovské švartny, ačkoli údajně pochází ze sídlištní vrstvy HaD/LTA v Hošticích na Strakonicku, je nejspíše nutné považovat za mladší artefakt, který může svědčit o blíže neurčitelných aktivitách období LT B2–C na lokalitě (*Venclová 2001*, 342).

6.3.6 Zpracování jantaru

Nálezy surového jantaru baltského původu a hotové výrobky (převážně korálky) téhož složení dokládají

místní výrobu artefaktů z dovezené suroviny. Výrobní odpad a polotovary identifikují dílnu v obytném areálu Ha D v Poříčanech. Z výplně chaty 1 se proplavením získalo celkem 56,8 g jantaru v podobě suroviny, polotovarů, dokončených i znehodnocených drobných diskovitých a kroužkovitých korálků. Na sídlišti v Tuchoměřicích se vyskytl jantar jako surovina v objektu 98/98 z LT A; četné zlomky baltského jantaru pocházejí z Chržína z několika objektů téhož stáří. Použité techniky byly pravděpodobně jednoduché – sekání, vrátání, broušení. Malý počet dílen charakterizuje tuto výrobu jako specializovanou. Dokladem imitace jantarových výrobků je korál ze sukcinu, tj. místní fosilní pryskyřice (Kostelec u Českých Budějovic: nepublikované analýzy C. W. Becka). Do Čech se dostaly také výrobky z jantaru původem z pobřeží Severního moře, jak to dokládá analýza velkého korálu z hradiště Svržno (*Chytráček – Metlička 2004*, 36, Bild 4; *Chytráček 2007b*, 505), nevíme však, byl-li tu tento jantar také zpracováván.

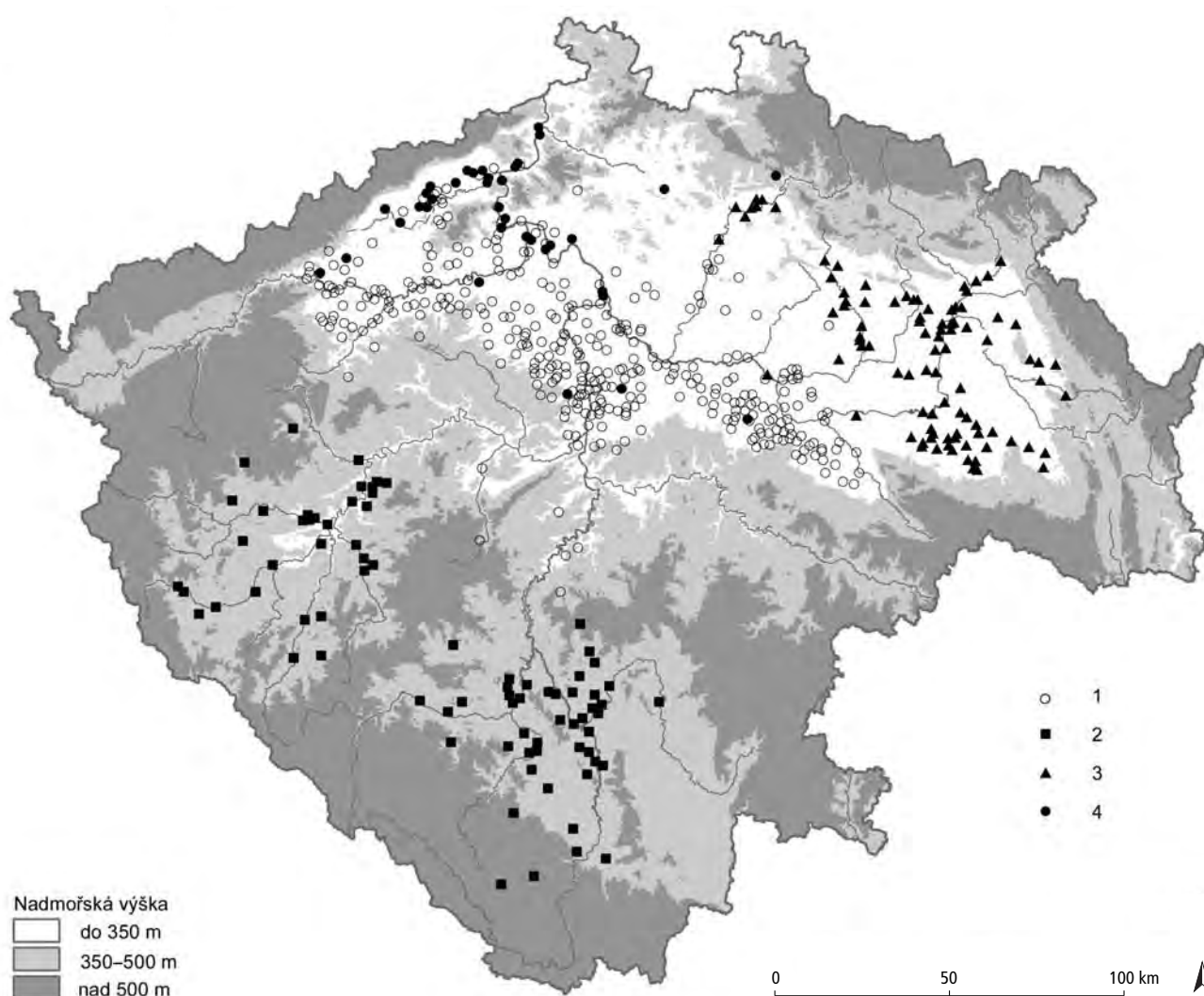
6.3.7 Specializovaná výroba keramiky

Jemná na kruhu točená keramika období LT A, zejména tzv. braubašské misky, ale i jiné tvary, často s kolokovanou či kružítkovou výzdobou, byla patrně produktem menšího počtu dílen. Ch. Gosden (*1984; 1987; 1993b*) uvažuje např. pro severozápadní Čechy o existenci snad tří dílen zhotovujících mineralogicky a výzdobně odlišnou jemnou točenou keramiku, z nichž každá měla distribuční rozsah 30–40 km; přinejmenším po jedné dílně předpokládá pro střední, západní a jižní Čechy. K dalšímu okruhu mohou náležet některé nálezy východočeské (braubašská miska z Neznásova, okr. Náchod: *Hložek 2003*). Výroba v dílnách s takovými distribučními okruhy tedy nesloužila jen vlastní potřebě a lze ji klasifikovat jako výrobu specializovanou.

7 Období Ha C až Ha D1: kulturně specifická charakteristika

V období Ha C až Ha D1 jsou v Čechách rozeznávány jednotlivé archeologické kultury tak, jak to vychází z více než stoleté tradice bádání (obr. 9). Ovlivnění halštatskou kulturou či její převzetí ovšem řadu rozdílů stírá po stránce společenské i ekonomické, a rovněž i v oblasti rituální a symbolické. Zatímco okruh popelnicových polí, k němuž náleží kultura billendorfská a slezskoplatěnická, se poměrně zřetelně vymezuje oproti kulturám západohalštatského okruhu struktu-

rou sídlení, pohřebním ritem a keramickými artefakty, neplatí to již o kovových zbraních, šperku a dalším inventáři, a dokonce ani o symbolice. Navzájem velmi podobné všemi svými projevy jsou kultury bylanská a halštatská mohylová, které by bylo možné považovat spíše jen za kulturní skupiny v rámci západohalštatského okruhu. Vzhledem k dosavadní archeologické tradici jsou však sídelní a rituální aktivity a artefaktová náplň všech kultur tohoto období pojednány odděleně.

Obr. 9: Archeologické kultury doby halštatské (Ha C–D1) v Čechách (zobrazeny katastry se zjištěnou komponentou příslušné kultury). 1 bylanská; 2 halštatská mohylová; 3 slezskoplatěnická; 4 billendorfská kultura. Archiv ARÚ Praha, revidováno a doplněno podle údajů D. Kouteckého, M. Chytráčka, J. Michálka a V. Vokolka.

7.1 BYLANSKÁ KULTURA

Drahomír Kouřec

7.1.1 Osídlené území, hustota a kontinuita sídelních areálů

Osídlení v období bylanské kultury se zdá být slabší než tomu bylo v předcházející pozdní době bronzové; podle dnešních poznatků jsou bylanská pohřebiště (i sídliště) oproti předcházejícím štítarským zastoupena asi 60 %. Důvodů, proč se tak náhle snížil počet nalezišť, která se dnes nacházejí na více než třech stech katastrech, bylo zřejmě více; jedním z nich mohly být klimatické změny (viz kap. 5.1). Je však nutno uvážit, zda tento stav není do značné míry jen zdánlivý, způsobený např. až donedávna neschopností odlišit bylanskou sídlištní keramiku od keramiky jiných kultur, např. knovízské, štítarské nebo dokonce doby římské.

V bylanské kultuře lze rozpoznat tři prostorová skupení (obr. 9): skupinu středočeskou (území Prahy a její okolí; hranici tvoří na severu Labe), východo-středočeskou (převážně území Českobrodsko, Kolínska, Kutnohorská a Čáslavska) a severozápadočeskou (Podkrušnohoří), která se dělí ještě na dvě podskupiny, pooherskou a pobělskou. Hranice mezi středočeskou a severozápadočeskou skupinou je nevýrazná. Mezi bylanskou a billendorfskou kulturou v Podkrušnohoří a Polabí se vytváří jakási kontaktní zóna, jednotlivé billendorfské prvky se ale objevují i ve středních Čechách. Hranice bylanské kultury na východě, tj. se slezskoplatěnickou kulturou, je nezřetelná a nálezy obou kultur se na Kolínsku a Nymbursku prolínají. Kontaktní oblast mezi nimi je tu značně široká. Rozhraní s halštatskou mohylovou kulturou tvoří na jihu středních Čech Sedlčansko. Některé hrazené výšinné lokality osídlené v období bylanské kultury se považují za hraniční (Dolánky-Rubín, Hradec u Kadaně).

Hustotu osídlení lze zatím stanovit pouze pomocí pohřebišť. Vzdálenosti mezi jednotlivými pohřebišti činí v dobře prozkoumaných oblastech severozápadních i středních Čech 1–4 km, ale někdy také jen 400 m (Lovosice I a II).

Nálezy přechodných forem keramiky Ha B3–Ha C1 se vykládají jako výraz kontinuity mezi štítarskou a bylanskou kulturou (*Fridrichová 1969*). Kontinuitu sídlení i pohřbívání od Ha C do Ha D2 nebo až do LT A dokládají některá naleziště (pohřební areál Praha-Bubeneč, Praha-Dolní Liboc, výšinný areál Hradec u Kadaně).

7.1.2 Formy obytných areálů

Obytný (residenční) areál zahrnuje nejen prostor sloužící k bydlení, ale v širším pojetí také prostory dalších aktivit vztahujících se k bydlení funkčně nebo prostrově. S obýváním souvisí skladování, ukládání odpadu,

domácká výroba, zčásti i získávání potravy (např. ustájení dobytka), takže všechny areály těchto činností mohly být součástí obytného areálu. Obytný areál se může překrývat s areály specializované výroby a dokonce i s areálem rituálním. Na tomto místě (a v celém tomto svazku) je termínem „obytný areál“ označován areál, kde byly provozovány aktivity související s bydlením, ale kromě toho tam ovšem mohla být vykonávána také řada dalších činností. Výrobní aktivity včetně subsistenčních a rituální aktivity jsou probírány na jiném místě.

Protože ohrazování je významným fenoménem strukturování prostoru, ať již jeho význam byl společenský, ekonomický, vojenský nebo rituální, byl tento prvek zvolen jako určující při klasifikaci obytných areálů. Podle tohoto kritéria je lze dělit na nehrazené či hrazené rovinné areály – osady, hrazené areály – dvorce (rovinné i výšinné), nehrazené výšinné areály a hrazené výšinné areály – hradiště.

7.1.2.1 Nehrazené rovinné areály

Tyto obytné areály tvoří hlavní sídelní formu bylanské kultury. Z topografického hlediska bývají situovány na terase, návrší či mírném svahu; vzdálenost od vodního toku nepřekračuje 500 m. Dosud je k dispozici jen málo informací o vnitřním členění bylanských obytných areálů. Zjištěné žlaby dokládají oplocení, resp. ohrazování význačných staveb nebo usedlostí (Praha-Miškovice; obr. 10). Pozoruhodná je osada v Praze-Hostivaři/Záběhlicích, kde byl zjištěn oválný areál o rozloze 100 × 150 m ohrazený dřevěným plotem; uvnitř se nacházely povrchové stavby, vně další povrchové objekty, píčky a ploty (*Jeřáb – Kašpar – Kováčik 2005*, 4–5). Původní informaci o ohrazení sídliště v Praze-Hloubětíně nelze potvrdit pro nejednoznačnost terénní dokumentace. V případě osady v Poříčanech, trvajících v Ha C až LT A, není zatím k dispozici bližší datování zde zjištěného palisádového ohrazení. V žádném z těchto případů nevíme, jaká část osady byla ohrazena, zda nešlo jen o jednotlivé usedlosti či areály určitých aktivit v rámci osady.

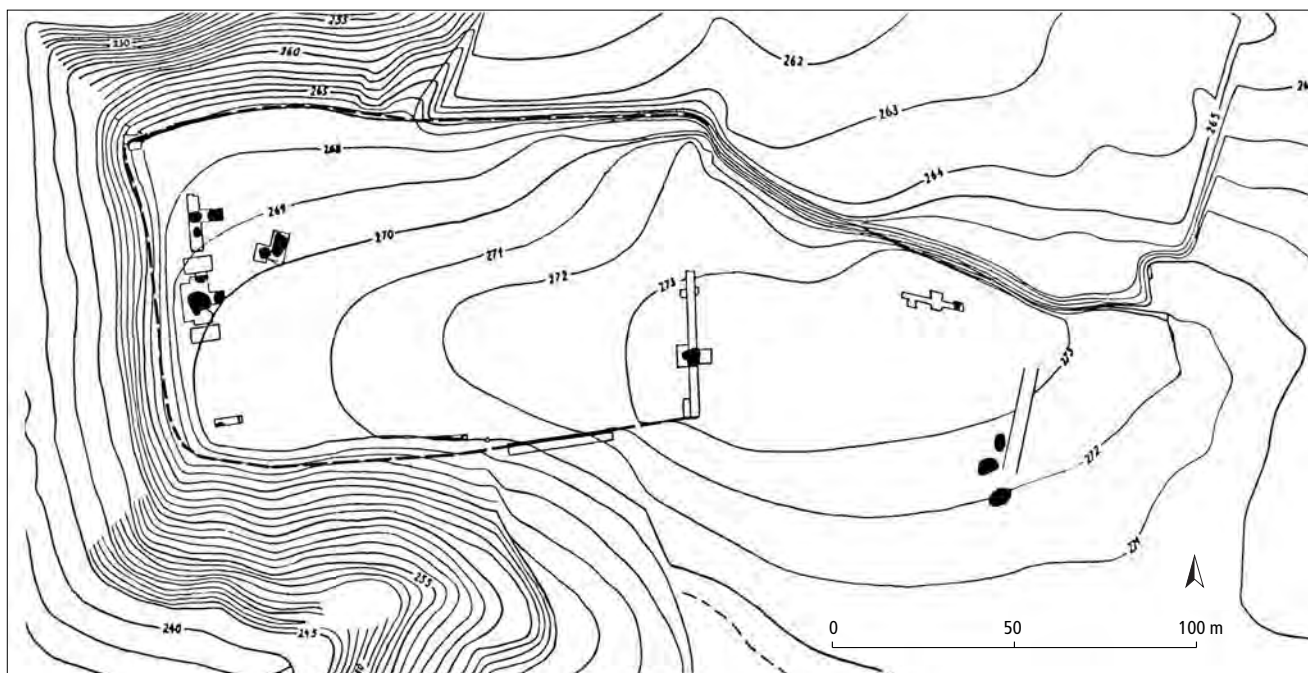
Dosud zjištěné osady se jeví jako zemědělské s domáckou výrobou (textilní výroba, zpracování kostí a rohu atd.), vzácně s výrobou specializovanou (kovářství, bronzová metalurgie).

7.1.2.2 Výšinné areály

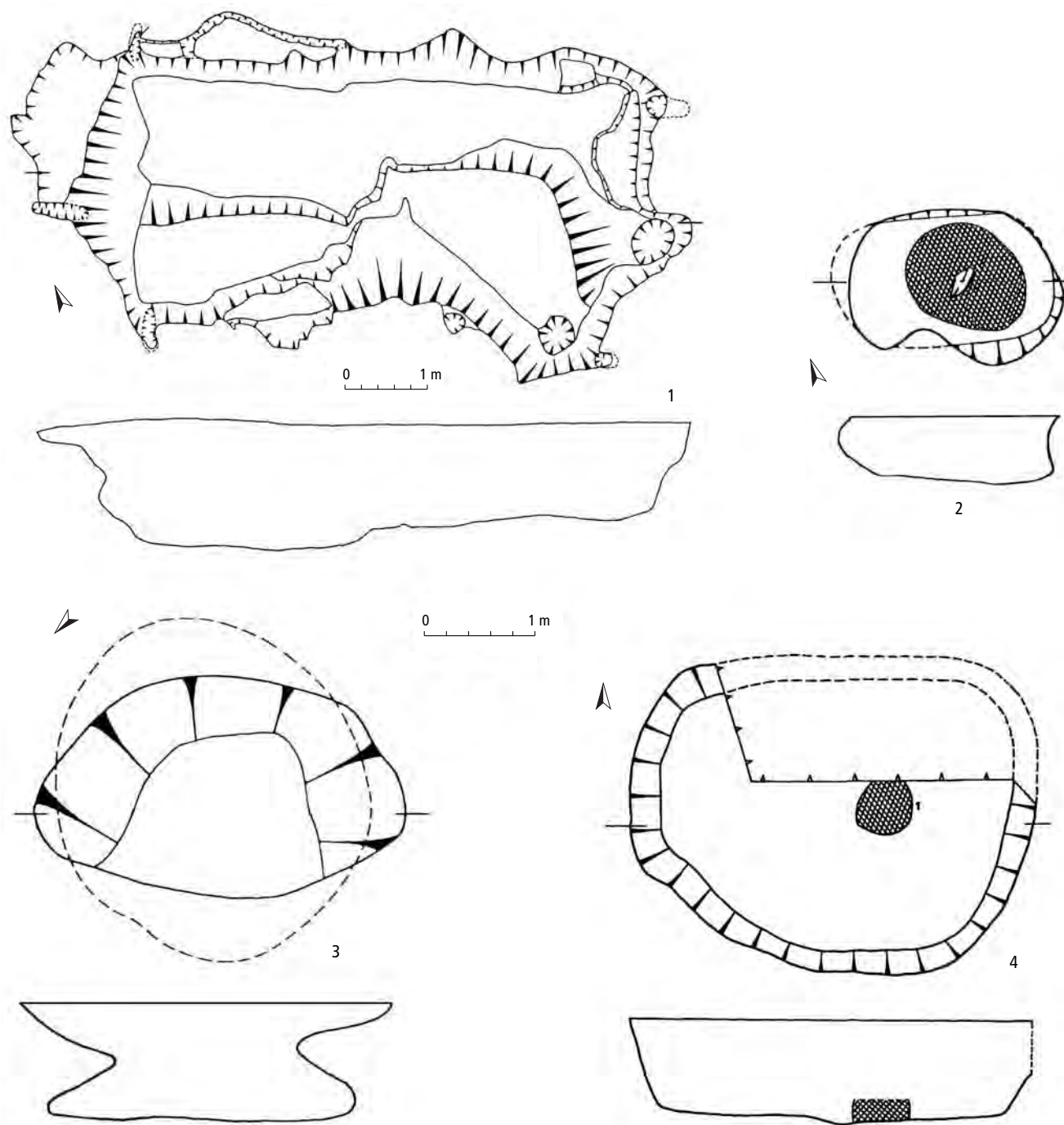
Doložena je existence obytných areálů ve výšinných polohách – na ostrožnách či kopcích (Čáslav-Hrádek; *Šumberová 1996b*, 701; *Závist*). Informace o nich jsou jen torzovitě, takže dosud uvažovaná absence ohrazení není jednoznačně ověřená. Areál (dvorec?) na ostrožně v Praze-Bohnicích – Nad Podhořím byl ohrazen dřevěnou palisádou (obr. 11); jeho počátky snad patří již do Ha D1 (*Fridrichová 1974*). Osídlení Ha C2–D1 bylo zjištěno na ostrožně Hradec u Kadaně, která byla patrně

Obr. 10: Bylanská kultura. Rovinný nehrazený obytný areál v Praze-Miškovičkách. Podle *Ernée* 2005.

Obr. 11: Bylanská kultura. Výšinný hrazený areál v Praze-Bohnicích – Nad Podhořím. Podle *Fridrichová* 1974.

Obr. 12: Bylanská kultura. Zahloubené objekty v obytných areálech. 1, 2, 4 polozemnice a jámy; 3 zásobní jáma. 1 Cerhenice (okr. Kolín); 2, 3 Hradenín (okr. Kolín); 4 Čelákovice (okr. Praha-východ). Podle Koutecký – Špaček 2004; Sedláček 1980; Šaldová 1997.

až následně v pozdní době halštatské obehnána hradbou (obr. 13). Totéž může platit o výšinné poloze Dolánky-Rubín. Dosud nejasná je interpretace ojedinělých artefaktů bylanské kultury na dalších výšinných polohách (Libušín: *Varadzin – Venclová 2007*).

Zvláštní kategorii výšinného areálu představují jeskyně, jejichž využívání však dokládají jen nečetné nálezy (Český kras: *Sklenář – Matoušek 1994, 128*), které nemusí nutně souviset s obytnou komponentou.

7.1.3 Nemovité objekty v obytných areálech

V tomto oddílu (a také v příslušných oddílech týkajících se ostatních kultur a období) jsou probírány pouze objekty související pravděpodobně s residenčními aktivitami (bydlení, skladování, domácí výroba). Nejsou sem zahrnuty objekty sloužící ke specializovaným výrobním činnostem, které jsou uvedeny v oddílu 6.3.

Polozemnice. Objekty, označované také jako zahloubené domy či chaty, mají oválný nebo obdélníko-

vitý, zpravidla ne zcela pravidelný půdorys (obr. 12: 3, 5). Rozměry kolísají od 9 do 40 m², delší osa je zpravidla orientována ve směru V–Z, s odchylkami k severu a jihu. Při kratších stranách se někdy nacházejí kúlové jamky (Cerhenice obj. 2/73; obr. 12: 1) a v ose objektu ohniště. Podle charakteru mazanice byl používán výplet a výmaz stěn staveb. Vymazání stěn mohlo mít bílé líčení. Další zlomky vypálené hlíny svědčí o výmazu ohniště a o stavbě píce. Uvažuje se smíšená obytná a výrobní funkce těchto objektů.

Povrchové domy. Známý jsou stavby obdélníkového půdorysu o rozměrech 13 × 6 a 21 × 8 m, se třemi řadami sloupů. Obvykle se předpokládá jejich obytný účel, i když vyloučena nemůže být ani funkce hospodářská. Součástí půdorysu jedné nadzemní stavby byla obdélníková polozemnice, interpretovaná jako sklep (Praha-Miškovice). Stavby sloupové konstrukce byly zkoumány v obytném areálu v Praze-Hostivaři/Záběhlicích, jejich přesné chronologické zařazení v rámci doby halštatské není však dosud jasné (*Jeřáb – Kašpar – Kováčik 2005*, 4–5).

Jiné povrchové stavby. Stavba obdélníkového půdorysu o rozměrech cca 6 × 3,5 m, o 3 × 3 sloupech (Praha-Miškovice, příl. 2: 2) připomíná sýpky známé z jiných území.

Zásobní jámy. Jámy okrouhlého půdorysu, kuželovité nebo válcovité (obr. 12: 3). Vyskytují se ve dvou velikostních kategoriích – o průměru kolem 120 cm nebo 200 cm.

Jiné jámy různých tvarů a velikostí (obr. 12: 2). Funkce těchto jam je zpravidla neznámá.

7.1.4 Movité artefakty

7.1.4.1 Keramika

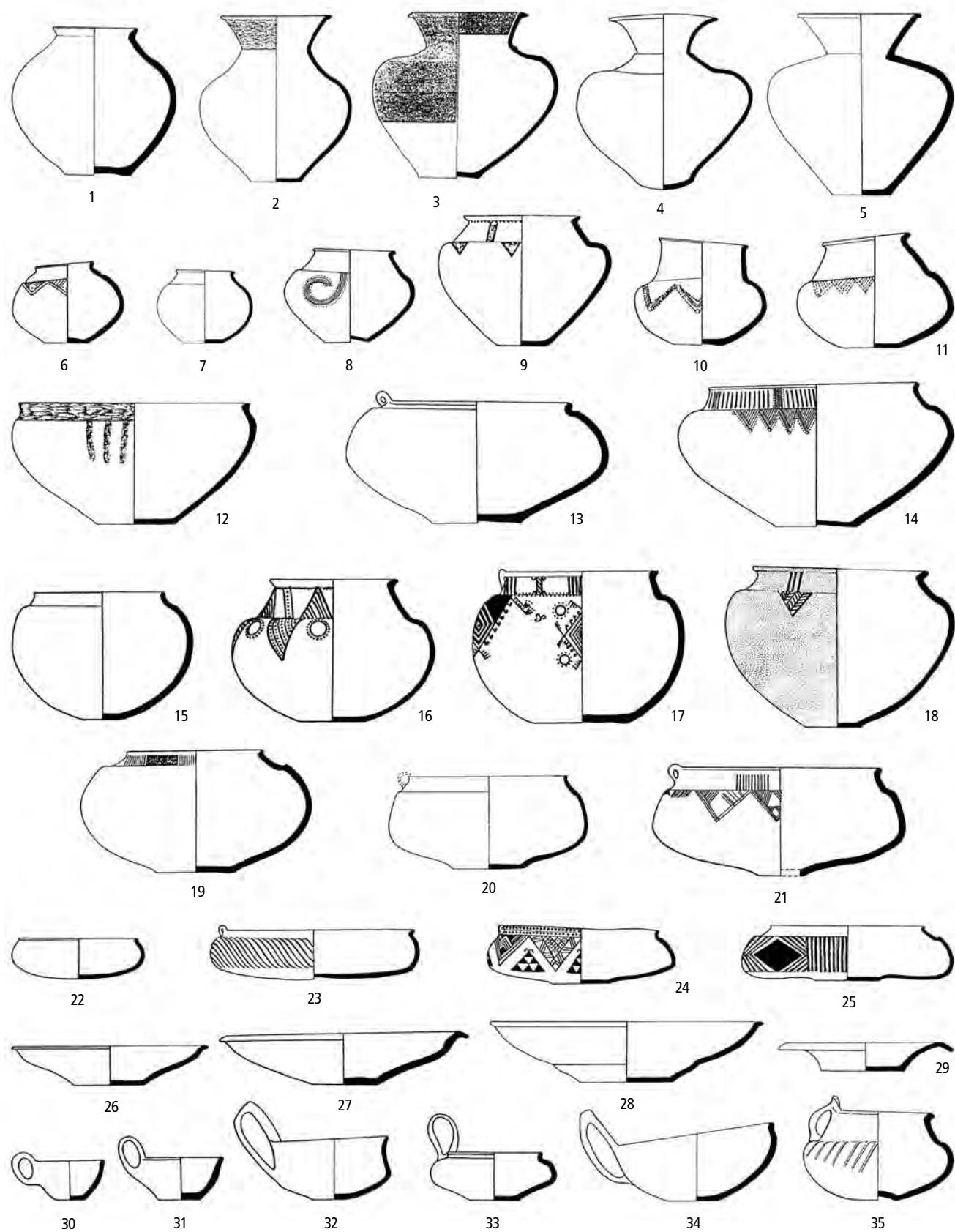
Nádoby

Z morfologického hlediska se rozeznává 12 základních typů bylanských nádob a skupina zvláštních tvarů, a to převážně podle hrobových nálezů.

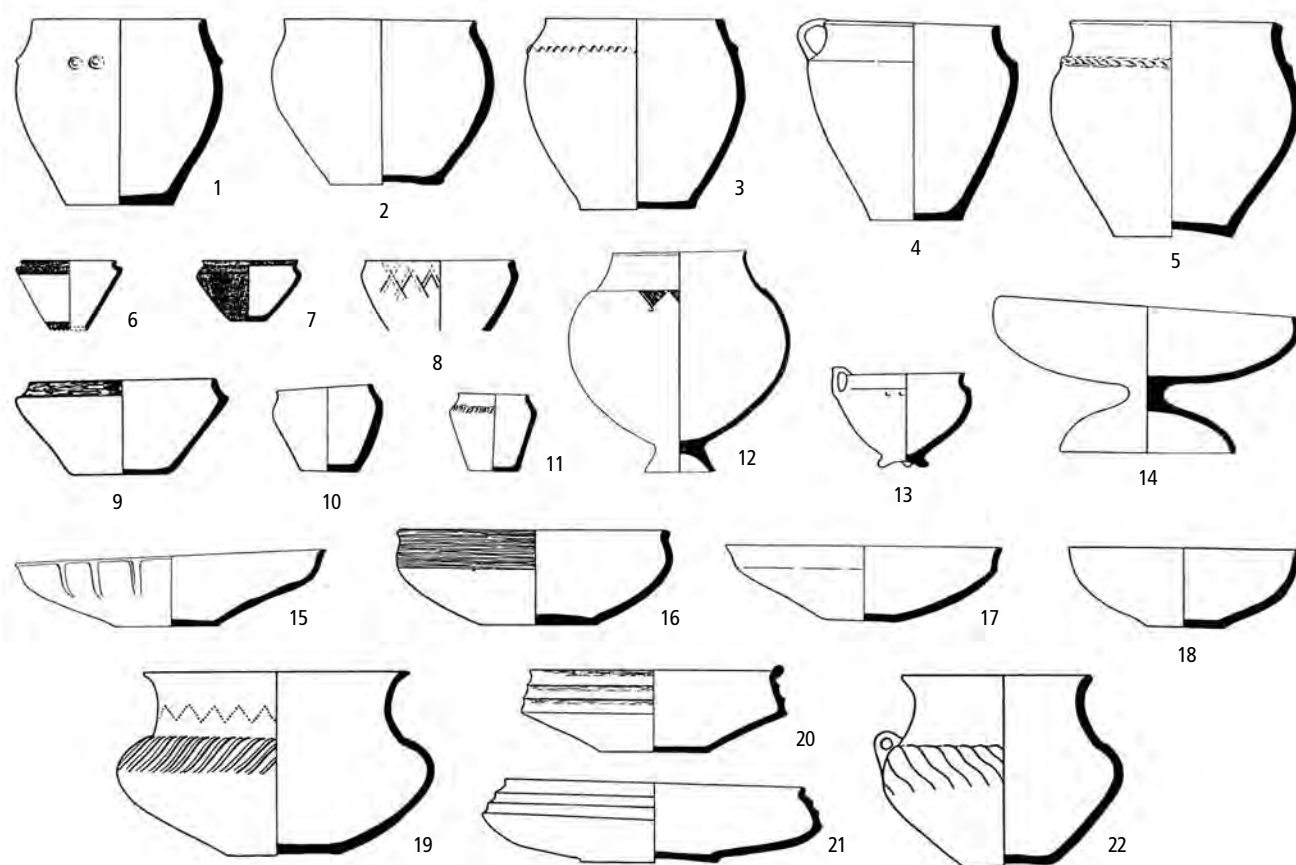
1. Amforovitá zásobnice – 2 varianty: a) štíhlá a vysoká; b) nižší baňatá. Obr. 13: 1–5; příl. 4: 1.
2. Klasická amfora: baňatá, hrdlo nízké zúžené, okraj vyhnutý; tvar navazuje na štítarské předlohy. Obr. 13: 6–11.
3. Široká amfora: tvar mezi terinou a amforovitou miskou; tělo široké, baňaté, hrdlo odsazené, okraj vyhnutý. Obr. 13: 12–14; příl. 4: 2.
4. Terina: baňaté tělo, výduť v horní třetině, hrdlo nízké zúžené, okraj vyhnutý, někdy malé ouško při okraji. Obr. 13: 15–18.
5. Amforovitá miska – 2 varianty: a) velká baňatá (obr. 13: 19–21); b) malá nízká (obr. 13: 22–25; příl. 4: 3, 4).
6. Talíř a talířovitá miska – 4 varianty: a) velký stupňovitý talíř s odsazenou výduť, hrdlo vyhnuté a okraj přehnutý (obr. 13: 27); b) velký kuželovitý talíř: jako

předchozí, ale výduť splývá s hrdlem; c) nízký plochý kuželovitý talířek s přehnutým okrajem a širokým dnem (obr. 13: 29); d) talířovitá miska rozevřená, okraj uvnitř zesílený a vodorovně vyhnutý (obr. 13: 26, 28).

7. Koflík – 4 varianty: a) koflík esovitý se slabě zataženým nebo vyhnutým okrajem, páskové ucho slabě nad okraj (obr. 13: 30, 31); b) koflík amforovitý, převýšené páskové ucho (obr. 13: 33, 35); c) koflík se zaobleným tělem a odsazeným vyšším hrdlem, páskové převýšené ucho (obr. 13: 32); d) koflík esovité profilace, převýšené hrotité ucho (obr. 13: 34).
 8. Hrnc – 4 varianty: a) soudkovitý hrnc: baňatá výduť, zúžená horní část, okraj někdy slabě vyhnutý, vyskytuje se ve dvou formách, vyšší a nižší (obr. 14: 2); b) hrnc s plastickou páskou nebo řadou důlků, případně s uchem: baňatá odsazená výduť, vyskytuje se ve dvou formách, vyšší a nižší (obr. 14: 3–5); c) široký nízký hrnc, někdy s uchem, pupky nebo řadou důlků (obr. 14: 1); d) malý nízký rozevřený hrnc se zdrsňeným povrchem, někdy nazývaný čerpáček.
 9. Situla a situlovité tvary: kónické tělo pod okrajem zalomené, slabě vyhnutý okraj. Považuje se za keramickou napodobeninu bronzových tvarů. Obr. 14: 6–11.
 10. Nádoby na nožce – 2 varianty: a) na duté nožce (obr. 14: 12, 14); b) na třech plných nožkách, někdy s uchy při okraji (obr. 14: 13; příl. 4: 6).
 11. Mísy a misky – 4 varianty: a) mísy esovité profilace a vyhnutého okraje (obr. 14: 15); b) mísy se zaoblenou stěnou (obr. 14: 16; příl. 4: 5); c) mísy se zalomenou stěnou (obr. 14: 17); d) mísy se zataženým okrajem (obr. 14: 18).
 12. Zvláštní tvary: amforovité či mísovité nádoby se šikmou kanelurou (obr. 14: 19, 22) nebo horizontálními žlábkami na plecích (obr. 14: 20, 21). Do této kategorie patří také dvojité a trojité nádobky, charakteristické pro východostřeďočeskou skupinu.
- Úprava povrchu a výzdoba.** Povrch nádob je zpravidla hladký až hlazený, drsněný povlakovou vrstvou či upraven špachtlí. Vyskytuje se bělavý, černý nebo červený nátěr – engoba. Výzdobné techniky představuje rytí, plastický dekor včetně vlačování, tuhování, vlešťování a malování. Rytí používá silnějších rýh i velmi jemných rýžek. Nejběžnějším plastickým prvkem je lišta na plecích, hladká či členěná, dále vrypy, občas pupky, žlábků a důlků. Tuhování pokrývá souvisle celé velké plochy, nebo jsou tuhováním provedeny jen výzdobné prvky (tzv. malování tuhou); do tuhovaného povrchu bývá často proveden vlešťovaný ornament. Malování, pro bylanskou keramiku typické, hojné a velmi variabilní (příl. 5: 1–6) má svůj vývoj: černá malba se vyskytuje od Ha C1, červená malba v Ha C2 a Ha C3 (zejména typická je černá malba na červeném podkladě) a ojedinelé používaná žlutá (okrová) malba v Ha

Obr. 13: Bylanská kultura. Základní typy keramických nádob. 1–5 amforovité zásobnice; 6–11 klasické amfory; 12–14 široké amfory; 15–18 teriny; 19–21 amforovité misky – velké baňaté; 22–25 malé nízké; 26–29 talířovité misky; 30–35 koflíky. Podle D. Kouteckého.

Obr. 14: Bylanská kultura. Základní typy keramických nádob. 1–5 hrnce; 6–11 situly a situlovité tvary; 12–14 nádoby na nožkách; 15–18 mísy a misky; 19–22 zvláštní tvary. Podle D. Kouteckého.

C3. V Ha D1 malba mizí a je nahrazena tuhovanou a jemně vlasově rytou výzdobou.

Charakteristická je bohatá geometrická výzdoba, jaká je všeobecně typická pro západohalštatský okruh. Základní výzdobné prvky a motivy (srov. *Koutecký 2001b*) tvoří linie a jejich skupiny, vlasové „rastované“ pásy, klikatka, vlnice, girlanda, hvězdice, trojúhelník, kříž, lineární a kurvilineární uspořádání vpichů a důlků, mj. tzv. sluníčka – rozetky (obr. 15). Objevuje se i motiv meandru a girlandy, považovaný za charakterističtější pro halštatskou mohylovou kulturu (*Jiráň – Moucha 1992*). Pro území Čech (ale i Moravy) je typické řazení trojúhelníků do hvězdicového vzoru, zejména na vnitřních stěnách misek (obr. 16) a talířů. Běžně bývá ornament sestaven v řadách a pásech, někdy i plošně. Některé motivy, ačkoli vytvořené z čistě geometrických prvků, mohou být ve skutečnosti i figurální. Výzdoba se uplatňovala většinou vně, ale na miskách a talířích často uvnitř.

Na rozdíl od sídlištní keramiky je funerární keramika velice slabě vypálená nebo jen usušená, ale zato více zdobená. Technologická a zčásti i ornamentální odlišnost keramiky běžně používané a keramiky ukládané do hrobů je v této době charakteristická i pro další

kultury halštatského okruhu i okruhu popelnicových polí; tento zvyk kontinuálně pokračuje od mladší a pozdní doby bronzové.

Jiné hliněné předměty

Rachlátko okrouhlého nebo hruškovitého tvaru, ojedinele v podobě vodního ptáka (obr. 17: 2–4, 6), sloužila patrně jednak jako hračky, jednak jako rituální pomůcka (*Fridrichová – Koutecký – Slabina 1997*, obr. 27: 5–7, 28: 2). Totéž platí o drobné nádobce s výlevkou (obr. 17: 1). Mimořádný účel měly jistě i hliněné figurky (např. plastika koníka z Prahy-Řeporyjí: *Fridrichová a kol. 1995*, 197, 204, obr. 126). Funkce okrouhlých hliněných kotoučů, uprostřed nichž je posazen obdélníkový útvar s výčnělkem připomínajícími volské rohy či půlměsíc, je nejasná. Často se pro ně v archeologickém žargonu užívá termínu *mondidol* (převzato z němčiny), ačkoli již J. Filip (1936–37, 55) použil pro tyto artefakty vhodnějšího názvu „půlměsícovitý útvar“ (obr. 17: 8). Další rovněž funkčně neurčené hliněné kotouče jsou hladké (obr. 17: 7) nebo zdobené na jedné straně nebo na obvodu důlky či nehtovými vrypy; vyskytují se také kotouče s excentricky umístěným otvorem (*Sedláček*

1980, 156). Sortiment doplňují modelované přesleny (viz kap. 6.2.2). Ze střepů nádob byly vyřezávány kotoučky, někdy opatřené otvorem; považují se za přesleny či jejich polotovary nebo také za hračky či předměty rituálních účelů. Hliněný zubatý kotouček z Čelákovic (Koutecký – Špaček 2004) se podobá předmětům z jihočeského rituálního okrsku doby halštatské na vrchu Burkováku u Nemějic (obr. 17: 5).

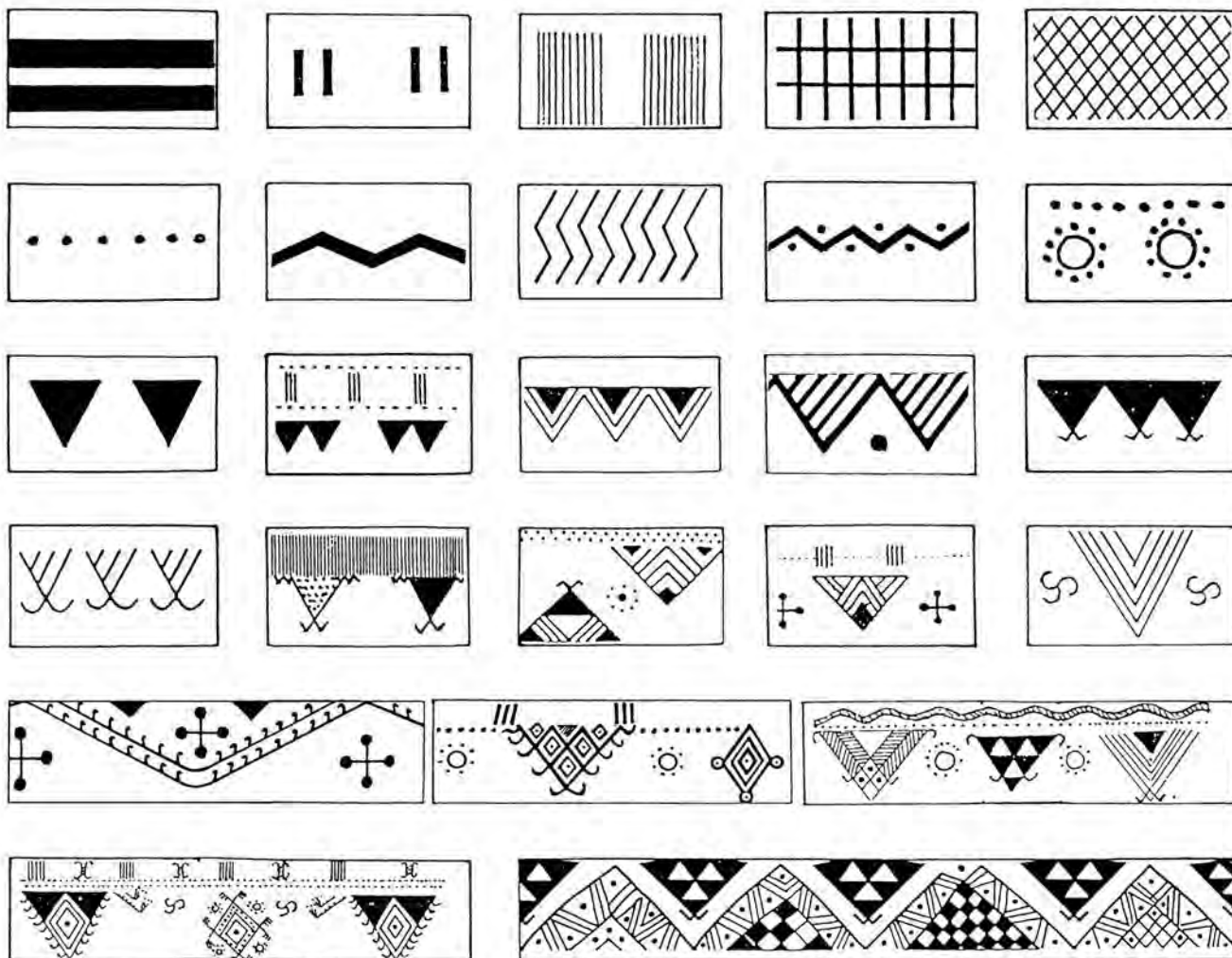
7.1.4.2 Železo a bronz

Ze železa a bronzu se zhotovovaly zbraně a nástroje, součásti vozu a koňského postroje, převážně z bronzu osobní ozdoby a spinadla, nádoby a jiné předměty.

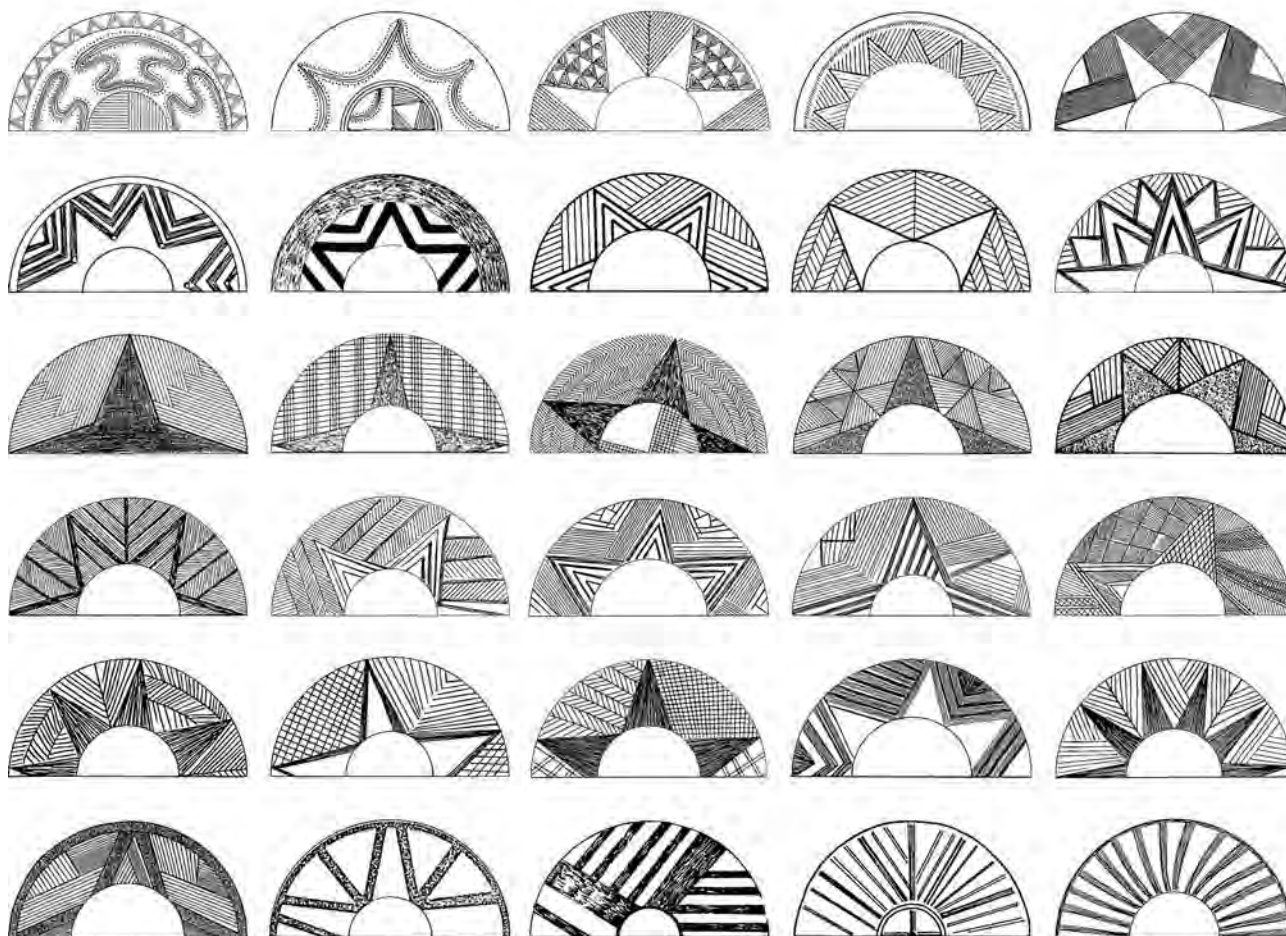
Zbraně a nástroje. Mezi zbraněmi vyniká dlouhý bronzový nebo železný meč s jazykovitou rukojetí (obr. 18: 1), uložený v dřevěné nebo kožené pochvě, z níž se zachovává loďkovité nebo křídlovité nákončí (obr. 18: 10–12). Výskyt těchto typů nákončí se neliší časově, ale spíše lokálně (srov. Šaldová 1968, 372). Z deseti pohřebišť bylanské kultury je dosud známo 15 mečů. Železná kopí (dnes evidováno 14 kusů z osmi pohřebišť)

se vyskytují ve dvou variantách – starší má listovité ostří a krátkou tulej (obr. 18: 3, 4), mladší se vyznačuje delším štíhlým ostřím a dlouhou tulejí (obr. 18: 2). Železné nože jsou dvojího typu: krátké do max. 25 cm délky se pokládají za nástroje (obr. 18: 6), dlouhé až do 50 cm mohly sloužit také jako zbraně (obr. 18: 5). Obojí funkce mohly mít také sekerky s tulejkou (obr. 18: 9) i sekerky s raménky (obr. 18: 8), vyráběné z bronzu nebo železa. K bojovnícké výstroji patřil opasek se železnou záponou (obr. 18: 7), případně s dalším kováním, který sloužil k zavěšení meče.

Vůz. Charakteristickou součástí výbavy halštatských komorových hrobů v bylanské i halštatské mohylové kultuře je dřevěný čtyřkolový vůz (příl. 3: 3), vyskytující se zejména v Ha C1b–C2. Dokládají ho železné ráfy kol (obr. 19: 1–3), zákolníky s osmičkovitou, srpkovitou nebo destičkovitou hlavou (obr. 19: 4–7), kování nábojů kol (obr. 19: 12–15), koncovky (obr. 19: 8–11) a hřebky. Průměr kol dosahoval přes 80 cm a ráfy byly připevněny větším počtem hřebů. Objímky nábojů měly průměr kolem 12 cm. Rozměry korby vozu, zhotovené

Obr. 15: Bylanská kultura. Prvky a motivy výzdoby na keramice. Podle Koutecký 2001b, upraveno.

Obr. 16: Bylanská kultura. Vlešťovaná a tuhovaná výzdoba uvnitř misek. Podle D. Kouteckého.

zřejmě z prken, se odhadují na cca 2×1 m. Vůz je zpravidla doprovázen koňským postrojem a záprahem včetně výjimečně zachovaného jha.

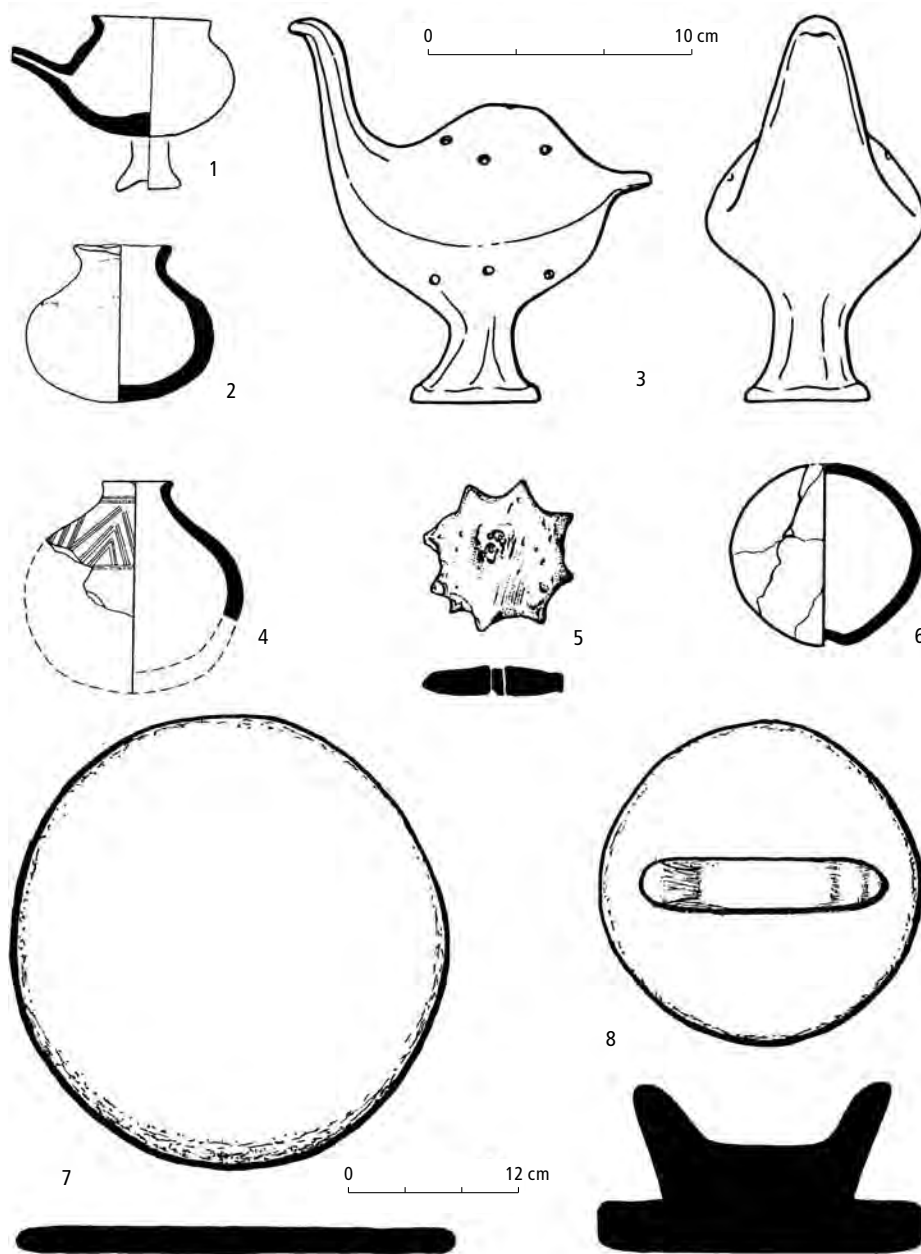
Koňský záprah a postroj. Dřevěné jho mohlo být hladké nezdobené (Ohrada u Kolína), nebo potažené kůží a pobité bronzovým plechem či nýtky (obr. 20: 1–4) ornamentálně sestavenými (Hradenín hr. 24 a 46, Plaňany hr. 9, Lovosice; Praha-Bubeneč; Praha-Vinoř: *Fridrichová a kol. 1995*, 205 příl. 7: 6). Ozdobou jha (podle náleзовé situace v hr. 46 v Hradeníně) mohl být bronzový závěs z tordovaných článků s plechovými závěsky.

Halštatský koňský postroj se skládal z kožené uzdy (dochovaly se zbytky kůže na kovových knoflících), dvojdílného udidla z bronzu, obvykle s „pleteným“ nebo tordovaným tělem (obr. 20: 5–9), typy B a D podle Ch. Pare (1999), později ze železa a bez výzdoby (obr. 20: 13, 19). Spojení uzdy (ohlávky) s udidlem zajišťovaly železné kroužky a postranice zahnuté či obloukovité (obr. 20: 13, 15, 19) nebo roubíky (obr. 20: 16, 17); alternativním materiálem byl paroh či kost (obr. 20: 18). Na obou koncích dvojdílného udidla se nacházel buď další volný železný kroužek, nebo článek se dvěma očky, s háčkem či lopatkovitou destičkou. Koňský po-

stroj zdobily či spojovaly bronzové prolamované knoflíky, jednoduché polokulovité knoflíky, návlečky, faléry, pukličky a kroužky (obr. 20: 10–12, 14, 20–36).

Ozdoby a spinadla. Ozdoby a spinadla, vyrobené převážně z bronzu, jsou zastoupeny kruhovým šperkem – nákrčníky, náramky a nánožníky, a dále sponami a jehlicemi, případně korálky. Nákrčníky s očkem a háčkem mohou být zdobené skupinami rytých šikmých linií nebo kroužky – kolky, nebo nezdobené (obr. 21: 1, 2). Nošeny byly otevřené tyčinkovité náramky s kuličkovitými nebo pečetičkovými konci, zdobené stejně jako nákrčníky nebo hladké (obr. 21: 7–11), náramky s dvojitými vývalky a jednoduché drátěné náramky. Ojedinele se vyskytne i plechový turbanovitý otevřený náramek zdobený kolkem (obr. 21: 16). Nánožníky představují uzavřené či otevřené kruhy, hladké, s rýžkami či vývalky (obr. 21: 13–15). Z málo četných spon jsou charakteristické spony brýlovité s osmičkovou kličkou, typické pro stupeň Ha C (obr. 21: 17), spony harfovité a sedlovité (obr. 21: 18, 19) vystupují v hrobech od střední fáze, spony loďkovité od mladší střední fáze bylanské kultury, spona hadovitá (obr. 21: 20) v Ha D1. Poměrně vzácné jsou jehlice – rovné či s labuřko-

Obr. 17: Bylanská kultura. Hliněné předměty. 1 nádobka s výlevkou; 2–4, 6 chraštítka; 5 zubatý kotouček; 7 kotouč; 8 kotouč s půlměsícovitým útvarem (tzv. *mondido*). 1 Plaňany (okr. Kolín); 2, 4 Obříství (okr. Mělník); 3 Praha-Střešovice; 5 Čelákovice (okr. Praha-východ); 6 Poláky (okr. Chomutov); 7 Bylany (okr. Kolín); 8 Plaňany (okr. Kolín). Podle *Fridrichová – Koutecký – Slabina 1999; Koutecký 2003a; Koutecký – Smrž 1991; Koutecký – Spurný 1999; Koutecký – Špaček 2004.*

vitým krčkem, s kulčkovitou nebo vázičkovitou hlavicí (obr. 21: 3–6). Součástí náhrdelníků byly mj. bronzové korálky.

Nádoby. Všechny bronzové nádoby byly zhotoveny z plechu spojovaného falcováním a nýty, a některé opatřeny litými atašemi a uchy. Z nálezů v rámci bylanské kultury jsou známy následující tvary:

situla (obr. 22: 1): zúžený spodek, vysoko položená zalomená výduť, ven přehnutý okraj (Rvenice: *Koutecký 1966; Praha-Vinoř: Fridrichová a kol. 1995, 186, 205*);

cista: válcovitý tvar, horizontálně žebrovaná stěna (Nebovidy: *Siegfried-Weiss 1991, 117*);

kotlík s křížovou ataší (obr. 22: 7): prohnuté dno, vyšší oblé slabě zatažené stěny, dvě ucha s křížovými atašemi (Nymburk: *Siegfried-Weiss 1991*);

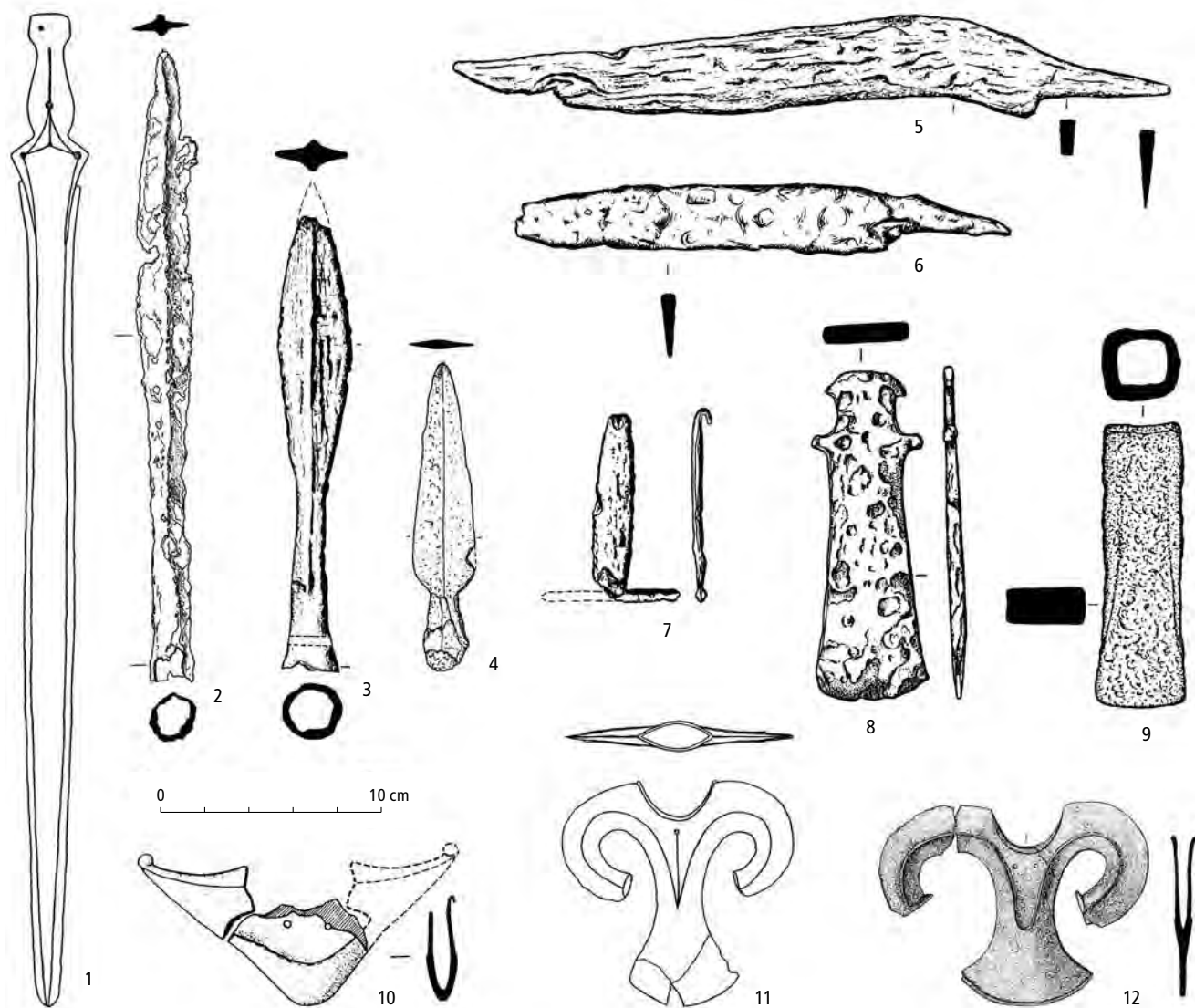
miska (obr. 22: 3): oblé tělo, odsazený rozevřený okraj, svislá žebra a vybíjené důlky (Praha-Střešovice);

čerpáček (obr. 22: 4): oblé stěny, oválné ústí, prohnutá rukojeť na konci roztepaná (Praha-Střešovice);

mísa (obr. 22: 2, 6): oblé nízké stěny, perličkování vodorovně vytažený okraj, typ Hohmichele (Hradenín hr. 28, Slatina: *Chytráček 2002a*);

talíř (obr. 22: 5): ploché dno, ven vytažený plochý okraj zdobený vybíjením, s uchy (Slatina: *Chytráček 2002a*).

Jiné předměty. Toaletní soupravy, jednotlivé pinzety (Bylany, Hradenín; Praha-Ďáblice: *Čtverák 2005, 676*; obr. 21: 21, 22) a jehelníčky (obr. 6: 16) se objevují od střední fáze bylanské kultury. Ojedinelá je bronzová plastika zobrazující snad koně a psa nebo pinzeta s další zoomorfní figurkou (Hradenín).

Obr. 18: Bylanská kultura. Zbraně, bojovnícká výstroj a nástroje. 1 meč s jazykovitou rukojetí – rekonstrukce (cca 1:5); 2–4 kopí; 5, 6 nože; 7 opasková zápona; 8, 9 sekerky; 10–12 nákončí pochvy meče. 1, 10–12 bronz; ostatní železo. 1, 11, 12 Plaňany (okr. Kolín); 2, 9 Hradenín (okr. Kolín); 3, 5, 7 Poláky (okr. Chomutov); 4 Libochovany (okr. Litoměřice); 6 Nová Ves I-Ohrada (okr. Kolín); 8 Březno (okr. Litoměřice), vrch Ostrý; 10 Litoměřice (okr. Litoměřice). Podle Koutecký – Smrž 1991; Koutecký – Michálek 1978; Hošek – Smrž – Šilhová 2007; Zápotocký 1964; podklady D. Kouteckého.

7.1.4.3 Zlato

Nečetné artefakty, výhradně osobní ozdoby (srov. *Michálek – Frána 1997, 199–200*), zastupují z formálně určitelných předmětů zlatý nákrčník z tordovaného drátu (Hradenín hr. 40; obr. 86: 19), plechový pásek – pravděpodobně nákrčník (Vikletice hr. 138/63–4; obr. 86: 20) a spirálky, snad ozdoby hlavy (Praha-Liboc hr. 8, Bylany hr. 41/1, Lovosice; obr. 86: 1).

7.1.4.4 Sklo

Jedinými skleněnými předměty v bylanském kontextu (např. hrob ze Záhoří, okr. Louny: *Venclová 1990, 255; Koutecký 2003b, 116*) jsou korálky. Jejich malý počet může být odrazem používaných terénních technik (absence plavení atd.). Vyskytují se menší i větší čočkovité

jednobarevné nezdobené korály z průsvitného či opakního modrého či světle zeleného skla (obr. 21: 24–28), typy 126, 130, 132, 134 podle *Venclové (1990)*. Výjimečný je vřetenovitý korál z černého skla s bílou hřebenovanou výzdobou (obr. 21: 25), typ 713, objevující se od Ha C (*Venclová 1990*). V náhrdelnicích byly skleněné korálky kombinovány s bronzovými a jantarovými. Skleněné korálky, původem nejspíše v adriatické oblasti, nepatří v době halštatské v celé střední Evropě k příliš frekventovaným nálezům; nelze to připsat na vrub jen jejich špatnému zachování, např. v důsledku žárového ritu, protože v žárových hrobech následujícího pozdně halštatského období se jich nachází daleko větší množství.

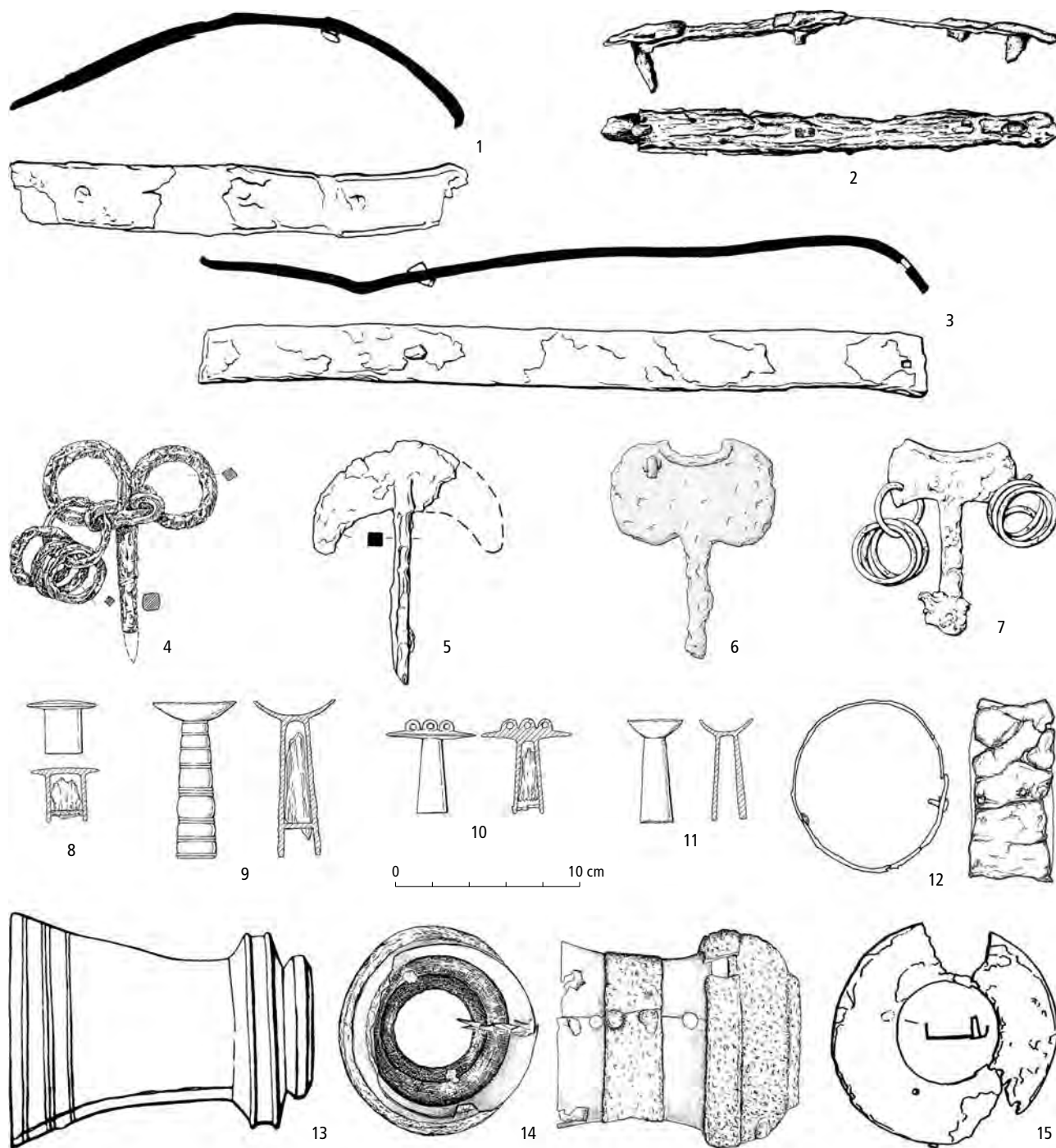
7.1.4.5 Černé materiály

Hladké černé náramky (Bylany hr. 41, Hradenín hr. 28) byly zhotoveny z posidoniové břidlice (tzv. „lignit“) původem z jihozápadního Německa či Alsaska (Rochna 1962, 77; Venclová 2001, 120, 388–389), další (Hradenín chata 8, Praha-Petrovice; obr. 21: 12) z bituminózní břid-

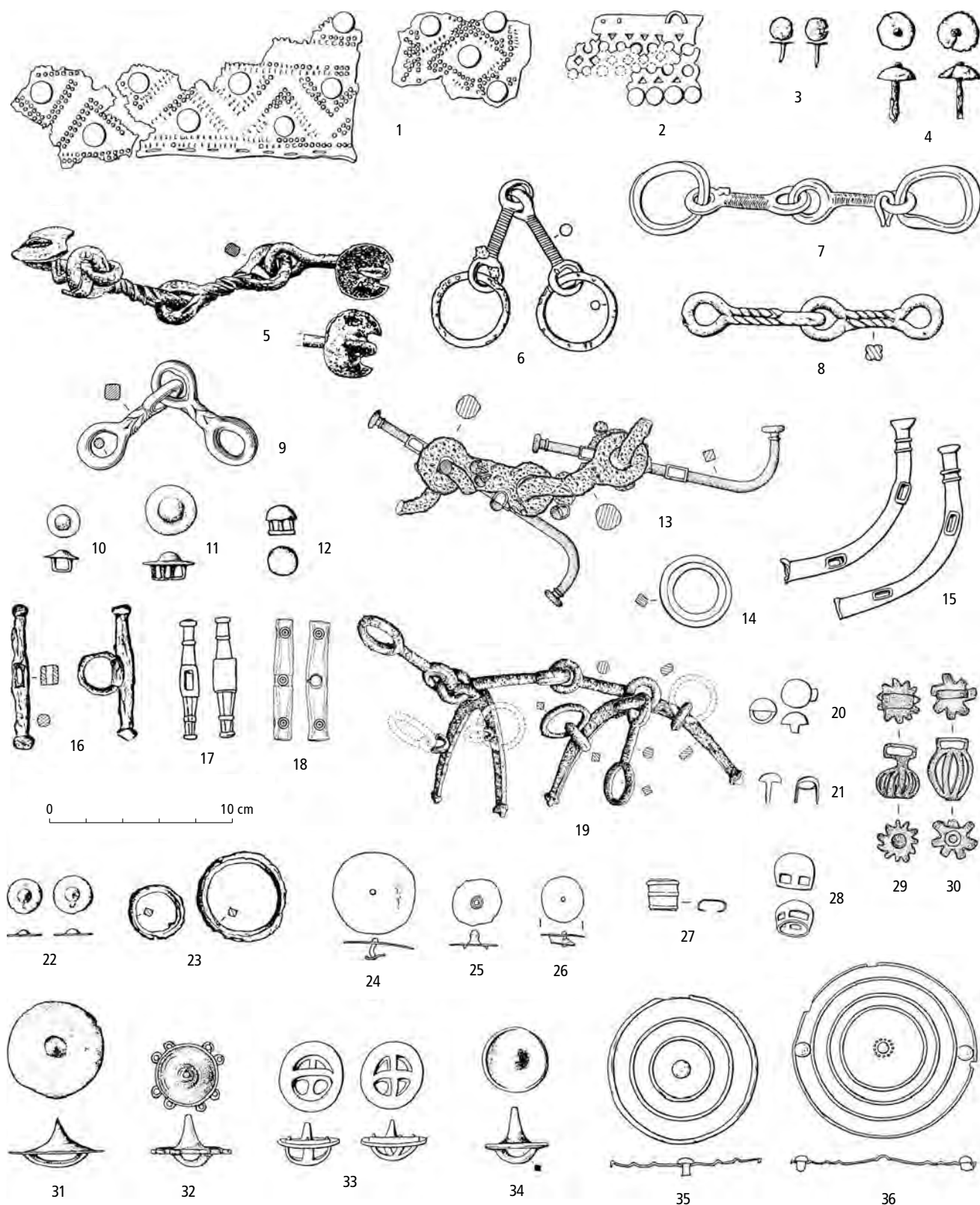
lice neznámého původu (Venclová 2001, 120, 388–389, s lit.). Nejde tedy o kounovskou švartnu pozdějšího laténskému kruhového šperku a zřejmě ani o místní výrobky.

7.1.4.6 Kámen

Kámen byl surovinou ke zhotovování drtel a třepek,

Obr. 19: Bylanská kultura. Železné součásti vozu. 1–3 ráfy kol; 4–7 zákolníky; 8–11 koncovky; 12–15 kování nábojů kol. 1, 3, 5 Praha-Bubeneč; 2 Poláky (okr. Chomutov); 4 Rvenice (okr. Louny); 6–15 Hradenín (okr. Kolín). Podle Fridrichová – Koutecký – Slabina 1996; Chytráček 1999a; Koutecký – Smrž 1991; Koutecký 2003b; podklady D. Kouteckého.

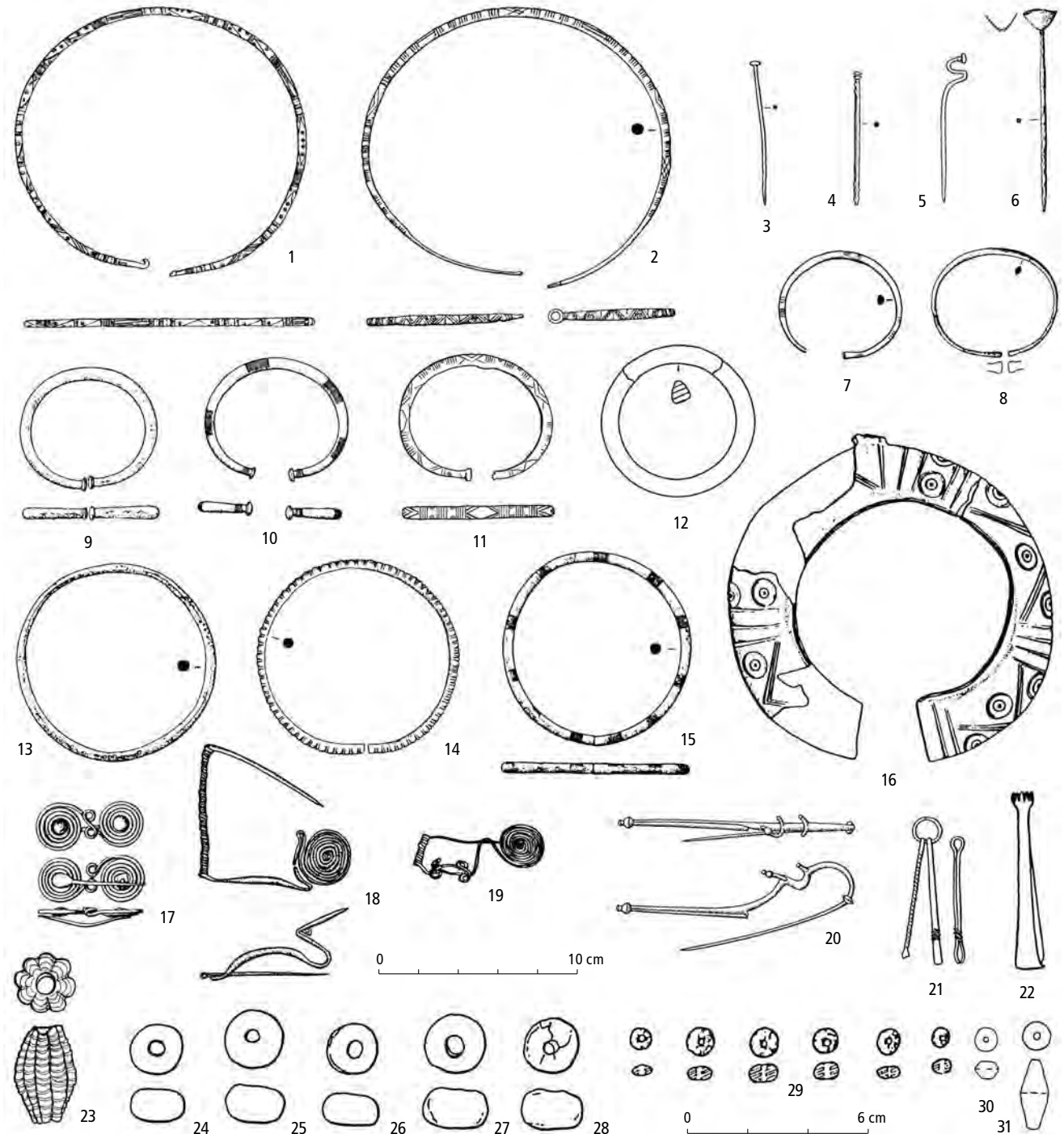

Obr. 20: Bylanská a halštatská mohylová kultura. Koňský zápřah a postroj. 1, 2 kování jha; 3, 4 hřeby (ze jha?); 5–9, 13, 19 uzdy a udidla; 10–12, 14, 20–34 nášivky, návlečky, kroužky, nýtky k postroji; 15 postranice uzdy; 16–18 roubíky; 35, 36 faléry. 1–3, 7–12, 14, 15, 17, 20–22, 24–36 bronz; 4, 6, 13 bronz a železo; 5, 16, 19, 23 železo; 18 kost. 1, 2, 15, 17, 20, 21, 28, 33 Dyšina (okr. Plzeň-sever); 3–5, 8, 12, 16, 22, 23, 31 Poláky (okr. Chomutov); 6 Račiněves (okr. Litoměřice); 7, 14 Kyšice (okr. Plzeň-sever); 9 Poboří (okr. Kolín); 10, 11 Nehvizdy-Nehvizdky (okr. Praha-východ); 13, 24–27, 29, 30, 35, 36 Hradenín (okr. Kolín); 18 Třebovle (okr. Kolín); 19 Plaňany (okr. Kolín); 32 Bylany (okr. Kolín); 34 Praha-Střešovice. Podle *Fridrichová – Koutecký – Slabina 1999; Chytráček 1999a; Koutecký 2000a; 2003a; Koutecký – Smrž 1991; Koutecký – Špaček 1982; Šaldová 1968.*

nalézáných dosud pouze ve zlomcích. Běžně se nacházejí brousky. Výjimečné je provrtané kamenné závaží (obr. 7: 17). Kamenný kužel (Poláky hr. 3, Dobroměřice) měl nejspíše symbolický význam.

7.1.4.7 Organické materiály

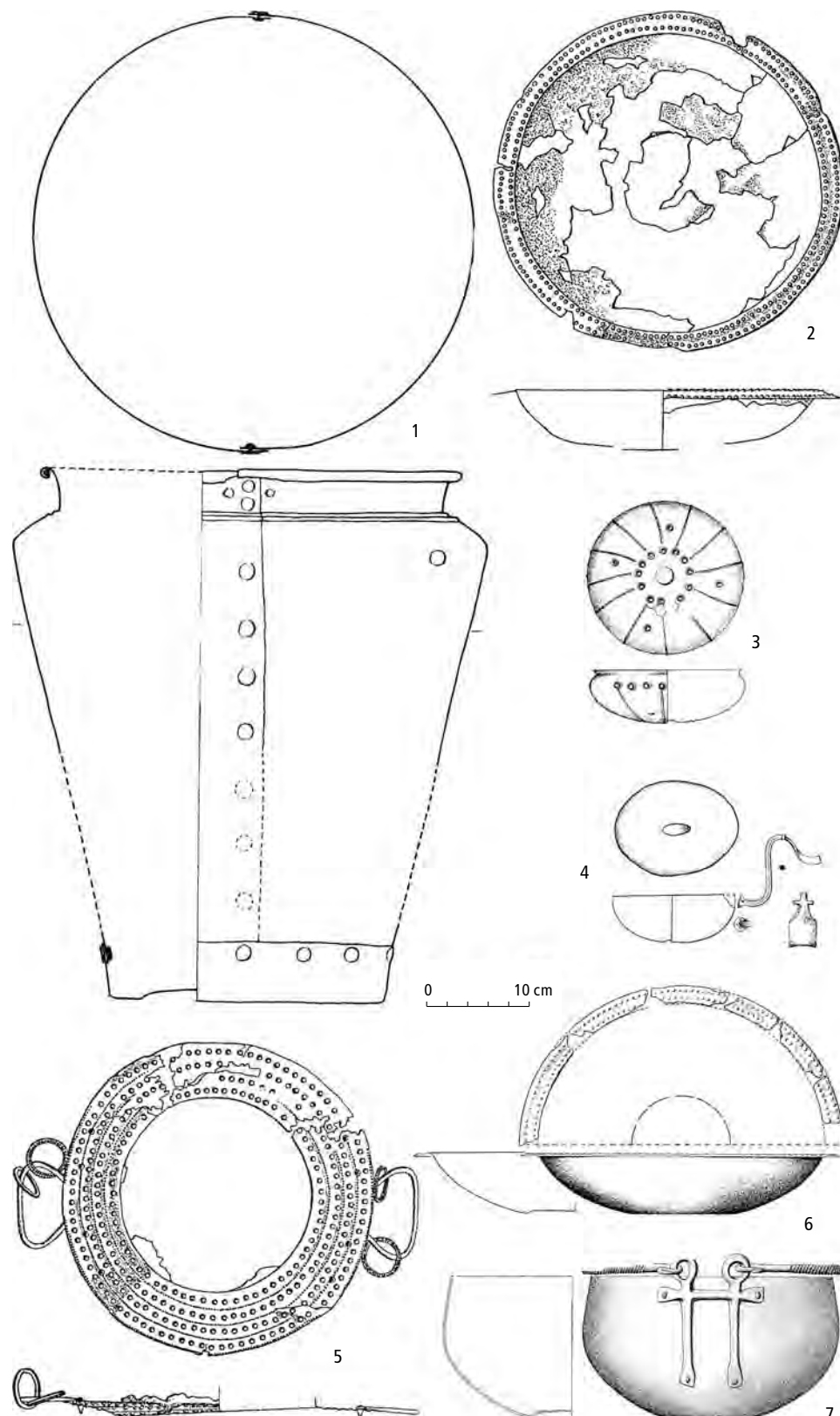
Jantar. Z materiálu organického původu – jantaru byly vyráběny zejména součásti náhrdelníků – drobné oblé nebo dvojkónické jantarové korálky (obr. 21: 29–31).

Obr. 21: Bylanská kultura. Ozdoby, spinadla a toaletní nástroje. 1, 2 nákrčníky; 3–6 jehlice; 7–12 náramky; 13–15 nánožníky; 16 turbanovitý kruh; 17–20 spony; 21, 22 toaletní nástroje; 23–31 korálky. 1–11, 13–22 bronz; 12 bituminózní břidlice; 23–28 sklo; 29–31 jantar. 1 Vikletice (okr. Chomutov); 2, 6, 9, 10, 13, 15, 29 Poláky (okr. Chomutov); 3, 21 Praha-Modřany; 4 Poboří (okr. Kolín); 5 Třebívlice (okr. Litoměřice); 7 Praha-Lysolaje; 8, 17 Praha-Střešovice; 11 Sadská (okr. Nymburk); 12 Hradenín (okr. Kolín); 14 Nehvizdy-Nehvizdky (okr. Praha-východ); 16 Praha-Bubeneč; 18 Kutná Hora (okr. Kutná Hora); 19 Poděbrady (okr. Nymburk); 20 Mochov (okr. Praha-východ); 22 Čížkovice (okr. Litoměřice); 23 Velká Černoc (okr. Louny); 24–28 Žatec-Záhoří (okr. Louny); 30–31 Bylany (okr. Kolín). Podle Koutecký 1988a; Koutecký – Smrž 1991; Fridrichová – Koutecký – Slabina 1999; Zápotocký 1964; Fridrichová – Koutecký – Slabina 1996; 1997; Koutecký – Špaček 1982; Šumberová 1996a; Sankot 2006; Venclová 1990; Koutecký 2003b; podklady D. Kouteckého a N. Venclové.

Neobvyklý korál tvaru plochého prstence pochází z objektu Ha D1–2 z ohrazeného výšinného sídliště v Praze-Bohnicích – Nad Podhořím (Fridrichová 1974, 11; 1986, 189, tab. C, E).

Jiné materiály. Kost, roh či paroh sloužily jako surovina k výrobě postranic udidel a roubíků spojujících řemení na uzdě. Dále se zhotovovala šídla, hladítka, tzv. brusle, jehlice, picí rohy a jiné. Vzácně se zachovaly

Obr. 22: Bylanská kultura. Bronzové nádoby. 1 situla; 2, 6 mísa typu Hohmichele; 3 mísa; 4 čerpáček; 5 talíř; 7 kotlík s křížovou ataší. 1 Rvenice (okr. Louny); 2, 5 Slatina (okr. Litoměřice); 3, 4 Praha-Střešovice; 6 Hradenín (okr. Kolín); 7 Nymburk (okr. Nymburk). Podle Pleinerová 1973; Koutecký 2003b; Fridrichová – Koutecký – Slabina 1999; podklady D. Kouteckého.

dřevěné artefakty, např. opracované trámy hrobových komor (Praha-Liboc hr. 2: předmět původně považován za jho, srov. *Fridrichová – Koutecký – Slabina 1997*, 62). Rekonstruovat lze jha používaná k zápřahu koní k vozu (viz výše). Jiné dřevěné artefakty lze identifikovat, až na výjimky, jen podle jejich kovových součástí (např. vůz) a totéž platí pro kožené předměty (součásti koňského postroje a zápřahu, opasky). Ojedinelé jsou nálezy lněných tkanin, v jednom případě zjištěné plátňové vazby (Rvenice: *Koutecký 1966*; Bylany hr. 41: *Slabina 2006*).

7.1.5 Rituální areály a aktivity

7.1.5.1 Pohřební areály

Pohřební areály bylanské kultury jsou situovány na zvýšených místech. V Hradenině činila vzájemná vzdálenost pohřebního a obytného areálu 250–400 m. Jedno z nejlépe dokumentovaných pohřebišť představují Poláky na Chomutovsku (obr. 23).

Pohřební ritus a úprava hrobů

Pro bylanskou kulturu je charakteristická biritualita – kostrový i žárový pohřební ritus; pohřby obojího ritu se mohou v hrobech vyskytovat společně. Některé typy hrobů byly zřejmě uloženy pod mohylami, které se však na území bylanské kultury obvykle nezachovávají a doklady pro ně jsou jen nepřímé. Indiciemi pro jejich existenci může být vyznačení obvodu (kameny, žlabem atd.; obr. 24: 1) nebo vzájemná vzdálenost hrobů. Podle úpravy lze rozlišit následující typy hrobů (*Koutecký 1968*):

1. Komorové hroby: většinou obdélníkový, daleko méně často čtvercový půdorys, velké rozměry (5–25 m², hloubka 70–275 cm); dřevěná komora mívá srubovou konstrukci, příp. s kůly v rozích (obr. 25: 1, 2; příl. 2: 5) nebo kamennou (tzv. skříňkovou) konstrukci (obr. 25: 3–5). Kryt komory tvořily vodorovné trámy, zatížené kameny (kamenným závalem) a nad nimi byly pak navršeny mohylové násypy (Rvenice; obr. 24). Mohyly mohly být lemovány kamenným věncem nebo žlabem a na vrcholu označeny kamennými stélami či přírodními bloky (Poláky). Kamenné závaly jsou charakteristické zejména pro pohřebišť v severozápadních Čechách.

2. Jámové hroby: obdélníkový až čtvercový půdorys, rozměry 1,5–10 m²; nad těmito hroby mohly být rovněž kamenné závaly (příl. 3: 1) a navršené mohylové násypy (obr. 25: 6).

3. Jamkové a popelnicové hroby: jamka okrouhlého či oválného tvaru, prům. 30–100 cm (obr. 25: 7, 8). Není vyloučeno, že některé jamkové hroby mohly být ohrázeny kruhovým žlabem (pokud je jejich datování na počátek halštatského období spolehlivé, srov. Uhy na Kladensku: *Sofaer – Turek 2004*).

Tyto hroby dále rozdělil D. Koutecký (1968; viz též *Fridrichová – Koutecký – Slabina 1996*) podle pohřebního ritu a výbavy do tří skupin a dalších podskupin:

I. Komorové hroby kostrové

I-1: komorové hroby s vozy, jhy a koňskými postroji

I-2: komorové hroby s koňskými postroji a zbraněmi

I-3: komorové hroby s chudou výbavou (vyloupené?)

II. Jámové hroby kostrové i žárové

II-1: jámové hroby větší s početnou výbavou včetně kovových předmětů

II-2: jámové hroby menší s početnou keramickou výbavou

II-3: jámové hroby menší s chudou výbavou

III. Jamkové a popelnicové hroby žárové

III-1: popelnicový hrob (v jamce uložen žárový pohřeb v popelnici přikryté mísou, střepem nebo kamenem)

III-2: kombinovaný popelnicový a jamkový hrob (žárový pohřeb uložen v popelnici i ve výplni jamky)

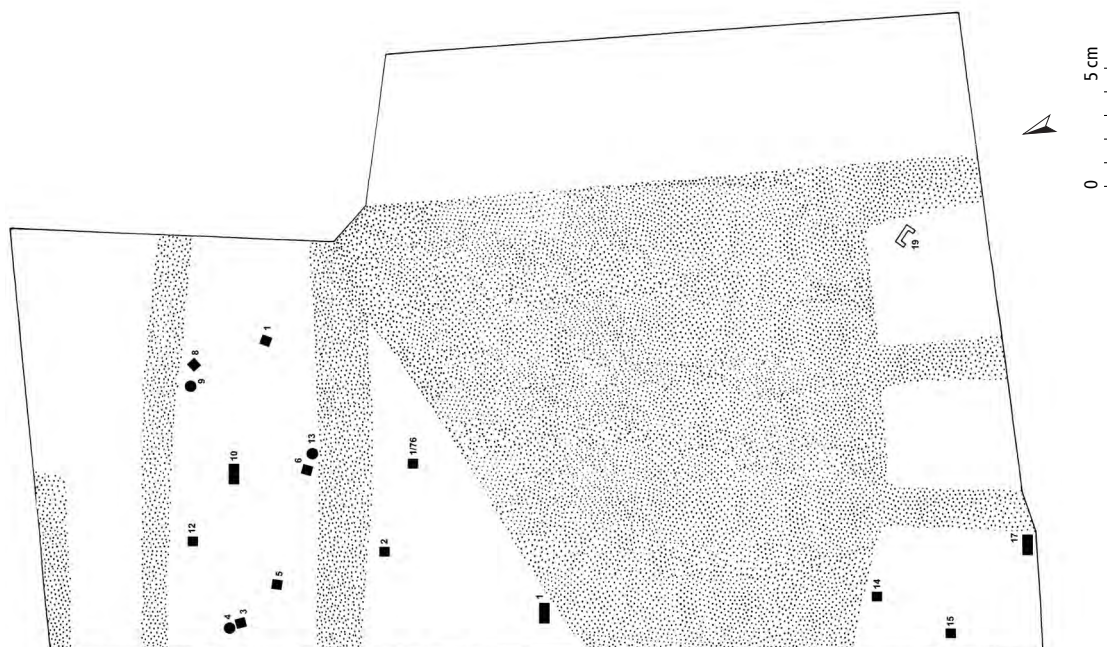
III-3: jamkový hrob (žárový pohřeb včetně střepů rozptýlen ve výplni a na dně jamky)

III-4: neurčený hrob (žárový pohřeb zničen, zachovány pouze střepy a někdy spálené kosti)

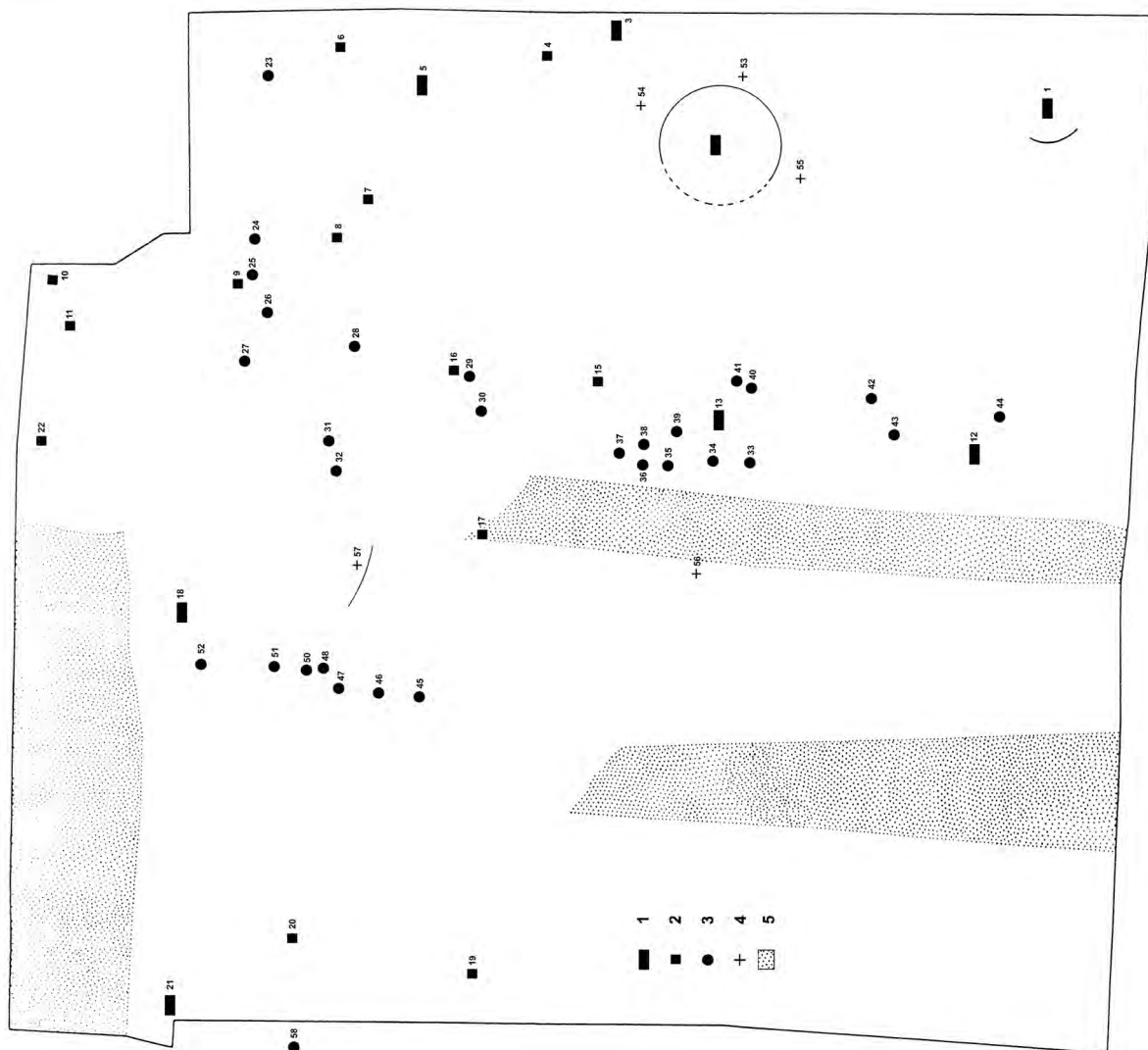
Vnitřní úprava a výbava hrobů

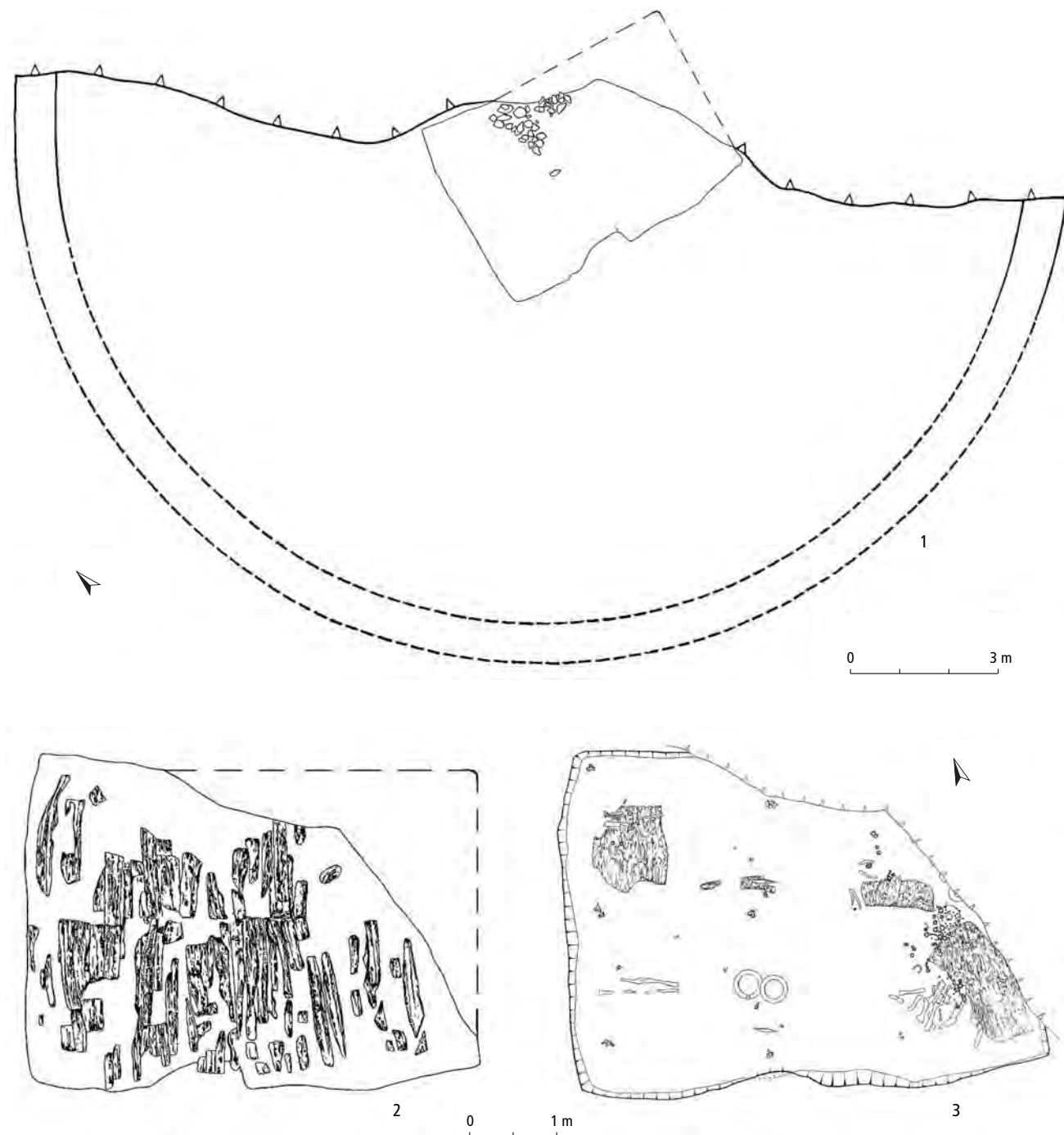
V kostrových hrobech (obr. 26; příl. 2: 5; 3: 2) byl zemřelý uložen na zádech v natažené poloze (hlavní pohřeb ve středu komory či hrobové jámy), ve skrčené poloze nebo v silně pokrčené poloze „vsedě“ (vedlejší pohřby v rohu hrobu). Orientace S–J převažuje ve středočeské a východočeské skupině, orientace V–Z je charakteristická pro skupinu severozápaďočeskou, ale i zde se mohou vyskytnout hroby orientované S–J (Lososice). Při orientaci S–J ležela kostra v severní polovině a ostatní výbava v jižní polovině. Při orientaci V–Z byl nebožtík uložen v západní polovině hrobu, ostatní předměty v polovině východní. Platí to zejména pro koňský postroj a zvířecí kosti, spálené či nespálené (vepř, ovce-koza, hovězí dobytek), které obvykle doprovází malý železný nůž.

Zvláštní kategorií představují hroby se čtyřkolevými vozy, s bohatou další výbavou, obvykle označované jako „knížecí“. Podle rozmístění kovových součástí vozů, příp. koňského zápřahu, lze rozlišit hroby se skutečně uloženými vozy a hroby s artefakty, které jen symbolicky zastupují vozy některými jejich součástmi, např. zákolníky. Součástí hrobů s vozy a koňskými postroji jsou vždy hliněné disky. Nádoby bývají umístěny v řadách u stěn nebo všude tam, kde bylo místo; amforovitá zásobnice (jeden, výjimečně dva exempláře) stála zpravidla v jihozápadním rohu. Počet nádob dosahoval 30 (Ha C1), 40 (Ha C2) až 70 kusů (Ha C3), postupem času se však snižuje na max. 10 kusů (Ha D1; klasifikace podle chronologie D. Kouteckého). Hroby s meči a součástmi koňského postroje (s jedním udidlem) se

Obr. 23: Bylanská kultura. Pohřební areál Poláky (okr. Chomutov). 1 komorový hrob; 2 jámový hrob; 3 žárový hrob; 4 kamenný zával; 5 poničená plocha. Podle Koutecký – Smrč 1997.

Obr. 24: Bylanská kultura. Rvenice (okr. Louny), komorový hrob pod mohylou ohraničenou žlabem. 1 komora s kamenným závalem; 2 dřevěné trámy komory; 3 pohřeb s výbavou. Podle *Koutecký 2003b*.

připisují vrstvě tzv. jezdců. Rozmístění výbavy v hrobě s koňským postrojem předvádí obr. 27.

V birituálních jámových hrobech mohl být uložen jeden kostrový a jeden žárový pohřeb, případně varianta dvou kostrových a jednoho žárového pohřbu. Výjimečně byly v hrobě uloženy tři kostrové pohřby (dospělý a dvě děti).

V kostrových hrobech se osobní výbava nachází zpravidla ve funkční poloze, některé ozdoby však také vedle

pohřbeného. Náramky se často objevují ve dvojicích; výjimkou je pohřeb mladé ženy či dítěte s devíti náramky na každé ruce (Bylany hr. 41/1).

V případě žárového pohřebního ritu byl mrtvý spalován i se svými osobními šperky, nebo byly k popelu ozdoby dodatečně přidány. Podle *J. Chochola (1991, 228)* nebylo spalování po technické stránce dokonalé; bylo při něm asi použito jen nezbytné a možná ne zcela dostačující množství paliva. Po kremaci byly kosti

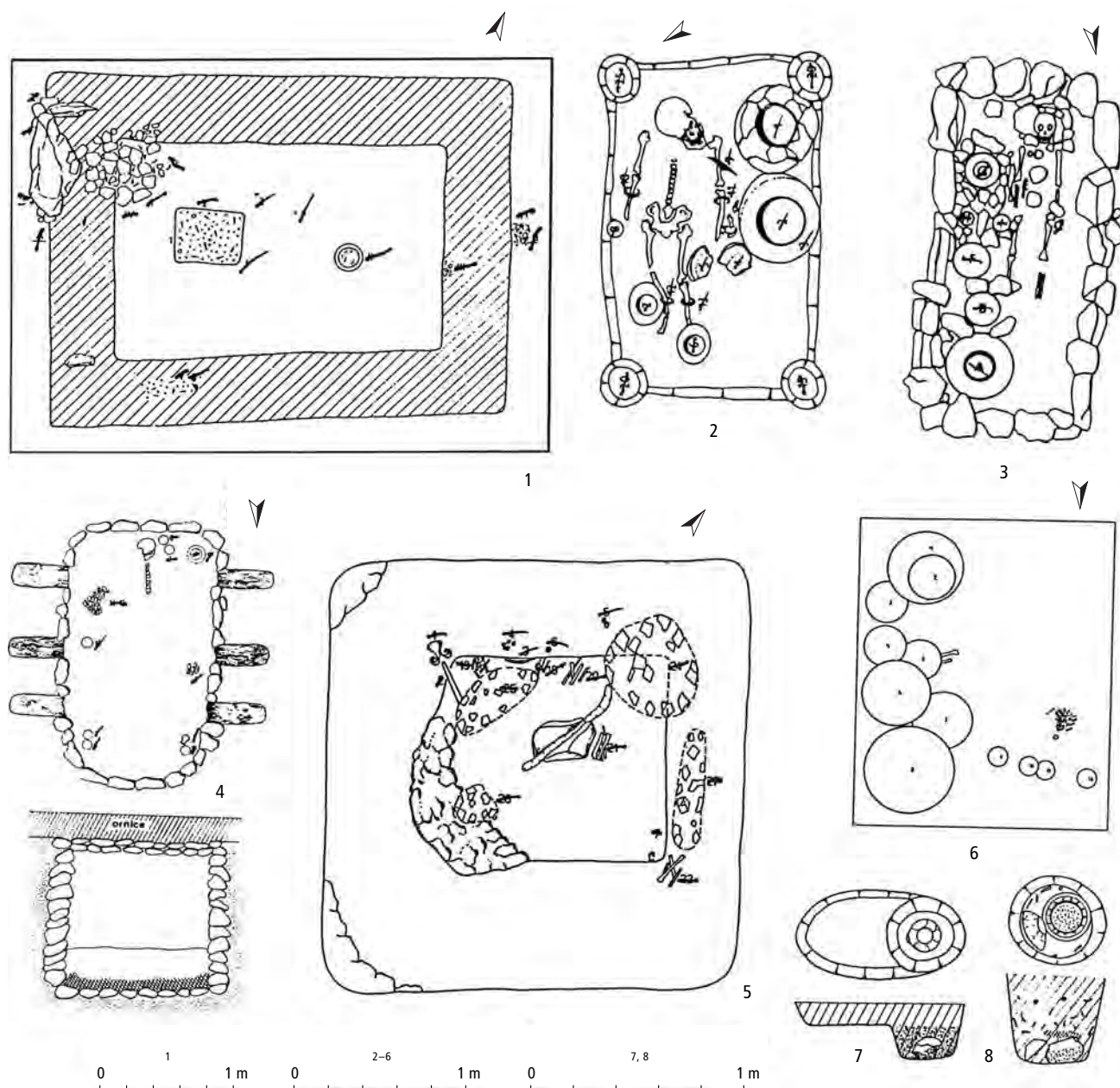
zmenšeny lámáním nebo drcením a jen část spálených pozůstatků byla pak pohřbena.

Od Ha C3 se zvyšuje počet malých hrobů skupiny III a v Ha D1 jsou velké kostrové hroby již velmi vzácné. V Ha D1 mizí z hrobové výbavy zbraně a počet kovových předmětů se snižuje. Hroby byly relativně často vylupovány, zřejmě již současníky pohřbených jedinců.

Struktura pohřebních areálů

Plocha souvisle pokrytá hroby mohla podle odhadu činit až 1,5 km² a na takové ploše by počet hrobů mohl

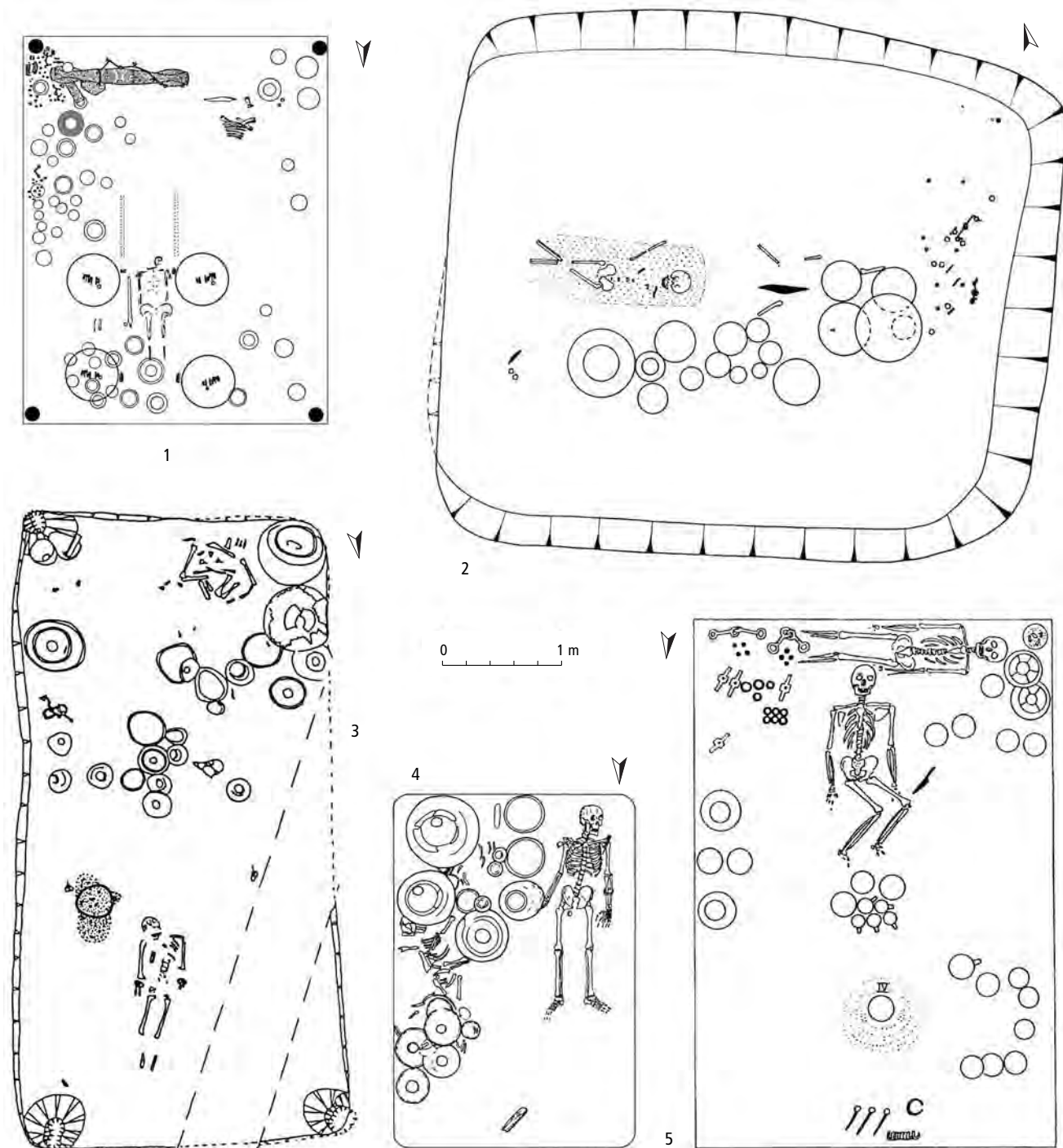
dosáhnout až 300; tento odhad vychází z údajů o pohřebišti v Praze-Bubeneči. Další známé pohřební areály však neobsahovaly ani stovku hrobů, zpravidla jen několik desítek hrobů. V Praze-Bubeneči patřilo skupině I a II asi 10 % hrobů, ostatní náležely skupině III (v tom jsou ale započítány i hroby pozdně halštatské Ha D2–3 a LT A), v Polákách činil poměr mezi velkými a malými hroby 34 : 40, v Bylanech 40 : 11, v Hradeníně 56 : 28. Hroby se čtyřkolovými vozy pod mohylami se nacházejí vždy po jednom nebo dvou na celém pohřebišti; jde o pohřby starých mužů ve věku okolo 50 let.

Obr. 25: Bylanská kultura. Konstrukce a vnější úprava hrobů. 1, 2 komorový srubový; 3–5 komorový skřínkový; 6 jámový; 7 jamkový žárový; 8 jamkový popelnicový hrob. 1 Praha-Bubeneč, hr. 1; 2, 7, 8 Poláky (okr. Chomutov), hr. 6, 29, 39; 3 Lichovy-Zrůbek (okr. Příbram), hr. 2; 4 Dobříčany (okr. Louny); 5 Žatec-Záhoří (okr. Louny); 6 Praha-Střešovice, hr. V. Podle Fridrichová – Koutecký – Slabina 1996; Fridrichová – Koutecký – Slabina 1999; Koutecký – Smrž 1991; Koutecký 1993a; 2003b; 2003c.

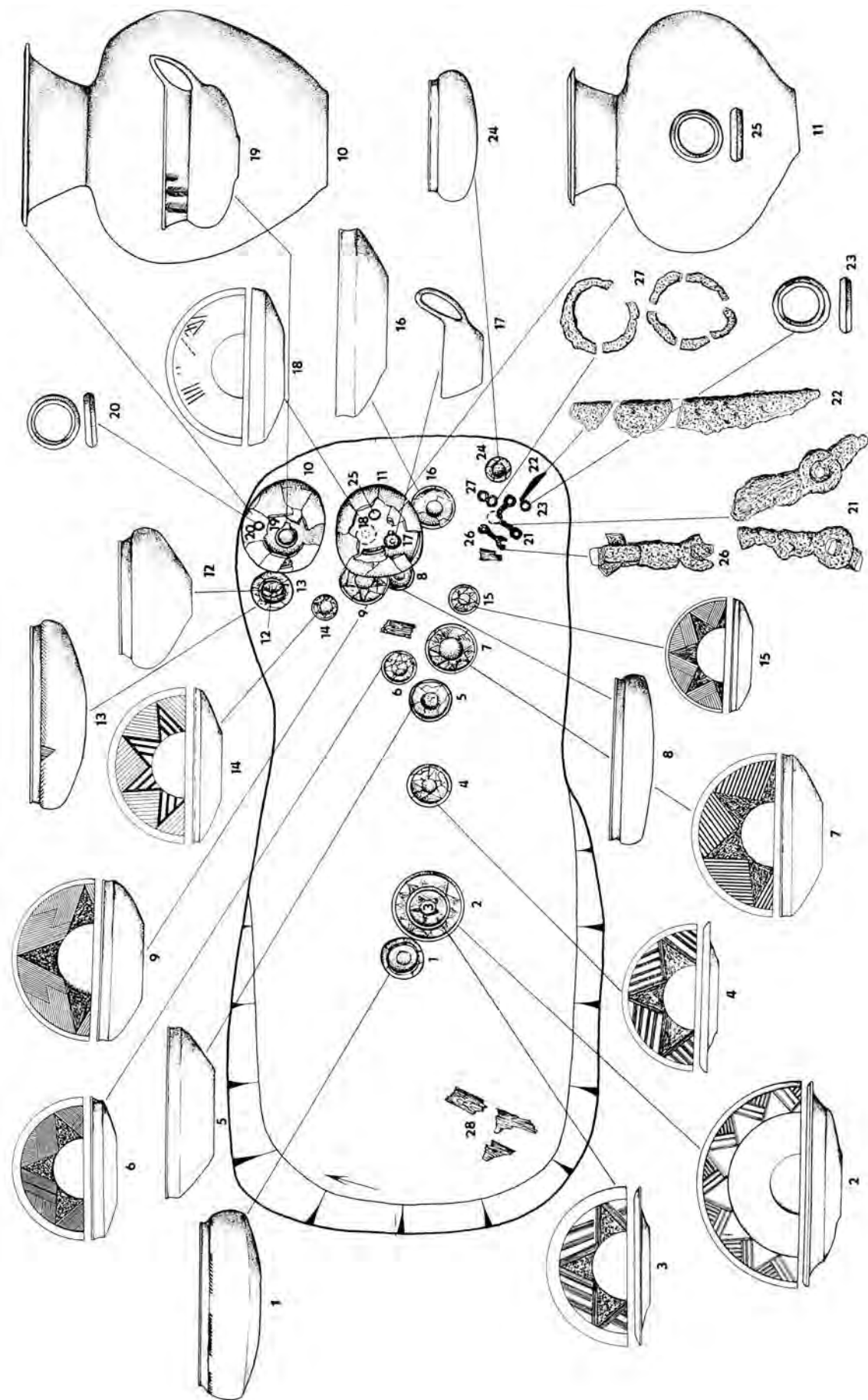
Kvantitativní údaje z jen torzovitě prozkoumaných pohřebních areálů ovšem nejsou průkazné, neboť např. malé žárové hroby nemusely být vůbec rozpoznány, pokud již nebyly zničeny orbou. Malé žárové hroby jam-

kové se často nacházejí v blízkosti velkých komorových hrobů, resp. mezi nimi; někdy tvoří skupiny. Hroby s více pohřby se objevují na všech pohřebištích s větším počtem hrobů.

Obr. 26: Bylanská kultura. Pohřební ritus a výbava hrobů. 1 hrob s vozem a kostrovým pohřbem; 2 s kostrovým pohřbem; 3 s kostrovým a žárovým pohřbem a zákolníky; 4 se ženským pohřbem a zákolníkem; 5 se dvěma kostrovými a žárovým pohřbem. 1 Hradenín (okr. Kolín), hr. 24; 2 Vikletice (okr. Chomutov), hr. 2; 3 Kolín (okr. Kolín), hr. 137/96; 4 Kutná Hora (okr. Kutná Hora), hr. 10/89; 5 Bylany (okr. Kolín), hr. 2/2. Podle Dvořák 1938; Koutecký 2003a; Koutecký – Smrž 1991; Mazač – Tvrdlík 2000; Šumberová 1996a.

> **Obr. 27:** Bylanská kultura. Výbava hrobu s koňským postrojem. Račiněves (okr. Litoměřice), hr. 2/2006. Podle D. Kouteckého.

Antropologie bylanské populace

J. Chochol (1991) provedl antropologickou analýzu populace pohřbívací na pohřebišti v Polákách. Prozkoumal 42 jedinců a podrobně sledoval 36 pohřbů, z toho 28 dospělých a 8 nedospělých. Počet mužů a žen byl zhruba rovnoměrný, podíl dětí činil asi 25 %. Muži umírali ve věku mezi 40–50 lety, ženy asi o deset let dříve; poměr průměrného věku dožití mezi muži a ženami činil 41,2 : 34,5 let. J. Chochol se pokusil antropologicky rozlišit v daném souboru předpokládanou složku domácí a cizí. Domácí složku u dospělých jedinců charakterizoval gracilní a drobnou tělesnou stavbou. Cizí složku měli zastupovat muži – jedinci z hrobů 6 a 10, kteří se vyznačovali vysokou postavou a robustní tělesnou stavbou. Tato interpretace však není obecně přijímána.

7.1.5.2 Nepohřební rituální areály

Rituální areály jiné než pohřebišť nebyly donedávna v rámci bylanské kultury identifikovány. Jako výjimka se jeví vrcholek vrchu Bacína v Českém krasu s nálezem kostry dítěte ve skalní rozsedlině, doprovázené částmi dvou nádob. Celý areál je interpretován jako rituální a rozsedlina jako obětní šachta (*Sklenář – Matoušek 1994*, 12–13; *Matoušek 2005*).

K ceremoniálním účelům bezpochyby sloužily picí soupravy bronzových nádob a do rituální sféry obecně se řadí bronzová a hliněná plastika, miniaturní nádoby, chrastítka a hliněné disky či kotoučky.

7.2. HALŠTATSKÁ MOHYLOVÁ KULTURA

Miloslav Chytráček, Jan Michálek

7.2.1 Osídlené území, hustota a kontinuita sídelních areálů

Na území západních a jižních Čech je od rozhraní starší a střední doby bronzové patrná kontinuita osídlení. Nelze však mluvit o nepřetržitém trvání sídlišť přes rozhraní jednotlivých kultur. Kontinuální vývoj lze sledovat zejména v pohřebním ritu nebo v přejímání tvarů a výzdoby keramiky, a to až do LT A. Osídlené území s nálezy halštatské mohylové komponenty na necelé stovce katastrů zachycuje obr. 9.

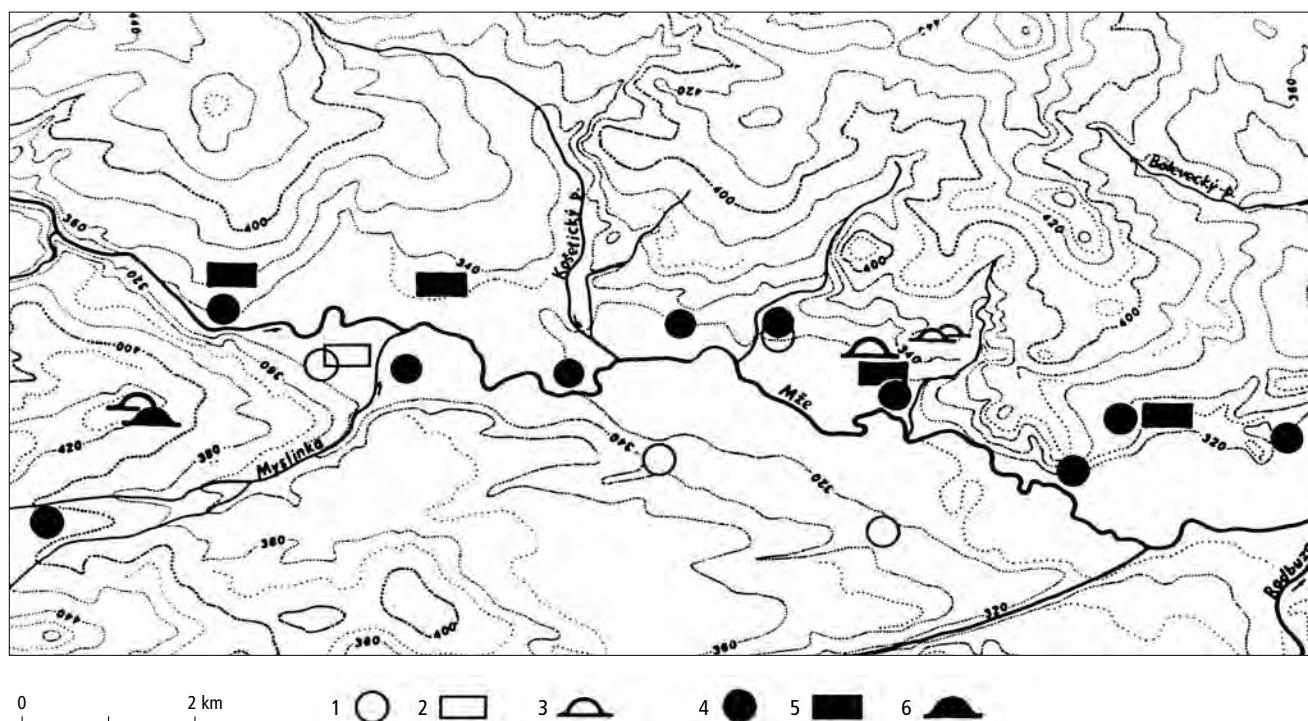
V západních Čechách se časový úsek stupně Ha C projevuje nápadně menší hustotou nalezišť i skrovnějším počtem sídlištních i hrobových nálezů oproti pozdní době bronzové (*Chytráček – Metlička 2003*, 105, Abb. 1). Konec stupně Ha B3 a začátek Ha C přinesl výrazné změny, včetně např. opuštění výšinných sídlišť, a přerušení sídlení je doloženo i v rovinných osadách. Tyto změny (*Šaldová 1981a*, 83; *1981b*, 141, obr. 21; *Griebel 1997*, 107) jsou vysvětlovány změnami sídelní struktury v období přechodu od Ha B k Ha C (*Torbrügge 1991*, 332, 367). Nálezy z hrobů naznačují postupnou přeměnu v nastupující halštatskou mohylovou kulturu

stupně Ha C. Kontinuální vývoj ovšem neprobíhal na celém území západních Čech, ale pravděpodobně jen tam, kde příznivé přírodní a jiné podmínky umožnily plynulé pokračování starších sociálních struktur (*Chytráček 2007a*, Abb. 2).

Oproti koncentraci lokalit doby bronzové v topograficky výše položené jihozápadní části západočeského regionu se v Ha C těžiště osídlení přesunulo více na sever a severovýchod do níže položených oblastí (*Šaldová 1968*, 388; *Chytráček 1999b*, 20, Abb. 1). Nově objevená rovinná sídliště stupně Ha C1–C2 (Bdeněves, Vochov, Křimice, Malesice: *Chytráček – Metlička 2003*, 97, Abb. 1; 5; 6) se nacházejí v nejúrodnějším a klimaticky nejprůhodnějším regionu v prostoru Plzeňské kotliny, kde je v blízkosti soutoku i na dolních tocích řek Mže, Radbuzy, Úhlavy a Úslavy registrována také řada současných mohylových pohřebišť s nejstaršími hroby z počátku Ha C1 (*Chytráček – Metlička 2004*, 123, Karte 8, 9). Páté rovinné sídliště bylo zjištěno ve stejně klimaticky příhodné oblasti na středním toku Radbuzy u Stodu (*Čechura 2002*). Dosud známé nálezy halštatské mohylové kultury v západních Čechách nepřekračují povodí řeky Berounky. Mohylové pohřební areály i starší ojedinělé hrobové nálezy Ha C se soustřeďují zvláště při horním toku Berounky od soutoku čtyř řek v Plzeňské kotlině až po ústí Třemošné a Střely. Nápadná uskupení mohylových pohřebišť se nacházejí také na dolní Klabavě, Úslavě a Mži. Na severu zasahuje osídlení až k povodí středního toku Střely s pohřebišťem v Manětíně-Hrádku. Na jihu se mohylová pohřebišť vyskytují pouze na středním toku Úhlavy a při rozvodí Úhlavy a Radbuzy. Doklady pohřbívání jsou řídce rozloženy také podél řeky Radbuzy s mohylovou nekropolí u Mírkovic a nedalekým současným dvorcem ve Štítarech n. Radbuzou-Hostětích. Osídlení dosahovalo také na střední tok Mže, kde byly v Kšicích prozkoumány mohylové hroby. Příklad z poměrně dobře prozkoumaného regionu dolního toku Mže ukazuje prostorový vztah komponenty Ha C a pozdní doby halštatské (obr. 28).

V jižních Čechách se území halštatské mohylové kultury nijak výrazně geograficky neodlišuje od oikumeny střední až pozdní doby bronzové. Přechod mezi Ha B a Ha C není zatím zcela jasný, nicméně nic nese svědčí proti kontinuitě osídlení a některých kulturních projevů.

Jihočeské halštatské osídlení se koncentruje zejména v povodí střední Otavy, a to až do okolí soutoku s Vltavou u Zvíkova, v povodí Volyňky (severně od Lčovic), Vltavy (zejména jižně od soutoku s Lužnicí), Lužnice (jižně a západně od Tábora) a jejího severního přítoku říčky Smutné (od Milevska až k Bečyni), na jihu ještě západně od Českého Krumlova v povodí Kájovského potoka. Do samotného horského území Šumavy osídlení nezasáhlo. Zcela neosídlena zůstala jihovýchodní

Obr. 28: Region dolního toku Mže. 1 rovinné sídliště Ha C; 2 ploché hroby Ha C, Ha C/D; 3 mohylové pohřebiště Ha C, Ha C/D; 4 rovinné sídliště Ha D–LT A; 5 plochý hrob Ha D–LTA; 6 mohylové pohřebiště Ha D–LT A. Podle Chytráček – Metlička 2004.

část jihočeského makroregionu, tedy celé Třeboňsko a Jindřichohradecko a také území mezi Horažďovicemi a Nepomukem. Severní hranice osídleného území probíhala v linii jižně od Březnice (Michálek 2003a, obr. 4–5). Na hranici mezi jihočeskou mohylovou oblastí a středočeskou kulturou bylanskou leží dva hroby v Líchovech-Zrubku u Sedlčan (Koutecký 1993a, 466–475).

7.2.2 Formy obytných areálů

7.2.2.1 Nehrazené rovinné areály

Halštatská mohylová kultura poskytla dosud jen sporadické sídlištní nálezy. Ze západních Čech je známo pouze 5 rovinných obytných areálů stupně Ha C (Chytráček – Metlička 2003, 97, Abb. 5), z toho tři leží na říční terase, jeden přímo na břehu řeky (Bdeněves). Jediný sídlištní nález v jižních Čechách představuje půdorys domu z Hradiště u Písku, snad součást menší (palisádou ohrazené?) hospodářské jednotky, obývané jednou rodinou.

7.2.2.2 Výšinné areály

Teprve na konci Ha C a v Ha D1 začaly být opět osídlovány výšinné polohy. Všech pět známých západočeských výšinných obytných areálů bylo umístěno na ostrožnách s převýšením 26–60 m (obr. 29); doklady pro stavbu fortifikací z kamene, dřeva a hlíny nejsou pro tuto dobu doloženy (Chytráček – Metlička 2004; Chytráček 2006) a dosud zjištěná ohrazení byla vždy jen dřevěná.

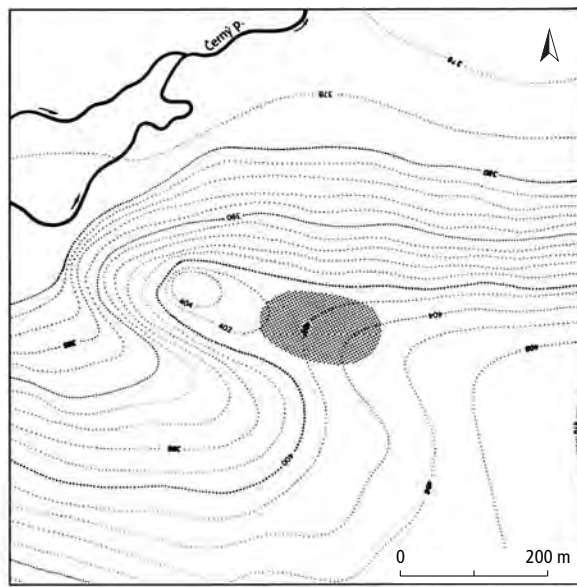
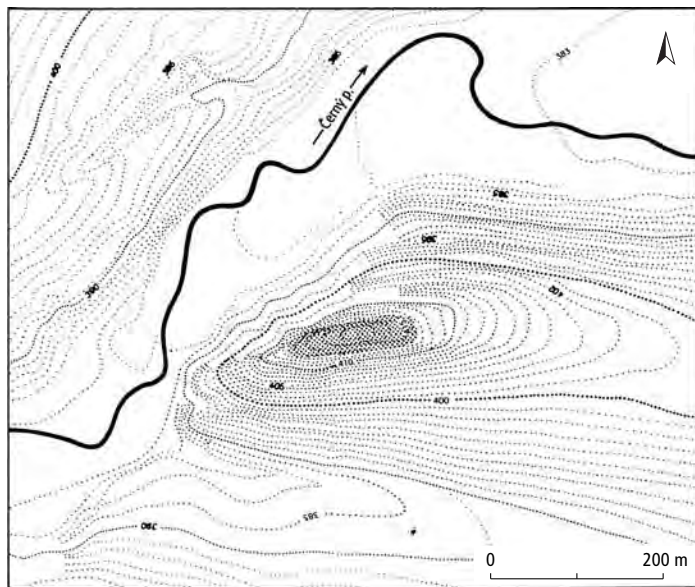
Příkladem může být osídlení mírně vyvýšené ostrožny (převýšení 29 m) ve Štítarech n. Radbuzou-Hostěticích, kde byl odkryt ohrazený dvorec jako součást většího hrazeného obytného areálu (obr. 30; příl. 8: 1). Ohrazení dvorce pravoúhlého tvaru se zaoblenými rohy o rozloze 0,64 ha se dělí na vnitřní a vnější část. Pravoúhlá vnitřní část o výměře 0,18 ha měla jednoduché oplocení a nacházela se v prostoru vymezeném dvěma liniemi základových žlabů pro palisádu. Vnitřní i vnější dvojitý obvodový žlab byly přerušeny v místě vstupu. Obytný areál byl situován v prostoru vnitřní části, ale sídlištní jámy a movité nálezy vně vnějšího ohrazení dokládají současné sídelní, odpadové, skladovací a výrobní aktivity také na poněkud níže položené šíji ostrožny, zejména v pásu paralelním s ohrazením. Skladovací areály se nacházely také v pásu mezi oběma vnějšími palisádami. Na šíji ostrožny probíhaly ještě dvě další linie dřevěného ohrazení, uzavírající celou osídlenou plochu (Chytráček 2006, obr. 2–3; 2007a; Chytráček – Metlička 2004, 257–271, Abb. 138–152). Ve vzdálenosti 15 km od Štítar n. Radbuzou-Hostětic byl zjištěn zřejmě další obytný areál této kategorie, pravděpodobně z počátku stupně Ha D, rovněž ohrazený dvojitou palisádou, na šíji ostrožny u Horšovského Týna (Chytráček – Metlička 2004, 94, 170–172).

Z jižních Čech není dosud znám, zřejmě v důsledku absence cíleného výzkumu, žádný výšinný obytný areál z tohoto období.

7.2.3 Nemovité objekty v obytných areálech

Povrchové domy. V Křimicích byly zachyceny půdorysy domů, sestávajících většinou z 8, 9, méně často ze 6 kůlů uspořádaných do dvou až tří řad (obr. 31: 2). Půdorysy z Bdeněvsí tvořily dvě řady po třech až čty-

řech kůlech, někdy s menšími kůly uprostřed kratších stěn. Rozměry domů činí cca 10 × 4 m. Dům obdélníkového půdorysu s konstrukcí ze 3 řad kůlů, patrně se sedlovou střechou, z Hradiště u Písku měl rozměry 8,4 × 4,7 m (obr. 31: 1). Dům byl rozdělen na dvě části,

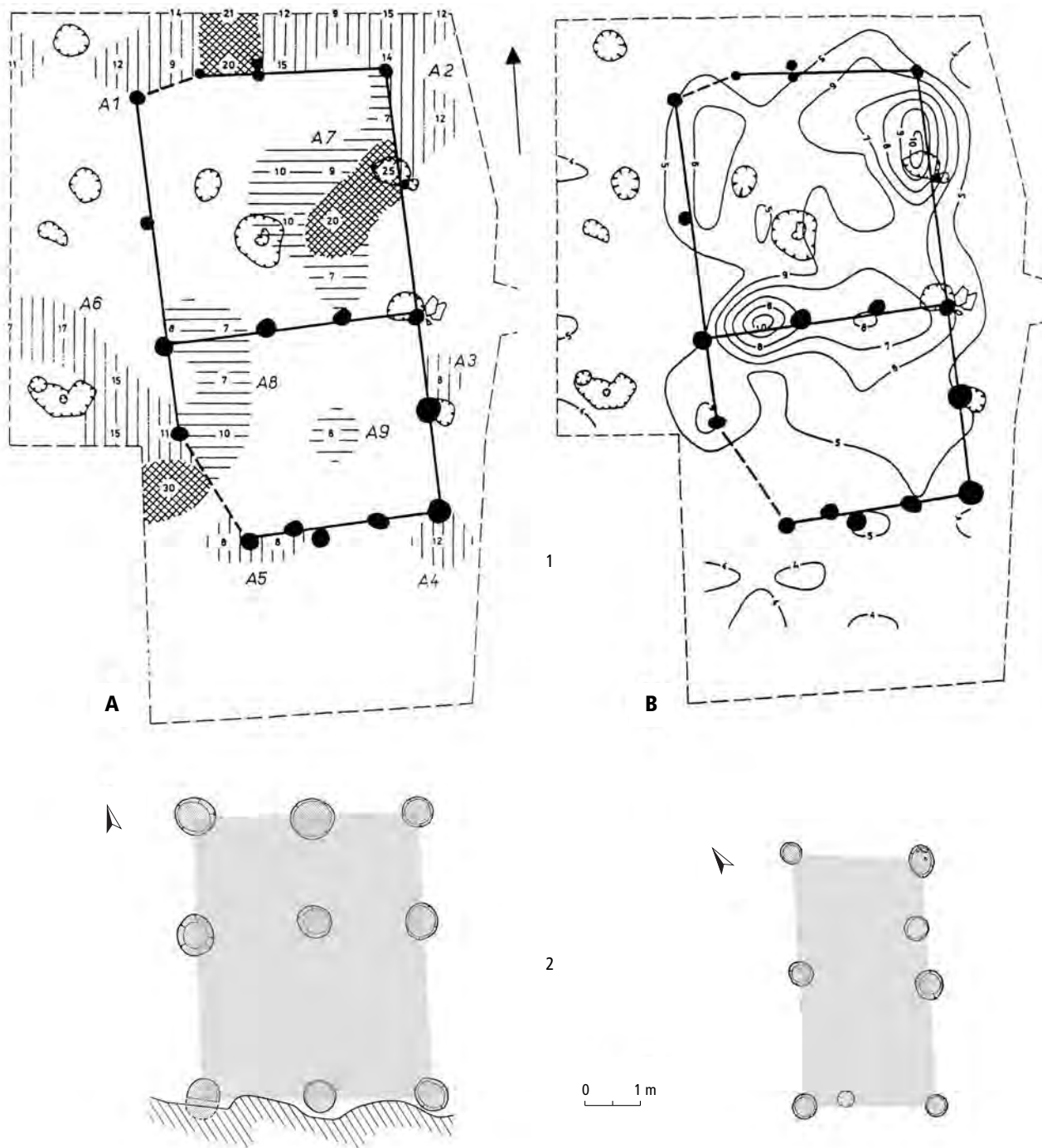
1

2

Obr. 29: Halštatská mohylová kultura. Hrazené (?) výšinné obytné areály. 1 Meclov-Mašovice (okr. Domažlice); 2 Horšovský Týn (okr. Domažlice), sv. Anna. Podle Chytráček – Metlička 2004.

Obr. 30: Halštatská mohylová kultura. Dvorec ve Štítarech n. Radbuzou – Hostěticích (okr. Domažlice). Podle Chytráček – Metlička 2004.

Obr. 31: Halštatská mohylová kultura. Povrchové stavby v obytných areálech. 1 Hradiště u Písku (okr. Písek): výsledky fosfátové analýzy (A) a magnetické susceptibilitu (B); 2 Křimice (okr. Plzeň-město). Podle A. Majera a M. Metličky.

z nichž severní obsahovala zahloubené okrouhlé ohniště vyložené kameny. Svou stavební technikou navazuje na tradice mladší a pozdní doby bronzové.

Jiné povrchové stavby. Čtvercový půdorys malé kúlové stavby ze Štítar n. Radbuzou-Hostětice o délce strany cca 3 m, s trojicemi kúlů ve stěnách, byl interpretován jako seník. Funkce či přináležitost jednotlivých jamek nacházených v obytných areálech k půdory-

sům staveb nemůže být zpravidla jednoznačně určena.

Jámy. Jámy různých tvarů zůstávají většinou neinterpretované. Menší jámy s propáleným dnem se považují za zahloubená ohniště, jiné snad za výrobní objekty (hrnčířské vypalovací jámy? – viz kap. 6.2.1). Jámy obsahující nádobu-zásobnici nebo kúlové jamky při stěnách snad sloužily jako skladovací prostory (Štítar n. Radbuzou-Hostětice obj. 185 a 187).

7.2.4 Movité artefakty

7.2.4.1 Keramika

Nádoby

Stejně jako v bylanské kultuře lze i zde pozorovat rozdíly mezi keramikou sídlištní a funerální. Sídlištní keramika z počátku Ha C má mnohem silnější vazby na tradici popelnicových polí než hrobové nálezy z této doby. Jediným spolehlivým diagnostickým výzdobným prvkem této keramiky se jeví rytý meandr na vnitřní straně velkých mis (*Chytráček – Metlička 2003*, 97, Abb. 5). Většina tvarů užitkové keramiky vychází z předchozího stupně Ha B a přetrvává bez výraznějších tvarových změn až do stupně Ha D1. Teprve od přelomu Ha C/D1 lze rozpoznávat více shodných prvků mezi hrobovou a sídlištní keramikou (*Chytráček – Metlička 2003*, 87). Keramiku z konce Ha C a z Ha D1 lze velmi obtížně rozeznat; u malých souborů sídlištních nálezů je to téměř nemožné.

Tvarový a výzdobný sortiment reprezentuje lépe keramika funerální. V počáteční fázi halštatské mohylové kultury (na počátku stupně Ha C) se vyskytují tvary i výzdoba nádob, dožívající z pozdní doby bronzové (Ha B). Jsou to např. nádoby s relikty etážovité profilace hrdla (obr. 32: 2) a hluboké mísy zdobené girlandami (obr. 32: 12, 13).

Z morfoloického hlediska se na základě hrobových nálezů rozeznávají následující základní typy nádob:

1. Amforovité zásobnice s prohnutým nebo kónickým hladkým hrdlem (obr. 32: 19; 33: 4, 6).
2. Amforovité zásobnice s prohnutým nebo kónickým žlábkovaným hrdlem (obr. 32: 4; 33: 1).
3. Amfory (obr. 33: 5).
4. Hrnčovitě nádoby (obr. 32: 6).
5. Menší i větší hrnky s jedním nebo dvěma uchy na okraji (obr. 32: 17; 33: 15).
6. Situla a situlovité nádoby (obr. 32: 15).
7. Hlubší mísovitě nádoby s nízkým kuželovitým hrdlem (obr. 32: 5).
8. Mísy a misky různých variant: a) s kónicky rozevřenými stěnami, b) se zataženým okrajem, c) s esovitou profilací, d) s ostře zalomenou stěnou, e) s kónickým hrotitým dnem (obr. 32: 9–13; 33: 7, 10, 11, 13–14).
9. Talíře: a) s rovnými stěnami, b) se stupňovitě zalomenými stěnami (obr. 32: 7, 8, 11).
10. Koflíky s převýšenými uchy: a) se zalomeným dnem, b) slabě profilované, c) esovitě profilované, d) s ostře zalomenou stěnou (obr. 32: 16, 18; 33: 2, 3, 8, 9). Koflíky sloužily jako čerpáčky a vkládaly se do zásobnic.
11. Miniaturní nádobky.
12. Zvláštní tvary: nádoby na nožkách, oválné vaničkovité misky, trojitě nádobky (obr. 34: 3; 35: 12).

Výzdobné prvky i motivy jsou silně geometrizující, plně v duchu výtvarného projevu západohalštatského

kulturního okruhu. K novým výzdobným technikám patří ryté a vlasově šrafované pásy, vtačované důlky, občas malovaný ornament (zejména v Ha C) a tuhování. V západních a jižních Čechách lze ve výzdobě keramiky rozpoznat určité odlišnosti.

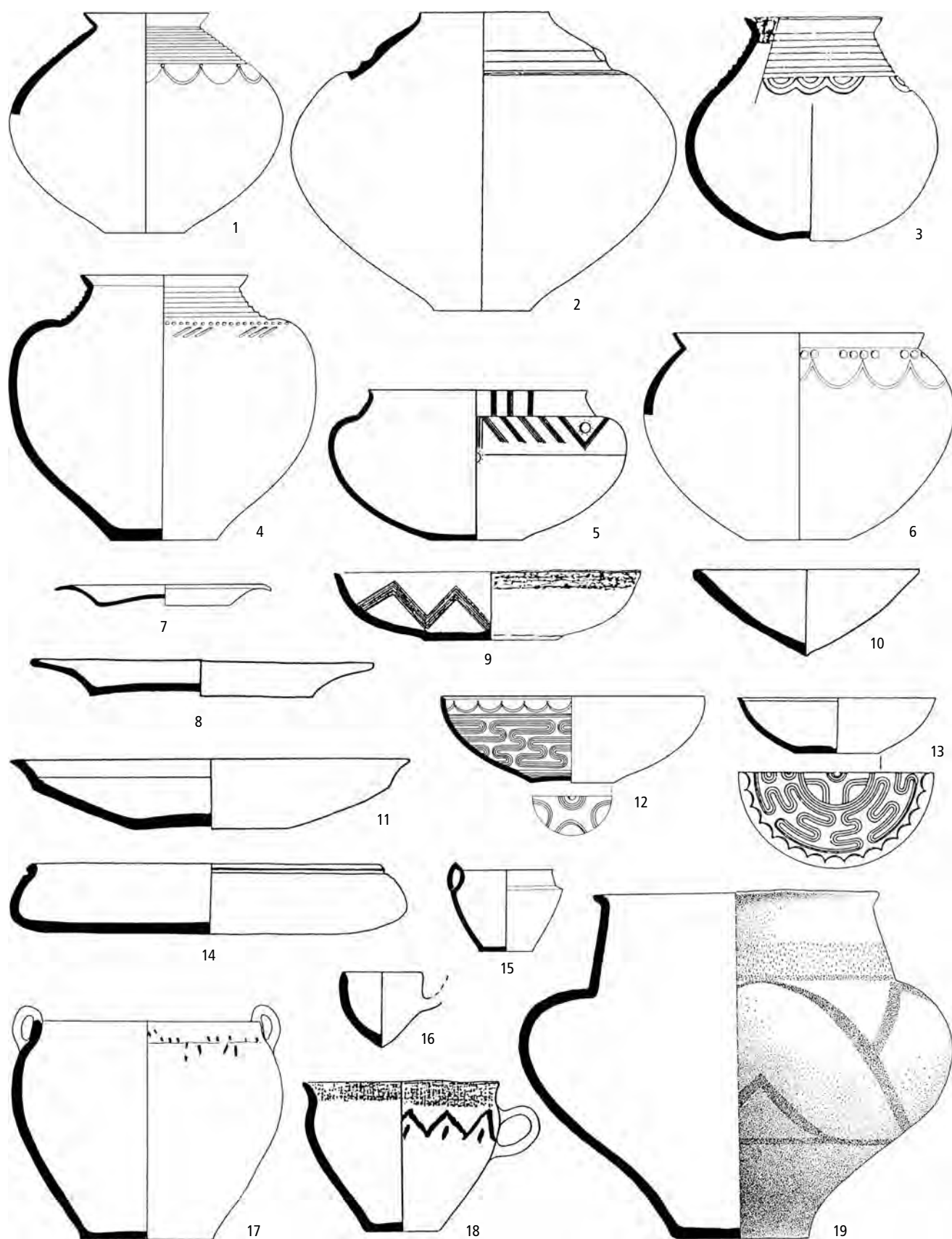
Západočeská skupina. Rytím a vlasovým šrafováním bývají provedeny skupiny svislých nebo šikmých pásů, které spolu s tuhovanými pásy vytvářejí motivy klikatek a trojúhelníků na plecích zásobnicových nádob a na podhrdlí hlubokých mis; složité hvězdčovitě vzory se objevují na vnitřních stěnách mis a talířů. Tento dekor může být kombinován s jemnou vtačovanou výzdobou důlků. Od přelomu Ha C/Ha D1 je doložena výzdoba ozubeným kolečkem. Malovaný ornament ze svislých nebo šikmých pruhů, menších kruhových bodů, ojediněle i trojúhelníků (Manětín-Hrádek), klikatek, kosočtverců (Radčice hrob 129: *Šaldová 1992*, obr. 2: 2; 3: 24; 4: 45, 54) je obvykle proveden černou lakovou barvou, pouze v jednom případě se objevila kombinace karmínově a světle červené, černé a světle žluté barvy (Mírkovice mohyla III: *Chytráček 1990*, 81, obr. 6). Na sídlištní keramice (mísa, koflík, vázovitá nádoba) jsou doloženy oběžné i šikmé pásy a oblouky se spirálovitým zakončením malované černou barvou (Štítary n. Radbuzou-Hostětice: *Chytráček 1997*, Abb. 2: 14, 15, 17), ojediněle se objevují na hnědočerveném podkladě černou barvou malované zavěšené trojúhelníky ukončené kroužkem (Milínov-Lopata: *Šaldová 1968*, 356).

Jihočeská skupina. Svazky rýžek bývají sestaveny v zaoblený či méně často se vyskytující hranatý meandr (Dubné, Protivín aj.), později se objevují i husté vlasově šrafované rastrované pásy v nejrůznějších sestavách, a to jak na vnějším povrchu, tak zejména na vnitřních stěnách mis a plochých talířů. Velmi častý je motiv rozetky z malých důlků, tzv. sluníčka vně i uvnitř. Malování je provedeno v červené, černé a někdy i bílé barvě, v nejrůznějších sestavách, z nichž nejčastější jsou pásy, trojúhelníky a půlobloučky (*Michálek 2003a*, obr. 6–14).

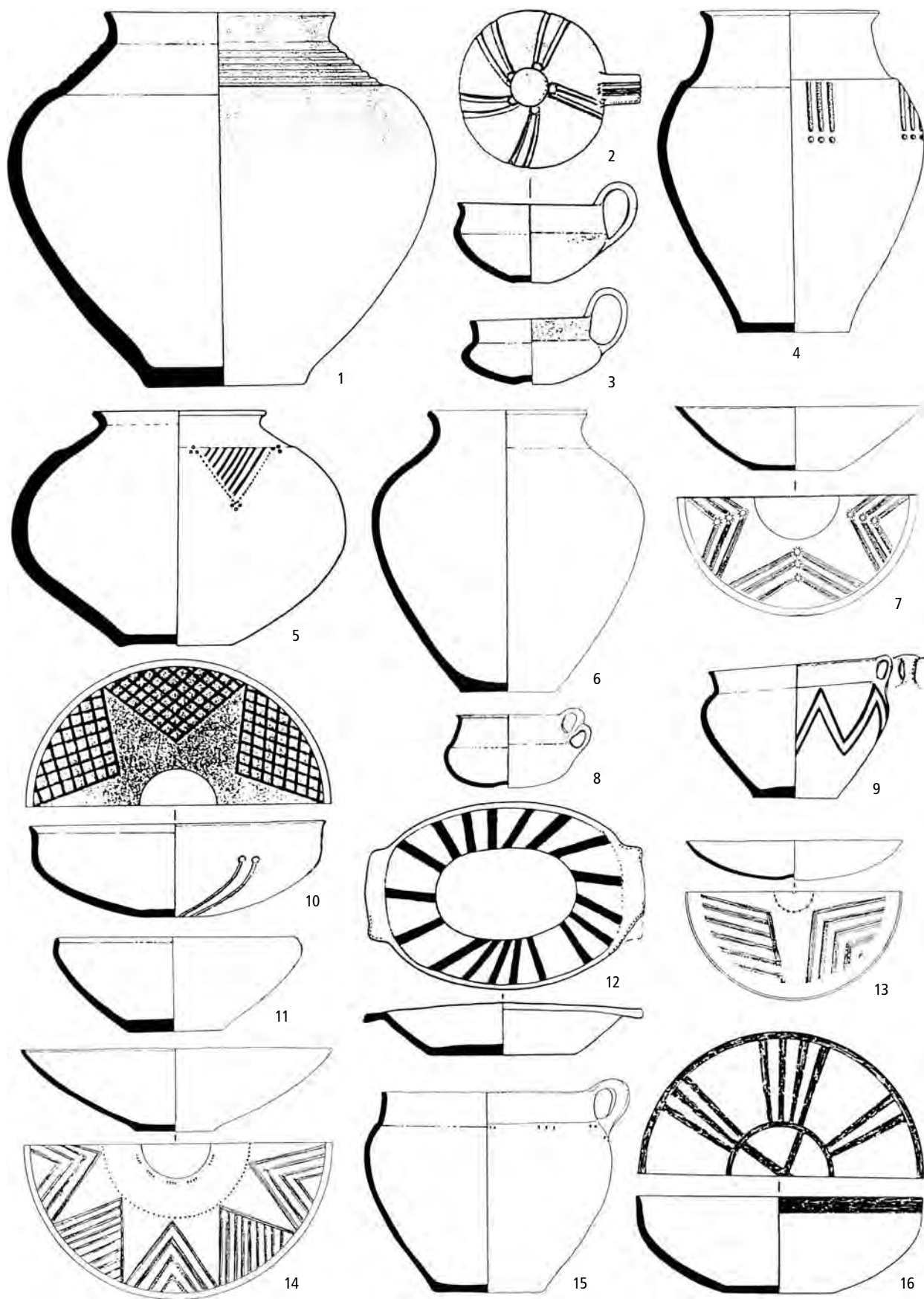
Ve srovnání s bylanskou keramikou je keramika halštatské mohylové kultury méně často a také chuději zdobená; zejména to platí o malovaném dekoru (srov. *Koutecký 2001b*).

Jiné hliněné předměty

Z běžného sortimentu keramických nádob se vymyká zoomorfní nádobka na nožkách (Radčice hr. 29, obr. 34: 3). Několika exempláři jsou zastoupena chřestítka, buď hruškovitého tvaru (Nynice: *Šaldová 1968*, 360, obr. 15: 9, 10; Kšice: *Rybová 1957*, 616, obr. 245), soudkovitého tvaru (Lékařova Lhota: *Michálek 1972*, II, 72–73), nebo v podobě ptáčka (Litice, obr. 34: 2), méně běžné artefakty zastupují hliněný kroužek (Nynice hr. 130) a hliněná figurka koně (Nynice hr. 34, obr. 34: 1). Všechny

Obr. 32: Halštatská mohylová kultura. Základní typy keramických nádob západočeské skupiny. Podle M. Chytráčka.

Obr. 33: Halštatská mohylová kultura. Základní typy keramických nádob jihočeské skupiny. Podle J. Michálka.

tyto předměty spolu s velkou kolekcí drobných hliněných artefaktů z Burkováku u Nemějic, a také hliněné ozubené kolečko se dvěma otvory z obytného areálu ve Štítarech n. Radbuzou-Hostěticích, patří nepochybně do kategorie symbolických předmětů (viz kap. 7.2.5.2).

Závaží tkalcovského stavu mají běžně v této době užívaný jehlancovitý tvar s horizontálním otvorem. Závaží s rytým kruhem na týlu pochází z vrchu Lopata v k. ú. Milínov (*Chytráček – Metlička 2004*, 193, Abb. 67: 27). Hliněné přesleny jsou obvykle dvojkónické až hrůškovité, event. bochníkovitého či kulovitěho tvaru.

7.2.4.2 Železo a bronz

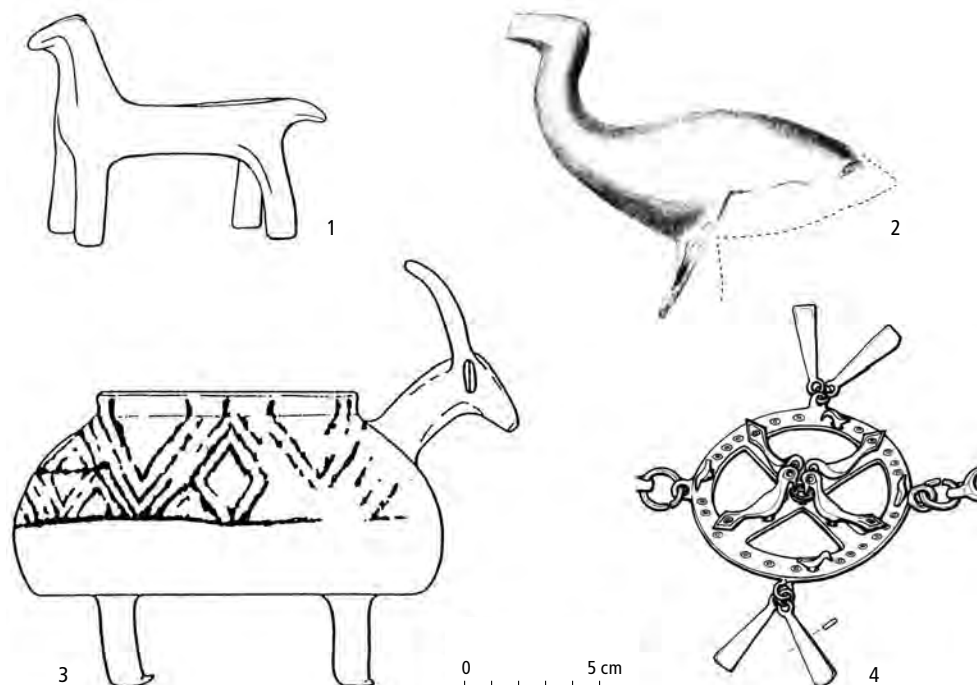
Ze železa a bronzu byly vyráběny zbraně a nástroje, součásti vozu a koňského postroje, převážně z bronzu osobní ozdoby a spinadla, nádoby a vzácně i jiné předměty.

Zbraně a nástroje. Dlouhý železný meč (obr. 35: 5, 6) může být opatřen trnem (Nynice, Újezd u Radnic) nebo jazykovitou rukojetí (Dolany, Kyšice-Dýšina). Meč z Protivína patří tzv. typu Mindelheim stupně Ha C. Do téhož stupně náleží nejspíše i další železné jihočeské meče, které nelze vzhledem k nejasným nálezovým celkům nebo jejich fragmentárnímu dochování bezpečně typově zařadit a datovat. Kromě železných se objevují také dlouhé bronzové meče (obr. 35: 1), obvykle s lichoběžníkovitým ukončením jazykovité rukojeti (Horní Metelsko, Dolany). Bronzový meč z Týna nad Vltavou-Jarošovic patří tzv. typu Bubesheim a část meče ze Skal u Protivína typu Mindelheim, variantě Wels-Pernau stupně Ha C (*Michálek, v přípravě*). Z pochev mečů se zachovávají bronzová křídlovitá nákončí (obr. 35: 1, 5).

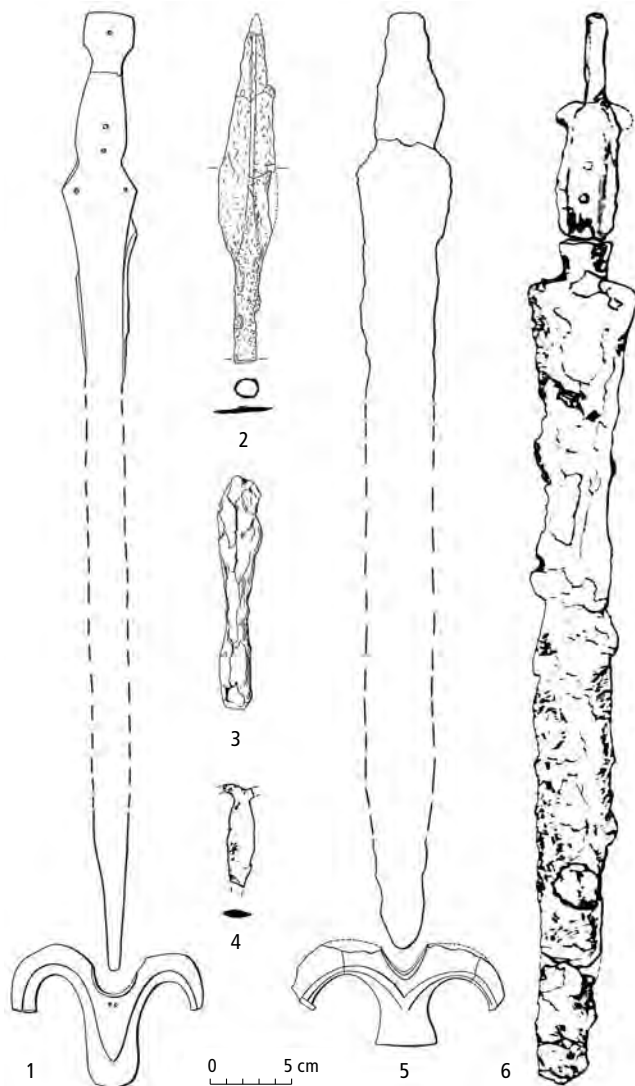
Ke zbraním se řadí také železné hroty kopí či oštěpů (obr. 35: 2, 3). K opaskům patřily železné zápony obdélné nebo podlouhlé, s rozeklanými konci se dvěma háčky (obr. 35: 4). Jako zbraně i nástroje byly asi používány sekerky s raménky nebo s tulejkou. Z nástrojů jsou nejčastější malé železné nože. Ojedinelá je železná vidlička (Manětín-Hrádek hr. 188).

Vůz. Ze čtyřkolového vozu, který je pro toto období typický v halštatské mohylové stejně tak jako v bylanské kultuře (srov. obr. 19), se zachovávají zejména železné ráfy dřevěných kol (Dolany, Radětice aj.), někdy i s hřeby k jejich upevnění (Pašovice – kolo se 4 loukotěmi), dále železné náboje kol a zákolníčky s kroužkovými závěskými a otvory v tyčince k zajištění kolíčkem (Hánov, Pašovice, Dýšina: *Chytráček 1999a*, 359, fig. 1: 13, 14; *Pare 1992*, 153, Pl. 107–108; *Michálek, v přípravě*). Součástí vozů měly být také bronzové tulejky s terčovitou hlavicí (Újezd u Radnic mohyla 1 a 4: *Hralová 1993*, Taf. XXXII: 6, 12).

Koňský zápřah a postroj. Fragments dřevěného jha potaženého kůží a zdobeného bronzovými cvočky pocházejí z Dýšiny (mohyla 2: *Franc 1906*, tab. 28–30; *Šaldová 1968*; obr. 20: 2). Výjimečně se nacházejí i bronzové plíšky – ozdoby jha (Zbislav) a různá bronzová prolamovaná kováni. Jednou z hlavních součástí koňského postroje byla poměrně jednoduchá, nejčastěji dvojdílná bronzová udidla (tordované pocházejí z Dýšiny: *Šaldová 1968*, 364, obr. 26: 2) nebo železná udidla (obr. 20: 7) spojená očky a s dalšími kroužky na koncích k upevnění řemení, vyskytující se v párech, někdy s výzdobou rýžek na těle, typ F podle klasifikace Ch. Pare (1999), nacházená i s postranicemi uzdy (obr. 20:

Obr. 34: Halštatská mohylová kultura. Zoomorfní plastika. 1 figurka; 2 chrastítka; 3 zoomorfní nádoba; 4 závěs. 1–3 hlína; 4 bronz. 1 Nynice (okr. Plzeň-sever); 2 Litice (okr. Plzeň-město); 3 Radčice (okr. Plzeň-město); 4 Nemějice (okr. Písek). Podle *Franc 1906*; *Šaldová 1968*; 1992; podklady J. Michálka.

Obr. 35: Halštatská mohylová kultura. Zbraně a bojovnícký výstroj. 1, 5 (nákončí) bronz; ostatní železo. 1, 5, 6 meče a nákončí pochev; 2, 3 kopí; 4 zápona. 1, 5 Dolany (okr. Plzeň-sever); 2 Řepeč (okr. Tábor); 3 Manětín-Hrádek (okr. Plzeň-sever); 4, 6 Protivín (okr. Písek). Podle Beneš – Koutecký – Michálek, v přípravě; Michálek 1972; Soudská 1994; Šaldová 1968.

15), dále železné průvlečky, knoflíkovité a jiné návlečky s jedním nebo dvěma úšky na spodní straně, kování většinou čtvercová prolamovaná kosočtvercovými otvory a s úšky na spodní straně a bronzové nebo železné kroužky sloužící k upevnění řemení (obr. 20: 20, 21, 24–28, 33, 35, 36). Od Ha D1 se vyskytují malé bronzové plechové falérky (Mírkovice mohyla XI: *Chytráček 1999a*), příp. s rytou geometrickou výzdobou (Opařany, Hradiště u Písku, Skalice na Tábořsku: *Michálek, v přípravě*).

Ozdoby a spinadla. Vzácně se nachází bronzová jehlice s příčně vroubkovaným krčkem a hlavicí (obr. 36: 7) nebo jehlice labuřkovitá s miskovitou i hřebíkovitou hlavicí (obr. 36: 9, 10). Spony reprezentuje brýlovitá spona s osmičkovitou kličkou (obr. 2, 3) typu Schrotz-

hofen (Dýšina, výšinné sídliště Meclov-Mašovice: *Chytráček – Metlička 2004*, 32, Abb. 65: 1), spona hadovitá (Milínov-Javor), obloukovitá (obr. 36: 5) a harfovité (obr. 36: 1). Z jižních Čech pocházejí spony čtyřspirálovité, a to jak stočené z bronzového drátu (obr. 36: 4), patřící typu Maierersch a Býčí skála (např. Protivín, Týn nad Vltavou), tak i jejich plechové varianty (srov. *Michálek 1981*, 149–155).

Oblíbené byly kruhové ozdoby. Nošeny byly jednoduché drátěné nákrčníky, nebo duté plechové, často s rytou geometrickou výzdobou (obr. 37: 1, 4, 6). Početnou skupinu šperků představují různé typy uzavřených či otevřených náramků z plechů stočených do rourky (obr. 37: 8, 11), případně z plné tyčinky, dále náramky třmenovité, manžetovité z bronzového zdobeného plechu (obr. 37: 3), lité melounovité příčně žebrované, náleží k jihoněmecko-české variantě (obr. 37: 7), a úzké příčně žebrované náramky. Třmenovité tyčinkové nánožníky mívají rovněž rytou geometrickou výzdobu (obr. 37: 2, 5).

Zvláštním šperkem sledovaného období jsou bronzové duté, z plechu svinuté a bohatě rytým dekorem zdobené kruhy, tzv. turbany (obr. 37: 10, 12; příl. 7: 1), vyskytující se ve dvou velikostních variantách – o průměru 9–13 a 17–26 cm. Rytá výzdoba kombinuje lineární prvky se soustřednými kroužky. Nacházejí se v nápadném množství především v jihočeské oblasti, rozšířeny jsou také v západních Čechách, vzácně se objevují na Sedlčansku (Nová Ves) a zasahují i na jižní okraj území bylanské kultury (Praha-Bubeneč, Praha-Střešovice). Poprvé jsou doloženy ve stupni Ha C až Ha D1, ale ve větší míře až v následujícím pozdně halštatském období. Vysvětlit použití některých velkých tepaných turbanů není snadné; přehnaně masivní tvar vylučuje praktické použití a denní nošení. Menší turbanovité kruhy sloužily jako nánožníky, nižší exempláře o větší šířce mohly být používány i jako nákrčníky, poloha turbanů v hrobech potvrzuje také funkci nápažníků nebo náramků (*Chytráček 2007c*). Kromě plechových se objevují také menší lité turbanovité kruhy (obr. 37: 9), známé pouze v západočeské skupině (Meclov, Dýšina, Lhotka). Považují se za součásti koňského postroje, ale nálezy ze ženských hrobů naznačují pravděpodobnější možnost, že sloužily také jako osobní ozdoby (*Šaldová 1957; Michálek, v přípravě*).

K závěsnému šperku patří kroužky s očky (Paseky) a závěsek s vnitřním kroužkem a dalšími zavěšenými menšími kroužky (Újezd u Vodňan, obr. 36: 6), připomínající vzdáleně závěsky typu Thalling rozšířené zejména v Rakousku a Bavorsku (*Kossack 1954*, 99, Taf. 17: 1). Nošeny byly náhrdelníky, ale také opasky sestavené z tisíců drobných litých bronzových kroužků (Kyšice-Dýšina: *Franc 1906*, 225, tab. 29; obr. 36: 8).

Jedenkrát se vyskytly malé bronzové pukličky s jazýčky a plechové terčovitě nášivky jako součást ozdoby

koženého pásu (Protivín, obr. 36: 12) či bronzová spirálka (Štítary n. Radbuzou-Hostětice).

Nádoby. Zjištěny byly následující typy bronzových plechových nádob:

situla (obr. 38: 6): kónický spodek, žebra na plecích, lité držadlo (Dobřany, Ha D: Šaldová 1968; Siegfried-Weiss 1991, 116, Taf. 19: 82);

cista: žebrovaná válcovitá nádoba se dvěma pohyblivými držadly (Švihov-Červené Poříčí, Hánov, Střelské Hoštice: Siegfried-Weiss 1991, Taf. 21: 86, 88, 22: 90–93);

vědro se srpovitou ataší (obr. 38: 4): vysoká nádoba kónického těla a nízkých oblých plecí s pohyblivým držadlem upevněným pouty tvaru W (Kříše moh. 5, Ha C: Chytráček 2007b). Časové a kulturní zařazení nálezu z Kříší nebylo správně rozpoznáno a nádoba byla považována za kotlík (srov. Hralová 1987b, 26, obr. 1: A);

vědro typu Kurd (obr. 38: 3): nižší válcovité hrdlo, šikmé plece, kónické tělo, páskové ucho s obdélníkovitou ataší (Kyšice-Dýšina);

kotlík s křížovou ataší (obr. 38: 5): nádoba oblých stěn s pohyblivým držadlem (Švihov-Červené Poříčí, Putim?: Šaldová 1968, 366; 1974, 45);

koflík (obr. 38: 1): nádoba s oblým dnem a vysokým páskovým uchem, případně s rytou výzdobou (Kyšice-Dýšina, Švihov-Červené Poříčí; Siegfried-Weiss 1991, Taf. 13);

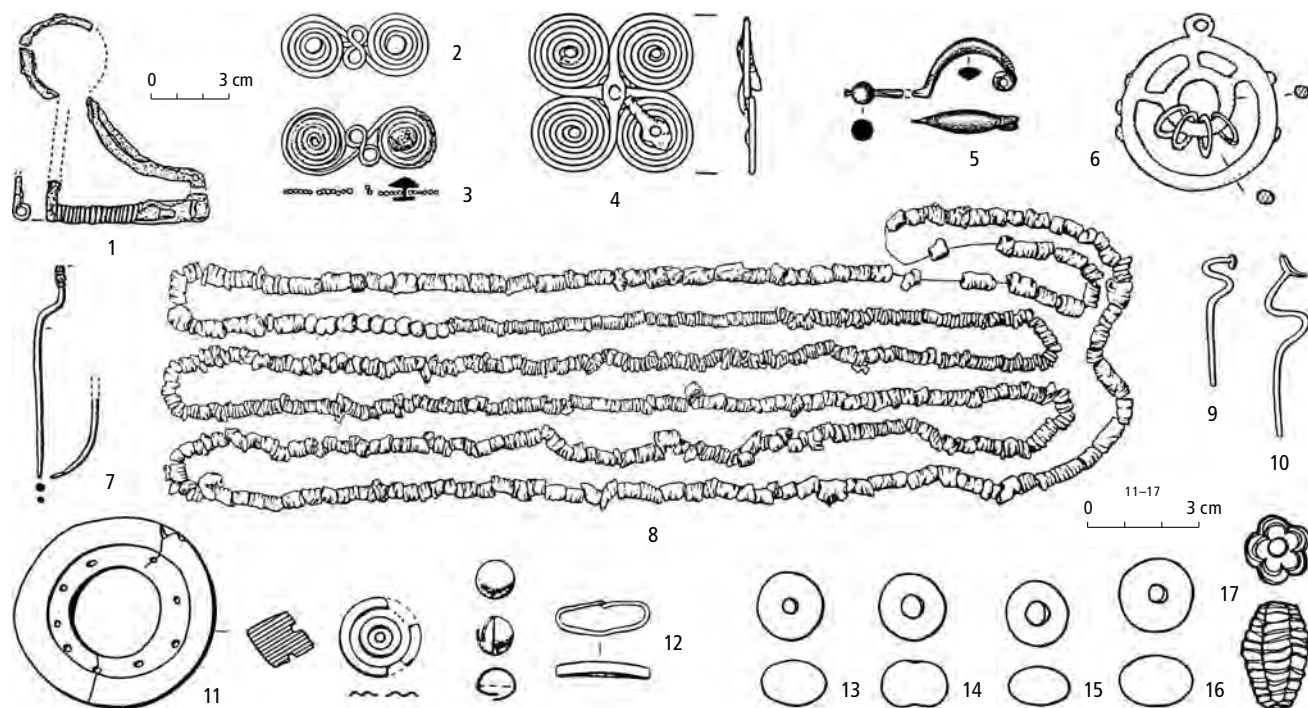
talíř (obr. 38: 2): mělká nádoba se zdobeným plochým okrajem, s vytepávanou výzdobou ptáčků, sluníčků a důlků (Kyšice-Dýšina).

Souprava bronzových tordovaných tyčí ze Švihova-Červeného Poříčí (obr. 38: 7) byla interpretována jako součásti trojnožky, tj. nádoby na vysokých tyčových nožkách (Drda – Rybová 1998, 33), ale jindy také jako součásti vozu (Pare 1992); o jedné z tyčí se uvažuje jako o držadle bronzové cisty (Siegfried-Weiss 1991, 118, Taf. 22).

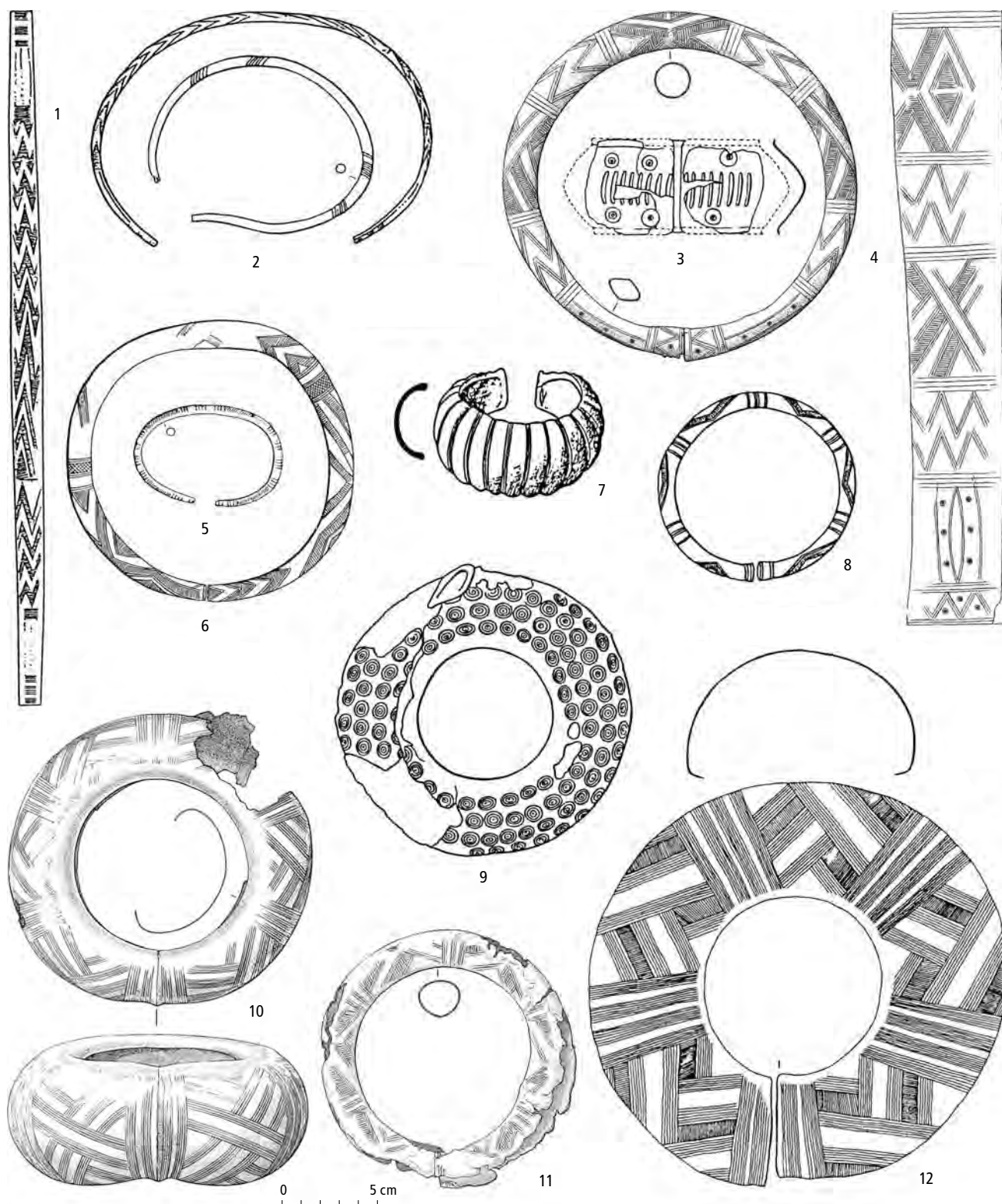
Jiné předměty. Známý jsou bronzové pinzety a jehelníček sestávající z litého držadla a úzkých plechových trubiček (Kříše, Manětín-Hrádek hr. 148). Zcela ojedinělý je bronzový závěs ve tvaru kola se čtyřmi papsky o průměru asi 10 cm; ve středu jsou kolem misticíčky rozmístěny čtyři vodní ptáci a další čtyři menší ptáčci ještě na obvodu kola (obr. 34: 4). Celé kolo bylo na dvou místech opatřeno zavěsnými řetízky složenými z trojic kroužků s páry trapezoidních závěsků spojených záponkou a kroužkem (Nemějice, mohyla Na Hůrce: Pič 1904–1905, 636–637).

7.2.4.3 Zlato

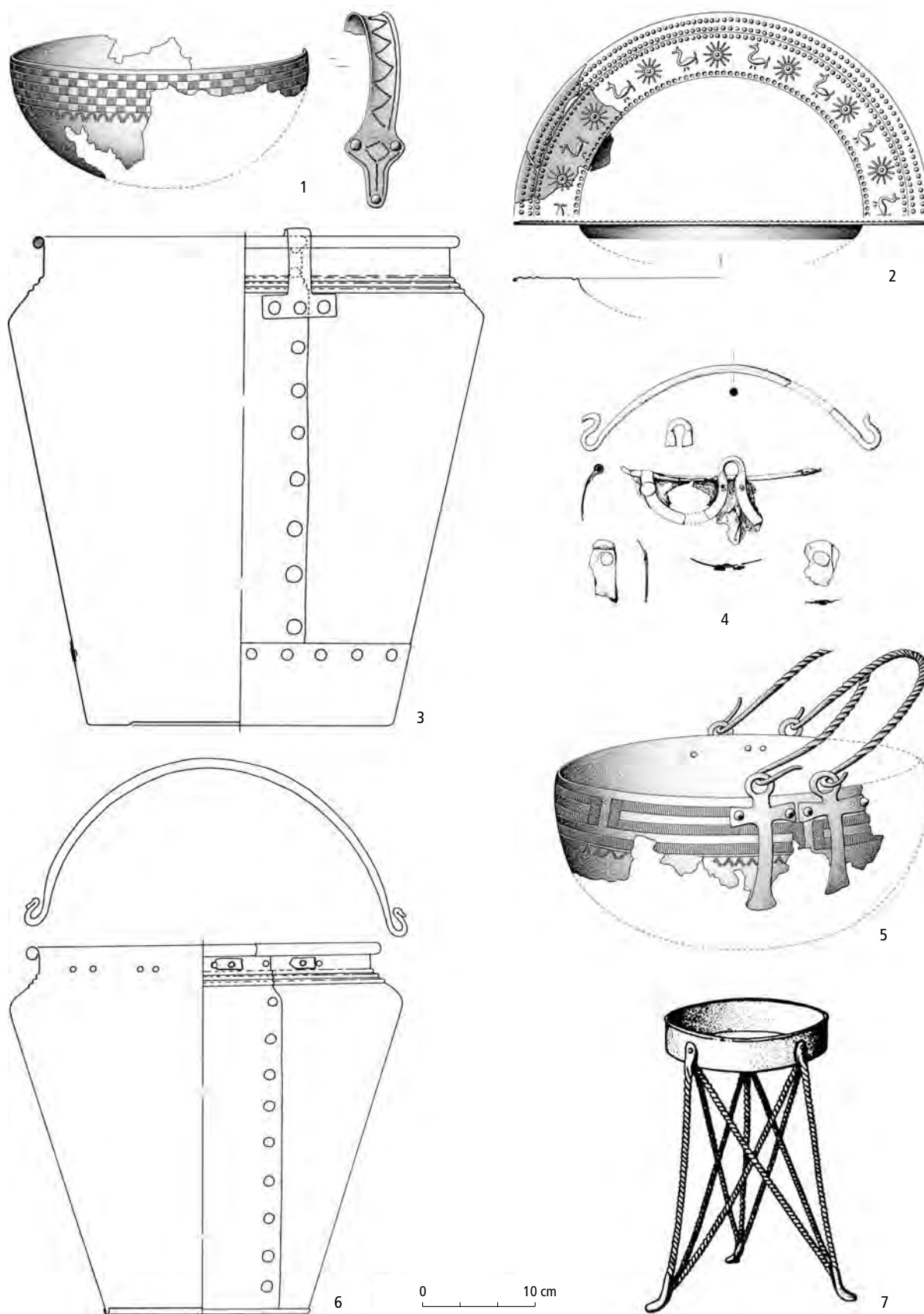
Zlaté předměty jsou doloženy jen několika exempláři. Dochoval se zdobený zlatý plech (či ozdoba hlavy?) z opaskové zápony (Švihov-Červené Poříčí moh. 1,

Obr. 36: Halštatská mohylová kultura. Spinadla a drobné ozdoby. 1 harfovité sponja; 2, 3 brýlovitá sponja s osmičkovitou kličkou; 4 čtyřspirálová sponja; 5 obloukovitá sponja; 6, 11 závěsky; 7, 9, 10 jehlice; 8, 13–17 korálky; 12 součásti opasku. 1 železo; 2–10, 12 bronz; 11 jantar; 13–17 sklo. 1 Roupov (okr. Plzeň-jih); 2 Dýšina (okr. Plzeň-sever); 3 Meclov-Mašovice (okr. Domažlice); 4, 12 Protivín (okr. Písek); 5, 7 Némětice (okr. Strakonice); 6 Újezd u Vodňan (okr. Strakonice); 8 Sedlec-Hůrka (okr. Plzeň-jih); 9, 10, 11 Kyšice (okr. Plzeň-sever); 13–16 Plzeň-Kostelík (okr. Plzeň-město); 17 Protivínsko. Podle Beneš – Koutecký – Michálek, v přípravě; Chytráček – Metlička 2004; Michálek – Lutovský 2000; Soudská 1976; Šaldová 1968; Venclová 1990; podklady J. Michálka.

Obr. 37: Halštatská mohylová kultura. Bronzový kruhový šperk. 1, 4, 6 nákrčníky; 2, 5, 11 nánožníky; 3, 7, 8 náramky; 9, 10, 12 turbanovité kruhy. 1, 7 Protivín (okr. Písek); 2, 5 Manětín-Hrádek (okr. Plzeň-sever); 3 Paseky (okr. Písek); 4, 11 Lučice (okr. Klatovy); 6, 8, 9 Kyšice (okr. Plzeň-sever); 10 Bolešiny (okr. Klatovy); 12 Křtěnov (okr. České Budějovice). Podle *Beneš – Koutecký – Michálek, v přípravě; Chytráček 2007c; Soudská 1994; Šaldová 1968*; podklady J. Michálka a M. Chytráčka.

Obr. 38: Halštatská mohylová kultura. Bronzové nádoby. 1 koflík; 2 talíř; 3 vědro typu Kurd; 4 vědro se srpovitou ataší; 5 kotlík s křížovou ataší; 6 situla; 7 trojnožka – rekonstrukce. 1, 5, 7 Švihov-Červené Poříčí (okr. Klatovy); 2, 3 Dýšina (okr. Plzeň-sever); 4 Břasy-Křiše (okr. Rokycany); 6 Dobřany (Plzeň-jih). Podle Siegfried-Weiss 1991; Chytráček, v tisku; Drda – Rybová 1998.

obr. 86: 30) a spirálky či kroužky – snad ozdoby vlasů (Kříže: *Michálek – Frána 1997, 202*; Újezd u Radnic).

7.2.4.4 Sklo

Sklo reprezentují výhradně korálky, menší i větší čočkovité světle modré, jedenkrát medově hnědý (Kříže moh. 23; Svržno, Milínov; obr. 36: 15–16). Ojedinelé se vyskytl černý vřetenovitý korál s bílou hřebenovanou výzdobou (obr. 36: 17), typ 713 Venclové (Protivínsko, Nynice hr. 84; *Venclová 1990, 91–94*). Jde o typy charakteristické pro období Ha C, které ovšem byly oblíbené i v pozdně halštatském období. Malý počet skleněných korálů v kontextu halštatské mohylové kultury odpovídá poměrům v ostatních současných kulturách v Čechách (srov. oddíl 7.1.4.4).

7.2.4.5 Kámen

Drtičí podložky mívají obdélníkový nebo nepravidelný tvar, drtiče byly často zhotoveny z valounů. Brousky trojúhelníkovitých, kvádrovitých či roubíkovitých, ale i jiných nepravidelných tvarů, zpravidla s konkávně obroušenými stranami, patří k běžným nálezům.

7.2.4.6 Organické materiály

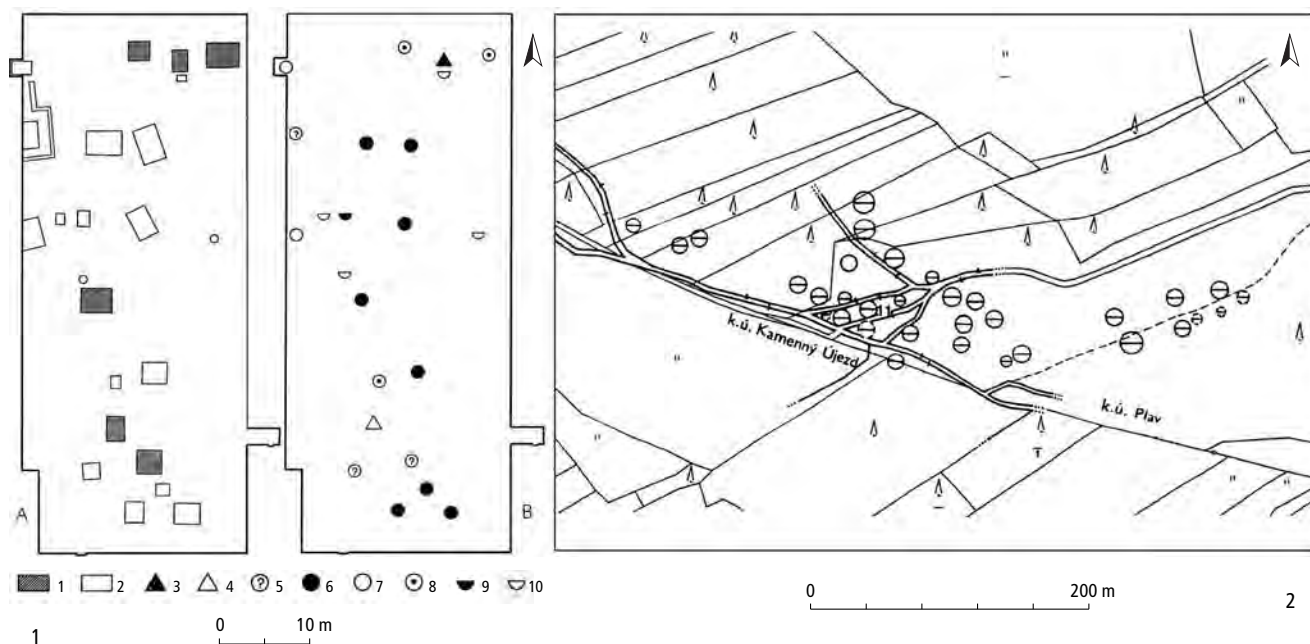
Jantar. Jantarové korále jsou známé ze západních Čech jen z jediného hrobového nálezu, kde byly doprovázeny lichoběžníkovitým jantarovým rozdělovačem (Kříže moh. 19: *Piř 1900, Tab. XXIX: 9*; *Sklenář 1987, 9, 15, obr. 7: 19h*). Unikátní je velký hráněný kroužek (obr. 36: 11). O něco početnější jsou jantarové korálky v jižních Čechách (Dobronice, Dubné, Údraž).

Jiné materiály. Parohové a kostěné artefakty patří k poměrně vzácným nálezům. Plný válcovitý parohový předmět (Dobešice) nebyl funkčně určen. Používání kůže a dřeva je doloženo archeologickým nálezem (dřevěné jho potažené kůží: Dýšina, viz výše), zpravidla ale jen nepřímými kovovými součástmi (kování vozu, koňský postroj a záprah, opaskové zápony).

7.2.5 Rituální areály a aktivity

7.2.5.1 Pohřební areály

Pohřebiště jsou pravděpodobně všechna mohylová. I hroby tohoto období na pohřebišti v Nynicích, které se při výzkumu jeví jako ploché bez náznaku zbytků mohylového náspu (obr. 39: 1; příl. 8: 3), lze interpretovat jako původně kryté mohylami, jak to naznačuje řídké rozložení jednotlivých hrobů (*Šaldová 1968, 378*; *John 2004*). Zvyk vršit nad pohřbem objemnou mohylu se v západních i jižních Čechách udržoval po staletí, snad jen s dočasným (a zpochybňovaným) přerušením v pozdní době bronzové (nynická kultura). K obecné regeneraci mohylového pohřbívání došlo v západních Čechách už na přechodu Ha B/Ha C. Zřetelné vazby, či snad plynulý přechod mezi nynickou kulturou z konce stupně Ha B a halštatskou mohylovou kulturou stupně Ha C předvádějí mohylové hroby Ha C1 v Újezdě-Kostelíku, Štáhlavicích-Beztehově a Horní Kamenici (*Šaldová 1965, 74–83, 96, obr. 53–62*; *Šaldová 1968, 389*; *1994, 304*; *Chytráček – Metlička 2003, 89, Abb. 3: 6–9*; *2004, 106, Abb. 1*). Často jsou dále užívány staré pohřební areály situované obvykle na mírně vy-

Obr. 39: Halštatská mohylová kultura. Plánky pohřebišť. 1 Nynice (okr. Plzeň-sever), hroby Ha C: A – 1 starší fáze, 2 mladší fáze; B – 3–4 komorové hroby, 5–8 velké hroby na úrovni, 9–10 zahlobené jamkové hroby; 2 Plav (okr. České Budějovice), mohylové pohřebiště. Podle *Šaldová 1968*; podklady J. Michálka.

Obr. 40: Halštatská mohylová kultura. Mohyla s kamennou komorou a věncem. Hosín-Dobřejovice (okr. České Budějovice), výzkum 1973. Foto A. Beneš.

výšších terénních polohách – návrších nebo jejich svazích (*Chytráček 1999b*, 20, Abb. 1: 10, 32, 40, 72; 2; *Chytráček 2007a*).

Mohyly bývají seskupeny v pohřebních areálech až o 40 mohylách (obr. 39: 2; příl. 8: 2), nejčastěji však zahrnují 2–5 mohyl. Zatím největší doložený mohylník v jižních Čechách v lese Hroby u Křtěnova měl původně sestávat ze 300–400 mohyl, z nichž se dodnes zachovalo 96; na místě se však, podobně jako na ostatních pohřebištích, pohřbívalo také ve starší a střední době bronzové a dále i v pozdní době halštatské; nedostatečná data neumožňují zjistit, kolik mohyl patřilo období Ha C–D1. Ze západních i jižních Čech je známo několik desítek mohylníků s pohřby tohoto období.

Mohyly mají kruhový až mírně oválný půdorys. V západních Čechách se vyznačují menšími rozměry (průměr 5–14 m) i výškou, v jižních Čechách dosahují až 20 m průměru a obvykle do 2 m, výjimečně do 3–4 m výšky. Jejich vnitřní konstrukce sestává z hlíny, kamene a někdy i ze dřeva. Tvoří ji nejčastěji 1–2 kamenné obvodové věnce (Hosín-Dobřejovice; obr. 40), kamenný plášť a kamenná kupa (kužel) nebo také jen hlinitý násyp. Některé starší hroby (Ha C1) měly kruhový kamenný kryt (Štáhlavice-Beztehov, Radčice).

Velké hroby na úrovni se vykládají jako indicie kontaktů se severovýchodním Bavorskem (*Šaldová 1968*, 385). Zahloubené komory jsou v západočeském prostředí poměrně ojedinělé (Újezd u Radnic: *Hralová 1993*) a mohou odrážet vliv ze středočeské bylanské kultury; v jižních Čechách se nevyskytují vůbec.

Charakteristický je birituální pohřební ritus, přičemž kostrové hroby jsou daleko méně početné než žárové. Žárový způsob pohřbívání je obecně považován za dědictví kultur popelnicových polí. Kostrový či žárový pohřeb mohl být uložen jak v centrální části mohyly, tak na jejím obvodu.

Žárové hroby jsou budovány do detailů stejně jako hroby určené pro nespálená těla. Spálené pozůstatky bývají často uloženy v místech, kde se v kostrovém hrobě nalézá hlava. Na základě nálezů z Nynic se soudí, že rozdíly v uložení spálených pozůstatků mohou souviset mimo jiné také s rozdílnými rituálními zvyklostmi při pohřbech mužů a žen. Ty se projevují i ve výbavě hrobů: železný meč a nůž se objevují v mužských hrobech, železný nožík v ženském hrobě, skleněné korálky a neurčitelné železné předměty v hrobě nedospělého jedince. Ostatní železné předměty, převážně nožičky, doprovázejí pohřby dospělých osob (*Šaldová 1969*, 646).

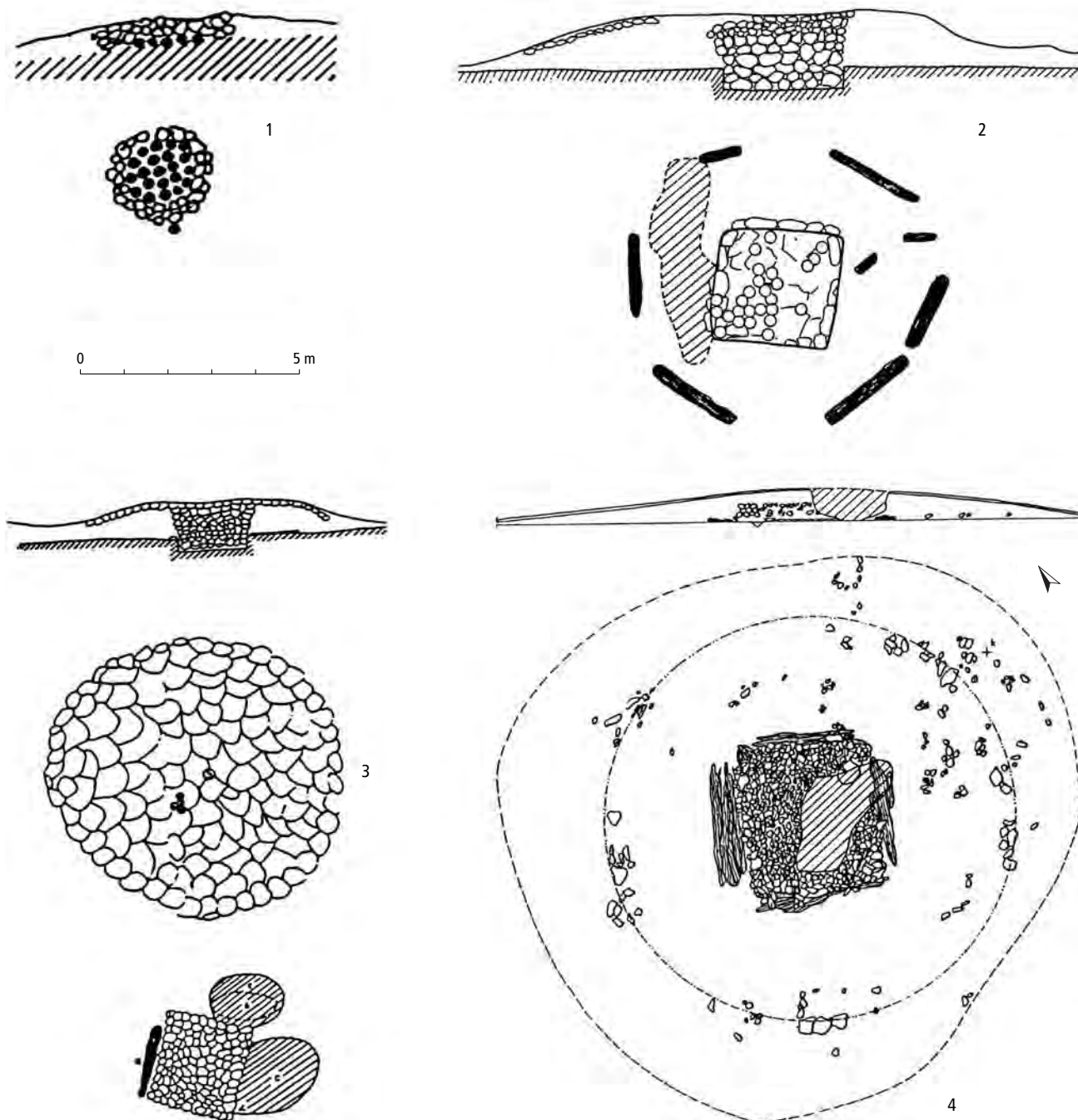
Mnoho žárových pohřbů v jižních a západních Čechách bylo také uloženo jako pohřby dodatečné do násypů starších mohyl, a to nehluboko pod povrch v centrální části nebo na různých světových stranách po obvodu mohyly (*Michálek 1999*). Do mohyl navršených v době halštatské byly zase dodatečně ukládány pohřby v mladší době laténské, starší době římské a raném středověku.

Typy hrobů

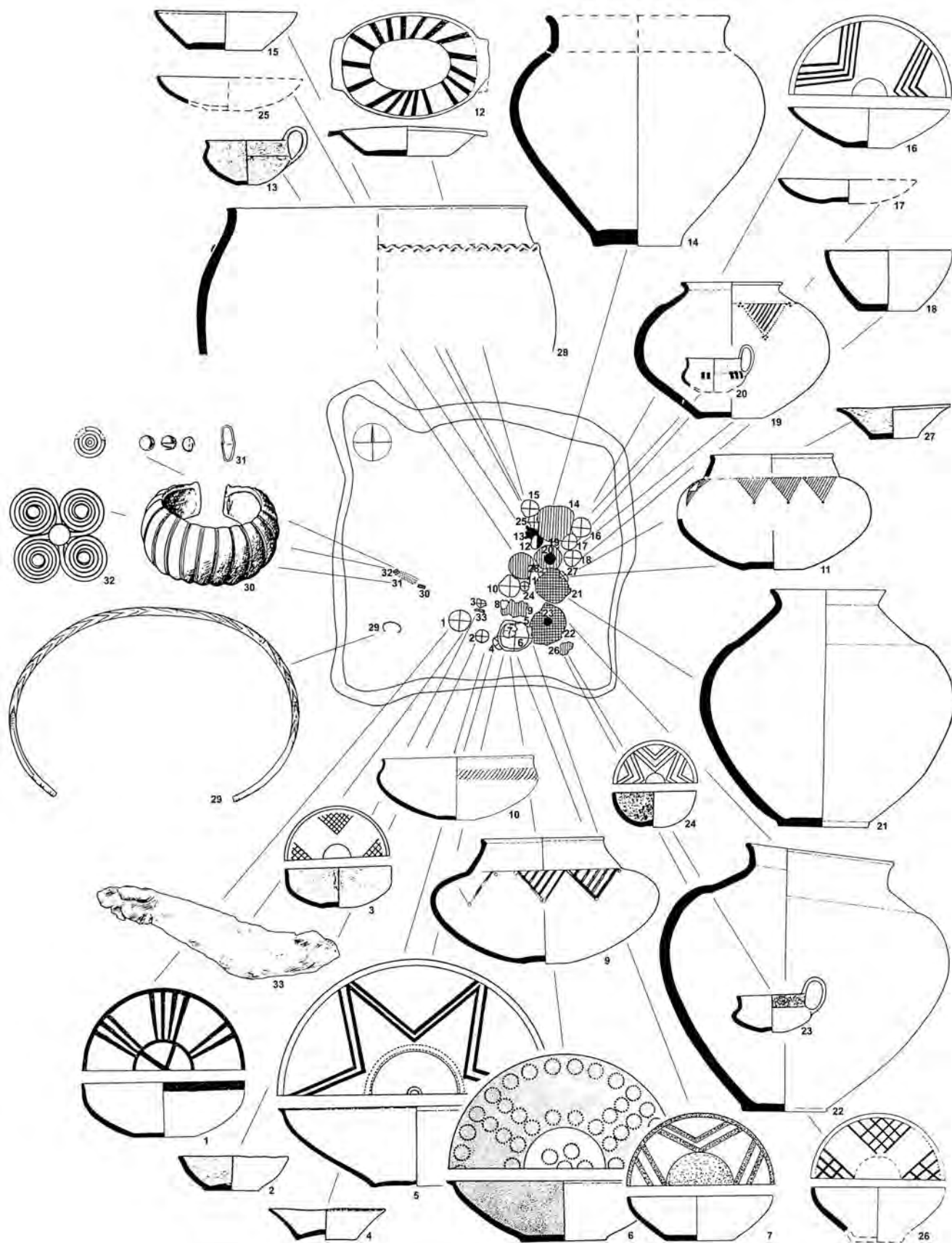
Podle úpravy hrobu a uložení pohřbu je možné hroby rozdělit do následujících skupin.

1. Komorové hroby. Komory mají čtvercový nebo nepravidelně obdélníkový půdorys (rozměry na pohřebišti v Nynicích např. 260 × 180 cm, 170 × 150 cm) a bývají zavalené několika vrstvami kamene. Konstrukce ze dřeva či kamene mohla dosahovat až k povrchu mohyly. Komory byly postaveny na úrovni (obr. 41: 4), výjimečně mohly být i zahloubené (obr. 41: 3). Byly zpravidla orientovány podle světových stran. Žárový pohřeb byl uložen v nádobě v jižní (Nynice) nebo jihozápadní

části hrobu (Bdeněves) nebo také rozptýlen na vrstvě uhlíků (ta je někdy interpretována jako ohniště: Nynice). Často jsou spálené kosti roztroušeny ještě i mimo popelnici (Nynice, Bdeněves). Podél stěn hrobové komory se někdy nacházejí pozůstatky pohřební hranice v podobě zuhelnatělých dřevěných trámů (obr. 41: 2). Kostrové pohřby jsou, podle nálezů z jižních Čech, v komoře uloženy při západní stěně a jsou orientovány hlavou k severu. Výbava pohřbu, především velké množ-

Obr. 41: Halštatská mohylová kultura. Konstrukce a vnější úprava hrobů. 1 velký hrob na úrovni; 2, 3 komorové hroby zahloubené; 4 komorový hrob na úrovni. 1 Štáhlavice-Beztehov (okr. Plzeň-jih), moh. 1; 2 Újezd u Sv. Kříže (okr. Rokycany), moh. 4; 3 Újezd u Sv. Kříže (okr. Rokycany), moh. 7; 4 Kšice (okr. Tachov), moh. 21. Podle Franc 1890; Chytráček 1999b; Šaldová 1974; Hralová 1993.

Obr. 42: Halštatská mohylová kultura. Uložení výbavy v hrobové komoře. Protivín (okr. Písek), moh. 1/1970. Podle Beneš – Koutecký – Michálek, v přípravě.

ství keramiky (až 50 nádob), součásti koňských postrojů atd. se nachází při východní a jižní stěně komory, ale i jinde (obr. 42). Pokud byl do komory uložen vůz nebo jeho části (např. Zbislav), pak se nacházejí při západní stěně, ojí a jeho směřují k jihu; na voze ležela pohřbená osoba. Ostatní výbava byla v hrobech s vozy uložena při východní stěně komory. Zahloubené komorové hroby se vyskytují pouze v západočeské skupině halštatské mohylové kultury. V jižních Čechách jsou zastoupeny pouze nadzemní čtvercové dřevěné a kamenné hrobové komory (např. Protivín, mohyly 1 a 2: Beneš 1972; Beneš – Koutecký – Michálek, v přípravě).

2. Velké hroby čtvercového, obdélníkového nebo elipsovitého půdorysu (o délce osy 200–400 cm, výjimečně až 700 cm: Nynice) založené na úrovni (obr. 41: 1). Hrob se často nachází na zbytcích spálené hranice, která zaujímá větší plochu než vlastní hrob. Ten bývá ohraničený spálenými poleny z hranice nebo i jednoduchou kamennou zídou. Žárový pohřeb může být uložen v jihozápadním rohu v nádobě (Nynice, Radčice hr. 129) nebo na hromádce (Kšice moh. 21). Ojedinele stála nádoba se žárovým pohřbem v rohu jihovýchodním, severovýchodním nebo uprostřed. V rozích se nacházejí také hromádky pečlivě vybíraných spálených kostí, které mohly být původně uloženy v obalu z organické látky. Vzácná je přítomnost zvířecích kostí v zásypu u nádob (Nynice hr. 34). Počet nádob kolísá od devíti do třiceti. V případě těchto hrobů je možné uvažovat o spálení mrtvého na místě hrobu.

3. Malé zahloubené hroby (Nynice) tvoří mělká oválná jamka o průměru 80–200 cm, zavalená několika vrstvami kamenů. Hroby obsahují menší počet nádob (2–8 kusů), spálené kůstky jsou většinou rozptýleny mezi popelem a uhlíky v jamce, jen ojedinele uloženy v nádobě. S ukládáním pohřbů do nádob souvisí zvyk dávat do hrobů nádoby s otvorem ve dně, který se interpretuje jako obyčej prozrazující víru v posmrtný život duše (Šaldová 1968, 380).

Antropologická zjištění

Antropologické analýzy jsou k dispozici jen z Nynic a Manětína-Hrádku. Žárové pozůstatky z hrobů v Nynicích patřily 19 jedincům, z toho bylo určeno 15 dospělých a tři děti (Chochol 1969, 630–632). Z dospělých se v jediném případě podařilo přiřadit zkoumaného jedince pohlaví mužskému, ve dvou případech ženskému. Dožitý věk dosahuje v průměru rozhraní stupňů *adul-tus* a *maturus*, dosažení stařeckého věku je výjimkou. Skupina je charakterizována spíše středně robustní až štíhlejší tělesnou konstitucí. V jednom případě je doloženo uložení muže i ženy v jednom hrobě. Dva ze čtyř dětských pohřbů byly uloženy v malých zahloubených

hrobech, jeden velký hrob na úrovni obklopený poleny hranice obsahoval pohřeb malého dítěte v nádobě.

Antropologický rozbor špatně zachovaných pozůstatků ze žárových hrobů Ha C na pohřebišti v Manětíně-Hrádku (I. a II. fáze) dokládá gracilní postavy pohřbených, ve dvou případech byly zjištěny hroby žen a identifikován byl pohřeb dospělého jedince a dítěte v jednom hrobě (Soudská 1994, 61).

Hroby halštatské mohylové kultury zapadají do celkového obrazu pohřebního ritu současných kultur střední Evropy. Zahloubené komory i hroby vybudované na úrovni jsou „domem mrtvého“; jejich budování a překrývání mohylami lze považovat za projev náboženských představ, spojených se společenským postavením pohřbeného, kterého – dosahoval-li náležitě vysokého statusu – měly na onen svět provázet spřežení a čtyřkolový vůz. Bronzové nádoby byly součástí picích souprav a souvisely s rituálními úkony při pohřebních obřadech (Šaldová 1968, 367) nebo s jinými ceremoniemi. Konstantní orientace hrobů a ustálené hrobové garnitury vycházejí nepochybně z jednotných světonázorových představ (Vosteen 1999, 174).

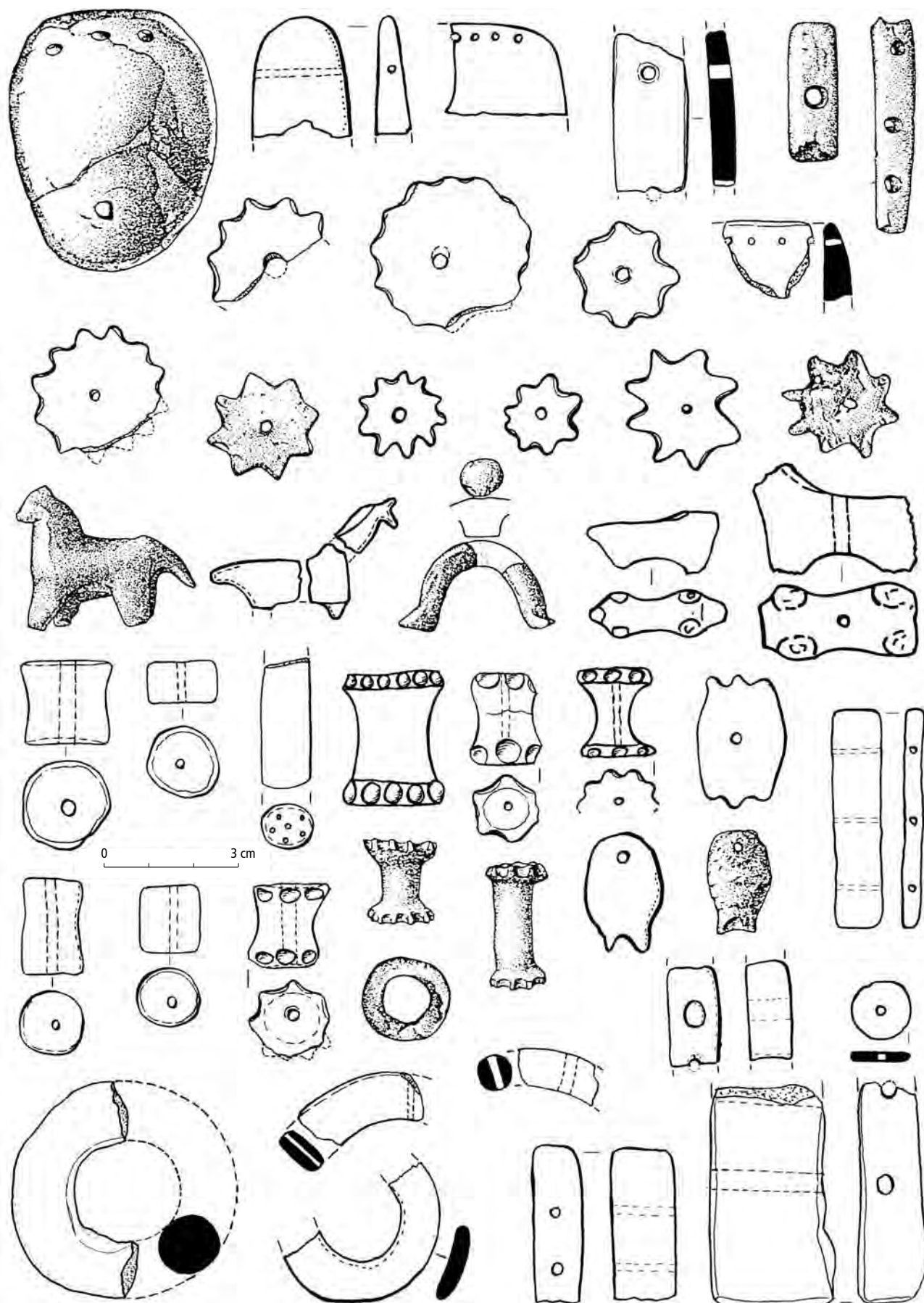
7.2.5.2 Nepohřební rituální areály

K výrazným změnám v oblasti rituálních aktivit, které přinesl nástup doby halštatské, patří vymizení dřívějších běžných depotů bronzových předmětů.

Jediný známý nepohřební rituální areál existující již od Ha C (a dále až do Ha D) se nacházel na vrchu Burkovák nedaleko Nemětic na Písecku. Z vrcholové plošiny pochází přes 6000 drobných provrtaných hliněných plastik a zlomků nádob (obr. 43). Kromě toho byly zjištěny mělké jámy a relikty jakési dřevěné nadzemní stavby či seskupení kúlů. Figurky znázorňují části lidských těl, jezdce na koních, části vozů, koně, doloženo je i jeho (Chytráček – Chvojka – Michálek, v tisku). Zastoupeny jsou také geometrické tvary, ozubená kolečka (sluníčka?), mističky s otvory při okraji a další; jejich perforace dokládají pravděpodobně zavěšování. Vysvětlení funkce této dominantní hory jako jakéhosi víceméně přírodního rituálního areálu zahrnujícího snad dřevěnou stavbu či skupinu kúlů nebo „obětní“ strom, na který byly postupně zavěšovány hliněné votivní předměty, se zdá být přijatelnější než představa existence svatyně typu běžného v klasickém světě či obětního areálu se žárovišti, jaké byly rozšířeny v oblasti od centrálních Alp a severního Přialpí až k pohoří Schwäbische Alb v Německu (Parzinger – Nekvasil – Barth 1995, 179–232).

Do kategorie symbolických předmětů patří i další hliněné artefakty (srov. oddíl 7.2.4.1). Také luxusní bronzové nádoby souvisely s rituálním chováním – s obřadní konzumací nápojů, pravděpodobně alkoholických.

> Obr. 43: Halštatská mohylová kultura. Hliněné votivní předměty. Nemědice (okr. Písek), vrch Burkovák. Podle J. Michálka (grafické měř.) a podle Drda – Rybová 1998 (stínované kresby, měř. c. 1 : 2).

7.3 SLEZSKOPLATĚNICKÁ KULTURA

Vít Vokolek

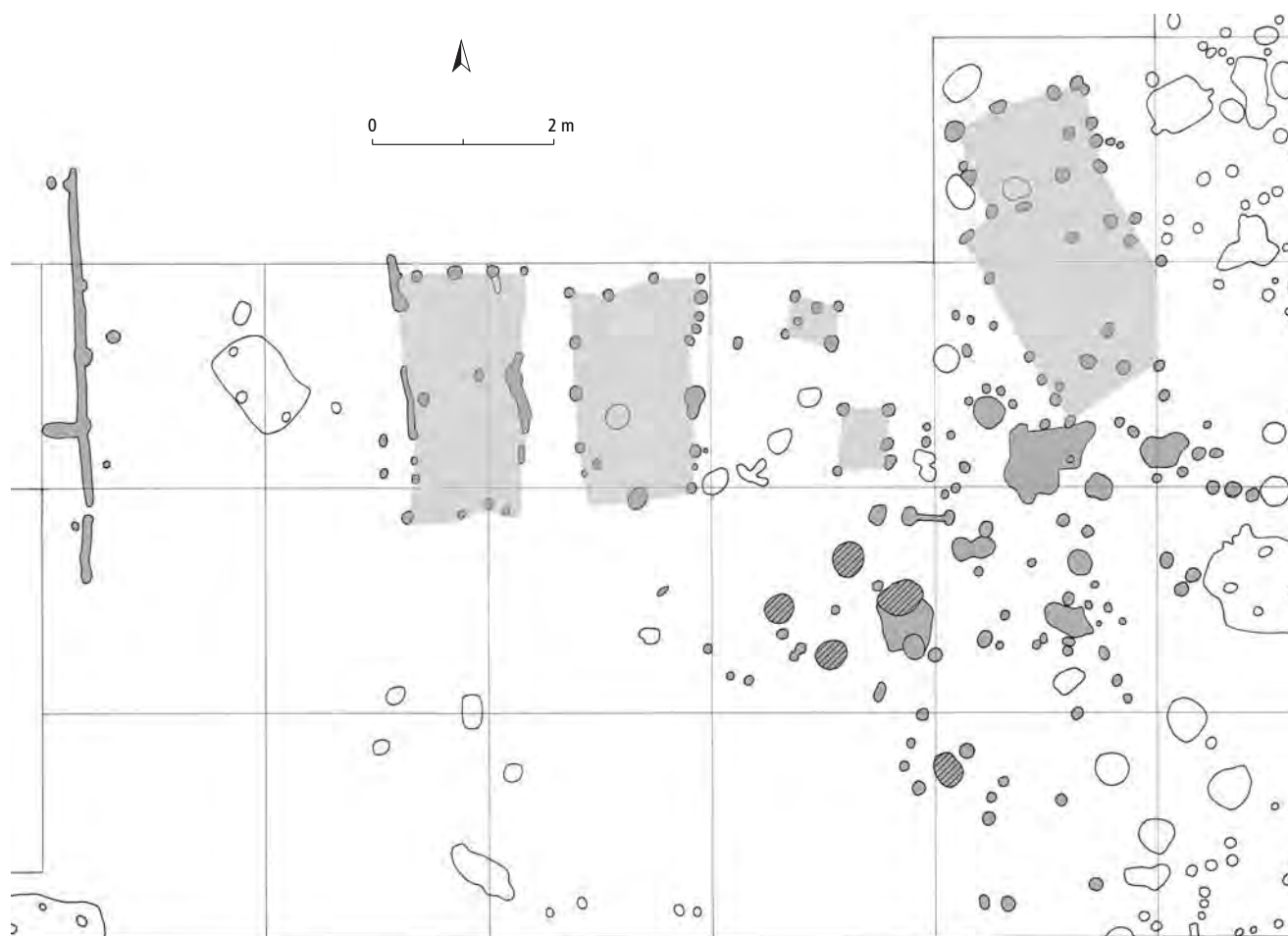
7.3.1 Osídlené území, hustota a kontinuita sídelních areálů

Ačkoliv se všeobecně předpokládá, že začátek období Ha C charakterizuje snížení počtu obyvatel ať v důsledku klimatických či jiných změn, na počtu a rozsáhlosti východočeských pohřebišť a osad slezskoplatěnické kultury to není nijak pozorovatelné (Vokolek 1999, obr. 1).

Slezskoplatěnická kultura III. stupně, tj. v období Ha C–D1, je vázána na východní Čechy. Je součástí okruhu popelnicových polí a protějšky má na severní Moravě a ve Slezsku (Nekvasil 1993; Gedl 1973). Počet katastrů s nálezy slezskoplatěnické kultury činí kolem stovky (obr. 9). Vytvářejí několik koncentrací – na Královéhradecku, Pardubicku, Rychnovsku a Chrudimsku, dále na Jičínsku a Turnovsku. Slezskoplatěnická kultura zasahuje i do Prachovských skal a Českého ráje. Osídlení se nevyhýbalo ani okrajovým územím, jako je Ústeckoorlicko. Hranice na západ-

ním okraji, tj. mezi kulturou bylanskou a slezskoplatěnickou, není tak ostře vymezena, jak se dříve předpokládalo. Nové hodnocení halštatských nálezů na Poděbradsku, Nymbursku a částečně i na Čáslavsku a Kolínsku ukazuje, že právě zde je ono území, kde se vlivy obou kultur střetávají a právě tak jako v předchozích kulturách tu vytvářejí smíšenou zónu, kde však pravděpodobně převládá vliv slezskoplatěnické kultury. V této kontaktní zóně jsou nálezy, především sídlištní keramiky, natolik smíšené, že není možné je kulturně jednoznačně rozlišit. Toho si byli vědomi i badatelé předchozích generací, kteří takové nálezy označovali jako „bylansko-platěnické“. Spojení s Moravou obstarávala zřejmě cesta podél Loučné, což dokládají nálezy na Vysokomýtsku (Vraclav, Vysoké Mýto – Buckův kopec aj.; srov. Vích 2003).

Osady stupně Ha C byly budovány převážně na jiných místech než osady časově předcházející, pokud lze toto pozorování při jejich dosud malém počtu zobecnit. Silné kulturní vrstvy, které se na některých lokalitách zjišťují, nemusí být dokladem dlouhodobého osídlení na místě, ale mohly vzniknout i vlivem pří-

Obr. 44: Slezskoplatěnická kultura. Plán obytného areálu ve Slepoticích (okr. Pardubice). Tmavě šedá: objekty Ha C, světle šedá: rekonstruované půdorysy povrchových staveb, šrafovaně zásobní jámy. Podle V. Vokolka.

rodních událostí (např. v důsledku záplav, jak to bylo doloženo v Opatovicích n. Labem).

7.3.2 Formy obytných areálů

Sídlní formy tvoří nehrazené rovinné areály, hrazené výšinné areály a osídleny byly rovněž skalní převisy nebo plošiny. Předpokládá se, že existovaly také hrazené rovinné obytné areály, doloženy však dosud nejsou.

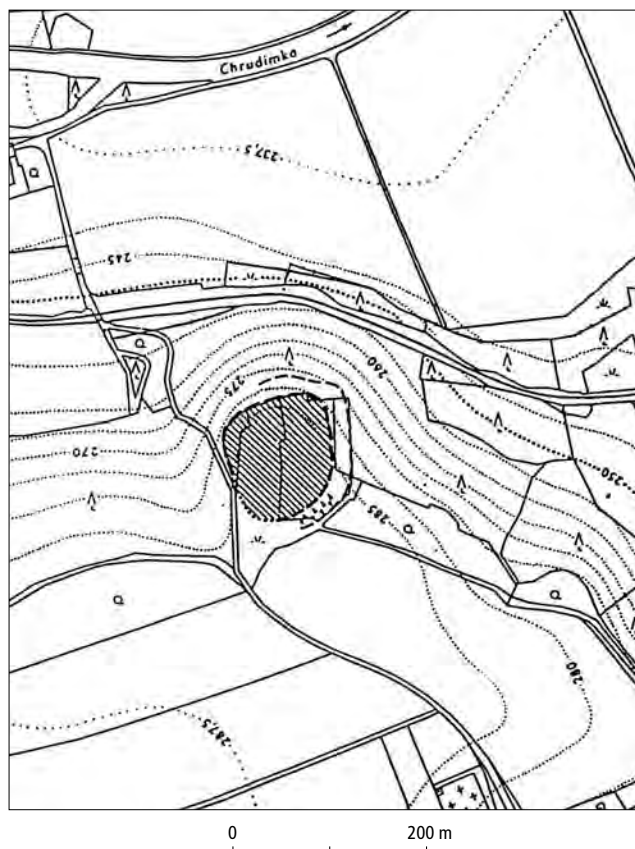
7.3.2.1 Nehrazené rovinné areály

Osady byly zakládány v těsné blízkosti vodních zdrojů, nejčastěji řek nebo potoků. Obytný areál v Opatovicích n. Labem se rozkládá na nepatrně vyvýšeném prostoru v inundaci Labe, v Slepoticích na okraji terasy řeky Loučné. Sídliště jsou situována jak na sprašových, tak na štěrkopískových terasách, jindy i na písčných dunách. Většinou nejde o geomorfologicky výrazné polohy, ale rozhodující byl víceméně rovný terén (který mohl být na dunách snadno upraven) a blízkost vodního zdroje. Některé části obytných areálů byly nejspíše ohrazeny lehkou palisádou či plotem, který je odděloval od polí a pastvin. Nevelké obytné areály (obr. 44) sestávaly podle nejnovějších výzkumů z několika jednotek – usedlostí, jejichž zástavbu tvořily povrchové stavby (domy a sýpky), zásobní jámy a vzácněji polozemnice (dosud zachyceny pouze v Milovicích a Opatovicích n. Labem). Stavby byly budovány v určitém uspořádání, např. ve Slepoticích kolem volného prostranství. Kolem domu je někdy zachycen plot v podobě obloukovitě se zatáčejících řad kúlů (Slepotice, Opatovice n. Labem). Lze počítat s 5 až 6 usedlostmi v jedné osadě. Zdánlivě větší osady jsou ve skutečnosti konglomerátem nesoučasných obytných areálů z delšího časového úseku.

7.3.2.2 Hrazené výšinné areály

Dosud zjištěná hradiště slezskoplatěnické kultury období Ha C byla budována na kopcích s dobrou viditelností do okolí (Konecchlumí, Habřina: *Vokolek 1985*). Některá jsou situována v blízkosti hranice s bylanskou kulturou (Lišice). Ani jediné hradiště nebylo blíže zkoumáno, takže o vnitřním uspořádání nebo o způsobu opevnění je k dispozici jen málo informací. Opevnění mohlo mít (soudě podle destrukce) kamennou zeď (Konecchlumí), jindy jen hliněný val s dřevěnou roštovou konstrukcí a palisádou (Lišice). V Konecchlumí se nacházejí dva vedle sebe ležící opevněné areály, které nelze bez výzkumu blíže charakterizovat. Z jiných hradišť se zachovaly jen příkopy (Chrudim-město i blízké hradiště Chrudim-Pumberka: *Vokolek 1986*). Rozloha hradišť dosahovala nanejvýš několika hektarů.

Z období Ha D1 bylo zkoumáno pouze hradiště v Topolu u Chrudimi (obr. 45), situované na ostrohu nad řekou Chrudimkou s rozhledem do Pardubické kotliny.

Obr. 45: Slezskoplatěnická kultura. Hrazený výšinný areál v Topolu (okr. Chrudim). Podle *Vokolek 1993b*.

Hradiště o rozloze přes 1 ha bylo opevněno hliněným valem zpevněným dřevěnou konstrukcí a s palisádou na vrcholu, s vnějším mělkým příkopem. Palisádu tvořily mohutné kůly zapuštěné až do podloží, mezi nimiž byla vybudována stěna z prken. Hradiště zaniklo požárem, snad násilnou cestou. Na vnitřním úpatí valu stály skupiny velkých nádob a zásobnic (na vodu?) s koflíky a hromadami kamenů (munice?).

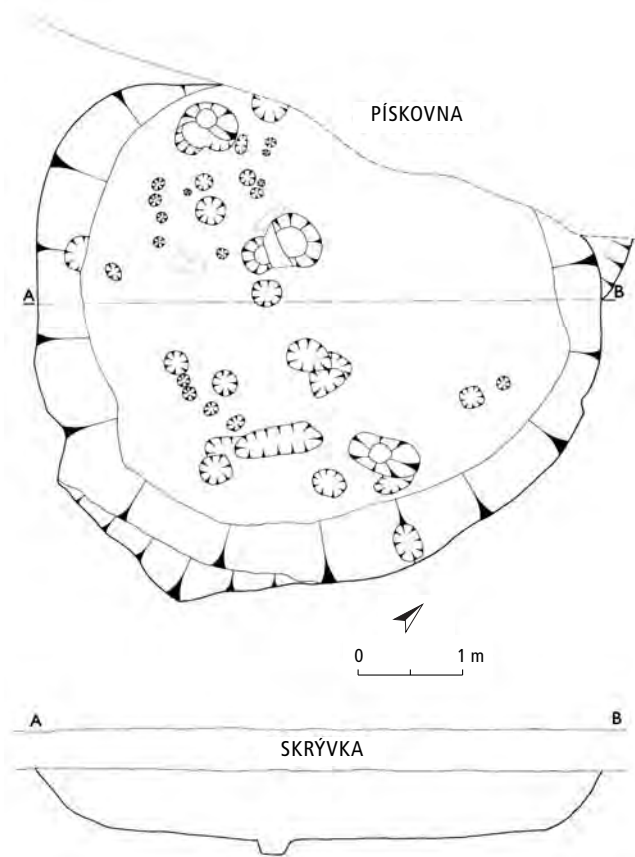
Slezskoplatěnická hradiště ve východních Čechách zanikla v průběhu 6. století př. Kr. a nebyla již v pozdní době halštatské obnovena.

7.3.2.3 Jiné výšinné areály

V oblasti Českého ráje byly zachyceny stopy aktivit ve skalních útvarech pod abri, v jeskyních a na skalních plošinách, i když daleko slabší než v předchozím období. Příkladem může být skalní blok Čertova ruka (*Filip 1947, 223–224*). Nelze mluvit o déletrvajících sídelních aktivitách, spíše o dočasných krátkodobě používaných stanovištích, která mohla mít i rituální charakter.

7.3.3 Nemovité objekty v obytných areálech

Polozemnice. Polozemnice se objevují poprvé v Ha C a jsou dosud zastoupeny jen ojedinělými objekty.

Obr. 46: Slezskoplatěnická kultura. Polozemnice. Lišice (okr. Hradec Králové). Podle V. Vokolka.

Mají nepravidelně obdélníkový půdorys o délce cca 4–5 m a šířce 3 m. Nosné kúly zastřešení nejsou umístovány pravidelně – mohou se nacházet ve středu kratších stran, ale také po obvodu půdorysu (Opatovice n. Labem). Na hradišti v Lišicích byl odkryt zahloubený objekt kruhového půdorysu o průměru 5 m, s kúlovými jámami na obvodu (obr. 46). V těchto zahloubených objektech nebyly zachyceny pece nebo ohniště a předpokládá se, že sloužily spíše jako výrobní objekty. Polozemnice nebyly součástí nadzemních kúlových staveb, ale samostatnými objekty.

Povrchové domy. Dosud poměrně málo známé domy mají obdélníkový půdorys a konstrukci z řad kúľů či sloupů (obr. 44). V Milovicích zjištěný půdorys sestával z trojic kúľových jam a měl rozměry 8,2 × 5,3 m. Na písčitém nebo šterkopískovém podloží nebývají půdorysy domů zcela pravidelné; zachycovány jsou obvodové řady a jámy po nepravidelně umístěných vnitřních kúľech nesoucích konstrukci střechy. V Slepoticích dosahovaly chaty délky 13–14 m a šířky 8–10 m. Větší stavby byly členěny na dvě i více místností (Slepotic, Opatovice n. Labem). Řady kúľů bývají někdy nahrazeny žlábkem, který však nikdy nelemuje celou stěnu. Ohniště nebo jiná otopná zařízení uvnitř domů dosud

nebyla zachycena (proorávání nadložní vrstvy zcela ničí původní dna objektů; také dnes dochovaná hloubka kúľů, snad kromě hlubších nosných kúľů, je velmi malá – max. 20–30 cm).

Jiné povrchové stavby. Pravidelná seskupení 4, 5 či 6 kúľových jam, zřejmě půdorysy menších staveb o straně 2–4 m, bývají považována za sýpky (obr. 44). Nepravidelné skupiny kúľových jamek nelze blíže interpretovat.

Zásobní jámy. Zastoupeny jsou většinou jámy rozšiřující se ke dnu; zastřešení dosud nebylo prokázáno. Mají průměr ústí 1,5–2 m a na sprašových půdách mohou dosahovat hloubky až 2 m. Zásobní jámy byly umístěny mimo chaty ve skupinách (Slepotic). Na písčitéch půdách, kde snadněji podléhají erozi, jsou jámy mělké a sklon stěn menší.

Jiné jámy. Mělké mísovitě jámy mohou mít různou funkci (pokud vůbec nejde jen o nerovnosti terénu). V Opatovích n. Labem byly odkryty větší nepravidelné komplexy jam, snad exploatačních – k těžbě naplavené sprašové hlíny, sloužící snad k omazání stěn chat nebo pro výrobu keramiky; jejich dna se totiž nikdy nezačhlubují do šterkopískového podloží.

Nádoby zapařené do země. Mimo objekty byly do země vsazovány velké zásobnicové amfory, sloužící k uskladňování obilí, tekutin atd.

7.3.4 Movité artefakty

7.3.4.1 Keramika

Nádoby

Jak je typické pro okruh popelnicových polí již od mladší doby bronzové (a pro kultury halštatského okruhu od Ha C), nádoby byly zhotovovány dvojím způsobem – jednak pro běžnou (profánní) potřebu, jednak k funerálním účelům.

Sídlíšní keramika. Převažuje hrubší, silnostěnná keramika následujících tvarů:

1. Amforovitě zásobnic s široce rozevřeným okrajem, s pupky na rozhraní hrdla a těla a s jazykovitými výčnělky (většinou třemi) na spodku. Vzácně mohou být zdobeny ještě rastrovanými pásky na hrdle.
2. Amforovitě nádoby bez uch, různých velikostí, někdy s výzdobou rastrem.
3. Tzv. květináče – hrncovité tvary většinou soudkovitého těla, s okrajem oble vklopeným, vybavené na podhrdlí vodorovnými pupky nebo plastickou páskou či kombinací obou těchto prvků. Tvarová i velikostní škála je značná, od drobnějších tvarů až po velikost zásobnic.
4. Koflíky mají zaoblené tělo a ucho nad okraj, jsou silnostěnné a nezdobené. Jako stolní jemnější keramika se objevují tvary s odsazeným hrdlem.
5. Misky a mísy jsou nejčastějším tvarem. Nečleněné mísy mají zatažený nebo kolmo vytažený okraj, čle-

něné se vyznačují ostře odsazeným hrdlem. Škála velikostí je široká.

6. Jiné tvary. Vyskytují se cedníky oblého těla nebo vakuřovadla s velkým otvorem v zúženém dně nebo hrdle; ústí může být vybaveno výstupky – držadly.

Jemnější, tzv. stolní keramika je málo známa. Ve zkoumaných osadách se téměř nevyskytuje. Pokud se v sídlištním kontextu objeví např. zlomky talířů zdobených na vnitřní straně, pak není vyloučeno, že mohlo jít o předměty spíše symbolického významu než o nádoby běžného každodenního užívání.

Funerální keramika. Ve slezskoplatěnické kultuře byla zejména hrobová tenkostěnná keramika velmi nedokonale vypalována, ale zato často bohatě zdobena. Typické jsou především rastrované pásky nebo také vhloubená výzdoba, často na tuhovaném povrchu (příl. 5: 7–9). Vnitřky mís nesou vhlazovanou nebo rytou výzdobu. Základní tvary pohřební keramiky jsou následující:

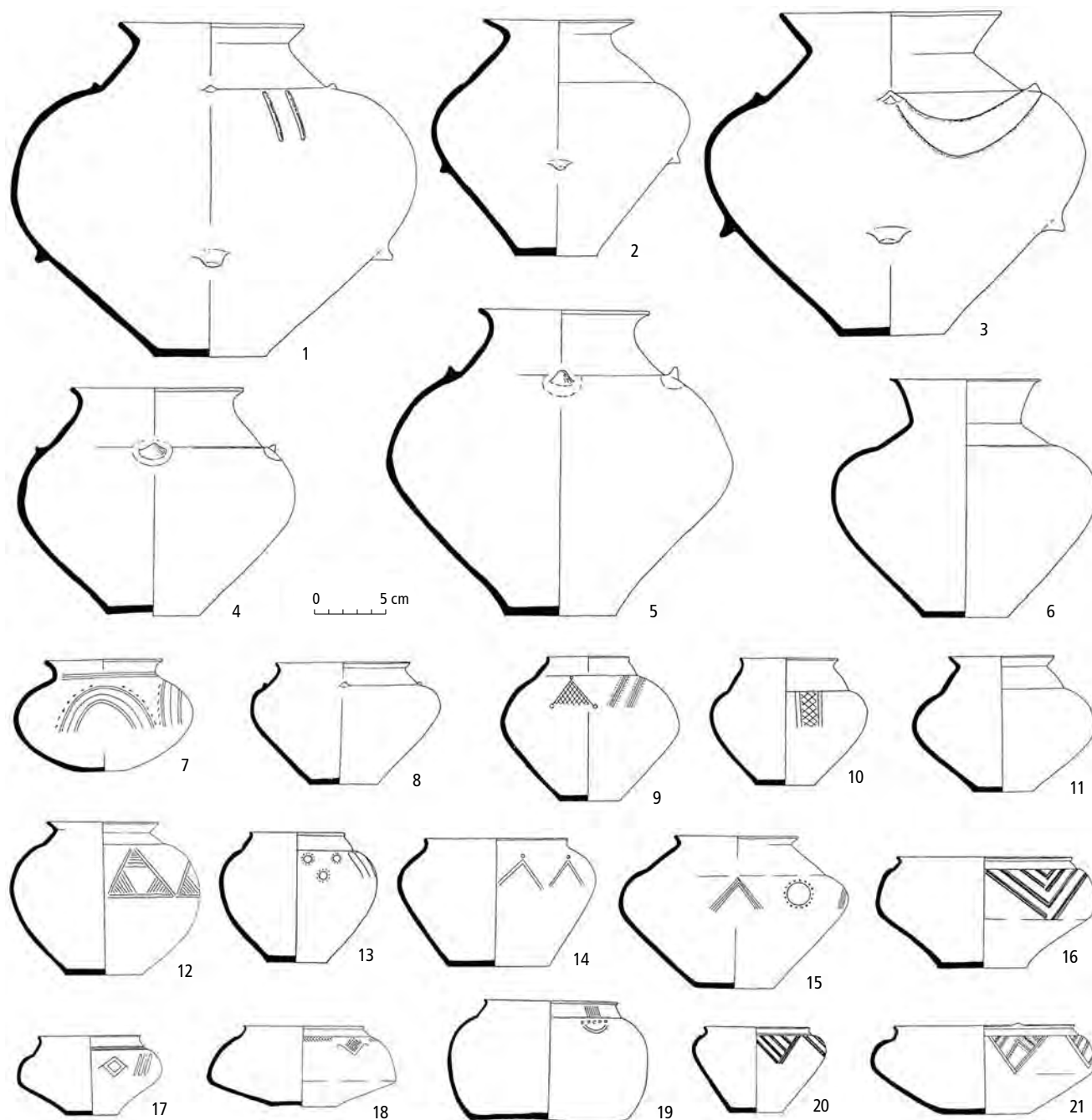
1. Velké amforovitě zásobnice (obr. 47: 1–6; příl. 6: 1). Základním typem je štíhlá nádoba s vyšším hrdlem a nálevkovitě rozevřeným okrajem. Výzdobu tvoří výčnělky na spodku a hrotité pupky na rozhraní hrdla a těla, často obklopené kruhovitými nebo půlkruhovitými žlábkami, důlky se vpichy na obvodu, svíslá plastická žebra, někdy půlměsícovitě tvaru. Občas se vyskytne malba, hlavně na vnitřní části okraje, černá na cihlově červeném nebo červenohnědém podkladě, v podobě krátkých pruhů nebo klikatky. Ojedinelá je malba na těle nádoby – v podobě pruhů, trojúhelníků a koleček (Dobřenice).
2. Amforovitě nádoby (obr. 47: 7–16; příl. 6: 2) napodobují buď tvary větších zásobnic, nebo jsou nižší, mísovitě, s ostře odděleným hrdlem, někdy s drobným ouškem nebo výčnělkem sahajícím nad okraj. Výzdobu představují rastrované pásky, kombinované s hrotitými výčnělky, rytou klikatkou, kolečky obklopenými vpichy nebo žlábkami. Povrch je většinou stříbřitě tuhován a vyleštěn.
3. Drobné tvary amforovitých nádobek (obr. 47: 17–21) jsou velmi variabilní, mohou mít až lahovitý tvar nebo podobu džbánku s uchem při okraji nebo na výduti. Výduť bývá zdobena šikmými žlábkami a rastrovanými páskami, někdy i černou malbou v podobě krátkých linií na vnitřní části okraje.
4. Mísy a misky lze sledovat v pěti hlavních tvarech: a) mísy s okrajem kolmo zvednutým nebo oble dovnitř zataženým, často vytaženým v lalůček, se spodkem kónickým nebo slabě zaobleným (obr. 48: 2, 12), b) mísy esovitě profilace (obr. 48: 1, 6, 8), c) mísy s ostře odsazeným hrdlem a kónickým spodkem, převážně větších rozměrů (obr. 48: 4), d) nízké mísy s prohnutým, ostře odděleným hrdélkem a oblou výduť, zdobené šikmými rýžkami nebo žlábkami; při okraji někdy umístěno nepravé ouško v podobě pl-

ného výčnělku (obr. 48: 7, 9–11), e) mísy na nožce, převážně plášťové, uvnitř bohatě zdobené (obr. 48: 3).

5. Koflíky mají dva základní tvary: a) koflíky s ostře odsazeným hrdlem, s lomem přerušovaným čočkovitými dolíčky, na hrdle převážně zdobené svazky rýh nebo jednotlivými rýhami, skupinami šrafovaných trojúhelníků nebo obloučků, uvnitř někdy vhlazovaná nebo rytá výzdoba nejčastěji v podobě trojúhelníků (obr. 48: 13, 14, 16–19, 22, 23; příl. 6: 5), b) koflíky se zaobleným tělem a uchem nad okraj, nezdobené (obr. 48: 15, 20, 21).
6. Tzv. květináče, tj. hrubší hrncovité nádoby soudkovitého tvaru, obvykle se 4 pupky na podhrdlí, s plastickou páskou nebo řadou záseků na plecích, výjimečně s uchem nad okraj (obr. 48: 28–38).
7. Talíře, tenkostěnné a špatně vypálené (příl. 6: 6), menší se široce rozevřeným a vodorovně přehnutým okrajem a kónickým tělem (obr. 48: 5) nebo větší s okrajem oble přehnutým a s ostře vyznačeným lomem hrdla a těla. Často jsou uvnitř zdobené složitým ornamentem z rastrovaných pásků, rytými nebo vhlazovanými šrafovanými trojúhelníky i černou malbou.
8. Sitaly vyšší i nižší formy se vyznačují úzkým, ostře odsazeným hrdlem a vysokým tělem, někdy zdobeným na lomu rýžkami; hrdlo může být černě, ale i červeně natřené (obr. 48: 24–27; příl. 6: 7).
9. Drobné nádoby převážně lahovitých tvarů mají někdy na výduti hrotité výčnělky a mohou se řadit k závěsným nádobkám. Většina je tuhovaná a zdobená rytými klikatkami nebo trojúhelníky s tečkami na vrcholech (obr. 48: 44–51).
10. Pokličky jsou známy ve dvou typech: a) terčovité ploché nebo s okrajem na jednom místě zvednutým k lepšímu uchopení (obr. 48: 39), někdy se středovým otvorem (nalezeny byly i exempláře zcela nevypálené: Opatovice n. Labem), b) s kuželovitým tělem a válcovitým nebo vějířovitě se rozšiřujícím držadlem s otvorem uprostřed, vzácně nahrazeným uchem nebo plným kuželovitým výběžkem (obr. 48: 40–45).
11. Zvláštní nádoby. Nádobky zoomorfních (Platěnice hr. 65) a jiných tvarů mají 3–4 nožky a picí trubičku (obr. 49: 3, 5, 7, 9; příl. 6: 3). Výjimečné jsou nádoby dvojité i trojitě (např. Kunětice, Platěnice, obr. 59: 6, 10; příl. 6: 4). Známé jsou hliněné picí rohy (obr. 49: 11–14, 18) a jiné picí (?) tvary (obr. 49: 8). Patří sem také drobné hliněné předměty (do průměru 4 cm) bochánkovitého nebo dvojkónického tvaru, někdy zdobené rýžkami na lomu, opatřené drobnými otvory k zavěšení (obr. 49: 16); jsou-li duté, lze je považovat za nádoby, např. k uchovávání esencí atd. (Předměřice n. Labem).

Jiné hliněné předměty

K předmětům symbolického významu se řadí hliněné

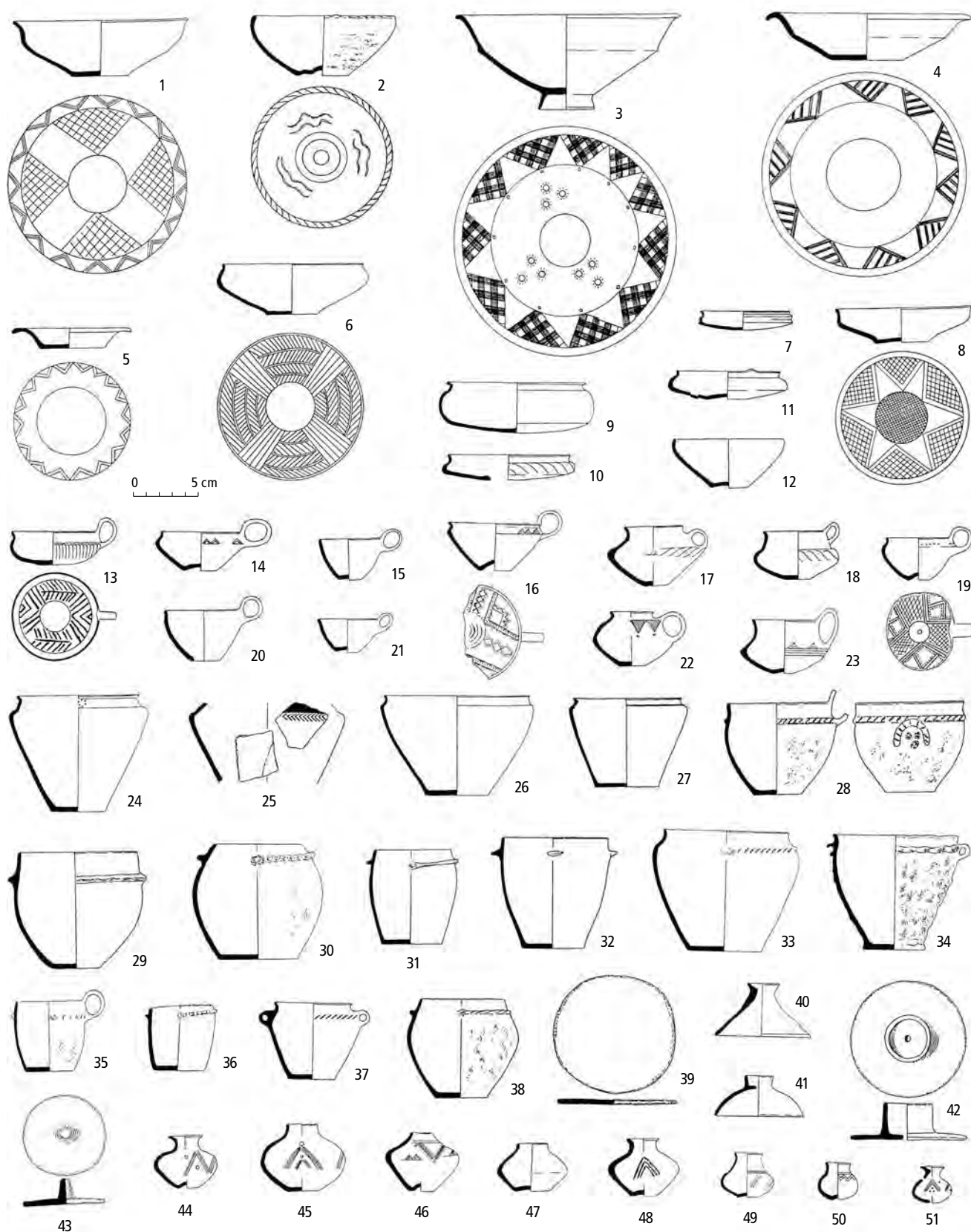

Obr. 47: Slezskoplatěnická kultura. Základní typy keramických nádob. 1–6 amforovité zásobnice; 7–16 amforovité nádoby; 17–21 drobné amforovité nádoby. Podle V. Vokolka.

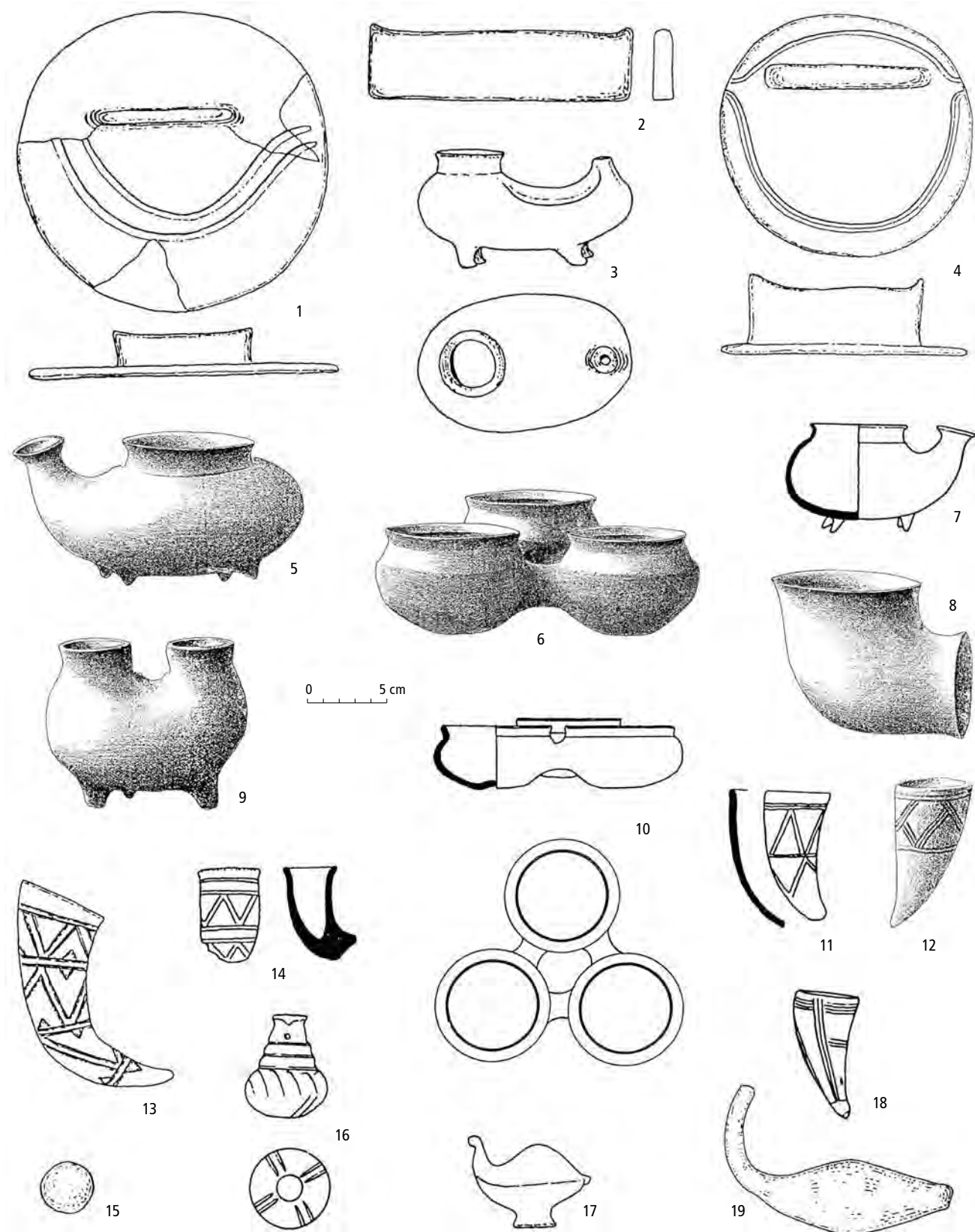
destičky s konci vytaženými v růžky (obr. 49: 2), někdy upevněné na kruhové hliněné podložce, která může být ještě zdobená polokruhovitým žlábkem (obr. 49: 1, 4). Tyto tzv. měsíční symboly (běžně známé pod slangovým výrazem *mondido*) tvoří často součást hrobového inventáře. Nálezy ze sídlištního kontextu dosahují větších velikostí, až 40 cm délky (Libišany: *Vokolek 1998*). Hliněná chřestítka, tj. duté předměty naplněné hliněnými kuličkami, mají kulovitý, vzácněji hruškovitý tvar

(obr. 49: 15). Někdy jsou tvarována do ptačí podoby – kachničky nebo labutě (Předměřice n. Labem, obr. 49: 17, 19). Neobvyklé hliněné předměty – oválný štít, kolečko vozíku, dubový list, zlomek jiného listu a triketrum poskytl hrob z Poděbrad (příl. 7: 2; *Hellich 1923; Koutecký 2004*), považovaný dříve za bylanský, dnes za příslušející ke slezskoplatěnické kultuře.

V obytných areálech jsou nacházena tkalcovská závaží čtyřhranného nebo kuželovitého tvaru, jejichž ho-

Obr. 48: Slezskoplatěnická kultura. Základní typy keramických nádob. 1–4, 6–12 misky; 5 talíř; 13–23 koflíky; 24–27 situle; 28–38 květináče; 39–43 pokličky; 44–51 drobné nádoby. Podle V. Vokolka.

Obr. 49: Slezskoplatěnická kultura. Zvláštní nádoby a jiné hliněné předměty. 1, 2, 4 disky s rohatými destičkami (tzv. *mondidoly*); 3, 5, 7, 9 zoomorfní nádoby; 6, 10 trojitě nádoby; 8, 11–14, 18 picí rohy a podobné tvary; 15, 17, 19 chřestítka; 16 závěsná nádobka. 1, 13, 18 Dobřenice (okr. Hradec Králové); 2, 5, 6, 8, 9, 11, 12 Platěnice (okr. Pardubice); 3 Opatovice n. Labem (okr. Pardubice); 4 Rosice n. Labem (okr. Pardubice); 7 Pardubice-Hůrka (okr. Pardubice); 10, 15 Kuněnice (okr. Pardubice); 14, 17, 19 Předměřice n. Labem (okr. Hradec Králové); 16 Ředice (okr. Pardubice). Podle Vokolek 1999; podklady V. Vokolka.

rizontální otvory nesou někdy stopy vyvázání. Ojedinelý je tvar v podobě obdélníkovité desky (Opatovice n. Labem). Přesleny mají bochánkovitý, dvojkónický nebo dvojkruželovitý tvar a někdy jsou zdobeny klikatkou.

7.3.4.2 Železo a bronz

Ze železa nebo bronzu byly zhotovovány zbraně a nástroje, součásti vozu a koňského postroje, osobní ozdoby a spinadla, nádoby a jiné drobné předměty.

Zbraně. Relativně vzácné zbraně reprezentuje především meč, bronzový nebo železný. Bronzové meče mají délku kolem 70 cm a plochou jazykovitou rukojeť s otvory pro nýty (typ Gündlingen; obr. 50: 1, 8). Tento typ je ve stupni Ha C rozšířen jak ve východohalštatském, tak v západohalštatském okruhu. Železné meče byly patrně stejně dlouhé, ve střední části břitu zesílené a měly rovněž plochou rukojeť (obr. 50: 2). Ve východních Čechách bylo dosud nalezeno nejméně 10 mečů (6 bronzových a 4 železné), což je jen o málo nižší počet, než je znám z kontextu bylanské kultury, která přitom zaujímala větší geografický prostor. Bronzové meče jsou doprovázeny ložkovitými nákončími pochvy (obr. 50: 1), která byla zhotovena z organického materiálu. Meče byly nošeny na opasku, zakončeném jednoduchou jazykovitou bronzovou záponou (Platěnice, obr. 50: 19). Hroty kopí a oštěpů ve východních Čechách chybějí. Železná šipka s křídélky pochází z pohřebiště v Nové Vsi u Bakova n. Jizerou, které leží v kontaktní zóně s bylanskou kulturou. Ke zbraním lze počítat i železné sekery s dlouhým tělem a příčným obdélníkovým otvorem pro násadu (obr. 50: 26). Mimořádná sekera zdobená zlatou intarzií (Platěnice, obr. 50: 26) ukazuje spíše na insignii než na obyčejnou zbraň. Zbraní i nástrojem byly zřejmě železné nože s rukojeťovým trnem (obr. 50: 16, 17, 20), různé velikosti až do délky dýky (25–30 cm), někdy se srpovitě prohnutou čepelí. Velký nůž z Kostelce n. Orlicí byl zasunut do železné plechové pochvy.

Nástroje. Běžným nástrojem byl nůž. Vyskytují se drobná bronzová i železná dlátka, a také jehly a šídla, převážně z bronzu.

Vůz a koňský postroj. Mezi dosud nepublikovanými nálezy z pohřebiště v Platěnicích byly nově identifikovány plné železné kruhy, kování kol a části zákolniček, které jsou bezesporu součástí vozů. Vozy byly patrně spáleny na hranici s mrtvým; malé rozměry slezskoplatěnických hrobů a přísné dodržování pohřebního ritu zřejmě neumožňovaly uložit do hrobu nespálený vůz.

Součásti koňského postroje zastupují hlavně bronzová udidla v podobě tyčinky, někdy zdobené žebírky nebo spletené či tordované (typy ABC, srov. *Pare 1999*) a ukončené kroužky (obr. 50: 4–6), a dále postranice uzdy z tyčinky ukončené kloboučkem a hranatými očky pro kožený postroj (obr. 50: 5, 7). Patří sem i bronzové

knoflíkovité návlečky a různé kroužky bronzové a železné.

Ozdoby a spinadla. Nošeny byly jehlice, spony, náramky a nákrčníky.

Z jehlic je typická labuťkovitá jehlice bronzová či železná, s hlavičkou ukončenou kuličkou nebo s číško-vitou hlavicí (obr. 50: 9, 10), někdy s vývalkem na krčku, považovaná za západohalštatský typ, ale rozšířená i na Moravě a ve Slezsku (srov. *Gedl 1973*). Vyskytuje se jehlice s vývalkovitou hlavicí (obr. 50: 12), oblíbená již v předchozím období, a jehlice s drobnou terčovitou hlavičkou a zdobeným krčkem. Běžná je převážně ze železa vyráběná jehlice s kulovitou hlavicí (obr. 50: 13). Někdy mají tyto jehlice místo hlavice protáhlé očko a vypadají spíše jako jehly (obr. 50: 11).

Spony zastupuje jen několik typů. Ve východních Čechách převládá harfovité spona (obr. 50: 14, 15) převážně ze železa, charakteristická pro východohalštatský okruh (*Nebelsick 1997*). Produktem tohoto okruhu je také bronzová plechová lunicová spona se závěskou (Předměřice n. Labem, obr. 50: 21) a známa je i litá spona pravděpodobně s ozdobnou patkou (obr. 50: 18). Z bronzových brýlovitých spon se v hrobech dochovávají většinou jen růžice.

Náramky s otevřenými konci, z bronzu nebo častěji ze železa, mají paličkovitě rozšířené konce, pro bronzové náramky je však typičtější pečutíkovité ukončení (obr. 50: 13, 28, 31, 32). Objeví se i bronzové náramky lité vcelku s vývalky na koncích (obr. 50: 29). Větší železné kruhy nemusí být jen náramky nebo nánožníky (ve slezskoplatěnické kultuře dosud neznámé), ale i součásti vozů nebo koňských postrojů. Výzdobu na bronzových náramcích představují svazky rytých rýh, někdy vytvářející dojem plastičnosti, a kroužky s tečkami uprostřed. Vzácněji se nacházejí široké plechové náramky s příčnými plastickými žebírky (obr. 50: 30).

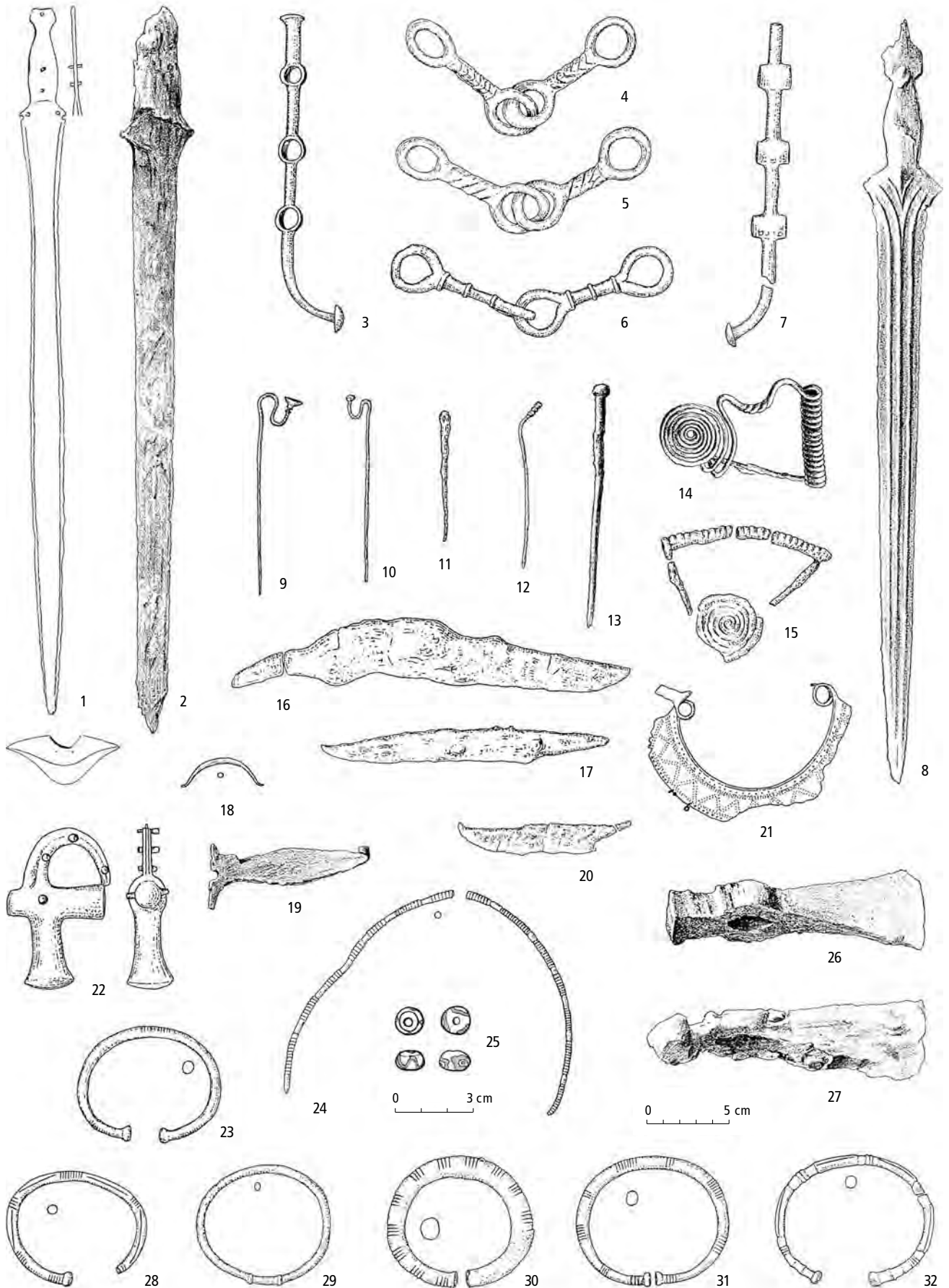
Bronzové nákrčníky mají jeden konec roztepaný a svinutý v očko, druhý zahrocený. Mohou být zdobené rýžkami (obr. 60: 24). Podobné nákrčníky byly zhotovovány i ze železa, ale jejich případné zlomky lze jen těžko odlišit od užitkových kruhů nebo náramků.

Nádoby. Bronzové plechové nádoby jsou doloženy jen několika exempláři, vesměs silně fragmentárními. Patří následujícím typům:

nádoba s uchem: koflík (?) s uchem zakončeným rohy, s vybíjenou výzdobou (Úhřetice hr. 43: *Hralová 1981*; *Siegfried-Weiss 1991*, Taf. 14: 74; *Vokolek 1999*, tab. 134: 3, 4);

talíř: plochý, s přehnutým ven vyloženým okrajem (Platěnice: *Vokolek, v tisku*).

Jiné předměty. Z toaletních předmětů lze uvést bronzovou pinzetu (Platěnice). Známa je i jehelníček (Kostelec n. Orlicí). Bronzové nákončí tvaru koňské hlavy z Předměřic (obr. 50: 22) bývá označováno jako kování náčelnické hole (*Werner 1961*, 383, Abb. 1, 3;

Bouzek 1997, 197–198). Bronzový antropomorfní figurální závěsek z mohylníku v Jaroměři, zobrazující mužskou a ženskou postavu (příl. 7: 5), je unikátním artefaktem (*Kruta – Lička et al. 2004, 155*, jej bez bližšího zdůvodnění datují do mladší doby laténské, ačkoli halštatské paralely jsou známy, srov. *Egg – Pare 1995, Taf. 54: 1*).

7.3.4.3 Zlato a stříbro

Artefakty z drahých kovů nebyly ve východních Čechách nalezeny. Ve vzácných případech se dochovaly pouze zlaté či stříbrné dekorativní prvky na předmětech z jiného kovu. Již zmíněná železná sekera z Platěnic nesla intarzii v podobě zlatých pásků (*Hralová 1965*). Železný kroužek z Opatovic n. Labem byl opatřen stříbrným plátováním s tepanou výzdobou.

7.3.4.4 Sklo

Výrobky ze skla jsou zastoupeny pouze nečetnými korálky. Jejich malý počet se obvykle považuje za důsledek roztavení při kremaci, ale velmi pravděpodobně je způsoben také absencí plavení hrobových výplní. Vedle jednobarevných čočkovitých či kroužkovitých korálků z modrého či modrozeleného skla, větších rozměrů než v předchozích obdobích (Jaroměř, Platěnice), se v prostředí slezskoplatěnické kultury nacházejí pro stupeň Ha C charakteristické tmavě modré korály se žlutou výzdobou lineární či kruhovou (Jaroměř, Rosice n. Labem, obr. 50: 25), tj. typy 544, 710 a 715 (*Venclová 1990*). Největší soubor korálů představuje nedávno znovuobjevený nále z Platěnic hr. 60 – Daněk, tj. 12 tmavě modrých korálů se žlutou výzdobou oček – teček v kroužku (příl. 7: 3), typický produkt adriatické sklářské výrobní oblasti (nový typ 552: *Venclová 2006*).

7.3.4.5 Kámen

Kamenné kulovité bulavy s otvorem, zhotovené z měkkých hornin, lze těžko řadit ke zbraním; spíše sloužily jako insignie. Otloukače, převážně z valounů, měly mnohostranné využití všude tam, kde by jemnější kovové nástroje doznaly úhony, a to jak v obytných, tak pohřebních areálech (kap. 7.3.5.1). Kamenná drtidla na obilí jsou dosud řídkým nálezem. Destička s otvorem, podobně jako jiné protáhlé kamenné předměty z hrobů, mohla sloužit jako závěsek, ale také jako brousek.

7.3.4.6 Organické materiály

Jantar. V hrobech slezskoplatěnické kultury kupodivu

nejsou doloženy nálezy jantarových korálů, i když se předpokládá, že přes východní Čechy vedla jedna větev jantarové cesty; mohly být ovšem zničeny žárem nebo při výzkumu ušly pozornosti v neplavených výplních hrobů.

Jiné materiály. Odvápnění půd, na kterých jsou slezskoplatěnická sídliště založena, vede k naprostému nedostatku nálezů zvířecích kostí, a tedy i kostěných artefaktů. Jen ojediněle jsou zastoupeny kostěné hroty (šídla?) a hladítka s dlátovitým ukončením, častější jsou ořezané jelení parohy, které měly někdy otvor a mohly sloužit jako motyky. Organickým artefaktem byly také dřevěné máry a schránky v hrobech, z nichž se však dochovaly pouze stopy a nepřímé doklady, což platí i o jiných dřevěných výrobcích (např. vozech). Podle uhlíků z výplní hrobových jam byly nejspíše spalovány i dřevěné předměty (z tisu mohl být např. vyroben luk, z lipového dřeva dřevěná nádoba). Kožené řemeny jsou nepřímo doloženy opaskovými záponami a kovovými součástmi koňských strojů.

7.3.5 Rituální areály a aktivity

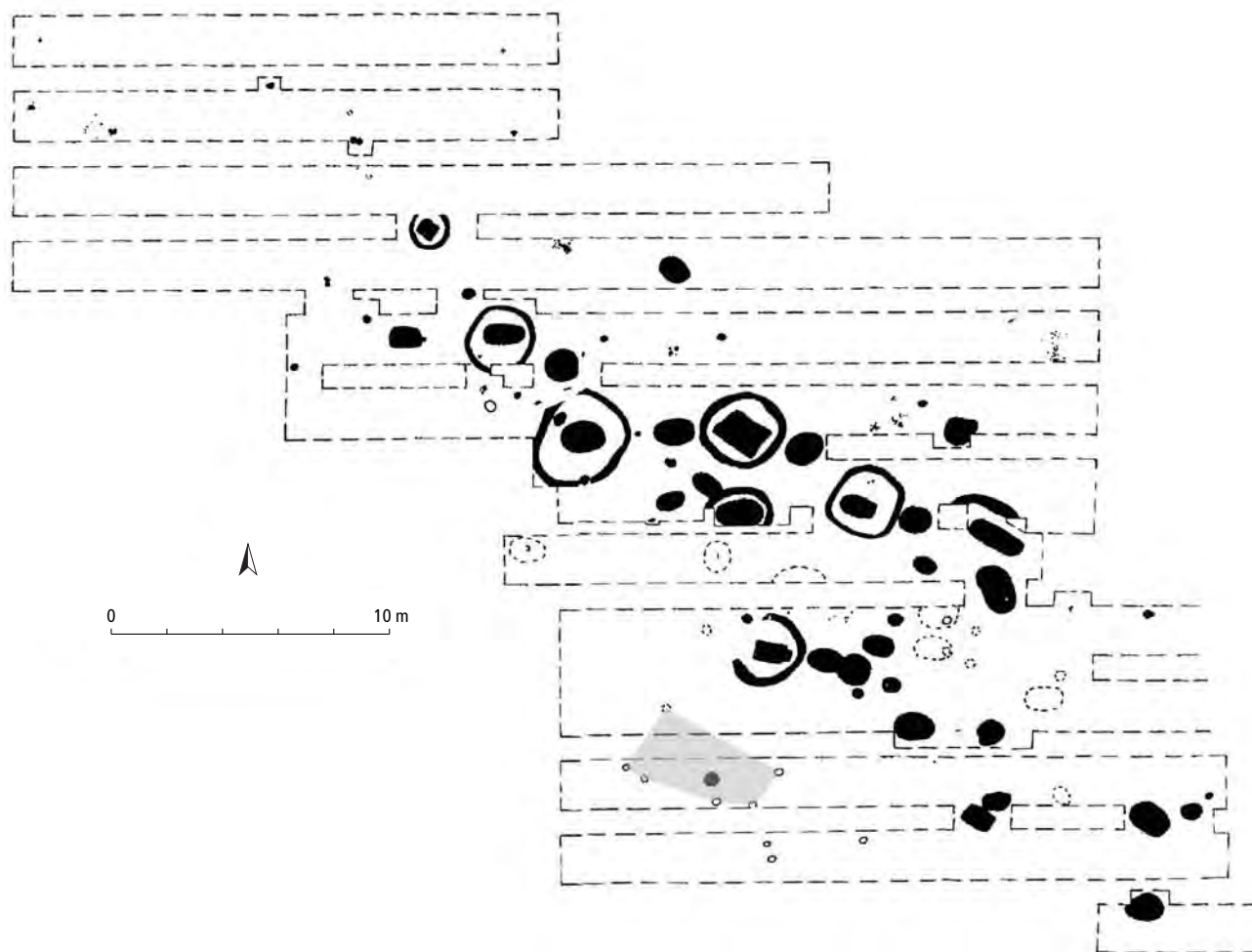
7.3.5.1 Pohřební areály

Poznatky o pohřbívání jsou čerpány převážně z pohřebišť, která byla zkoumána na počátku 20. století (Platěnice, Předměřice n. Labem, Kunětice). Novější výzkumy měly charakter záchranných akcí (Opatovice n. Labem, Kostelec n. Orlicí), při nichž se ukázalo, že pohřebiště jsou silně narušena nebo z větší části zničena polními pracemi, především hlubokou orbou. Ani jediný pohřební areál, resp. jeho halštatská část, nebyl prozkoumán celý.

Poloha a vnitřní organizace pohřebních areálů

Hroby z období Ha C–Ha D1 se většinou nacházejí v prostoru velkých pohřebišť s počátky pohřbívání již v mladší době bronzové (od Ha B1 nebo alespoň od Ha B3), kde tvoří jednu či několik ucelených skupin (např. ve Skalici na severozápadním okraji pohřebiště: *Vokolek 2002a*). Pohřebiště, právě tak jako ve starším období, jsou zakládána na dohled od současných osad. V Opatovicích n. Labem činí vzdálenost pohřebního a obytného areálu cca 150 m, podobně je tomu i v Předměřicích n. Labem. Obecně lze konstatovat, že pohřební areály byly umísťovány do vzdálenosti 400 m od osad. Nacházejí se většinou na vyvýšených místech, písečných dunách nebo sprašových návějích.

< Obr. 50: Slezskoplatěnická kultura. Zbraně, nástroje a ozdoby. 1, 2, 8 meče a nákončí pochvy; 3–7 udidla a postranice uzdy; 9–13 jehlice; 14–15 harfovité spony; 16, 17, 20 nože; 18 spona s ozdobnou patkou (?); 19 zápona; 21 plechová lunicová spona se závěsky; 22 nákončí; 23, 28–32 náramky; 24 nákrčník; 25 korálky; 26, 27 sekery. 1, 3–7, 8, 9, 10, 12, 14, 18, 19, 21, 24, 28–32 bronz; 25 sklo; 26 železo a zlato; ostatní železo. 1 Chudonice (okr. Hradec Králové); 2, 8, 13, 14, 19, 25–27 Platěnice (okr. Pardubice); 3, 6, 7, 16–18, 20–24, 28–32 Předměřice n. Labem (okr. Hradec Králové); 4, 5, 12 Dobřenice (okr. Hradec Králové); 9 Rosice n. Labem (okr. Pardubice); 10 Pardubice-Hůrka (okr. Pardubice); 11 Opatovice n. Labem (okr. Pardubice); 15 Kostelec n. Orlicí (okr. Rychnov n. Kněžnou). Podle *Vokolek 1999*; podklady V. Vokolka.

Obr. 51: Slezskoplatěnická kultura. Plán pohřebiště v Kostelci n. Orlicí (okr. Rychnov n. Kněžnou). Šedě: půdorys předpokládaného chrámku. Podle Vokolek 1999.

Dosud největší pohřebiště představuje eponymní lokalita Platěnice s více než 300 hroby na ploše 2000 m². Hroby jsou na pohřebištích ukládány ve větších vzájemných vzdálenostech než v předcházejícím období, totiž 2–10 m (obr. 51). Nebylo pozorováno nějaké systematické uspořádání, např. v řadách, jak tomu bylo dříve. Řada indicií nasvědčuje existenci mohyl (obr. 52: 1). Protože se mohylové násypy nedochovaly, nelze říci, jaký byl poměr mohyl k plochým hrobům.

V prostoru pohřebiště v Kostelci n. Orlicí stála povrchová kulová stavba o rozměrech 7 × 3 m se zásobnicí zapuštěnou ve středu podlahy. V. Vokolek interpretuje objekt jako pohřební chrámek, který zatím v prostředí kultury popelnicových polí nemá obdobu.

Pohřební ritus

Pohřební ritus je výhradně žárový. Spálené pozůstatky zemřelého jedince byly zpravidla ukládány do popelnice, ale objevují se i hroby jámové, kde jsou kosti uloženy na hromádce mimo nádoby. Zastoupeny jsou i hroby s oběma typy uložení, tj. obsahující kosti v po-

pelnici i mimo ni; bez antropologických rozborů však nelze říci, zda jde o jeden pohřeb, či spálené pozůstatky více jedinců. Může jít i o napodobení pohřbů z prostředí bylanské kultury, kde kostrový pohřeb někdy doprovázejí žárové pozůstatky. Je pravděpodobné, že do popelnice nebyly uloženy všechny spálené pozůstatky, neboť v zásypu hrobových jam lze vedle přepálených střepů zpravidla nalézt také ojedinělé přepálené kosti, někdy i ve shlucích.

Úprava hrobů

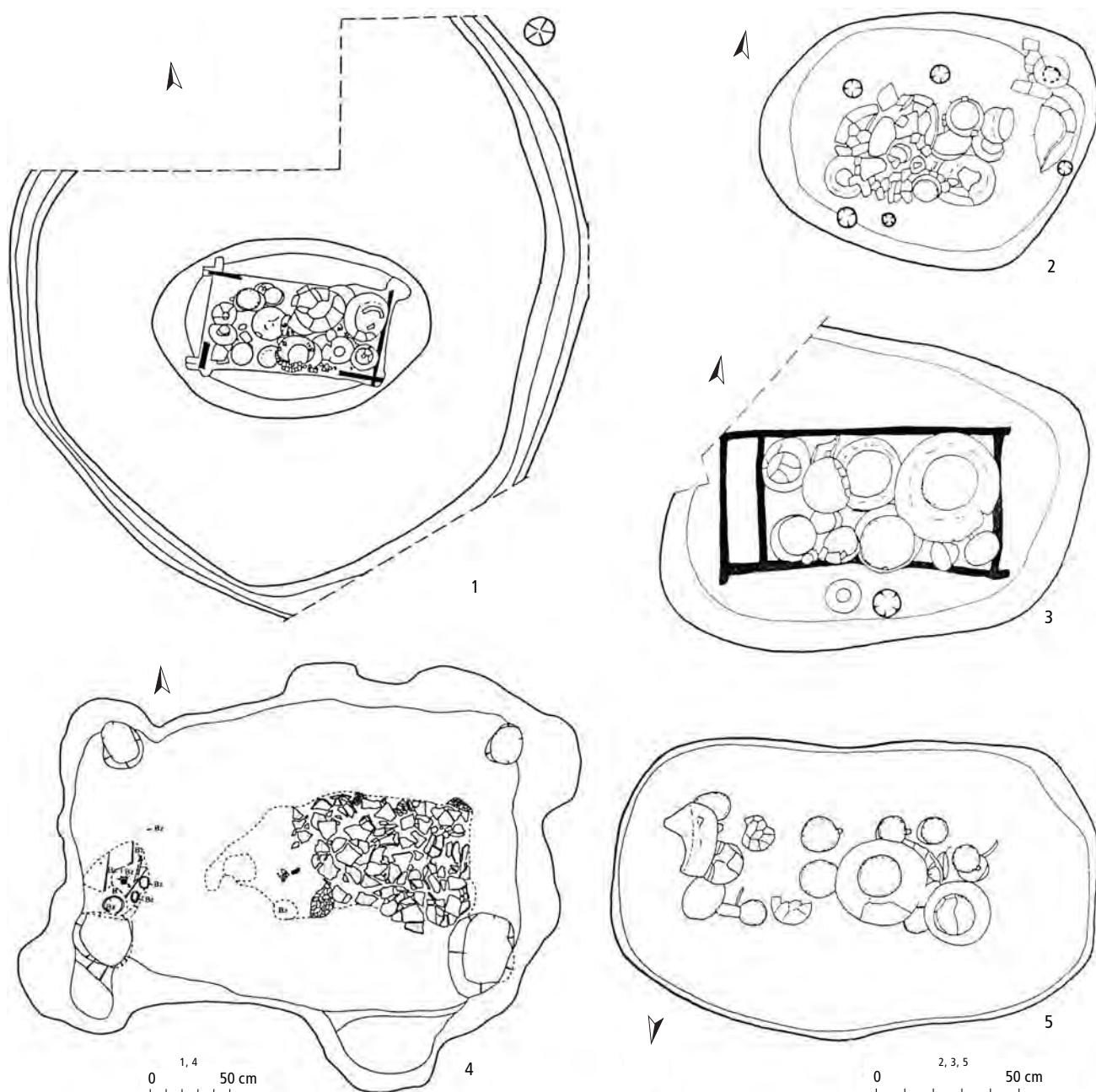
Hrobové jámy měly půdorys převážně oválný nebo obdélníkovitý se zaoblenými rohy. Tento tvar je pro východočeskou oblast charakteristický a spatřuje se v něm projev ovlivnění ze západohalštatského okruhu. Na Moravě i ve Slezsku jsou hrobové jámy povětšinou čtvercové. Hrobové jámy mají orientaci V–Z, jen s malými odchylkami, které mohly být důsledkem pohřbívání v různých částech roku. Na rozdíl od předchozích stupňů popelnicových polí mají nyní hrobové jámy většinou zřetelný hrobový zásyp, tvořený zbytky pohřební

hranice. V hrobové jámě se někdy kolem popelnice a dalších nádob nalézají drobné kůlové jamky z dřevěné konstrukce (Skalice na Královéhradecku). Jinde byly pod nádobami objeveny dvojice nebo trojice jamek ve dvou řadách, interpretované jako pozůstatky po márách, na které byly kladeny nádoby, později spadlé na dno hrobu a vytvářející tak dojem jeho vykradení nebo porušení (Kostelec n. Orlicí). Pravidelné rozložení nádob do tvaru obdélníka samo o sobě naznačuje existenci dřevěných schránek (obr. 52: 2, 5), které byly skutečně objeveny na pohřebišti v Kostelci

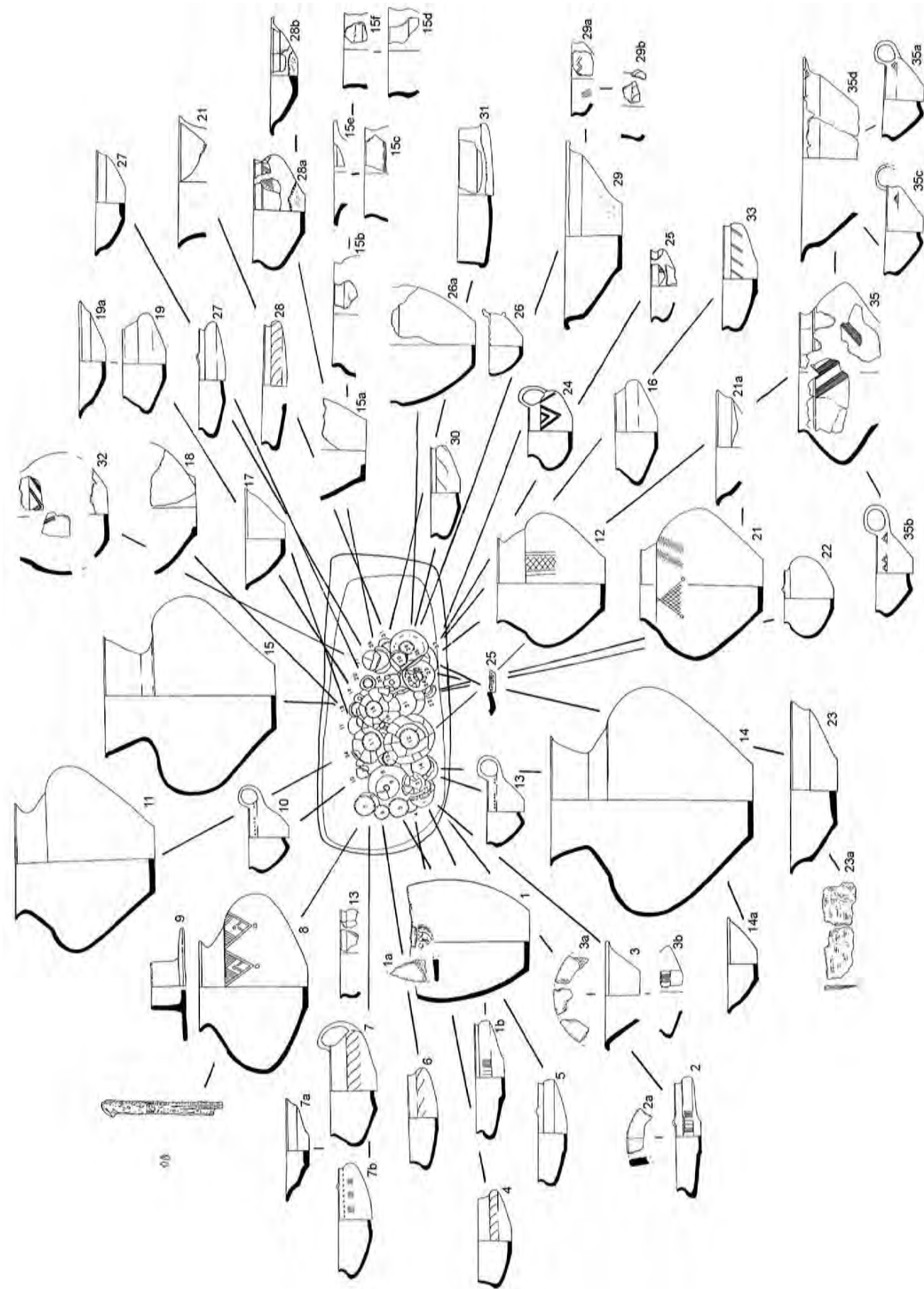
n. Orlicí (obr. 52: 1, 3). Tyto schránky byly vyrobeny z prken na způsob rakví. V jednom případě byla ve schránce vymezena – dnes prázdná – plocha, kde snad mohly být uloženy předměty z organických materiálů.

Ploché hroby byly zřejmě označeny nějakým rovem. Kůlové jamky nacházené v jejich blízkosti naznačují, že zde byl vztyčen kůl vyznačující nejen hrob, ale snad také místo, kam bylo možné přidávat dodatečné milodary.

Některé hroby byly ohrazeny žlabem, jehož úzké dno nebo úzký žlábek ve dně a kůly v rozích (obr. 52: 2) na-

Obr. 52: Slezskoplatěnická kultura. Hroby uložené v dřevěných či jiných schránkách, příp. ohraničené žlabem. 1–3 Kostelec n. Orlicí (okr. Rychnov n. Kněžnou); 4 Chýšť (okr. Pardubice); 5 Pardubice-Hůrka (okr. Pardubice). Podle Vokolek 1999; Sigl – Vokolek 2004.

značují dřevěnou konstrukci – snad palisádu nebo ohradu z prken, která nahrazuje prostornou dřevěnou komoru hrobů bylanské kultury. Předpokládá se, že tyto hroby byly překryty mohylovým násypem. Mohyly měly patrně malý průměr, podle odkrytých žlabů od 2 do 7 m. Žárové hroby v Chýšti na Pardubicku (obr. 52: 4) byly uloženy ve skutečných obdélníkovitých komorách s kůly v rozích – měly tedy konstrukci zcela obdobnou bylanským hrobům (*Sigl – Vokolek 2004*). Také tyto hroby byly kryty mohylami, patrně větších rozměrů, protože jsou od sebe vzdáleny více než 20 m. Je pravděpodobné, že existovaly také velké, tzv. „knížecí“ mohyly (České Lhotice – nedokopaná mohyla s kamenným závalem obsahujícím bronzové nákončí meče: *Princ 1974*, 617; mohyla vně hradby hradiště v Konecchlumí, dosud nezkoumaná: *Vencl – Vokolek 1974*, 344).

Bohaté hroby byly vykrádány zřejmě již současníky, neboť dokumentované zásahy směřovaly pouze k urně s milodary, která chybí, zatímco ostatní nádoby zůstaly téměř nedotčeny. Je také možné, že předmětem zájmu vykradačů byla právě urna, zejména pokud byla zhotovena z bronzu. Dokladem toho, že hroby (mohyly) byly dlouho znatelné na povrchu, je jejich vykrádání ve středověku (Kostelec n. Orlicí).

Výbava hrobů

Milodary v hrobech tvoří především keramika, která je velmi variabilní. Počet nádob kolísá od 1–2 (popelnice, případně přikrytá miskou) až po více než 50 nádob (Kostelec n. Orlicí, obr. 53), přičemž nejtypičtější je počet 10–20 nádob. Nádoby byly ukládány těsně vedle sebe v řadách, někdy vícenásobných; misky, koflíky nebo talíře jsou často položeny na sebe nebo vloženy jeden do druhého. Velká amforovitá zásobnice (v jednom nebo ve dvou exemplářích) stojí převážně na okraji hrobu, jindy však i uprostřed; objevují se zásobnice shodné jak velikostí, tak výzdobou. Umístění popelnice není jednotné – mohla být postavena na okraji, v rohu či uprostřed. Uložení spálených kostí není vázáno na jediný keramický typ; mohly být vloženy do amfory, květináče nebo dokonce i misky, nikdy se však nenacházejí ve velkých amforovitých zásobnicích. Jednotlivé nádoby byly zřejmě dodatečně přistavovány i mimo hroby nebo do zásypů rovů či mohyl, což by vysvětlilo nálezy osamocených nádob bez pohřbu.

Kovové milodary se ukládaly jak do urny, tak mimo ni (to platí především o železných nožích, mečích nebo koňském postroji). Součásti koňského postroje bývají spojovány s hroby s meči, není to však pravidlem. Při žárovém způsobu pohřbu mohly být spáleny nebo přepáleny také milodary, což znesnadňuje přesné rozpo-

znání původní výbavy, která mohla být v případě významných jedinců značně honosná. Železné součásti vozů (Platěnice) naznačují také možnost spálení vozu při pohřebním obřadu. V některých hrobech se nacházejí nespálené zvířecí kosti; doloženy jsou kosti skotu (Platěnice, Úhřetice, Nová Ves u Bakova), ale také kosti duté, snad ptačí (Úhřetice). Mimo nádoby byly ukládány do hrobů i hliněné půlměsícovité útvary – tzv. měsíční symboly, jejichž poloha není vázána na určité místo, většinou však leží ve středu shluku nádob. Výbava hrobů může obsahovat také neolitické či eneolitické broušené kamenné nástroje.

V hrobových zásypech, ale většinou spíše pohozené v prostoru pohřebiště, se nacházejí kamenné otloukače, většinou zhotovené z křemenných oblázků, které asi sloužily k úpravě nedohořelých kostí z pohřební hranice před jejich uložením do urny.

7.3.5.2 Nepohřební rituální areály

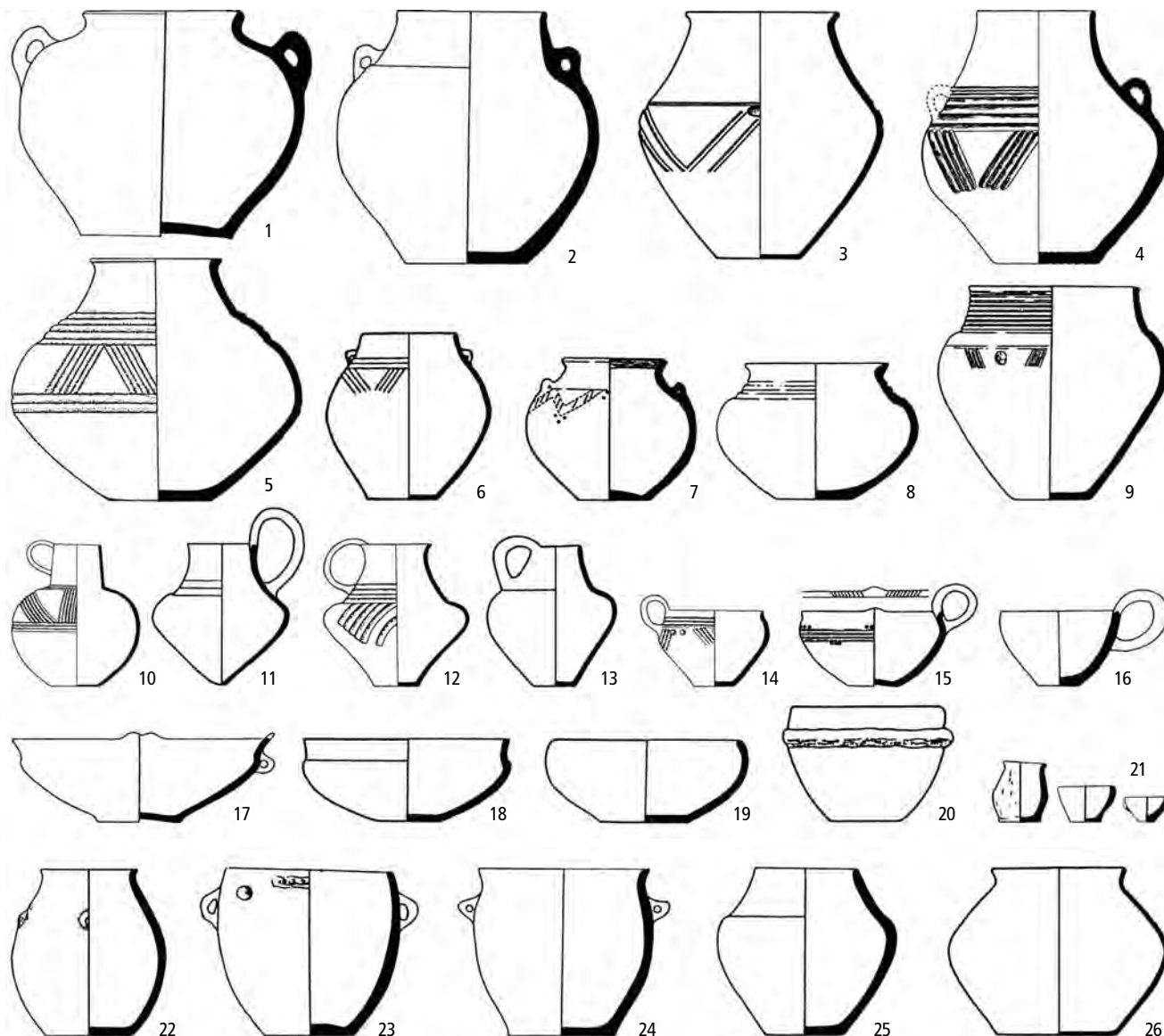
Samostatné nepohřební rituální areály ze slezskoplatěnické kultury období HaC–D1 nejsou známy. Drobné hliněné předměty symbolického charakteru byly již zmíněny výše.

7.4 BILLENDORFSKÁ KULTURA

Drahomír Koutecký, Vít Vokolek

Billendorfská kultura, náležející k okruhu popelnicových polí, byla rozšířena v Sasku a Lužici, eventuálně v přilehlém Slezsku, a její nálezy zasahují i do Čech (obr. 9). V Čechách nebylo prozkoumáno ani jediné samostatné pohřebiště této kultury a sídlištní nálezy lze jen obtížně odlišit od lužických či bylanských. Ačkoli na Děčínsku a Duchcovsku se předpokládá samostatně existující billendorfská enkláva, nálezy odtud postrádají bližší nálezový kontext. Další nálezy kulturně určené jako billendorfské, převážně hrobové, zaujímají v severozápadních Čechách prostor od Ústí n. Labem až po Chomutov (Jenišův Újezd, Dolní Jiřetín, Droužkovice, Přezetice). Dále se vyskytují podél Labe přes Litoměřicko (Libochovany, Lovosice) na Mělnicko (Hořín). Nálezy z Turnovska (srov. *Filip 1947*) jsou sporné (keramika z Čertovy ruky je podle určení V. Vokolka slezskoplatěnická a nádobka údajně z Frýdštejna může pocházet z hradní sbírky s nejistou proveniencí). Nové výzkumy v Českém ráji nálezy kultury billendorfské nepotvrdily. Soudí se, že billendorfská kultura tvořila v Čechách jen ostrůvky osídlení. S artefakty připisovanými této kultuře se lze setkat v bylanských nálezových kontextech i ve středních Čechách.

Známé artefakty billendorfské kultury v Čechách reprezentuje téměř výhradně keramika. Základní tva-

Obr. 54: Billendorfská kultura. Základní typy keramických nádob. 1–9 amfory; 10–13 džbánky; 14–16 koflíky; 17–20 mísy; 21 miniaturní nádoby; 22–26 hrnce. Podle D. Kouckého.

ry nádob představují amfora, džbánek, mísa, hrnec a koflík; v nejmladší fázi se může objevit i lahvovitá nádoba.

1. Amfora (obr. 54: 1–6, 9) se vyznačuje vysokým odsazeným a zúženým hrdlem, s uchy na rozhraní hrdla a těla, vyskytují se však i bezuché nádoby. Bývá nezdobená či zdobená na výduť žlábků nebo důlky. Za mladší tvary se považují amforovité tvary s nízkým hrdlem (obr. 54: 7, 8).
2. Džbánek (obr. 54: 10–13) štíhlý nebo baňatý s vysokým hrdlem a uchem, často zdobený vstřícnými šikmými skupinami žlábků. Jde o nejtypičtější tvar billendorfské kultury.
3. Mísy mají plynulou až esovitou profilaci (obr. 54: 18), nebo jsou nečleněné s oble zataženým okrajem, ně-

kdy s lištou pod okrajem (obr. 54: 19, 20), příp. rozevřené s výčnělkem nebo ouškem (obr. 54: 17).

4. Hrnec nízký, baňatý nebo štíhlý (obr. 54: 22–26) bezuchý, ale i s uchem. Na podhrdlí může nést důlky, plastickou pásku nebo pupky.
5. Koflíky několika variant. Koflíky oblého těla se vyznačují převýšeným uchem (obr. 54: 14, 15), často zdobeným žlábků a vpichy; koflíky bezuché s vysokými hrdly a zataženými okraji, široké vyšší tvary, někdy zdobené pupky; koflíky hrubě vypracované, širší rozevřené tvary (obr. 54: 16), někdy se zúženým ústím, hrdlo hladké a tělo zdrsněné nebo celý povrch drsný.
6. Miniaturní nádoby (obr. 54: 21) mívají amforovité, ale i hrncovité či mísovité tvary.

Všechny známé hroby jsou žárové, a navazují tak na tradici lužické kultury. Neobsahují však již větší počet nádob, ale jen 1–3 nádoby. Podle D. Kouteckého byly hroby v Břežánkách jámové (*Koutecký 2003b*), v Libochovanech většinou popelnicové.

Billendorfské nádoby a drobné nádobky se rovněž objevují v hrobech pohřebních areálů připisovaných

podmokelské skupině. Za billendorfský prvek se pokládají hladké hliněné disky, známé z téhož kontextu. Také v případě tzv. podmokelských bronzových jehlic se uvažuje o jejich vztahu k billendorfské kultuře (*Venclová 1973*, 51, 61–62, s lit.). Tato problematika se však týká již doby laténské (viz svazek 7 v této ediční řadě, Doba laténská, kap. 10.1).

8 Pozdní doba halštatská, Ha D2 až LT A

V pozdní době halštatské se kulturní rozdíly, patrné v období Ha C–D1, stírají a vývoj směřuje k víceméně homogennímu kulturnímu projevu. Období Ha D2 až LT A je proto probíráno v rámci celých Čech.

8.1 OSÍDLENÉ ÚZEMÍ, HUSTOTA A KONTINUITA SÍDELNÍCH AREÁLŮ

Území osídlené v pozdní době halštatské (obr. 55) v zásadě využívá prostoru zaujatého v předchozím období, v řadě regionů jej však překračuje. Pozdně halštatská komponenta byla dokumentována téměř na tisícovce katastrů.

Ve středních Čechách navazuje osídlení na územní rozsah předcházející bylanské kultury. Výrazné, husté osídlené zóny představuje Pražsko, přilehlé Polabí, Českokobrodsko a Kolínsko, Kouřimsko a Kutnohorský území v Povolaví severně a severozápadně od Prahy na Kladensku a Mělnicku, Slánsko a Novostřeševsko, střední Povolaví na Dobříšsku, Příbramsku a Sedlčansku, území podél Berounky i významná enkláva na Hořovicku. Směrem k severu bylo osídleno dolní a střední Pojizeří. Sporadicky byly využity také méně příhodné končiny západní poloviny středních Čech nebo Vlašimsko. Osídlená území v severozápadních Čechách zahrnují Litoměřicko a Lounsko, střední a dolní Poohří a povodí Bílíny.

V západních Čechách je doloženo poměrně intenzivní osídlení, které se soustřeďuje zvláště v přírodním těžišti západních Čech při toku Berounky a především v Plzeňské kotlině a v jejím širším okolí při tocích Mže, Radbuzy, Úhlavy a Úslavy. Osídlení zasahuje i do výše položených oblastí v jihozápadní části západních Čech na horní tok Radbuzy na Domažlicku nebo k horní Otavě na Klatovsku. Nově osídlena byla krajina na horním toku Střely (pohřebiště v Sovoluskách). Pohřebiště v Hradišti u Kasejovic ležící v blízkosti rozvodí horních toků Úslavy a Lomnice naznačuje propojení s jihočeským sídelním regionem.

V jižních Čechách je osídlené území v zásadě stejné jako v předcházejícím období Ha C–D1. Výrazněji se posunulo a rozšířilo jen na severozápadní hranici, zejména do západní části povodí střední Otavy a do povodí Lomnice a Skalice, kde zaujalo dnešní Prácheňsko, Blatensko a Břežnicko, pro něž také znamenalo vyvrcholení pravěké kolonizace předtím prakticky téměř neosídleného území. V jižní části regionu zasáhlo

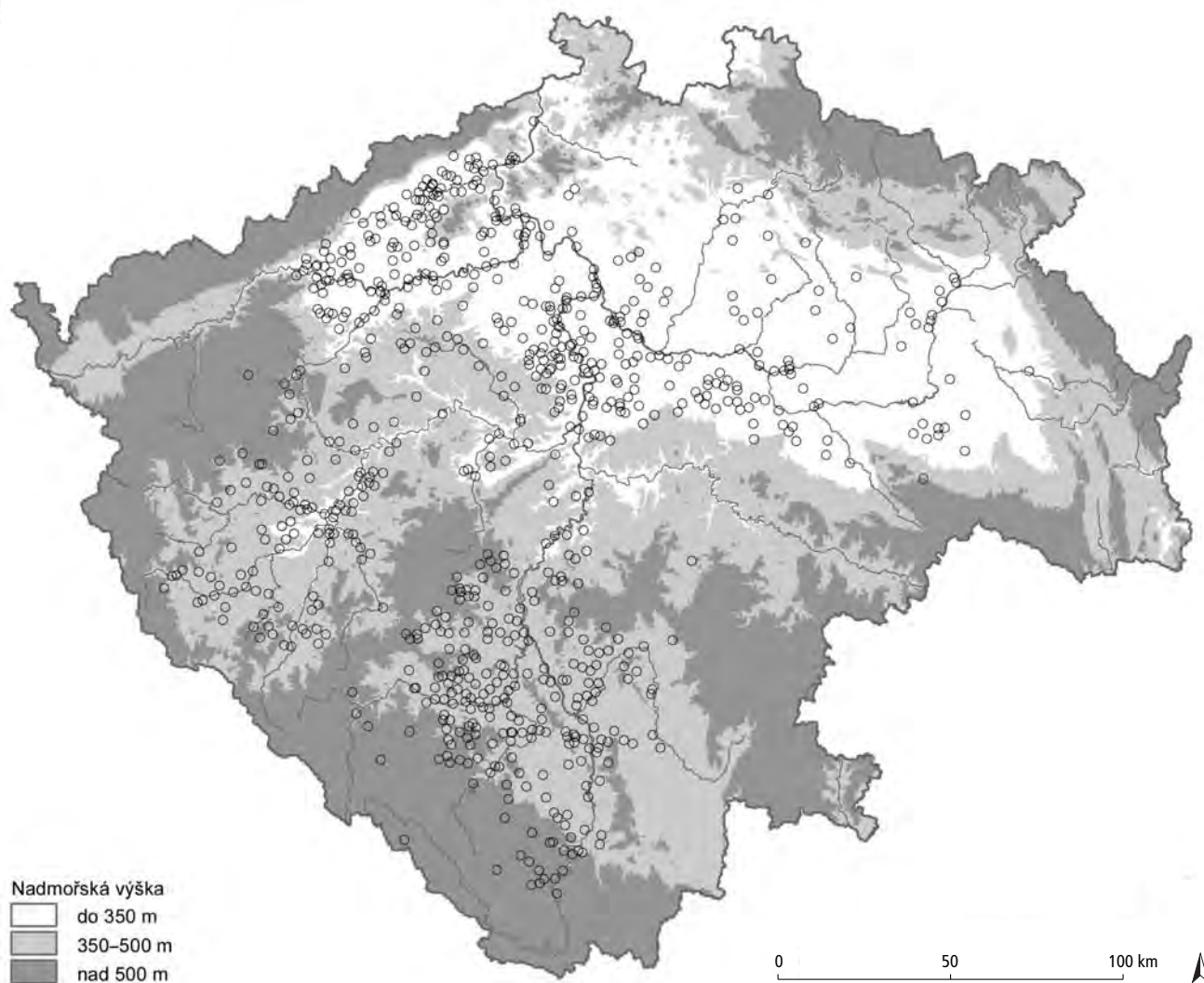
v menší intenzitě i do vyšších poloh podhůří Šumavy, na Českokrumlovsko a Prachaticko. Stále neosídlena zůstala celá jihovýchodní část – Pelhřimovsko, Jindřichohradecko a Třeboňsko, a na jihu vlastní Šumava.

Osídlené území ve východních Čechách zůstalo stejné jako v předcházejícím období.

Hustota osídlení se oproti předchozímu období většinou zvýšila, neplatí to však pro všechny části Čech. V některých částech středočeské krajiny jsou stopy sídlišť rozloženy tak hustě, že je navzájem dělí vzdálenosti jen od několika stovek metrů po kilometr. Příklady lze najít v nejbližším zázemí Závisti v zóně kvalitních zemědělských půd (Čtverák 1999, 107–109, obr. 4; Chytráček – Bernat 2000, 255) i jinde, kde se uskutecnily intenzivní rozsáhlé průzkumy, např. v mikroregionu Vnořského potoka nebo i v regionu Loděnice (Dreslerová 2001; Venclová 2001, 205, obr. 101). Značnou hustotu sídelních areálů zjistily také systematické povrchové průzkumy v jižních Čechách (přil. 16: 1). Extrémně blízko sousedící sídliště nemusela být nicméně současná. Výjimku představují východní Čechy, kde je nejen hustota osad oproti předcházejícímu období menší, ale zároveň se zmenšila i jejich velikost, takže je možné označit je nyní spíše jako usedlosti.

Běžná poloha obytných areálů se obvykle uvádí do 300 m od vodního toku (srov. Dreslerová 1998, 122, s lit.), tato vzdálenost však dosahuje výjimečně až 500 m; v takových případech měly však obytné areály zřejmě k dispozici jiný vodní zdroj (Ledce II: srov. Venclová 2001, 205).

Kontinuita pozdně halštatských obytných areálů a předcházejících areálů Ha C–D1 se občas uvádí (např. Libčice-Chýnov: Sankot 2001, 304, fig. 17.5), a v zásadě se nevylučuje ani na některých výšinných polohách (Hradec u Kadaně, Praha-Bohnice – Nad Podhořím). V západních a jižních Čechách kontinuitu pozdně halštatských obytných areálů a předcházejících areálů nelze zatím doložit. Rozsáhlejší výzkumy rovinných sídlišť (např. Plzeň-Roudná) nebyly dosud vyhodnoceny. Ve východních Čechách byly pozdně halštatské obytné areály zakládány na jiných místech než předchozí; souvisí to zřejmě se změnami sídelní struktury po zániku tamějších výšinných hrazených areálů v Ha D1. Výjimkou jsou některé lokality s významnými funkcemi, které kontinuálně existovaly po celou dobu halštatskou (např. Jaroměř). Užívání po-

Obr. 55: Pozdní doba halštatská. Archeologická naleziště pozdní doby halštatské (Ha D2–LT A) v Čechách (zobrazeny katastry se zjištěnou komponentou tohoto období). Archiv ARÚ Praha, revidováno a doplněno podle údajů M. Chytráčka, D. Kouteckého, J. Michálka, N. Venclové a V. Vokolka.

hřebních areálů od Ha C až do LT A se zjišťuje opakovaně.

Jinou otázkou je kontinuita obytných a sídelních areálů mezi LT A a LT B, kde se obvykle počítá s určitým přerывem, nicméně lépe prozkoumané regiony s dobře datovanými komponentami alespoň částečnou kontinuitu potvrzují (střední Bílina: 50 % obytné komponenty se nachází zhruba na témže místě v Ha D2 až LT A i v LT B: *Waldhauser 1993*, 405; jinde je toto procento menší, srov. Říčansko: *Dreslerová 1998*, 126–127, Pl. 21; region Loděnice: *Venclová 2001*, 205). Podobná situace se shledává i v jižních Čechách.

Obecně je možné konstatovat, že nové terénní výzkumy včetně povrchových zjišťují daleko větší hustotu halštatské (většinou pozdně halštatské) komponenty, než jaká byla registrována dříve, a zároveň potvrzují vyhledávání těchto míst k zakládání sídelních areálů jako v době laténské (obr. 56).

8.2 FORMY OBYTNÝCH AREÁLŮ

Oproti předchozímu období se typy a frekvence obytných areálů do značné míry mění. Narůstá počet nehrazených rovinných osad, a také hrazených rovinných areálů – dvorců, jejichž forma je nyní jiná. Množí se případy využívání nehrazených výšinných areálů, nikoli nutně k sídelním účelům, a vrcholu dosahuje (s výjimkou východních Čech) budování hradišť v široké škále velikostí a typů.

8.2.1 Nehrazené rovinné areály

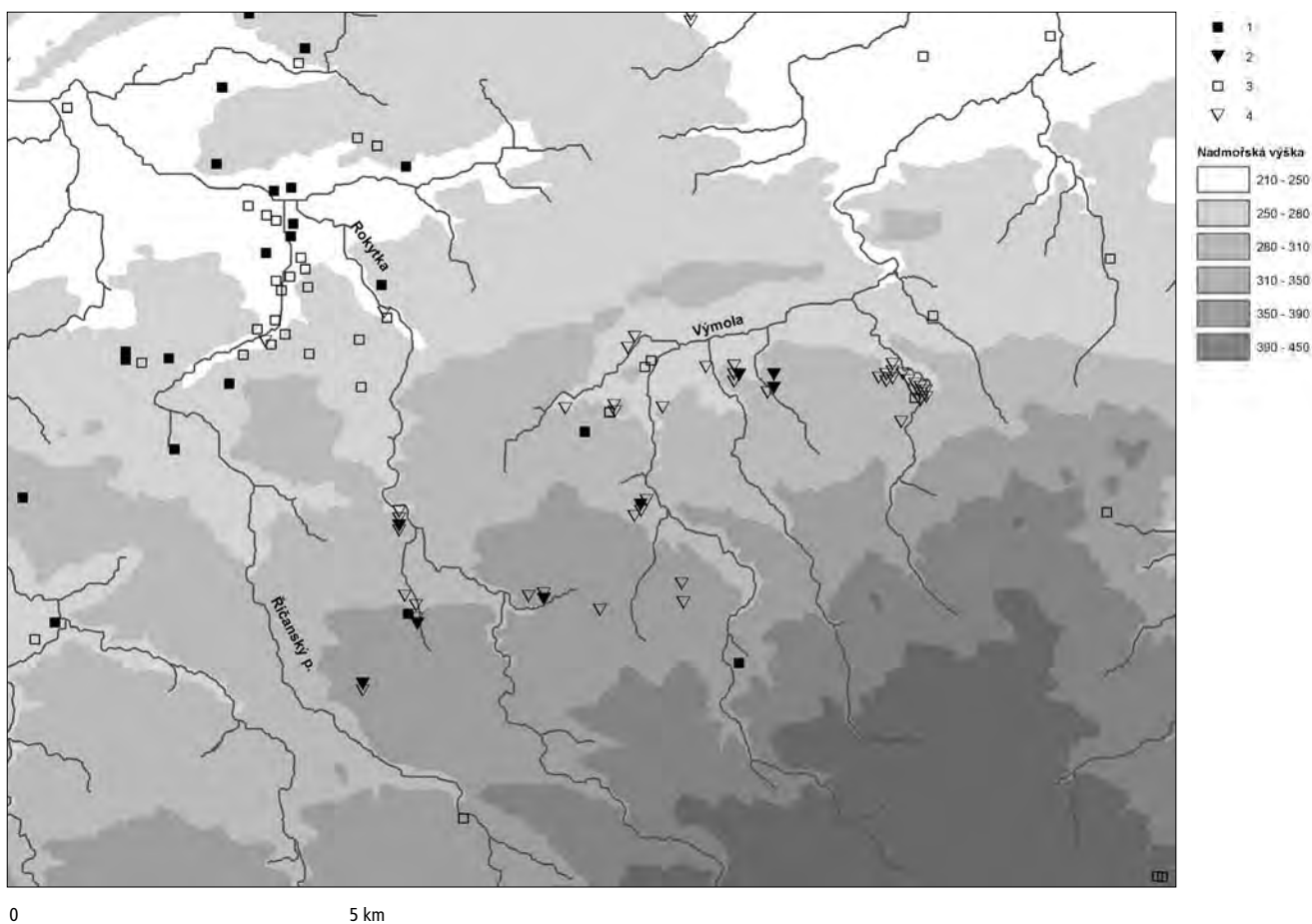
Nehrazené rovinné obytné areály byly zakládány v plochem terénu nebo na mírných svazích, na nepřliš výrazných návrších, dále na terasách vodních toků, někdy i v potoční nivě (Dobev v jižních Čechách). Polohy na terasách bývají někdy označovány již jako výšinné, přičemž jako významné pro odlišení rovinných od vý-

šinných lokalit se uvádí převýšení větší než 15–20 m (*Chytráček – Metlička 2004, 15*).

Osady byly nejspíše tvořeny jednotlivými, jen lehce ohrazenými, ale možná i neohrazenými usedlostmi, resp. hospodářstvími (Hostomice, obr. 57: 2). Jedna usedlost mohla zahrnovat, např. podle situace v Jenštejně (obr. 57: 3), 1 zahluobenou chatu, 1 větší zahluobenou stavbu, 2–3 zásobní jámy, 1 stupňovitou oválnou jámu (s pecí), několik mělkých i hlubokých jam, hliník, případně kůlovou stavbu a výrobní objekt. Počet současných jednotek se v Jenštejně odhaduje na 4–5, počet osob v jedné jednotce na 4–6; usedlost pokrývala plochu o průměru cca 50 m (*Dreslerová 1995a, 68–69; 1996, 607*). Známky seskupení objektů typu usedlostí se zjistily také v Libčicích-Chýnově (*Sankot 2001, 303, Fig. 17.10–11*), Chržíně (*Chytráček 2003, 88; 2007b*) a zjevně také v Praze-Zbraslavi (*Chytráček – Bernat 2000, 301, obr. 3*). Zatím unikátní doklad malé usedlosti období LT A s oplocením obdélníkového prostoru o rozměrech 12 × 9,8 m, sestávající ze zahluobené chaty, zahluobeného hospodářského přístřešku s ohništěm nebo pecí a z kruhové zásobní jámy, pochází z osady v Praze-Stodůlkách (*Drda – Motyková – Rybová 1999, 261; Motyková – Čtverák 2006; obr. 58*).

Počet současně existujících usedlostí na kompletně prozkoumaném sídlišti v Radovesicích v jednotlivých fázích pozdně halštatského období (obr. 57: 1) se odhaduje na 1 až 5. Celkový počet zahluobených chat činil v Radovesicích pro celé pozdně halštatské období 21, v Soběsukách 45. Jednotlivé usedlosti jsou však často špatně rozeznatelné: chaty někdy tvoří na sídlištech řady, různé od sebe vzdálené, orientované ve směru Z–V (např. Dobev, chaty XII–XIII–XIV, VII–IX–XI atd.) nebo i seskupení po 2–5, méně již 9–15 chatách, z nichž ne všechny jsou však současné (např. Dobrovíz, příl. 12: 1; Kapsova Lhota, Podolí, Řepice: *Dubský 1949*). Zalomený žlab v prostoru sídliště v Praze-Bohnicích, vně tamějšího dvorce v poloze Nad Podhořím, mohl nejspíše ohraničovat usedlost (*Fridrichová 1975, 211–214*).

Případné ohrazení celé osady nebylo zatím spolehlivě doloženo (srov. Praha-Hloubětín: v literatuře zmiňovaný palisádový žlab není s jistotou datovatelný do pozdně halštatského období a jeho existence je i zpochybňována). Ohrazení (osady, či usedlosti?) bylo v nevelkém rozsahu zachyceno v Poříčanech, není však jasné, patřilo-li do pozdní doby halštatské. Sídliště v Plzni-Lochotíně na terase nad Mží ohraničoval na

Obr. 56: Pozdní doba halštatská. Lokalizace halštatské a laténské komponenty v regionu Říčanska. 1 doba halštatská – starší nálezy; 2 doba halštatská – povrchové sběry; 3 doba laténská – starší nálezy; 4 doba laténská – povrchové sběry. Podle *Venclová, v tisku*.

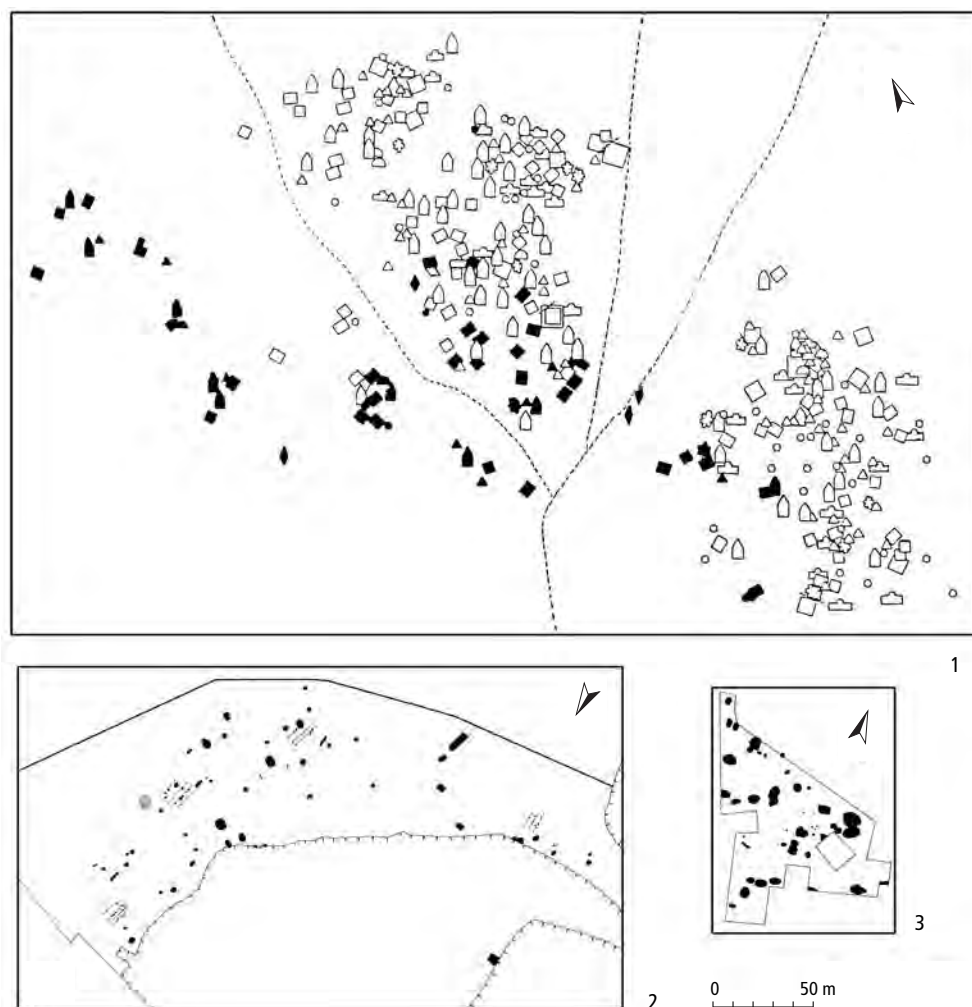
zkoumaném západním okraji příkop sledovaný v délce 30 m (Braun 1995, 246).

8.2.2 Hrazené areály – dvorce

Jako dvorce bývají označovány samostatně stojící víceméně pravoúhlé ohrazené areály o rozloze 1–2 ha. Jejich ohrazení tvoří jednoduchá dřevěná palisáda, doplněná někdy ještě mělkým vnějším příkopem. Leží na ostrožnách (takže se téměř podobají výšinným lokalitám, např. Němětice), ale i na mírném svahu nebo v rovině. Kompletně prozkoumaný dvorec v Droužkovicích na Chomutovsku (obr. 59: 1) byl ještě vnitřně členěn; obsahoval zahrazené i povrchové stavby a byla tam kromě rezidenčních aktivit provozována také kovářská výroba. Vnitřní zástavba dvorce o rozloze necelého 1 ha v Něměticích (obr. 60: 1,2) se koncentrovala v severní a západní části, v těsné blízkosti dřevěné palisády (Michálek – Lutovský 2000, obr. 30). V západních Čechách byl v Nadrybech (obr. 59: 2) při leteckém průzkumu objeven podobně členěný téměř čtvercový dvorec o rozloze 0,44 ha se zdvojeným palisádovým žlabem na východní straně a s vně připojeným další ohra-

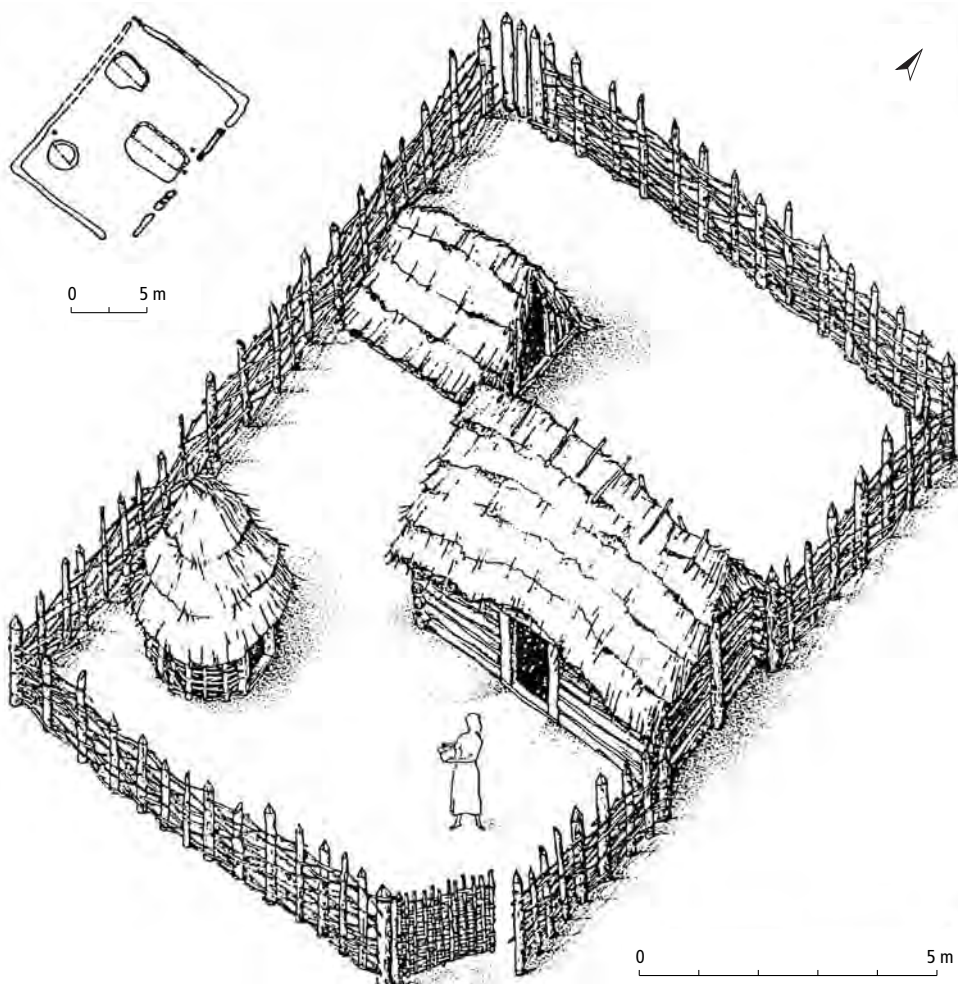
zeným areálem, s koncentrací objektů (Chytráček – Metlička 2004, 95, 203–204, s lit.). Dvorec v Písku – tepelně obsahoval nejméně dvě polozemnice a desítky kúlových jamek, snad z půdorysů nadzemních staveb (Fröhlich 2001b, 165–167, obr. 7–8). Jednoduchou až dvojitou palisádou byl ohrazen areál na ostrožně o rozloze cca 1 ha v Praze-Bohnicích – Nad Podhořím, jehož počátky mohou patřit již do Ha D1 (Fridrichová 1974). Dvorec v Krašovicích bývá považován za pozdně halštatský. Typ povrchového domu v jeho jihovýchodním rohu má protějšky v povrchových domech Ha D2–3 na Závisti, ale podle názoru N. Venclové může odpovídat také latěnským objektům a ne zcela jasná nálezová situace a přítomnost mladolatěnské keramiky nevyklučuje ani datování do mladšího latěnského období (Venclová 2000, 464, obr. 2; viz svazek 7 v této ediční řadě, Doba latěnská). Celá řada dvorců, označovaných většinou jako *Herrenhof*, je známa z jižního Německa (např. Reichenberger 1994a s lit.).

Mimořádný typ dvorce představuje hrazený, dřevěnou ohradou vymezený areál z období Ha D2–3 se souborem staveb různého charakteru, situovaný na vrcholovém hřbetu hradiště Závist, o rozloze nejméně

Obr. 57: Pozdní doba halštatská. Nehrazené rovinné obytné areály. 1 Radovesice (okr. Teplice): prázdné značky – pozdní doba halštatská, plné značky – doba latěnská, LT B–D; 2 Hostomice (okr. Teplice); 3 Jenštejn (okr. Praha-východ). Podle Waldhauser 1993; Budinský 1999; Kuna 2004.

Obr. 58. Pozdní doba halštatská. Oplacená usedlost a její rekonstrukce. Praha-Stodůlky. Podle Drda – Motyková – Rybová 1999.

85 × 75 m (příl. 11: 2; *Motyková – Drda – Rybová 1988*, 400–408, Abb. 3; *Drda – Rybová 2008*). Nepříliš velký počet dosud známých dvorců nedovoluje nějakou diferenciaci dvorců podle velikosti či funkce, jindy zase není zřejmý rozdíl mezi dvorcem a ohrazenou výšinnou lokalitou jiného typu (např. Všeruby: *Chytráček – Metlička 2004*).

8.2.3 Nehrazené výšinné areály

Řada poloh na ostrožnách či na vrcholcích kopců poskytuje doklady aktivit pozdní doby halštatské v podobě zahloubených objektů nebo kulturní vrstvy s nálezy keramiky, mazanice, popř. přeslenů a závaží tkalcovského stavu. Na některých z těchto lokalit dosud chybějí prokazatelné pozůstatky opevnění v podobě valu s příkopem a ani jednoduché ohrazení palisádou zatím nebylo prokázáno (např. Bdeněves, Hvožďany, Meclov-Mašovice, Zelené v západních Čechách: *Chytráček – Metlička 2004*, 145–146, 172–173, 191–193, 284; Lazec, Bechyně a Jáma v jižních Čechách: *Hrubý 1998*, 8–10; Slaný – Slánská Hora ve středních Čechách: *Moucha 1994*, 35). Jindy byly sídelní ak-

tivity zjištěny na výšinných polohách, prokazatelně opevněných v jiných obdobích, kde není vyloučeno, že pozdně halštatské osídlení využilo dřívějšího ohrazení, případně nemuselo být ohrazení z této fáze rozpoznáno, ať již pro špatné zachování lokality nebo pro vybudování hradby v mladším období (např. Černovice – Hradiště, Klapý – Házmburk, Úhošťany – vrch Úhošť v severozápadních Čechách: *Smrž 1992*, 92; Hrazany: *Jansová 1988*, 78–79; *Čtverák 2002*). Také v případě výšinného obytného areálu zjištěného v poloze Dneboh-Hrada na plošině masivu Mužského na Mladoboleslavsku není jasný vztah sídelních aktivit z přelomu LT A/B1 k valovému ohrazení (*Pleslová-Štiková 1958*; *Waldhauser 1996*, 109–110). V některých případech mohlo jít o místa přechodného pobytu, jindy zase nelze vyloučit i jiný než sídelní účel.

8.2.4 Hrazené výšinné areály – hradiště

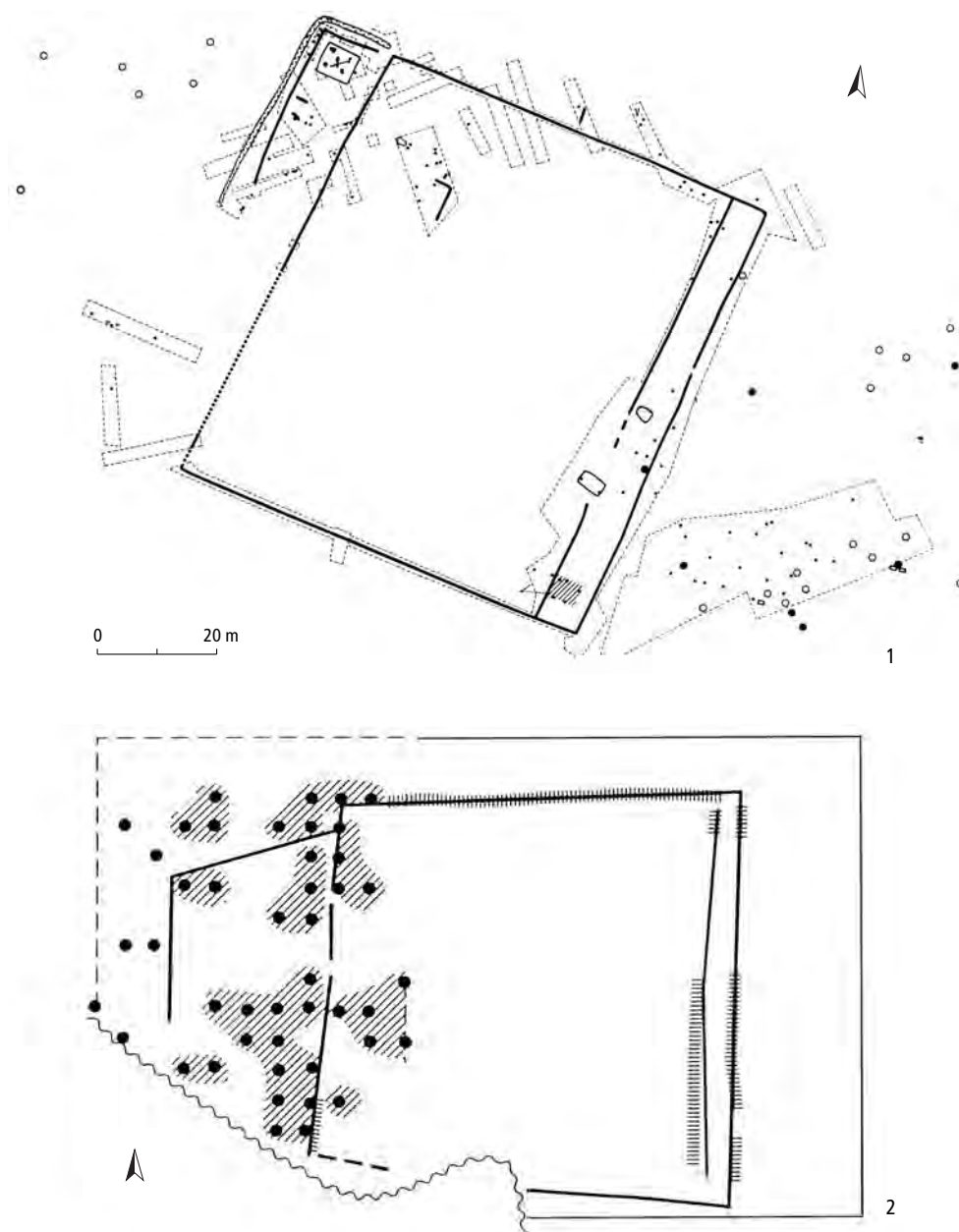
Hradiště představují charakteristický typ ohrazeného areálu pozdní doby halštatské v téměř celých Čechách, s těžištěm v Ha D2–3 (obr. 61). Výjimku představují východní Čechy. Tam totiž v této době, po zániku hradišť

na konci stupně Ha D1, již hradiště nebyla budována. Na tomto místě jsou pojednány jen ty výšinné areály, jejichž ohrazení je datováno do pozdní doby halštatské; množství dalších výšinných lokalit s nálezy artefaktů tohoto období totiž tuto informaci postrádá (např. řada lokalit z jižních Čech, srov. *Hrubý 1998*). Detailně byla hradiště sledována zejména na území Plzeňského a Karlovarského kraje (*Chytráček – Metlička 2004*).

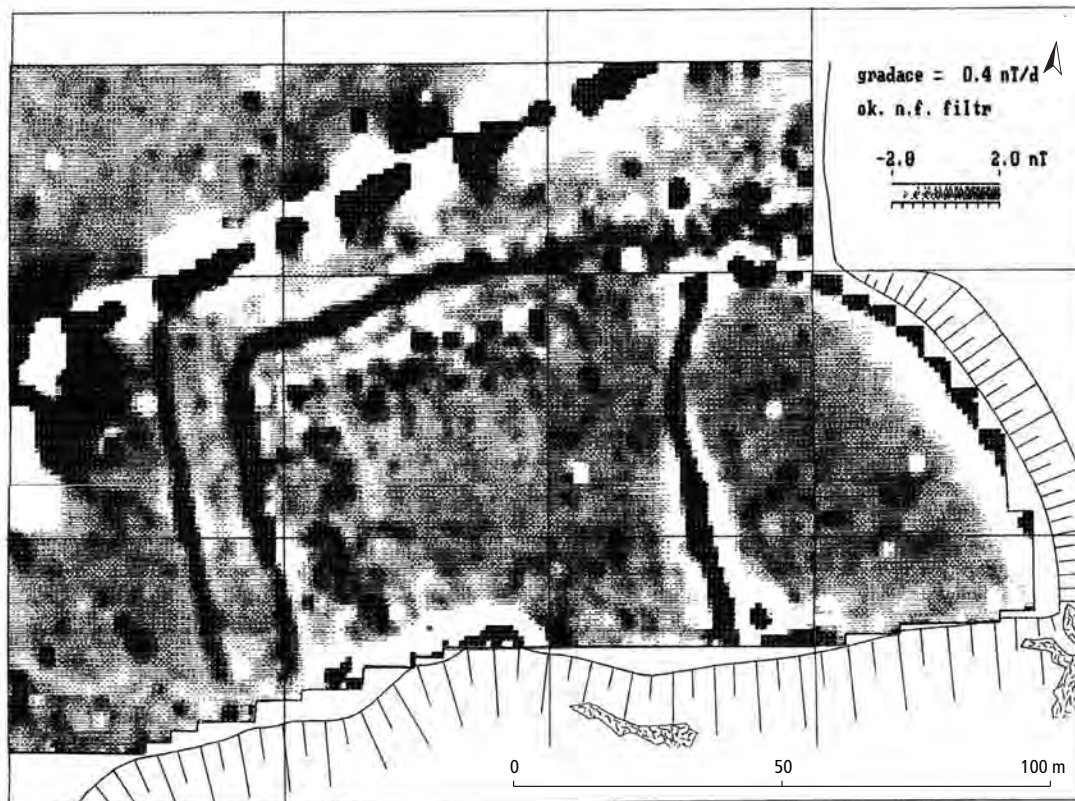
Hradiště v ostatních částech Čech jsou situována na okrajích, ale i uvnitř osídleného území. Některá z nich leží přímo na vodních tocích, jiná jsou od nich vzdálena až několik km. Nacházejí se i ve vysokohorských polohách Šumavy (902 m n. m. – Albrechtice, vrch Sedlo) nebo v relativně výrazně převýšených polohách níže položených území (hradiště na Velkém Blaníku ve

středních Čechách v nadm. v. 640 m: *Šolle 1988, 97, obr. 1*). K dispozici jsou, až na níže uvedené výjimky, jen omezené informace o typech opevnění. Hradba byla nejčastěji tvořena kameny na sucho kladenými, někdy s čelní plentou a s vnitřní dřevohlinitou konstrukcí, a byla mnohdy doprovázena vnějším příkopem. Konstrukce vstupů – bran odpovídá ulicové braně s postranními křídly (Libědice, Třebanice, Skočice: souhrnně *Hrubý 1998*) nebo braně s nálevkovitým až kleštovitým půdorysem (Závist, brána D: *Jansová 1983a, příloha 1, tab. III*; *Motyková – Drda – Rybová 1984, 364, obr. 21A, 23–24*; Věneč u Lčovic: *Dubský 1949, 310–317*; Dolánky-Rubín).

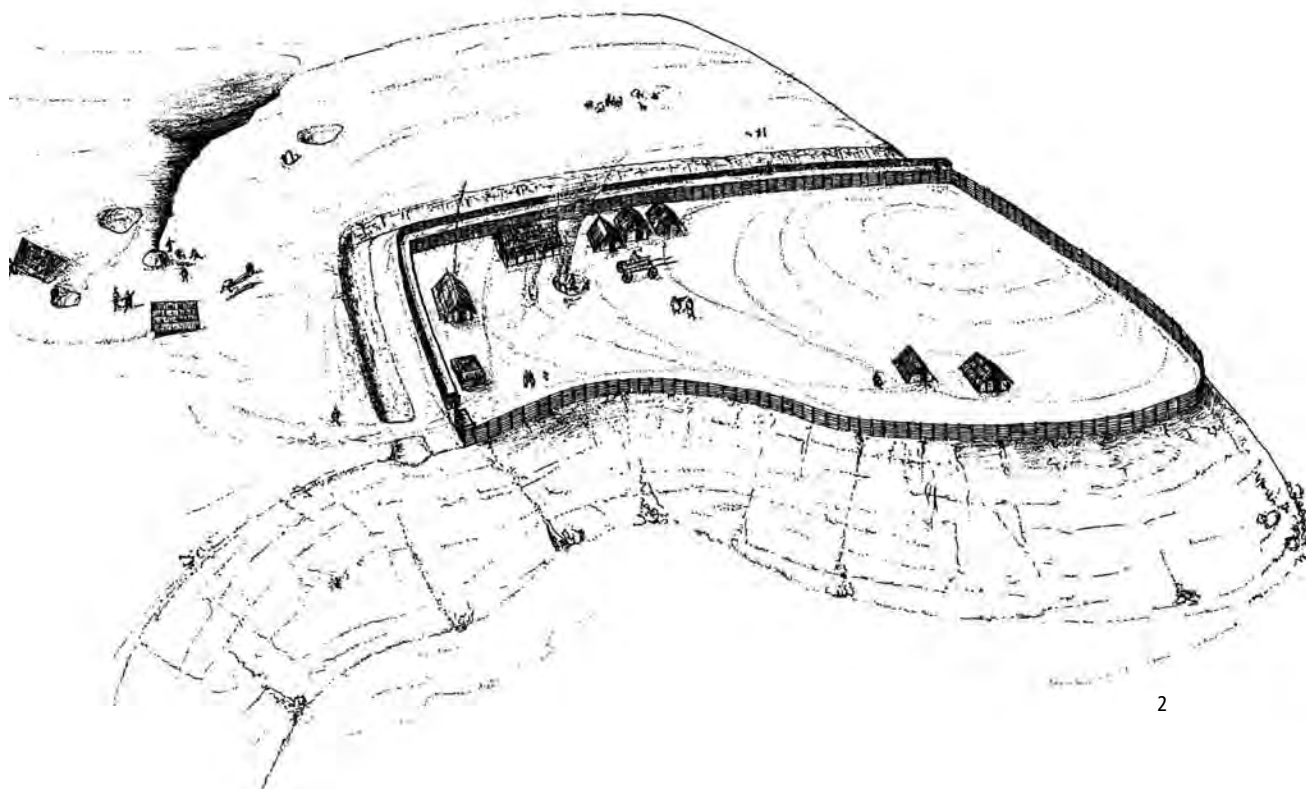
Desítky dosud známých hradišť lze rozdělit podle polohy, rozlohy a systému fortifikací do tří základních typů.

Obr. 59: Pozdní doba halštatská. Hrazené areály – dvorce. 1 Droužkovice (okr. Chomutov): prozkoumané plochy; 2 Nadyby (okr. Plzeň-sever): horizontální a vertikální šrafy – interpretace magnetických anomálií, šikmé šrafy a černé body – fosfátem obohacená místa. Podle *Smrž 1996*; *Chytráček – Metlička 2004*.

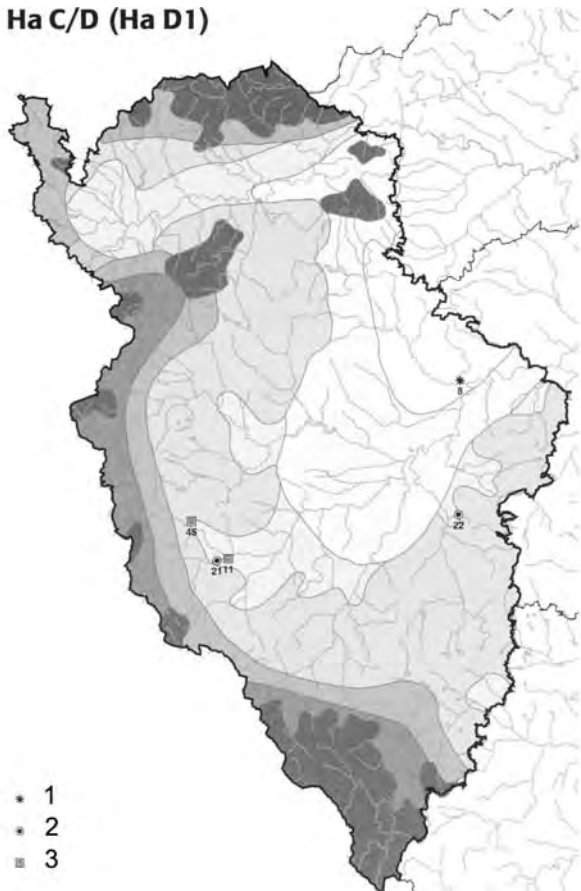
1

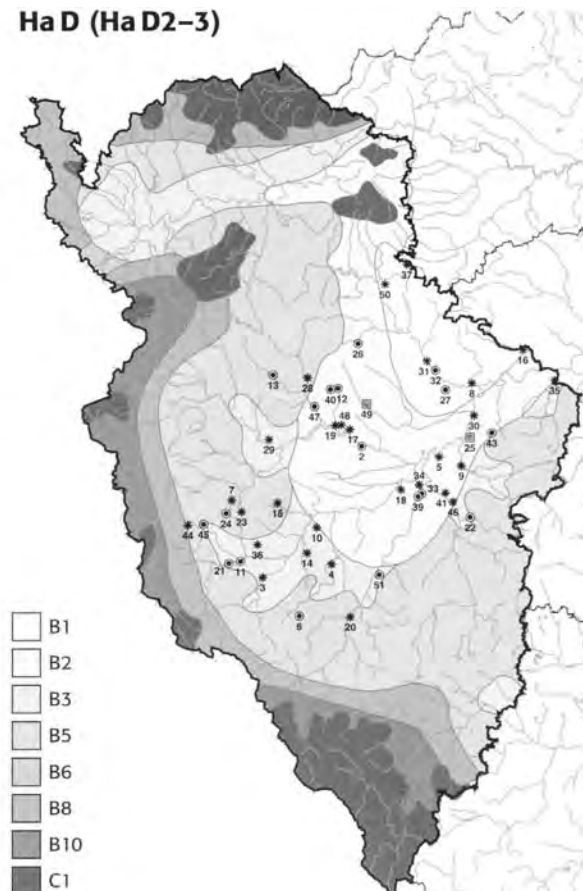
2

Obr. 60: Pozdní doba halštatská. Dvorec v Němčičích (okr. Strakonice). 1 výsledky magnetometrické prospekce; 2 kresebná rekonstrukce. Podle *Michálek – Lutovský 2000*.

Ha C/D (Ha D1)

Ha D (Ha D2–3)

Obr. 61: Pozdní doba halštatská. Hrazené i nehrazené výšinné areály v západních Čechách. 1 hrazené (opevněné); 2 nehrazené; 3 lehce hrazené areály. Podle Chytráček – Metlíčka 2004.

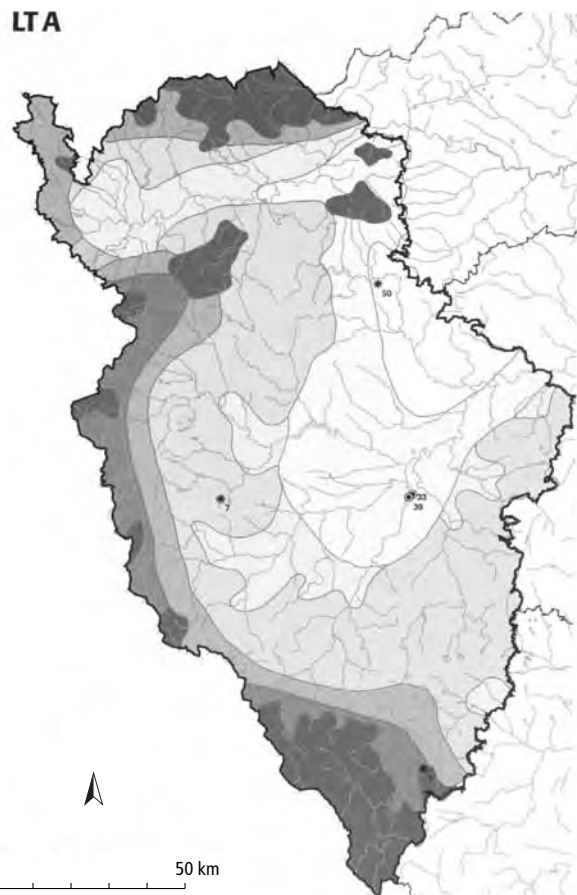
1. Velká hradiště o rozloze až 115 ha se složitým systémem fortifikací, na vrcholech silně převýšených kopců.

2. Hradiště o rozloze 2–9 ha s jedním, obvykle ale se dvěma až třemi opevněnými areály (akropole či vlastní hradiště, předhradí), na ostrožnách i vrcholcích či hřebtech kopců.

3. Velmi malá, zpravidla jednodílná hradiště o rozloze do 2 ha, na ostrožnách i vrcholcích kopců.

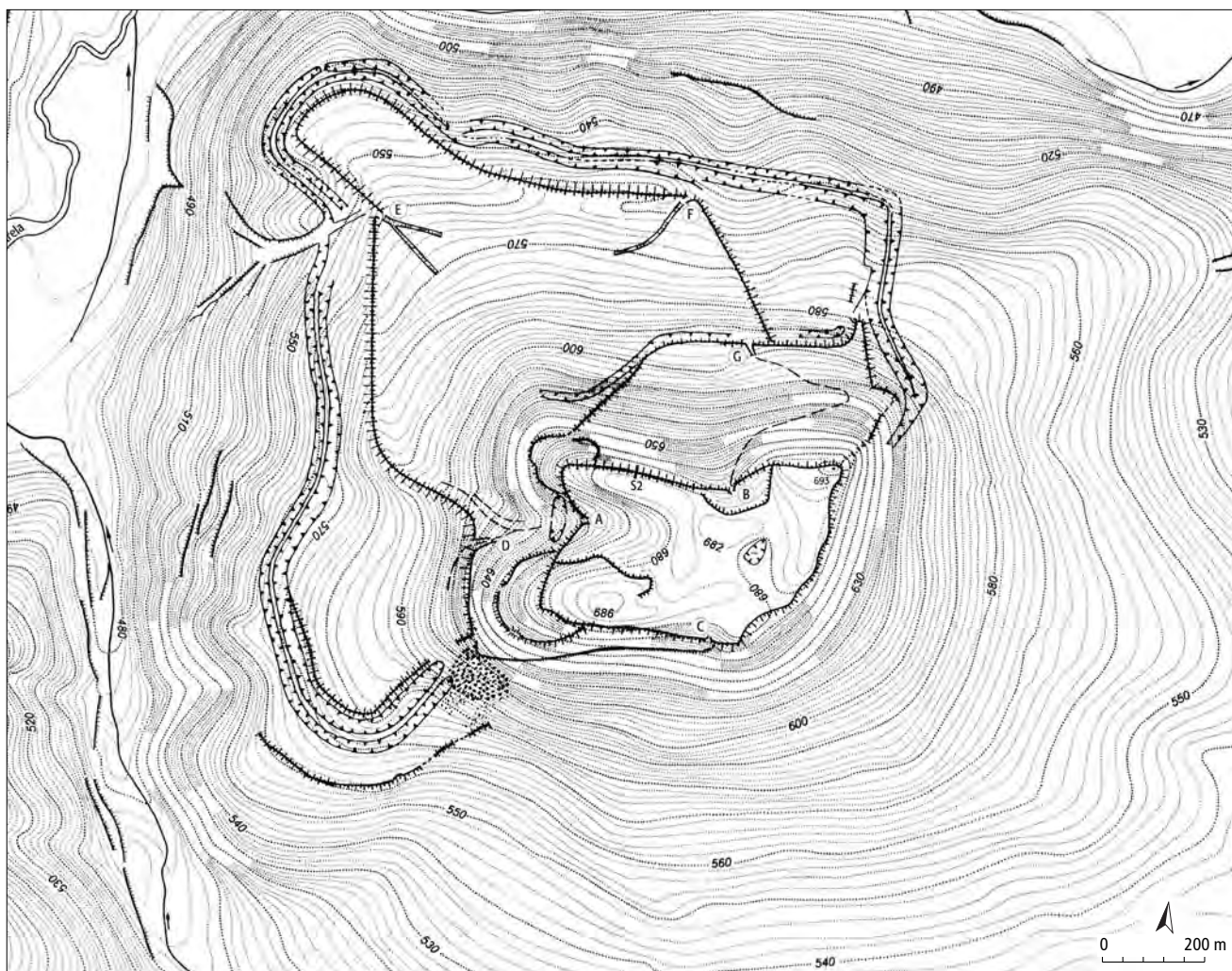
Reprezentantem první kategorie je především hradiště Závist ve středních Čechách (obr. 62; příl. 9: 1). Hradiště na výrazném kopci s převýšením 200 m nad starým soutokem Vltavy s Beroučkou vzniklo v Ha D2, výstavba hradeb probíhala po etapách až do počátku LT A a tamější aktivity trvaly až do konce LT A. Délka hradeb postupně dosáhla 5350 m a výměra ohrazeného prostoru mezi 90–100 ha. Hradby se vyznačovaly palisádovým lícem z dubových a borových kmenů a masivním, cca 2,5–3,5 m vysokým hradebním tělesem z lomového kamene, šterku a zeminy, zpevněným vnitřní dřevěnou armaturou. K centrální části hradiště přiléhalo na jihu opevněné podhradí, na jihovýchodní straně široká terasa s šíjovým opevněním a hlavní bránou (D) a na východní přístupové straně rozlehlé předhradí.

LTA

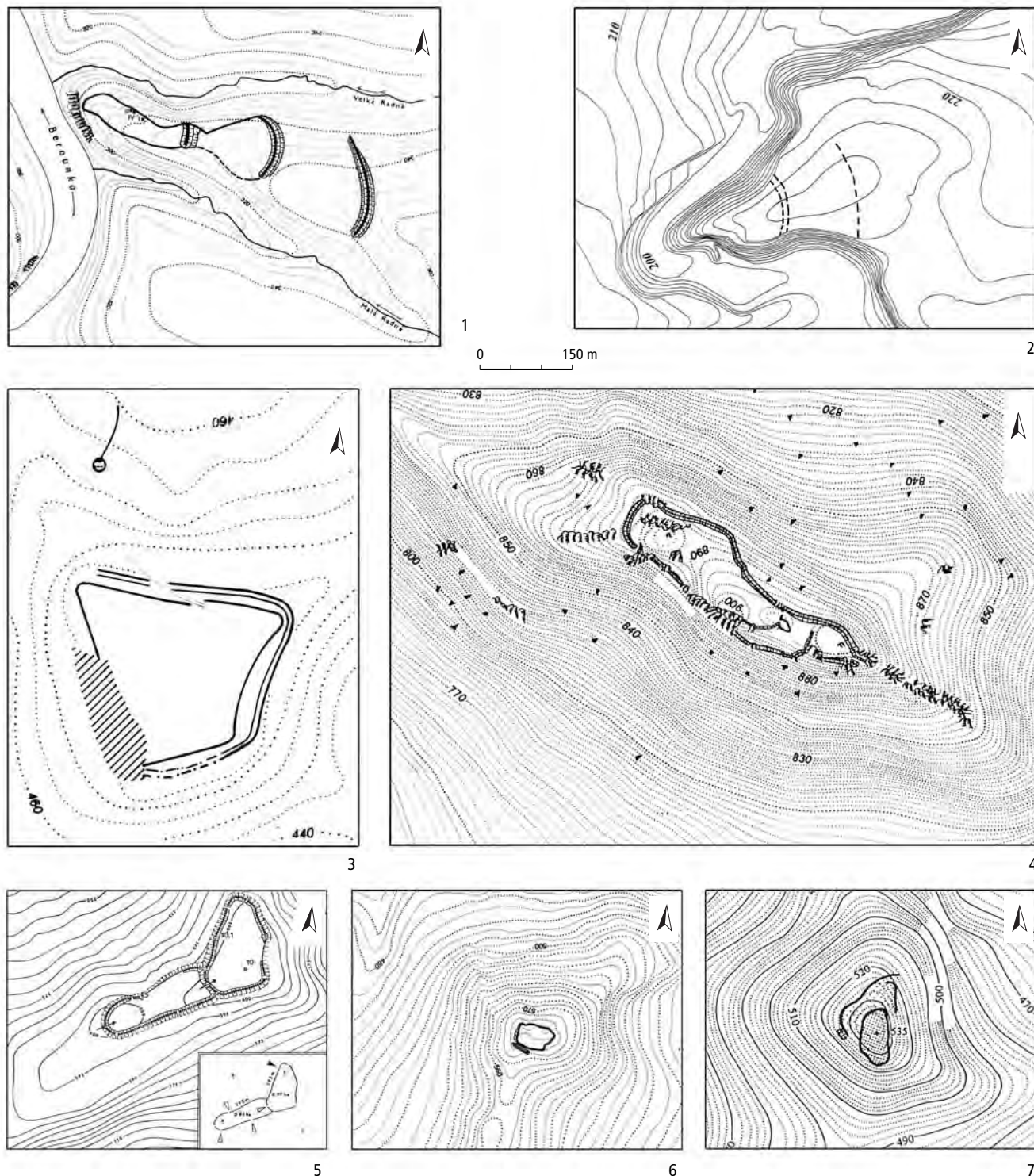

Obr. 62: Pozdní doba halštatská. Hrazený výšinný areál – hradiště Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ). 1 celkový plán (1 hradba, 2 cesta, 3 příkop); 2 rekonstrukce brány D. Podle *Motyková – Drda – Rybová 1984; 1988*.

Obr. 63: Pozdní doba halštatská. Hrazený výšinný areál – hradiště Vladař (k. ú. Záhořice, okr. Karlovy Vary). Podle *Chytráček – Metlička 2004*.

Obr. 64: Pozdní doba halštatská. Hrazené výšinné areály – hradiště. 1 Planá-Radná (okr. Plzeň-sever); 2 Dřevčice (okr. Praha-východ); 3 Třeskonice (okr. Louny), vrch Výrov; 4 Albrechtice (okr. Klatovy), vrch Sedlo; 5 Libětice (okr. Strakonice); 6 Svřžno (okr. Domažlice); 7 Buková (okr. Plzeň-jih). Podle Chytráček – Metlíčka 2004; podklady M. Kuny, J. Michálka a Z. Smrže.

Obytná a hospodářská zástavba, sestávající z volně rozmístěných skupin objektů navzájem oddělených nezastavěnými zónami, se nacházela ve všech partiích hradiště. Zjištěny byly povrchové domy, dílenský prostor, částečně zahloubené chaty a jámy. Část rozsáhlejší ohrazené jednotky se základy velkého povrchového

domu byla zachycena v centrálním sedle hradiště. Dvorec s dřevěnou ohradou, který jsme již zmínili, se nacházel ve vrcholové partii hradiště. V LT A bylo opevnění přebudováno do podoby hradby s kamenným lícem členěným vertikálními kůly, s dřevěnou armaturou v tělese a s dřevěným lícem na zadní straně.

Hlavní brána (D) na šijové linii byla po přestavbě vybavena nárožními kamennými bastiony postavenými komorovou technikou. Několik po sobě následujících stavebních úprav v průběhu Ha D2 až LT A výrazně měnilo také tvářnost vrcholu. Ten získal v LT A založením příkopů a hradeb s nečleněným, 4 m vysokým kamenným lícem a vnitřní komorovou kamennou konstrukcí tělesa po svém obvodu charakter pravoúhlé akropole. Uvnitř tohoto okrsku vyrostl unikátní komplex staveb. Tvořila jej dvojice dlouhých členících kamenných zdí se zvláštní zahloubenou roubenou stavbou, dále skupina tří různě velkých a vysokých *podíí* – čtyřúhelníkových staveb s kamenným zalícováním a jedna trojboká stavba budovaná hrázděnou technikou. Celý tento výjimečný prostor je interpretován jako rituální areál (viz kap. 8.5.2.1). Po jeho závěrečném přebudování systémem kamenných komor na sklonku LT A se celý vrcholek Závisti změnil na rozsáhlé vyvýšené čtyř-

úhelníkové plató dominující okolní krajině (*Drda – Rybová 2008*, s lit.).

Kategorii velkých hradišť zastupuje kromě Závisti pouze hradiště Vladař na katastru Záhořic v západních Čechách (obr. 63; příl. 9: 2). Hradiště s akropolí rozkládající se na plošině stolové hory převýšené 250 m nad údolím Střely mělo složitý systém opevnění, který zasahoval až k samému úpatí hory; vznikl zřejmě postupně v delším časovém úseku (rozloha celého opevněného areálu činí 115,3 ha). Opevněná akropole o rozloze 13,4 ha měla k dispozici uměle vyhloubenou cisternu na vodu. Řez obvodovou fortifikací akropole prokázal pět stavebních fází opevnění. Intenzivní osídlení akropole v Ha D až LT A dokládají další terénní odkryvy, palynologické sondáže i analýzy rostlinných makrozbytků. Pravidelná povrchová zástavba se zřejmě soustřeďovala v blízkosti obvodové fortifikace.

0 50 1000 m

Obr. 65: Pozdní doba halštatská. Hrazený výšinný areál – hradiště Boudy (okr. Písek). Podle D. Dreslerové.

Hradiště z druhé skupiny poskytla významná data pouze v několika případech (obr. 64). Hradec u Kadaně se stopami osídlení od Ha C se člení na akropoli a dvě předhradí, pozdní době halštatské však snad náleží jen vnitřní hrazená část o rozloze 5 ha. Hradiště Stradonice u Loun, trvající od Ha D2 do LT A, o výměře 6,75 ha (příl. 11: 1), mělo kamenohlinitou hradbu s dřevěnou roštovou konstrukcí, v jiném místě i kamennou hradbu (*Smrž 1992*, 91). Hradiště Minice, trvající v Ha D2, se členilo do tří oddělených prostorů zčásti ohrazených kamennou hradbou, o celkové rozloze cca 3 ha. Dominovala mu malá akropole o výměře 40 × 40 m, vymezená na severní straně kamennou hradbou a na východě oddělená od prostoru hradiště příkopem. Hradební těleso mělo původní výšku i šířku cca 3 m. Ke stavební činnosti uvnitř hradiště se předpokládá i použití kamene. Hradiště v Praze-Hostivaři mělo kamennou hradbu, snad s dřevěnou nástavbou – ochozem; na vnitřní ploše byly zjištěny zahloubené objekty (*Čtverák et al. 2003*, 251–252). Trojdílné hradiště Albrechtice-Sedlo (obr. 64: 4) o výměře necelých 3 ha bylo ohrazeno hradbou z kamene a dřeva, která se napojovala na skalní výchozy a měla dvě brány; není zcela jasné, zda ohrazení patří výhradně stupni LT A, protože lokalita poskytla i nálezy mladší doby laténské. Na hradišti v Plané-Radné (obr. 64: 1) o rozloze 4,5 ha byly při vnitřní straně opevnění akropole odkryty tři zahloubené domy.

Popsaná hradiště obsahovala obytnou komponentu nebo alespoň přijatelné podmínky k sídlení, u jiných však tomu tak nemuselo být. Jako příklad lze uvést hradiště Boudy na Prácheňsku (obr. 65), kde byl velmi svažité vnitřní prostor o výměře 0,5 ha ohrazen dvěma liniemi hradby z nasucho kladených kamenů, z nichž vnější vymezovala prostor o celkové rozloze 2,3 ha. Běžná obytná, popř. vojenská funkce jsou zpochybněny a zvažovány spíše ceremoniální aktivity.

K malým hradištím třetí skupiny patří Svržno o rozloze necelého 1 ha (obr. 64: 6; příl. 10). Oboustranně lícované obvodové hradbě ze dřeva, kamene a hlíny předcházela starší pozdně halštatská fáze jen s jednoduchým dřevěným ohrazením. Na snadněji přístupné jižní straně zesiloval opevnění příkop s oboustranně lícovanou předsunutou hradbou. Obdélníkovité povrchové domy byly postaveny jak v centrální ploše hradiště, tak i v pásu podél vnitřní strany hradby. Na hradišti v Podražnici o rozloze 1,6 ha se bezprostředně za hradbou nacházel povrchový dům. Hradiště Dolánky-Rubín (0,7 ha) bylo obehnáno kamennou hradbou, snad s klešťovitou bránou. I malá hradiště této skupiny mohou mít složitý systém hradeb (obr. 64: 5, 7).

Zatímco některá hradiště končí v Ha D2–3 (Praha-Hostivař, Minice a řada dalších, např. v západních Čechách), jiná trvají do LT A (Závist, Vladař, Věneč u Lčovic) nebo byla dokonce založena až v LT A (Albrechtice-Sedlo).

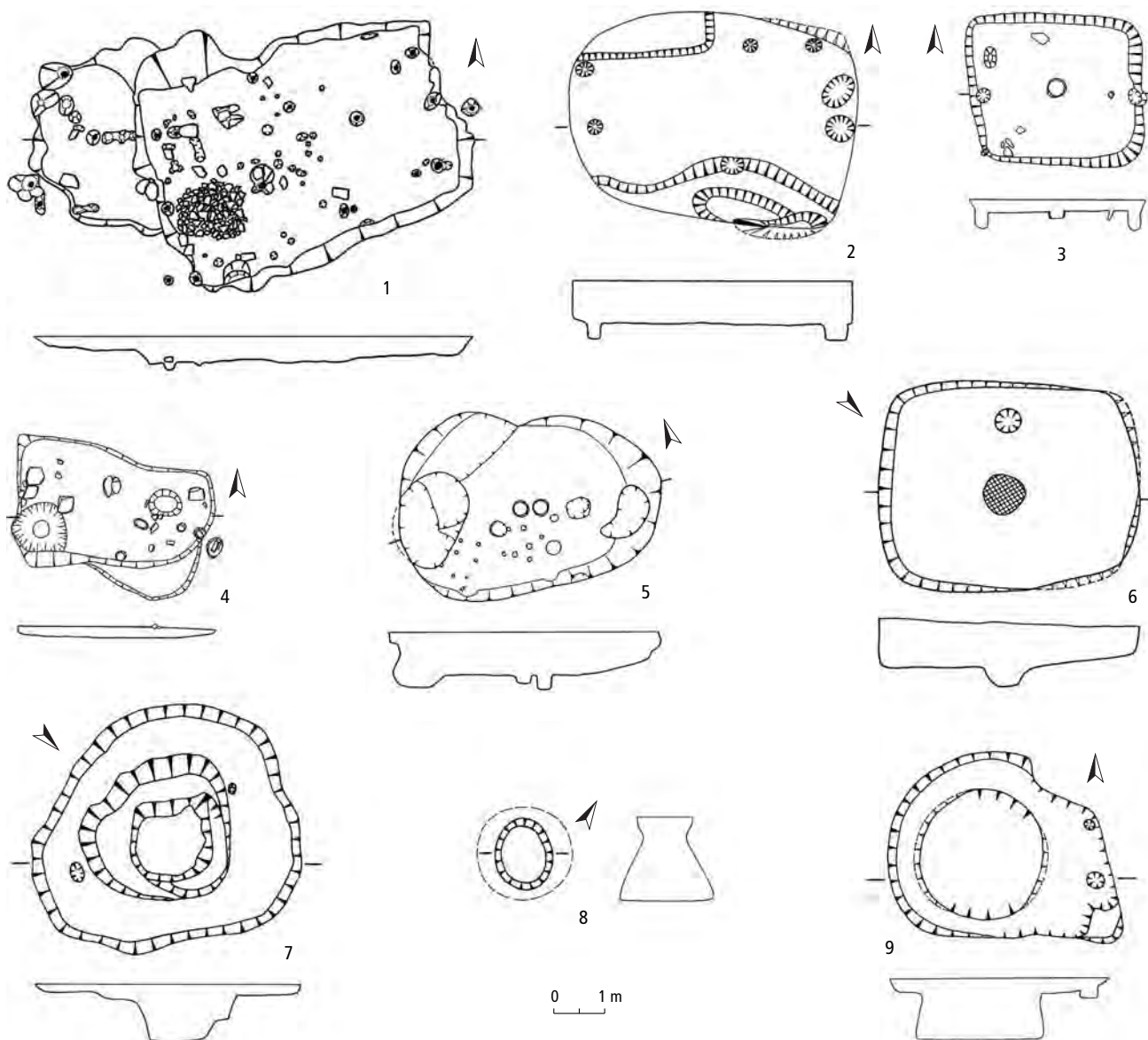
8.3 NEMOVITÉ OBJEKTY V OBYTNÝCH AREÁLECH

Polozemnice. V zástavbě obytných areálů zdánlivě, ale možná i skutečně převládaly polozemnice (srov. např. Krašovice: *Soudská 1966*, obr. 24; Libčice-Chýnov: *Sanokot 2001*, Fig. 17.10–11). Jsou to zahloubené objekty čtvercového až obdélníkovitého či oválného půdorysu, orientované nejčastěji ve směru Z–V (s odchylkami), méně obvykle i S–J, s plochou běžně kolem 20 m², ale dosahující až 40 m² (obr. 66). Vnitřní konstrukce sestává nejčastěji ze 2 sloupů, umístěných v protilehlých kratších stranách (obr. 66: 2, 3; příl. 12: 2) a nesoucích sedlovou střechu, která často přesahovala celkový půdorys objektu, kůly však mohou být umístěny také v rozích anebo ve třech řadách, na obvodu, příp. nepravidelně. Vstup bývá převážně v jižní a východní stěně objektu poblíž nároží nebo také uprostřed a může být schodovitě upraven. Některé domy měly i předsíň (obr. 66: 1). Stěny byly tvořeny plochými dřevy nebo kulatinou, byly případně vypletené a vymazané hlínou, uvnitř někdy s bílým nátěrem. Výjimečně se zachovala i malba stěny – červené tečky, linie a meandr na žlutém podkladě (Slaný: *Moucha 1994*, 35, obr. 21). Střecha, rekonstruovaná obvykle jako sedlová či valbová, byla nejspíše kryta slámou či rákosem.

Menší kúlové jamky ve dnech polozemnic souvisejí s konstrukcemi vnitřního vybavení. Při jedné z delších stěn se někdy nachází zvýšený stupeň vytesaný do podloží – tzv. lavice (příl. 12: 3). Často přítomná otopná zařízení mají různé formy. Tvoří je okrouhlé zahloubené ohniště (obr. 66: 6), vanovité ohniště z vrstev kamenů pokrytých hlínou (obr. 66: 1) či píčka, případně s kupolí (Radovesice), umístěná v rohu. Zachovaly se i hliněné části domácích krbů či píček. Některé chaty obsahují válcovité nebo kuželovité jámy zahloubené do dna, snad zásobní, nebo prohlubně – tzv. sklípky (obr. 66: 5). Výjimečně byla do středu dna zapuštěna nádoba – hrnec bez dna (obr. 66: 3). K vybavení polozemnic patřily i zvonovité hliněné nádoby bez dna a s otvory ve stěně (označované jako vykuřovadla nebo cedníky; jejich funkce však není jednoznačná). Tyto stavby se interpretují jako obytné, obytné i výrobní zároveň, nebo jako pouze výrobní.

Největší zahloubená stavba, unikátní svými rozměry 13,6–14,8 × 9 m, byla zjištěna v Dolních Břežanech (obr. 67: 1). Dům 1/82 bylo patrové stavení s valbovou střechou, postavené roubenou technikou z dubových a bukových trámů. Vstupní prostor se nacházel v západním průčelí, kde se v interiéru daly identifikovat základy pro schodiště vedoucí do polosuterénu a patra. Víceprostorové členění prozrazují různá topeniště a náznaky dvou dymníků (*Motýková 1986; Drda – Rybová 1998*, 73–74).

Není vyloučeno, že některé polozemnice mohly sloužit také jako podsklepení povrchových staveb, jak to naznačuje např. objekt 3 v Písku, kde tvořila polozemnice součást půdorysu povrchového domu (*Fröhlich 2001b*).

Obr. 66: Pozdní doba halštatská. Polozemnice a jiné zahloubené objekty. 1 Plzeň-Roudná (okr. Plzeň-město); 2 Hostomice (okr. Teplice); 3 Osek u Milevska (okr. Písek); 4 Myštice-Střížovice (okr. Strakonice); 5 Jenštejn (okr. Praha-východ); 6 Droužkovice (okr. Chomutov); 7 Radovesice (okr. Teplice); 8, 9 Hostomice (okr. Teplice). Podle Bašta – Baštová – Bouzek 1989; Budinský 1997; Fröhlich – Jiřík 2006; Dreslerová 1995a; Smrž 1996; Waldhauser 1993; podklady J. Michálka.

Povrchové domy. Stavby obdélníkového půdorysu různé orientace mohou mít plochu až desítek m². Podlaha bývá zachycena jen málokdy (např. Dobeš, Němětice). Některé stavby měly srubovou konstrukci založenou do základového žlabu (Svržno, Hostomice). Dva velké domy (obj. A1, A) z fáze Ha D2, dominující komplexu podobných povrchových domů při vrcholu hradiště Závist, byly postaveny z dubového dřeva, měly rozměry 11,7 × 13,7 m a 9 × 11,7 m a sedlovou střechu (Drda – Rybová 2008; obr. 67: 2, 3). Podle dispozice konstrukčních prvků v půdorysech a umístění topenišť byly oba domy tříprostorové. Menší dům A obsahoval podle výsledku fosfátové analýzy (A. Majer, zpráva v ar-

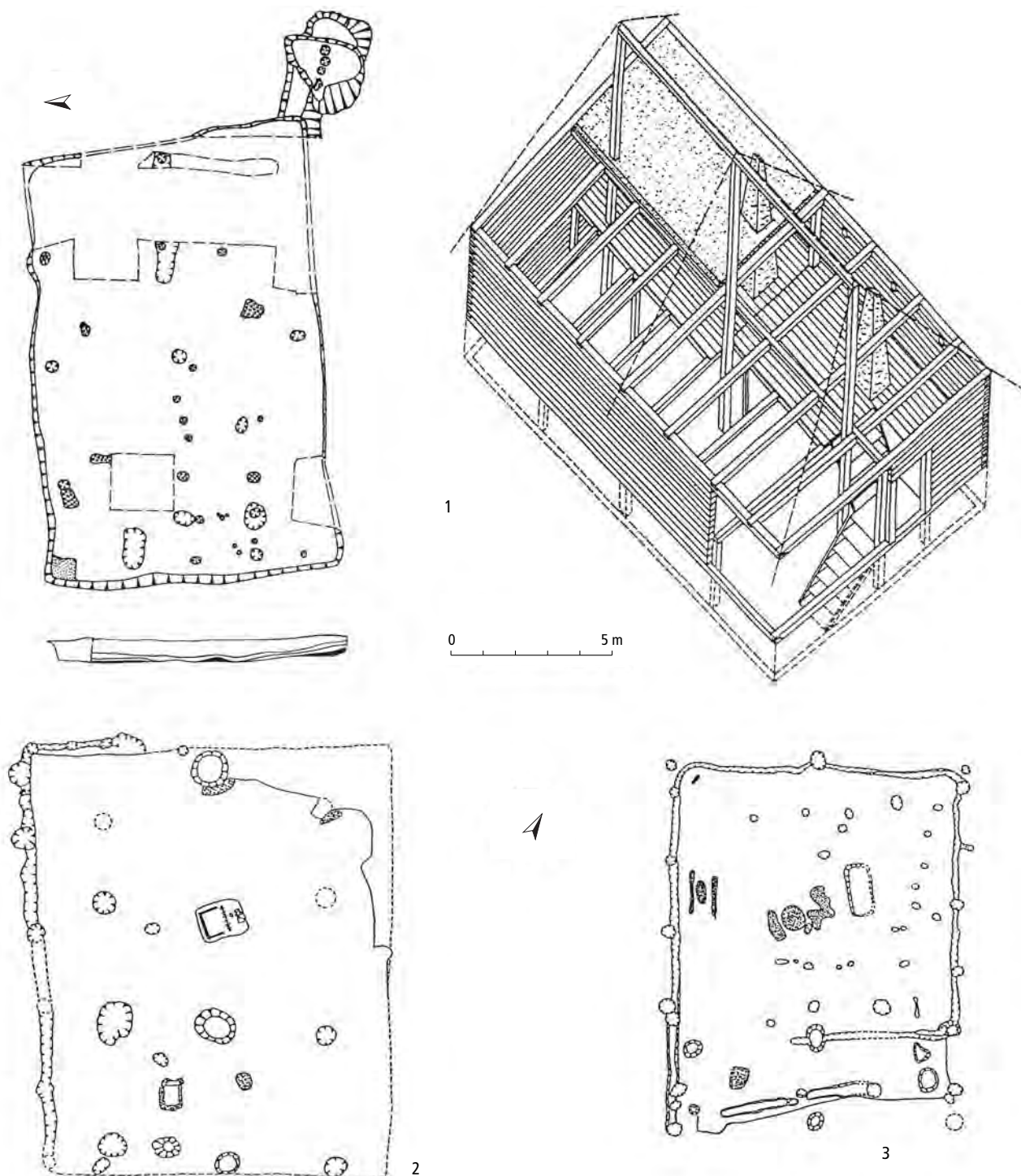
chivu ARÚ Praha čj. 4047/85) kromě obytné části také stáj. Typ o něco menšího povrchového domu o rozměrech 10 × 5,7 m s bočním přístavkem, o podlahové ploše 49,5 m², z období přechodu Ha D/LT A, byl zaznamenán také na jižním podhradí Závisti. K vnitřní výbavě nadzemních domů patřila ohniště obložená kameny anebo hliněná pícka či krb (např. Němětice). K otopným zařízením se řadí také vypálené desky, někdy zvýšené nad podlahou, které mohou být zdobeny rytým či žlábkovým dekorem (Závist, dům A1 dokonce se dvěma deskami: Motyková – Drda – Rybová 1988, 403, Abb. 9; Drda – Rybová 1998, 81). Interpretace všech domů jako obytných není jednoznačná, část z nich mo-

hla sloužit i k určité specifické produkci, nebo mohly mít zároveň obytnou a hospodářskou, popřípadě také společenskou a rituální funkci.

Jiné povrchové stavby. Stavby malých rozměrů, cca do 12 m², zpravidla čtvercového či obdélníkového půdorysu, se 4–6 kůly (Radovesice). Tyto stavby se interpretují jako nadzemní sýpky, seníky atd. Funkce kru-

hových (stanových?) přístřešků (Poříčany: Čtverák 2005, 626) není známa.

Zásobní jámy. Jako zásobní, resp. skladovací objekty sloužily jámy okrouhlého až oválného ústí, válcovitého (Chržín) nebo kuželovitého, resp. dvojkůžlovitého tvaru (obr. 66: 8), někdy vymazané hlínou a vypálené (Velká Turná). Průměr ústí dosahoval cca 100–300 cm,

Obr. 67: Pozdní doba halštatská. Zhloubená stavba a povrchové domy. 1 Dolní Břežany (okr. Praha-západ), plán a rekonstrukce; 2, 3 Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ): 2 dům A1, 3 dům A. Podle Motyková 1986; Drda – Rybová 1998; 2008.

hloubka až 200 cm. Zásobní jámy se nacházejí samostatně (Radčice u Vodňan: *Michálek 2003b*), ale také uvnitř zahloubených chat nebo v malých zahloubených objektech, někdy snad zastřešených (*Budinský 1999*, 191–195; obr. 66: 9).

Jiné jámy. Okrouhlé, oválné či nepravidelné jámy různých rozměrů nejsou zpravidla funkčně určeny; mohly sloužit jako hliníky, odpadní jámy či sklípky.

Jámy s pecemi či ohništi. Různě velké zahloubené, někdy stupňovité objekty (obr. 66: 7) s pecemi vsazenými do stěny či do středu dna, popř. s ohništi, někdy snad i zčásti zastřešené. U některých se uvažuje o vztahu ke kovovýrobě.

Samostatně stojící pece. Zahloubené pece s hliněným pláštěm (kupolím?) se mohou nacházet volně v prostoru mezi sídlištními objekty (Bolešiny: *Šaldová 1984*; Hostomice obj. C116).

8.4 MOVITÉ ARTEFAKTY

8.4.1 Keramika

Nádoby

Techniky výroby. Nádoby byly převážně vyráběny v ruce, jen určité typy nádob, zejména tzv. braubašské misky a lahvovité tvary, byly dotáčeny na kruhu nebo i vytáčeny celé. Točení na kruhu začalo být používáno od Ha D5–LT A a ve střeoevropském hrncířství se objevuje poprvé. Vyskytnou-li se točené nádoby v kontextu starším, pak jde o exogenní, importovanou keramiku.

Keramické těsto. Základní třídění rozeznává tři typy keramického těsta. Keramický materiál v ruce robených nádob je hrubý, převážně písčité, se zrnky křemene či jiných hornin. Poprvé se v Čechách objevuje grafitový materiál, popř. materiál se silnou příměsí drceného grafitu nebo jen jeho větších zrněk, používaný zřejmě již od Ha D2, častěji od LT A. Analýzy keramického těsta (mj. i z Moravy) potvrdily původ grafitu z jižních Čech (*Hložek et al. 2003*). Dalším typem je jemný materiál, charakteristický pro nádoby točené na kruhu.

Tvary. Klasifikační systém pro nádoby pozdní doby halštatské vytvořili v 60. letech A. Rybová a B. Soudský (1962); byl následně použit také pro obsáhlou kolekci keramiky ze sídliště v Hostomicích v severozápadních Čechách (*Budinský 1999* s lit.). Vlastní klasifikaci vytvořil pro soubor keramiky Ha D až LT A z Radovesic Ch. Gosden (1993a). V současnosti používané tvarové třídění pozdně halštatské keramiky vychází z klasifikace A. Sheppard (1965), založené na tektonice nádob

ve vertikálním i horizontálním smyslu. V Čechách byl tento systém propracován a aplikován na keramickou kolekci z Jenštejna (*Dreslerová 1995a*), v poněkud pozměněné formě pak na soubory z Prahy-Zbraslavi a Chržína (*Chytráček – Bernat 2000*; *Chytráček 2007b*) a z výšinných západočeských lokalit (*Chytráček – Metlička 2004*; *Chytráček – Šmejda 2005*). Spektrum hlavních keramických typů ze středních Čech z časového rozpětí Ha D2 až LT A předvádějí nálezy z hradiště Závist (*Motýková – Drda – Rybová 1984*, 398–409, obr. 45); přehled tvarů nádob stupně Ha D poskytl soubor z Němčtic (*Michálek – Lutovský 2000*).

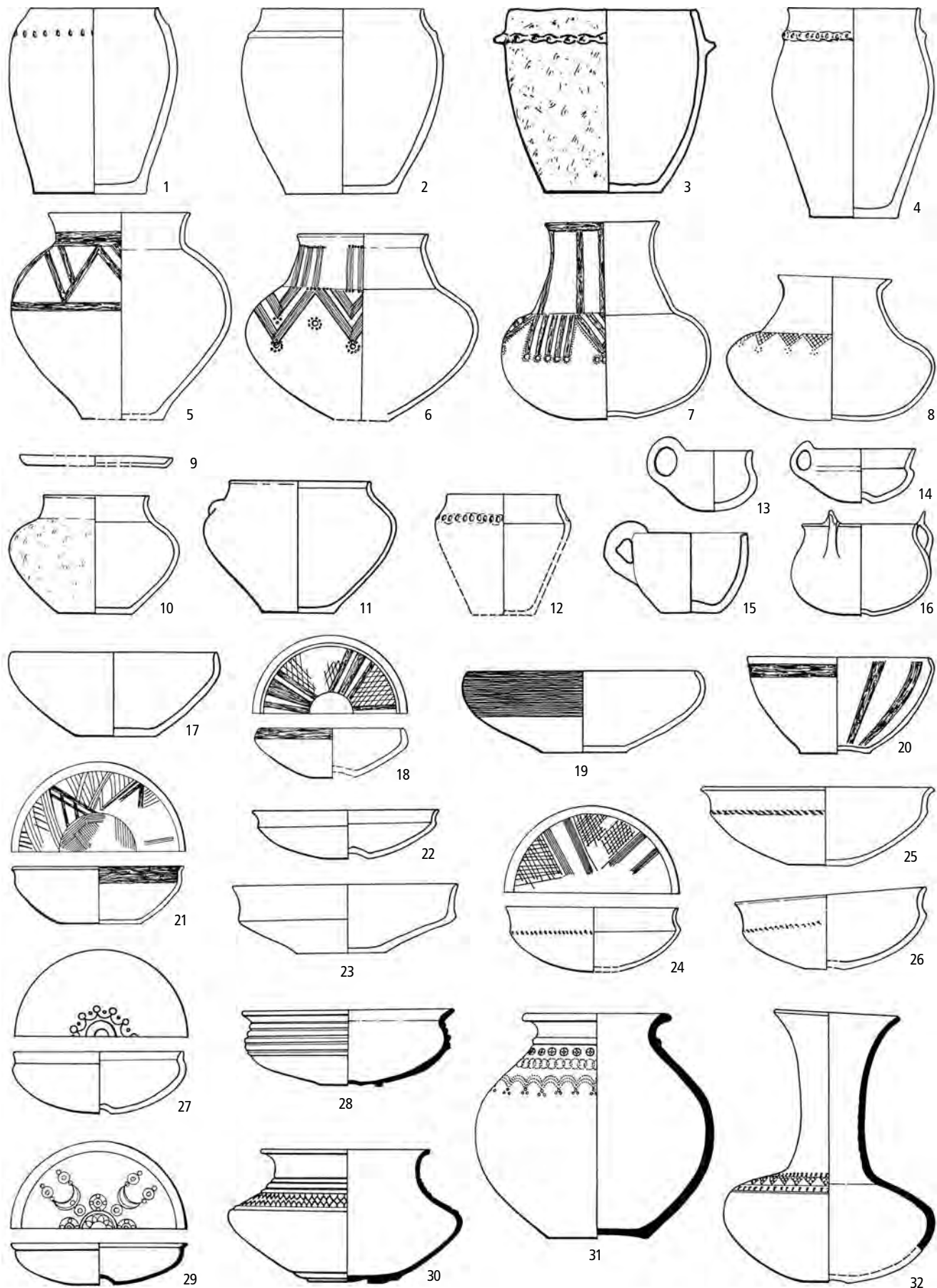
Nádoby formálně navazují na keramiku předchozího období, mizí však nádoby extrémně velkých rozměrů. V ruce robená keramika je zastoupena následujícími tvary:

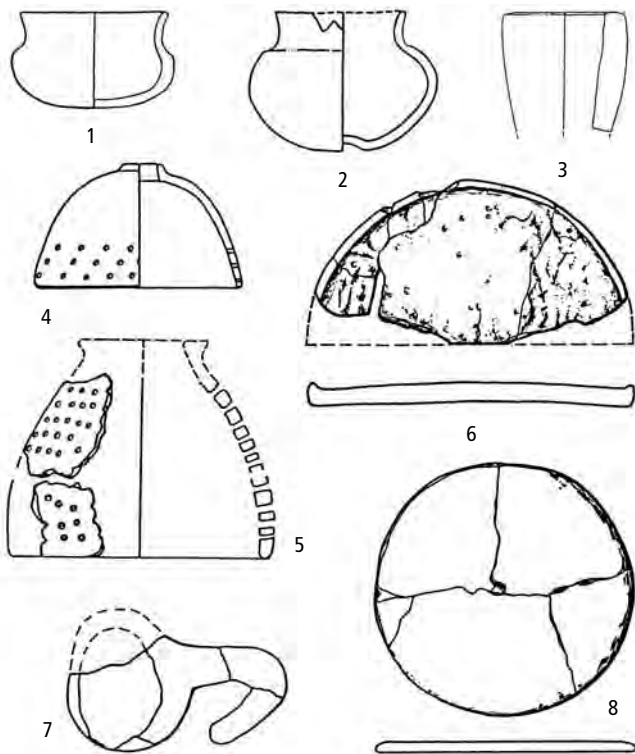
1. Hrnce a soudky (obr. 68: 1–4). Vyšší nádoby slabě profilované nebo nečleněné, často s řadou vrypů nebo s plastickou páskou, členěnou vrrypy nebo nečleněnou. Ve východních Čechách bývají označovány jako květináče.
2. Amfory a zásobnicovité amfory (obr. 68: 5). Větší členěné tvary s výraznou výdutí, někdy s výčnělkou na spodku (východní Čechy).
3. Lahvovité amfory (obr. 68: 6–8). Baňaté tělo, zúžené hrdlo a vykloněný okraj.
4. Situly a situlovité nádoby (obr. 68: 12). Nádoby kónického spodku s vysoko položenou oble či ostře zalomenou výdutí, někdy členěnou vrrypy. Některé situly mohou být zhotoveny z grafitové hlíny.
5. Mísy a misky různých typů: nečleněné se slabě zataženým okrajem (obr. 68: 17–20), slabě esovitě profilované (obr. 68: 21), se zalomenou stěnou a často s přesekávaným lomem (obr. 68: 22–26).
6. Teriny (obr. 68: 10, 11). Nepříliš homogenní skupina ve tvarové škále od nízkých širokých hrnců po hluboké mísy.
7. Koflíky (obr. 68: 13–16). Malé nádobky různé profílance s uchy, zpravidla převýšenými.
8. Pohárky (obr. 69: 1–3). Drobné bezuché tvary.
9. Talíře a ploché poklice (obr. 68: 9; 69: 6, 8).
10. Vykuřovadla (obr. 69: 4, 5). Zvoncovité nádoby bez dna a s otvory ve stěnách, někdy označované také jako cedníky.

Od LT A nastupují tvary převážně na kruhu točené keramiky:

1. Tzv. braubašské misky (obr. 68: 27, 29). Nízké misky s výraznou oblou výdutí, nízkým odsazeným rozvřeným okrajem a omfalickým (dovnitř vydutým) dnem.

> **Obr. 68:** Pozdní doba halštatská. Základní typy keramických nádob. 1–4 hrnce a soudky; 5 amfory a zásobnicovité amfory; 6–8 lahvovité amfory; 9 talíř; 10–11 teriny; 12 situla; 13–16 koflíky; 17–20 mísy se zataženým okrajem; 21 mísa esovitě profilovaná; 22–26 mísy se zalomenou stěnou; 27–32 kolokované aj. nádoby LT A: 27, 29 tzv. braubašské misky; 28 žebrované misky; 30, 31 terinové až hrncovité (vázovité) nádoby; 32 čočkovitá láhev. Profily: bílé – v ruce robená keramika, černé – na kruhu točená keramika. Podle podkladů autorů.

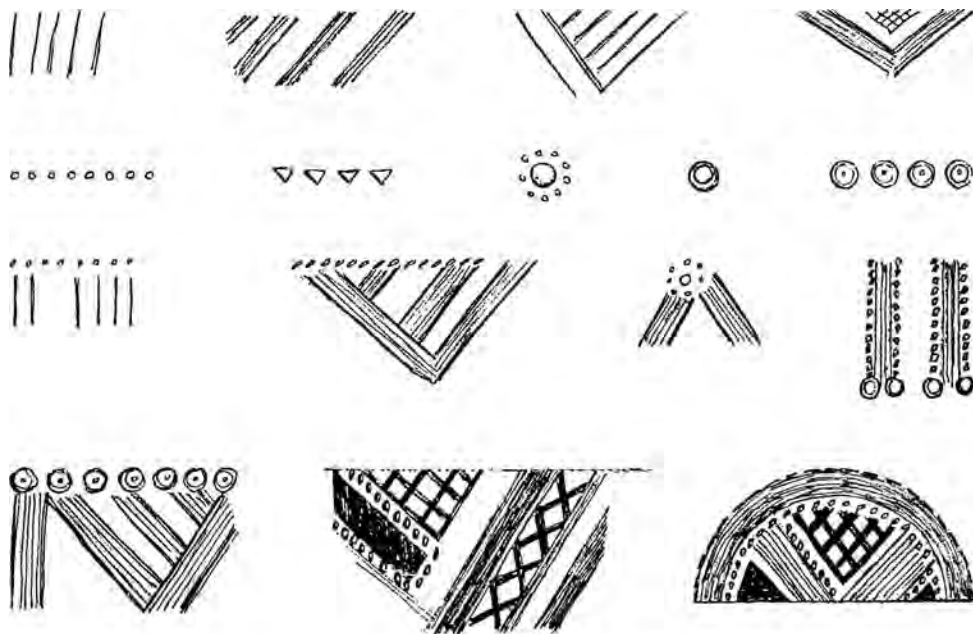
Obr. 69: Pozdní doba halštatská. Keramické nádoby a jiné hliněné předměty. 1–3 pohárky; 4, 5 vykuřovadla (cedníky?); 6, 8 talíře a poklice; 7 naběračka. Podle podkladů autorů.

2. Žebrované misky (obr. 68: 28). Výraznější profilace, plece členěny horizontálními žebry.
3. Terinovitě až hrncovitě (vázovitě) tvary (obr. 68: 30, 31).
4. Čočkovité láhve (obr. 68: 32). Nádoby s nápadně stlačenou výdutí a vysokým štíhlým hrdlem s ven vytaženým okrajem.

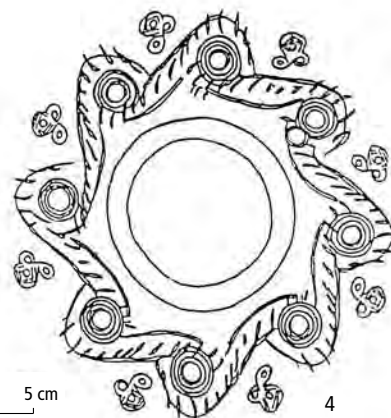
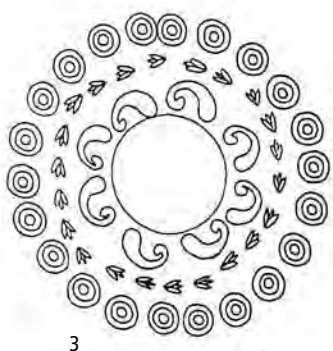
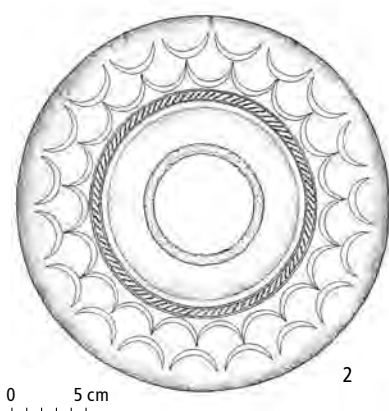
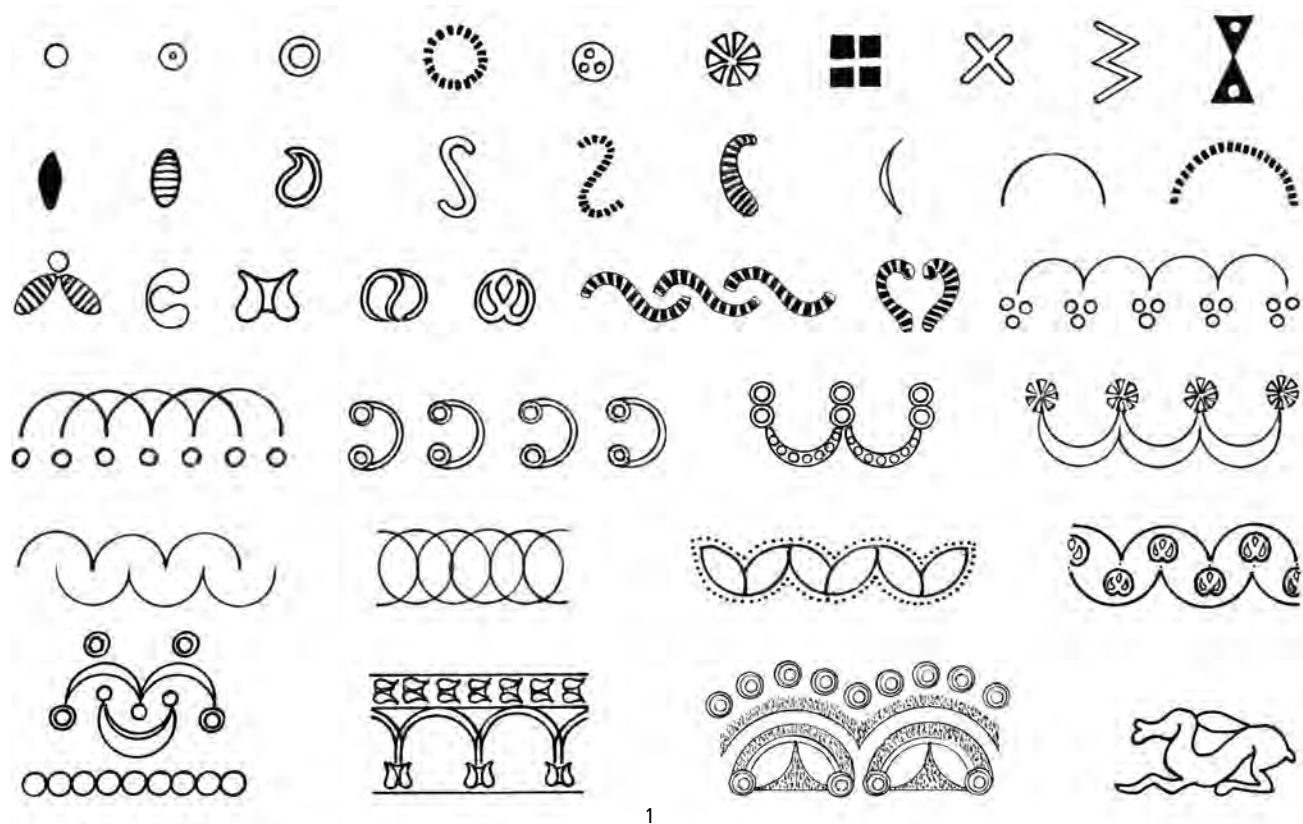
5. Poklice/číše. Dosud ojedinělý tvar (Chržín: *Chytráček 2007*, obr. 10).

Výzdoba. Výzdobné spektrum vychází z halštatské tradice (obr. 70), přičemž některé výzdobné prvky mizí, zatímco další se objevují (*Dreslerová 1995a*; *Michálek – Lutovský 2000*, 140–157; *Michálek 2003a*, obr. 15–17, 19, 21; *Chytráček – Metlička 2004*). Rytá výzdoba používá rastrované pásy z vlasových rýh, především v trojúhelníkových sestavách, a to jak na vnějším povrchu, tak i uvnitř mis a misek; s ní bývá často kombinovaná jemná vtláčovaná výzdoba (např. důlků či rozet). Vyskytnou se i linie provedené ozubeným kolečkem. Velmi častá je úprava povrchu tuhováním, kontinuálně používaná od Ha C, a také tuhovaná výzdoba (pásy, trojúhelníky a mřížky). Do tuhovaného povrchu je prováděna také vlešťovaná výzdoba, vně nebo uvnitř misek (pásy a mřížky). Hojně byla používána výzdoba plastická, ať jsou to horizontální lišty s vrypky či důlky, řady vrypů či důlků na plecích, horizontální hladká žebra či žlábků nebo plastické pupky či výčnělky. Nápadné je tvarování břicha lahovitých amforek svislými nebo šikmými žlábků.

Od LT A se na jemně točené keramice objevuje kolokovaná a rytá kružítková výzdoba (obr. 71; 72: 2), vzácněji také ornamenty ryté z volné ruky. Kolky mají tvar kroužku, půlměsíčku, esíčka nebo i složitějších tvarů, objevují se rostlinné motivy lístků, kvítků a palmetky, ale vzácně také zoomorfní prvky (srov. *Linksfeiler 1978*). Kuriózní je kolek ve tvaru koníka z Kanína (72: 1). Kolky jsou seřazeny spolu s rytými rýhami kružítkem v půlkruhových, kruhových, girlandových, pásových, trojúhelníkových či hvězdicových kompozicích. V jemném provedení se uplatňují na braubašských miskách, kde je výzdoba umístěna uvnitř kolem dna (obr. 71: 3, 4),

Obr. 70: Pozdní doba halštatská. Prvky a motivy halštatské geometrické výzdoby. Podle *Michálek – Lutovský 2000*.

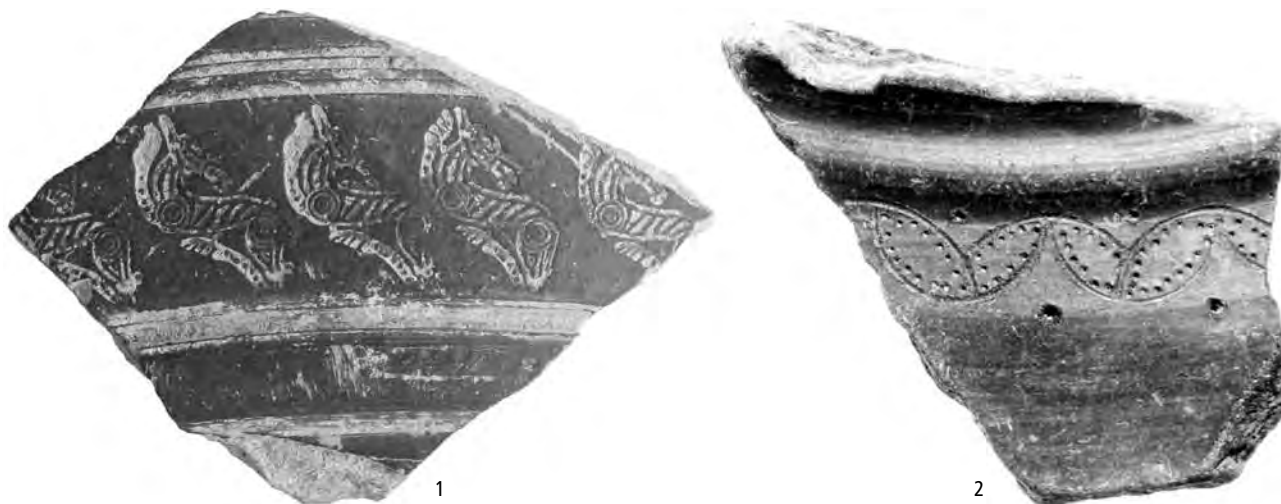
Obr. 71: Pozdní doba halštatská. Kolkovaná a rytá kružnicová výzdoba stupně LT A. 1 prvky a motivy; 2 kompozice na plecích; 3, 4 kompozice uvnitř nádob. 2 Osek (okr. Písek); 3 Dolní Břežany (okr. Praha-západ); 4 Praha-Záběhlice. 1 podklady autorů; 2 Fröhlich 2004; 3, 4 podklady P. Drdy.

a na čočkovitých nebo jiných lahvích, případně na jemných hrncích, a to vně v horizontálních pásích či skupinách na plecích (obr. 71: 2), velmi vzácně i na podstavách nádob (srov. Hlubyně: Schwappach 1973, Abb. 15: 2, 48: 3; Osek u Milevska: Fröhlich 2004, 195). Na výduti lahvovitých nádob se občas objevují i svislé nebo šikmé linie provedené tzv. hřebenovým kolkem (Chržín: Chytráček 2007b, obr. 22). Hrubá kolkovaná výzdoba – esíčka, šipky, soustředné kroužky vně v pásu na plecích nebo jinde na těle – je charakteristická pro hrnce a situly z tuhé i netuhé hlíny. Jen málo nádob bylo zdobeno dříve tak oblíbeným malováním, nyní

černým, červeným (labutě na braubašské misce z Radovesic), případně červeným na bílém základě, nebo plošným červeným nátěrem.

Reparace keramiky. O opravách nádob svědčí reparační otvory a svorky (obr. 5) – ploché bronzové, upevněné nýtky (Hostomice), či tyčinkovité železné (Budinský 1999, 211–214, s lit.). Reparována byla jemná i hrubá keramika.

Chronologický vývoj keramiky. Keramika pozdně halštatského období prochází kontinuálním vývojem. Pro Ha D jsou charakteristické v ruce robené hrncovité nádoby s plastickou členěnou lištou nebo řadou vrypů

Obr. 72: Pozdní doba halštatská. Kolkovaná a kružnicová výzdoba stupně LT A. 1 Kanín (okr. Nymburk); 2 Počerady (okr. Louny). Foto J. Mařík (1) a V. Jílková (2).

či důlků na plecích a misky se zalomenou stěnou, často s přesekávaným lomem. Další výzdobu tvoří ryté linie, důlky a tečky v geometrickém uspořádání, a hojně bylo používáno tuhování a vhlazování, případně malování. V období LT A dochází k řadě změn. Objevuje se nová technika – točení na kruhu a nový druh keramického těsta – grafitová hlína. Novými tvary jsou tzv. braubašské misky, čočkovité lahve, misky s horizontálními žebry. Nápadný je ústup od geometrických prvků a motivů provedených příkými liniemi a jejich nahrazení kružítkovou a kolkovanou výzdobou, často v novém – girlandovém, půkruhovém aj. uspořádání.

Importovaná keramika. V kontextu LT A, popř. již v Ha D2–3 byla v nečetných případech nalezena keramika importovaná, většinou řeckého původu. Liší se od domácí keramiky plaveným materiálem, vyhlazeným povrchem, černým firnisem na některých částech povrchu a zejména malbou – černou nebo červenou na světlém nebo tmavém podkladě. Rekonstruované tvary odpovídají atickým nádobám typu kratér, kylix, skypchos nebo pohárek (obr. 73: 2–4). Většina dosavadních nálezů patří keramice černofigurové (Tuchoměřice obj. 98/98, LT A: *Sankot 2000*, 104; Droužkovice, dvorec, LT A: *Bouzek – Smrž 1994*; Kadaň obj. 40/69, Ha D2–3: *Bouzek – Koutecký 1975*; obr. 73: 6), v jednom případě jde o keramiku červenofigurovou (Praha-Ruzyně – Jíviny, obj. 20, LT A: *Bureš – Waldhauser 2005*, 726–727). Jinou kategorií zastupuje snad thrácká (?) točená keramika (hradiště Minice, Ha D2). Je pravděpodobné, že malou kvantitu importované keramiky je třeba připsat na vrub někdejší neobeznámenosti archeologů s touto kategorií nálezů, protože novější výzkumy přinášejí relativně větší počet nálezů (např. Praha-Pitkovice: informace T. Polišenského; Dobrovíz: informace J. Řídkého).

Dosud vzácné jsou doklady imitace některých prvků červenofigurového dekoru na picích číších (oběžný pás vyplněný červeně malovaným hranatým meandrem uvnitř při obvodu dna: Plzeň-Roudná, Chržín: *Bašta – Baštová – Bouzek 1989*; *Chytráček, v tisku; 2007b* s lit.; obr. 73: 1, 7; příl. 13: 1, 2).

Exogenní původ mají také nádoby s červenou malbou na bílé engobě, jejichž analogie se hledají v jihozápadním sousedství Čech (Litice, Radovesice: *Stöllner 1993; 2002*, 230, Abb. 105; *Chytráček – Metlička 2004*, 82, Bild 3, Abb. 57: 16). Naopak z oblasti jihovýchodoalpské byla zřejmě dovezena jemná nádoba s dutou nožkou malovanou bílou a červenou barvou v horizontálních pásích (Závist: *Motyková – Drda – Rybová 1984*, obr. 34: 5; srov. *Parzinger 1988*, 29, Taf. 36: 66). Z východního Burgundska nebo ze severní Lombardie pochází dutá horizontálně kanelovaná nožka misky (Závist: *Drda – Rybová 2008*, obr. 59: 2, 70).

Jiné hliněné předměty

Řada hliněných předmětů má vztah k výrobním činnostem a byla již zmíněna v kap. 6. Použití koleček vyřezaných ze střeptů je nejisté – mohlo jít o přesleny či jejich polotovary, ale i o hračky atd. Keramické lžíce nebo naběračky (obr. 69: 7) se uplatnily nejspíše při přípravě a podávání jídla, pokud nešlo o výrobní či rituální artefakty. Hliněné korálky zřejmě napodobují skleněné či jantarové předlohy. Známá je i hliněná kulička (Němětice).

Zatím vzácné jsou nálezy zoomorfí a antropomorfí hliněné plastiky. Zastupují ji koník (Němětice a Nová Ves u Čížové: *Fröhlich 1987*), koník s hřívou (Němětice), stylizovaná hlava býčka či koníka (Závist – akropole), beraní (?) hlava s otvory pro zastrčení rohů (Závišín), kachnička s výzdobou v kolkovaných kroužků

(Dobešice), nejrůznější lidské figurky, jezdcí a další drobná plastika (Nemějice – vrch Burkovák, viz kap. 7.2.5.2). Některé plastiky snad mohly sloužit, podobně jako ve východohalštatském okruhu, i jako držadla či protomy nádob.

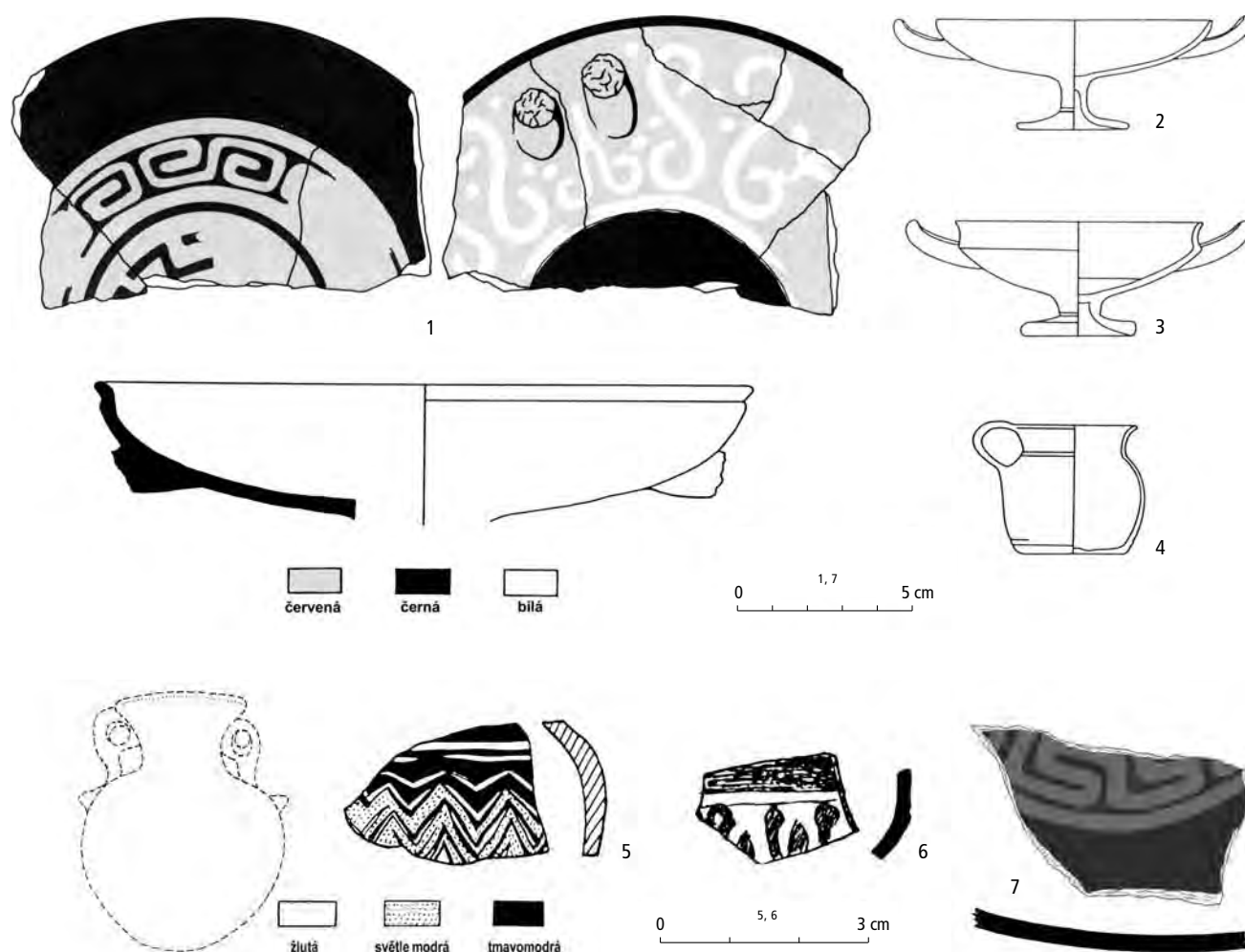
8.4.2 Železo a bronz

Ze železa byly vyráběny především zbraně, součásti vozu, ale i některé osobní ozdoby, z bronzu především osobní ozdoby a součásti kroje nebo koňského postroje i vozu. Poměrně častá je kombinace železa a bronzu na předmětech různého druhu.

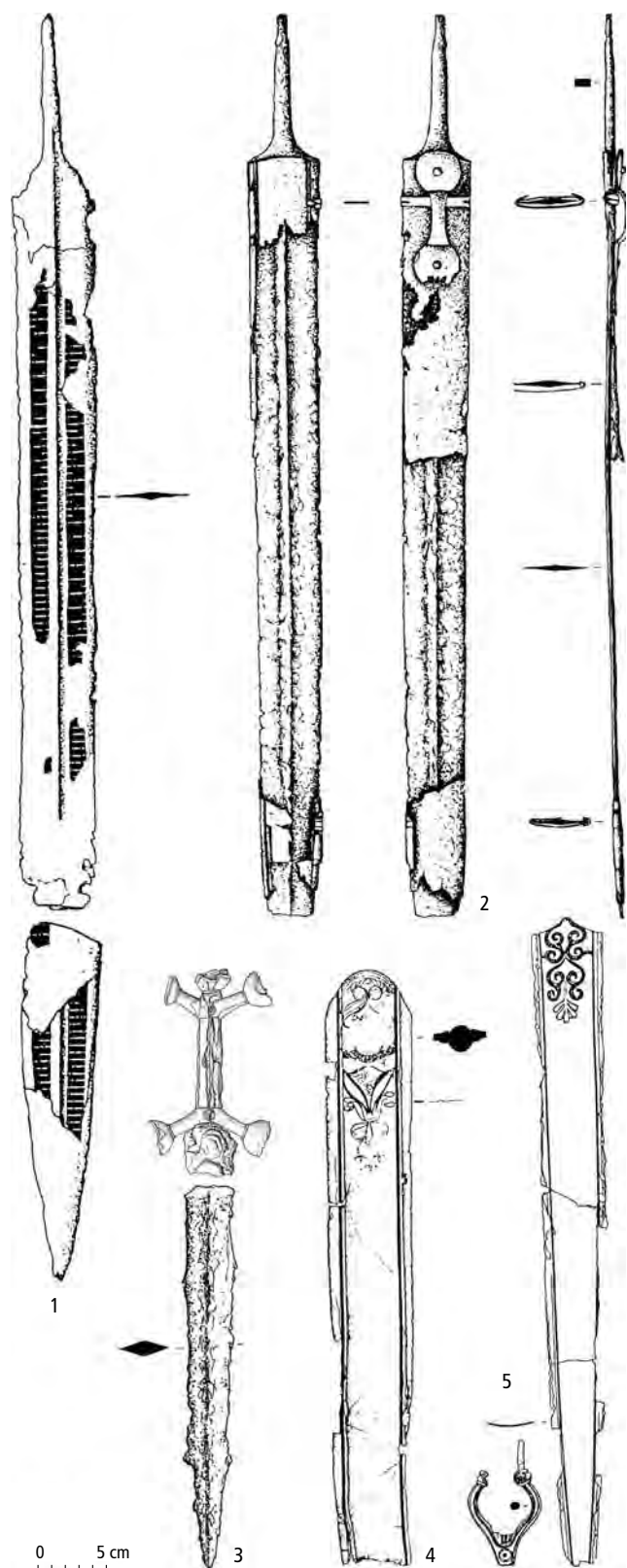
Zbraně. V pozdní době halštatské (Ha D2–3) se projevují změny ve výzbroji ze železa, která pramení z nové bojové techniky.

Meč. Vývoj těžkého meče stupně Ha C byl v Ha D2–3 přerušen, ale v LT A se meč objevuje znovu. Dlouhé železné meče stupně LT A mají většinou trnovitý řap (obr.

74: 1, 2), pro kratší mečičky je typická antropomorfní (resp. pseudoantropomorfní) rukojeť (Kyšice, obr. 74: 3; železný meč s s bronzovou rukojetí: Klučov; *Sankot 1995; 2000*, Abb. 1: 8–9). Čepel je opatřena středovým žebrem, méně často kanelurou; délka činí 60–80 cm. Mimořádná je výzdoba čepel (Kralovice – tzv. tremolové vytepávání a rytí, obr. 74: 1; příl. 14: 1). Pochvy mečů byly většinou plechové železné, jen zřídka kombinované: přední část byla zhotovena z bronzu, zadní ze železa. Zřejmě často byly pochvy bohatě zdobeny rytým, kružítkovým, vybíjeným či tremolově vytepávaným ornamentem (příl. 14: 2), někdy snad i inkrustovaným (Dražičky: obr. 74: 5). Rytá kompozice s dominantním středovým kruhovým prvkem je typická pro českou oblast a připouští úvahu o lokální výrobě a původu (Veselý n. Lužnicí: *Beneš – Sankot 1994*; obr. 74: 4). Vzhledem k často velmi špatnému zachování pochev dovolují teprve moderní konzervační metody tento ornament rozpoznat (srov. *Sankot 2003* s lit.).

Obr. 73: Pozdní doba halštatská. Importované nádoby a jejich imitace. 1, 7 imitace červenofigurové keramiky; 2–4 rekonstruované tvary nádob; 5 skleněný aryballos; 6 černofigurová keramika. 1 Plzeň-Roudná (okr. Plzeň-město); 5 Strakonice (okr. Strakonice); 6 Kadaň (okr. Chomutov); 7 Chržín (okr. Kladno). Podle Bašta – Baštová – Bouzek 1989; Bouzek – Koutecký 1975; Chytráček 2007b; Michálek – Venclová 1992.

Obr. 74: Pozdní doba halštatská. Zbraně – meče a pochvy. 1, 2 železo; 3 železo a bronz; 4 bronz; 5 bronz a mořský korál. 1 Kralovice (okr. Plzeň-sever); 2 Klobuky (okr. Kladno); 3 Kyšice (okr. Plzeň-sever); 4 Veselí n. Lužnicí (okr. Tábor); 5 Dražičky (okr. Tábor). Podle Beneš – Sankot 1994; Michálek 2003a; Sankot 1995; 2003.

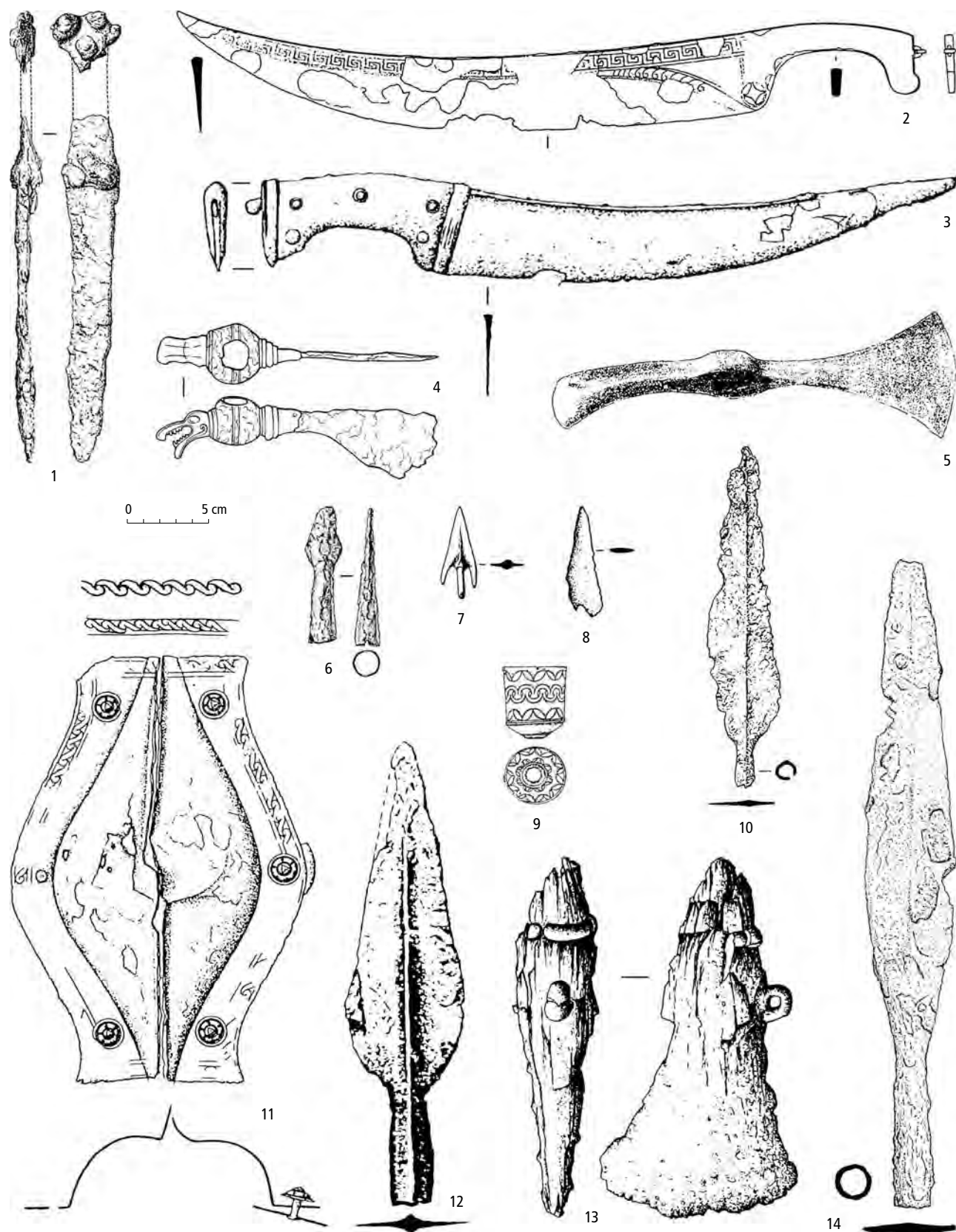
Pochvy byly ukončené litým kotkovitým, srdcovitým či okrouhlým nákončím (obr. 74: 5), někdy ještě opatřeným 1–3 disky – medailony. Výjimečně byly vykládány mořským korálem (Dražičky, Kočvary-Lochovice: Sankot 2003, 9–11). Zdobnou část pochev představovaly v některých případech také svorky, které mohly být opatřeny i korálovými nebo jinými vložkami či butony (Závist: Drda – Rybová 2008, obr. 47: 1–2, 69, 81; Bušovice: Sankot 2003, fig. 4: 11, E).

Nůž. V průběhu stupně Ha D2/3 a v LT A byly v užívání velké dlouhé železné nože – tzv. sekáče (obr. 75: 2, 3), považované za univerzální nástroj, ale i zbraň. Mají délku kolem 40 cm, vykrojenou rukojeť a čepel s rovným nebo prohnutým hřbetem (např. Sedlec-Hůrka moh. 44; Želkovice: Soudská 1976, 641–642; Mírkovice; Nevězice; Hořín u Mělníka: Čermák 1900/02, 517, tab. I; Sankot 2003; Dolní Břežany: Motyková 1986, fig. 3: 5). Rukojeti sekáčů byly obloženy organickým materiálem, vzácně bronzem, někdy jsou opatřeny i malým poutkem, které sloužilo k zavěšení. Některé čepel železných sekáčů stupně LT A byly zdobeny archaickou tremolovou technikou vytepávání (obr. 75: 2), vytvářející např. meandrové motivy (Křečkov, Lenešice: Sankot 1996, 560–561). Velkým sekáčům je blízký nůž s rovným týlem, prohnutým ostřím a krátkou zalomenou rukojetí. Objevují se i malé železné nebo bronzové nože, rovné nebo s obloukovitě klenutým týlem a trnem pro rukojeť. Vzácně je doložen delší, tzv. dýkovitý nůž s mírně prohnutým hřbetem čepel a s masivními nýty na ploché železné rukojeti (Mírkovice moh. V: obr. 75: 1).

Kopí. Hroty železných kopí či oštěpů jsou buď krátké úzké, nebo dlouhé, s profilovaným listem (např. Lazsko hr. 18: Soudská 1961, 264, obr. 2: 8, 9; Závist stavba C: Motyková – Drda – Rybová 1988, Abb. 13: 1 aj.; obr. 75: 6, 10, 12, 14). Ojedinele se vyskytla i botka (Libčice-Chýnov – depot: Sankot – Vojtěchovská 2001, 312–313, fig. 18.2, 18.3), malé rozměry však v některých případech nesvědčí pro kování konce dřevce kopí (Hostomice obj. C102).

Šípy. Doloženy jsou bronzové hroty šípů i železné šípky (obr. 75: 7–8). Dvojkřídlý bronzový hrot šípů patřil k mobiliáři hrobu pod mohylou v Želkovicích (Soudská 1976, 641, 644, obr. 14: 7) a šípka s tulejkou se zbytkem spáleného ratiště pochází z hradiště Vladař (Chytráček – Šmejda 2006, 55, Abb. 2). Bronzový dutý válcovitý předmět s rytou kružítkovou výzdobou z Chlumu u Rokycan (obr. 75: 9) byl interpretován jako násada toulce na šípů (Drda – Rybová 1998, 48–50; Sankot 2003, 8–9).

Sekera. Sekery s čtyřhrannou tulejkou byly používány jako nářadí (srov. kap. 6.2.4), ale staly se také součástí výzbroje (Žákava-Sváreč moh. 13; Nýřany: Bašta – Metlička 1992, 384, obr. 2; Lipno: Chytráček – Metlička 2004, Abb. 54: 8; Pavlovsko: Šaldová 1981, 12).

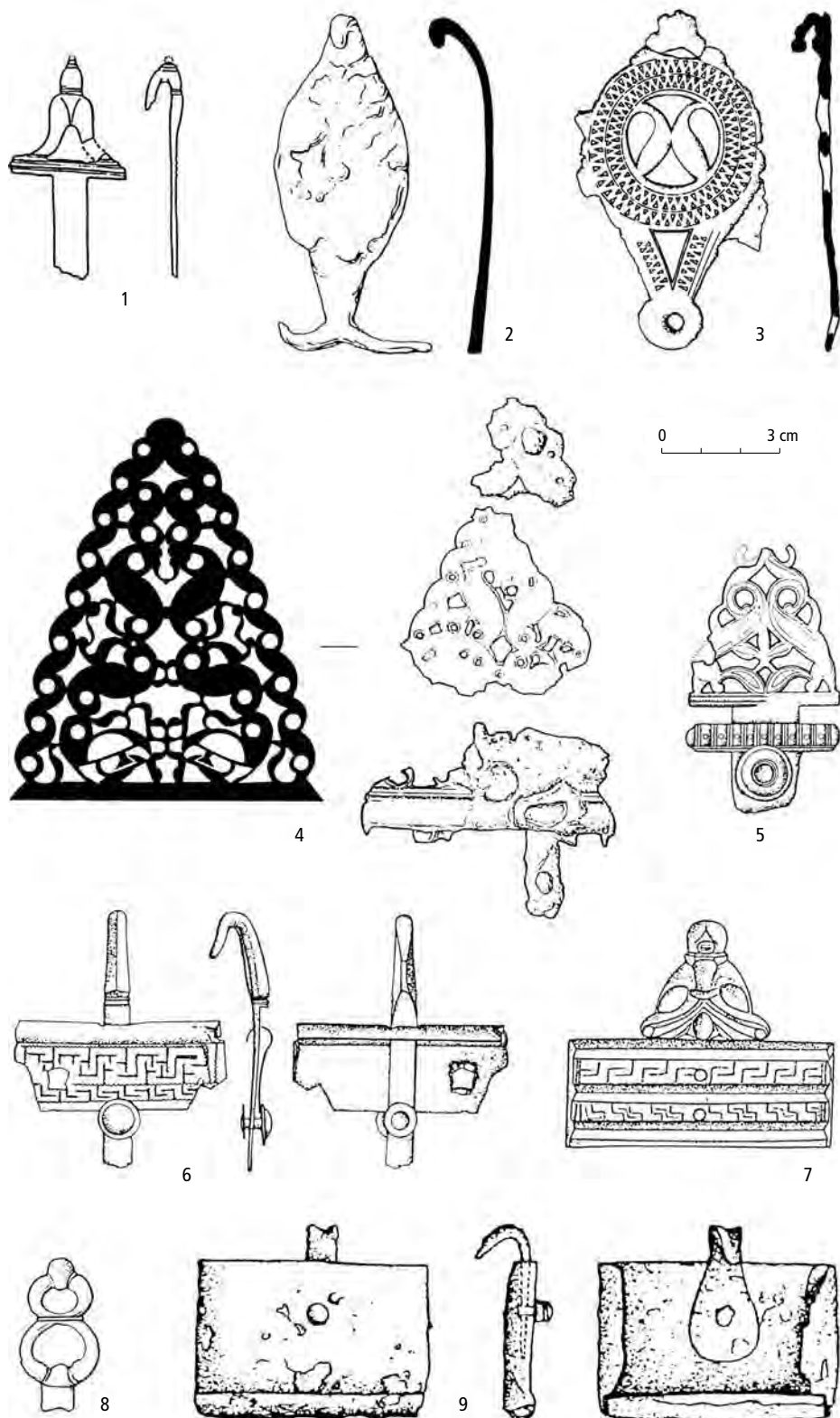
Obr. 75: Pozdní doba halštatská. Zbraně. 1 nůž-dýka; 2, 3 nože-sekáče; 4, 5, 13 sekery; 7–8 šípky; 9 kování toulce; 11 štítová puklice; 6, 10, 12, 14 kopí. 1–3, 5, 6, 8, 10–14 železo; 4 železo a bronz; 7, 9 bronz. 1, 10, 14 Mírkovice (okr. Domažlice); 2 Křečkov (okr. Nymburk); 3 Hosty (okr. České Budějovice); 4 Kaliště-Bezděkov (okr. Klatovy); 5 Skalice (okr. Tábor); 6 Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ); 7 Lučice (okr. Klatovy); 8, 9, 13 Chlum (Rokycany); 11 Bráňov (okr. Rakovník); 12 Neštětice (okr. Ústí n. Labem). Podle *Drda – Rybová 1995; Chytráček 1990; Chytráček – Břicháček 1992; Motyková – Drda – Rybová 1988; Richlý 1904–05; Sankot 1994, 2003; Šaldová 1971b; Vokolek – Sankot 2001a.*

Vzácným tvarem je velká železná seker s tulejí oválného tvaru a s malým ouškem (Chlum u Rokycan: obr. 75: 13) či sekerka s příčným otvorem pro topůrku a dlouhým kladívkovitým týlem (Skalice na Táborsku: obr. 75: 5). Unikátní železná sekerka s příčným otvorem, která má tyl z bronzu v podobě dračí hlavy s otevřenou

zubatou tlamou (Kaliště-Bezděkov moh. 79: obr. 75: 4), se řadí k nálezům označovaným za skytsko-thrácké.

Štít. Použití štítu dokládá lodkovitá štítová puklice s rytou výzdobou na okrajích a se zdobenými nýty (obr. 75: 11), obvodové kování štítu, poutko štítu a jeho další součásti (Sankot 2003, 34).

Obr. 76: Pozdní doba halštatská. Opaskové zápony. 1, 7, 8 bronz; ostatní železo. 1 Nynice (okr. Plzeň-sever); 2 Hořejany (okr. Příbram); 3 Černouček (okr. Litoměřice); 4 Hosty (okr. České Budějovice); 5 Újezd n. Mží (okr. Plzeň-sever); 6, 9 Cítoliby (okr. Louny); 7 Želkovicice (okr. Beroun); 8 Sedlec-Hůrka (okr. Plzeň-jih). Podle Šaldová 1971; Soudská 1994; Brnič – Sankot 2005; Beneš – Sankot 1994; Sankot 1996; 1997; 2003; Soudská 1976.

Opasek. K výzbroji patří také opasky, většinou asi kožené. Z nich se dochovávají jednotlivé bronzové nebo železné kroužky, některé snad náležející k závěsu meče. K zvlášť zdobným opaskům z Ha D2–3 a LT A náležely i řetízky pletené z gracilních bronzových drátků nebo složené z litých článků (Závist, Dolní Břežany: *Drda – Rybová 1995*, 69).

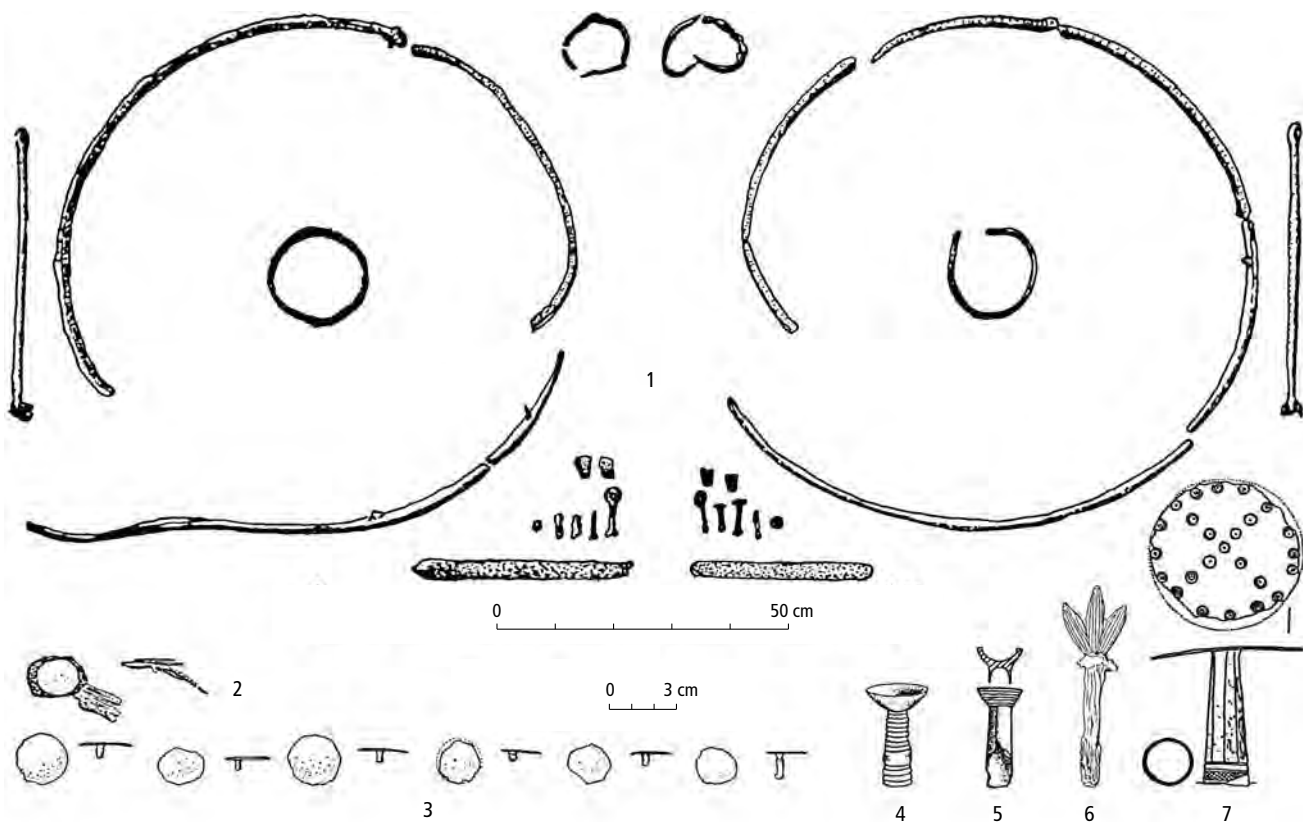
Opasky byly opatřeny záponami. Jednoduché opaskové zápony mají podlouhlý až rombický tvar a jsou ukončené háčkem nebo kolmou příčkou (např. Závist: *Drda – Rybová 2008*, obr. 49: 15, 85; Lošánky: informace V. Vokolka; Mírkovice moh. IX a XI; Hořejany u Příbrami, obr. 76: 2). Pro LT A je typická a na rozsáhlém území od Francie přes střední Evropu až po severní Itálii rozšířená železná trojúhelníkovitá prolamovaná zápona, většinou pravděpodobně ještě zdobená rytým a vpichovaným ornamentem (Hosty-Hladná, obr. 76: 4; Újezd n. Mží hr. 2, obr. 76: 5; Chlum-Bezdědovice hr. 10: *Sankot 1999*, Abb. 1: 5). Mimořádná zápona z Černoučkou, ve středu prolamovaná, je na těle zdobená vybitým geometrickým ornamentem (*Brnič – Sankot 2005*; obr. 76: 3). Z bronzu byla zhotovena litá trojdílná zápona ukončená obdélníkovou destičkou (Nynice hr. 132, obr. 76: 1). K tomuto druhu zápon patří také jednostranně litý bronzový prolamovaný dvojdílný exemplář osmičkovitého tvaru (Sedlec-Hůrka moh. 44, obr. 76: 8). Výjimečný umělecký výtvar představuje bronzová destičková zápona s plasticky provedenou maskou, zdobená ještě tremolovou výzdobou ze Želkovic (obr. 76: 7). Zachovaly se také fragmenty železné příhrádkové zápony (Chlum-Bezdědovice hr. 14: *Sankot 1999*, obr. 76: 9), která může být i zdobená rytím a tremolovým vpichem (Cítoliby, obr. 76: 6).

Z ikonografických zdrojů jsou známy další v této době používané součásti výzbroje etruského či řeckého původu, totiž přilba (srov. antropomorfní nožku pyxidy z Vladaře se znázorněním přilby typu Negau) a pancíř (např. kamenná skulptura a bronzová figurka zdobící zobákovitou konvici, obojí z Glaubergu: *Frey – Herrmann 1997*). Bronzové disky z Jaroměře byly interpretovány jako součásti pancíře (*Vokolek – Sankot 2001a*), i když se formálně shodují s falérami (*Chytráček 1988*, 58; *1999a*, fig. 5).

Nástroje a nářadí. Nástroje byly zhotovovány ze železa, ale i bronzu. Používaly byly pilníky, pilky, kladiva různých velikostí, dláta i různé typy nožů. Užitek v ýznam měly nepochybně některé sekery. Některé nože a sekery mohly sloužit také jako zbraně. Železné kotepecké kladívko pochází z hradiště Svržno a také z depotu ze závěru LT A z Libčic-Chýnova. Zcela ojedinelé jsou železné pérové nůžky (Hořejany hr. 4: *Sankot 1999*, Abb. 1: 8). Od LT A jsou známy železná kosa, úzká radlice a klíč (Radovesice). K provedení rytého ornamentu na bázi kružnice na keramice i bronzech sloužilo v LT A železné kružítka či odpichovátko (Tucho-

měřice: *Sankot 2004*, 62, fig. 8/2c). Známý jsou železné břitvy a pinzety z bronzu či železa. Další železné nástroje zahrnují šicí jehlu s ouškem, rydla, šídla, dlátka a tyčinkovité nástroje, příp. skalptoria (Chlum u Bezdědovic; Vladař: *Chytráček – Šmejda 2006*, 58, Abb. 14: 5) a bronzový jehelníček. Železné kozlíky k ohništi, na nožkách se zvířecími hlavičkami, napodobující řecko-etruské předlohy, pocházejí z tzv. „knížecích“ hrobů LT A (Hradiště u Písku, Hořovičky: *Drda – Rybová 1998*, 48, 51; *Chytráček, v tisku*, s lit.; *2007b*, 504). Nástroje používanými v rámci jednotlivých výrobních odvětví se zabývá kap. 6.

Vůz. Používání vozu, snad válečného, ale zejména ceremoniálního, jaký představuje charakteristickou výstavu tzv. „knížecích“ hrobů, je samostatným badatelským tématem (srov. *Pare 1992*; *Vosteen 1999*). Dřevěný čtyřkolový vůz byl na území severně Alp vystřídán dvoukolovým pravděpodobně kolem roku 500 př. Kr. a Čechy patřily k oblastem jeho výskytu (obr. 78). Některé součásti vozu byly zhotoveny ze železa (obr. 77: 1). Železné obruče kol dvoukolových vozů o průměru 0,80–0,85 m měly poměrně nízký počet hřebů (ve srovnání se staršími koly čtyřkolových vozů: *Chytráček 1988*; *1990*). Struktura dřeva otištěná na vnitřní straně obruče prozrazuje pokročilejší technologii, při níž se, na rozdíl od dřívějších vozů, ráfy kol na loukotě nasunuly ještě žhavé a pak byly jen doplňkově upevněny několika hřeby. Dřevěné náboje kol zpevňovaly vždy dvojice menších železných obručí plochého obdélníkového průřezu o průměru 12,5–13 cm. Dvě ploché železné tyče o délce 31 cm a 37 cm tvořily pravděpodobně výztuhu nápravy. Kování zřejmě sloužila k vyztužení namáhaných konců osy. Dvě železné tyče o délce kolem 50 cm (Mírkovice), zakončené oky se zbytky vidlicovitých skob pro upevnění k nápravě vozu, souvisely s konstrukcí záprahu, stejně jako podobné tažné tyče – táhla z dvoukolových vozů v Sedlci-Hůrce, Želkovicích a Hořovičkách. Vůz z Mírkovic se snad řadí k typu válečného vozu, který se vyznačuje jednoduchým provedením bez kovových ozdob a jen s nejnútnejším železným kováním. K jinému typu patří bronzovými ozdobami vybavené dvoukolové vozy (Lučice: bronzové plechy z nábojů kol s plastickými oběžnými žebírky; Švihov-Červené Poříčí: bronzové čepičky z nápravy; Kladruby: náboje pokryté zdobeným bronzovým plechem; Hořovičky: železný zákolník s bronzovou hlavicí ve tvaru palmetky, obr. 77: 6; bronzové plechové čepičky s vytepávanou výzdobou; Řepeč: koncovka s plochou zdobenou hlavicí, obr. 77: 7; Nevězice: bronzové prolamované ozdoby související s řešením záprahu: *Fröhlich – Jirák 2005*, obr. 2: 1–3), které zřejmě představují reprezentační vozy používané především při slavnostech (*Chytráček 1988*, fig. 2–8; 13–15; *1990*, 87–95, 110–113, Abb. 11–16). Bronzové duté tulejky s čískovitě utvářenou hlavicí (obr. 77: 4, 5) byly nasa-

Obr. 77: Pozdní doba halštatská. Vůz a jho. 1 ráfy kol, objímky nábojů kol, tažné tyče a kování náprav; 2, 3 součásti jha (?); 4, 5, 7 koncovky; 6 zákolník. 1 železo; 2 dřevo, kůže a bronz; 3–5, 7 bronz; 6 železo a bronz. 1–3, 5 Mírkovice (okr. Domažlice); 4 Kladruby (okr. Rokycany); 6 Hořovičky (okr. Rakovník); 7 Řepeč (Tábor). Podle Chytráček 1990; 1999a; podklady J. Michálka.

zené na dřevěných konstrukcích souvisejících s vozem nebo jeho záprahem (Chytráček 1999a, fig. 4: 1–11). Bronzové plné kuželkovité předměty se železným čepem zdobily korbu vozu (Nynice hr. 175; Mírkovice moh. II).

Z jiného než pohřebního kontextu, z hradiště Závist, pocházejí patrně části železného oplechování nábojů kol a ozdobné železné závěsky snad ze zákolníků. Trubkovité zlomky z železného plechu (Jansová 1983a, 38–40, obr. 7: 4–7, 11–13) mohou být zbytkem náčiní téhož druhu, jaké pochází z časně laténské chaty 3a z Prahy-Zbraslavi. Interpretuje se jako stimulus k pobízení spřežení (Chytráček – Bernat 2000, 297, obr. 17: 8).

Koňský záprah, postroj a okutí. S koňským záprahem souvisejí fragmenty dřevěného jha potaženého kůží s bronzovými nýty (Mírkovice moh. XII: Chytráček 1990; obr. 77: 2, 3).

Ke garniturám koňských postrojů patří především faléry (obr. 79: 11–17; 80). Větší bronzové faléry (někdy i železné: Manětín-Hrádek hr. 196) mají centrální nýt s bronzovou hlavicí (obr. 79: 6, 8) – plnou kuželovitou (viz též Závist: Motyková – Drda – Rybová 1988, Abb. 6: 3) nebo složitě profilovanou (Lučice-Lotrov moh. 1/1882; Mírkovice moh. IX; Želkovice). Střed faléry

může být také vyšší a dutý, kuželovitě formovaný; prochází jím pak delší hřeb s ozdobnou hlavicí (Sedlec-Hůrka moh. 44, obr. 79: 11, 12; 80; Lučice-Lotrov moh. 1/1882; Nevězice: Chytráček 1988, 58, fig. 16; 1990, obr. 12–13; 1999, 370, fig. 5: 13; 6–14; Dolní Břežany: Drda – Rybová 1995, 69). Terče bronzových falér byly často uprostřed i na okrajích zdobeny rytým vzorem (Mírkovice moh. IX; Nevězice, příl. 14: 3, 4). Mísovitě prohnuté faléry zdobené rytím, kružítkem nebo vytlačováním patří ke zvláštní skupině bronzových, vzácně i železných falér, které jsou typické pro Čechy (Želkovice, Lučice-Lotrov, Hořovičky: Chytráček 1988, 50–58, fig. 3–4; 1990, 113–118, Abb. 12–13; 21: 12, 13; 1999, 365–370, fig. 3; 8–10; 12) a odlišují se od litých, často prolamovaných falér ze severovýchodní Francie a Porýní. Zcela výjimečně se na faléře objevila vytlačovaná reliéfní výzdoba pásu laténských antropomorfních motivů – masek (Hořovičky).

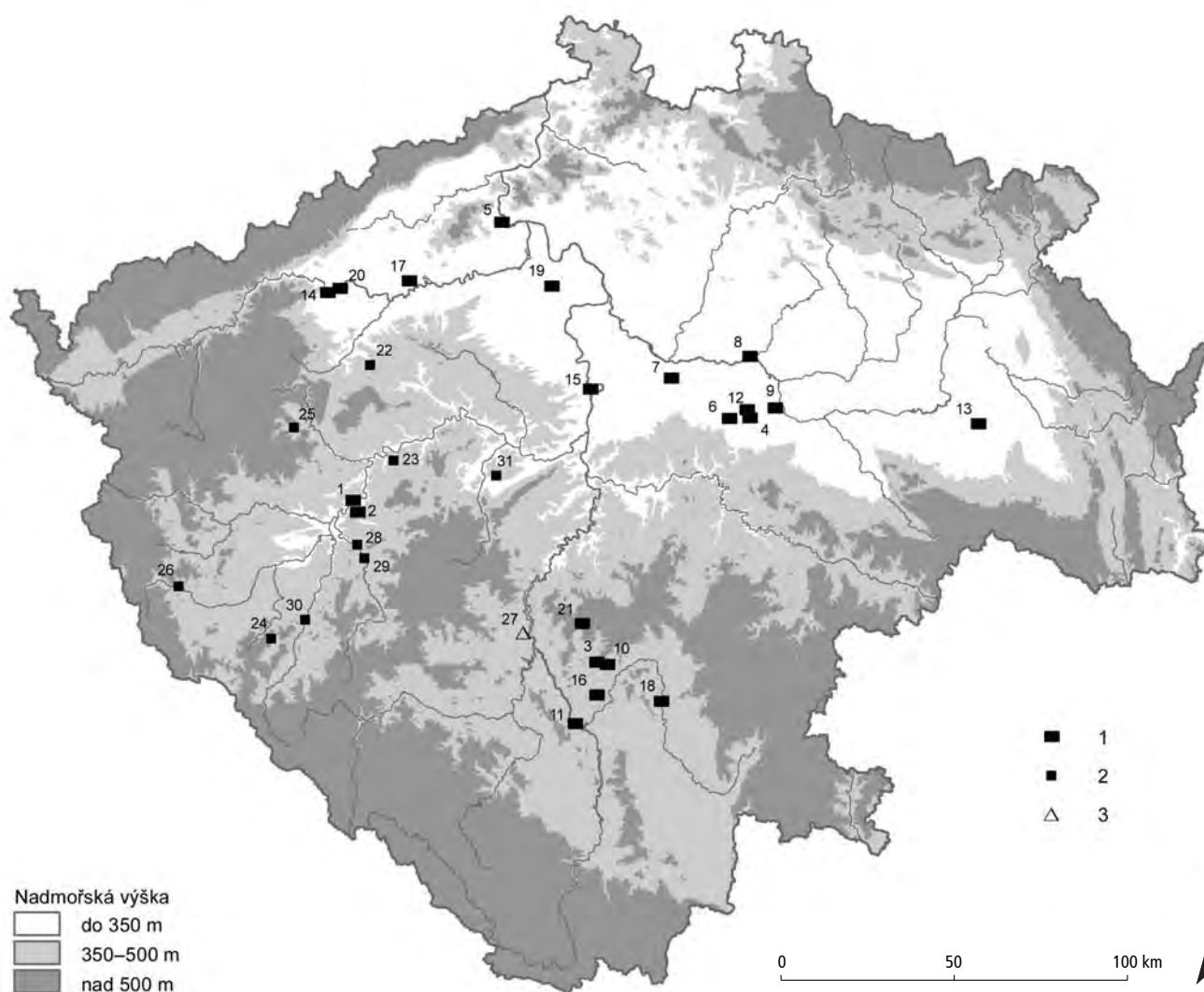
Známý jsou také menší ploché bronzové falérky nezdobené nebo zdobené soustřednými kružnicemi či vpichy a klikatkami. V západních Čechách jsou doloženy také velké ploché faléry s centrálními nýty s drobnou číškovitou hlavicí, která k faléře připevňuje ještě zdobený kotouček (obr. 79: 17); velký i středový terčik

faléry zdobí vybějené kroužky s body uprostřed, sestavené do několika soustředných větších kruhů (Mírkovice moh. XII; Kladruby: *Chytráček 1990*, obr. 21: 12, 13; 1999, fig. 7). Dochovaly se i kožené řemínky s otvory pro vsazení středových nýtů, vyčnívajících na spodní části falér (obr. 79: 3–5).

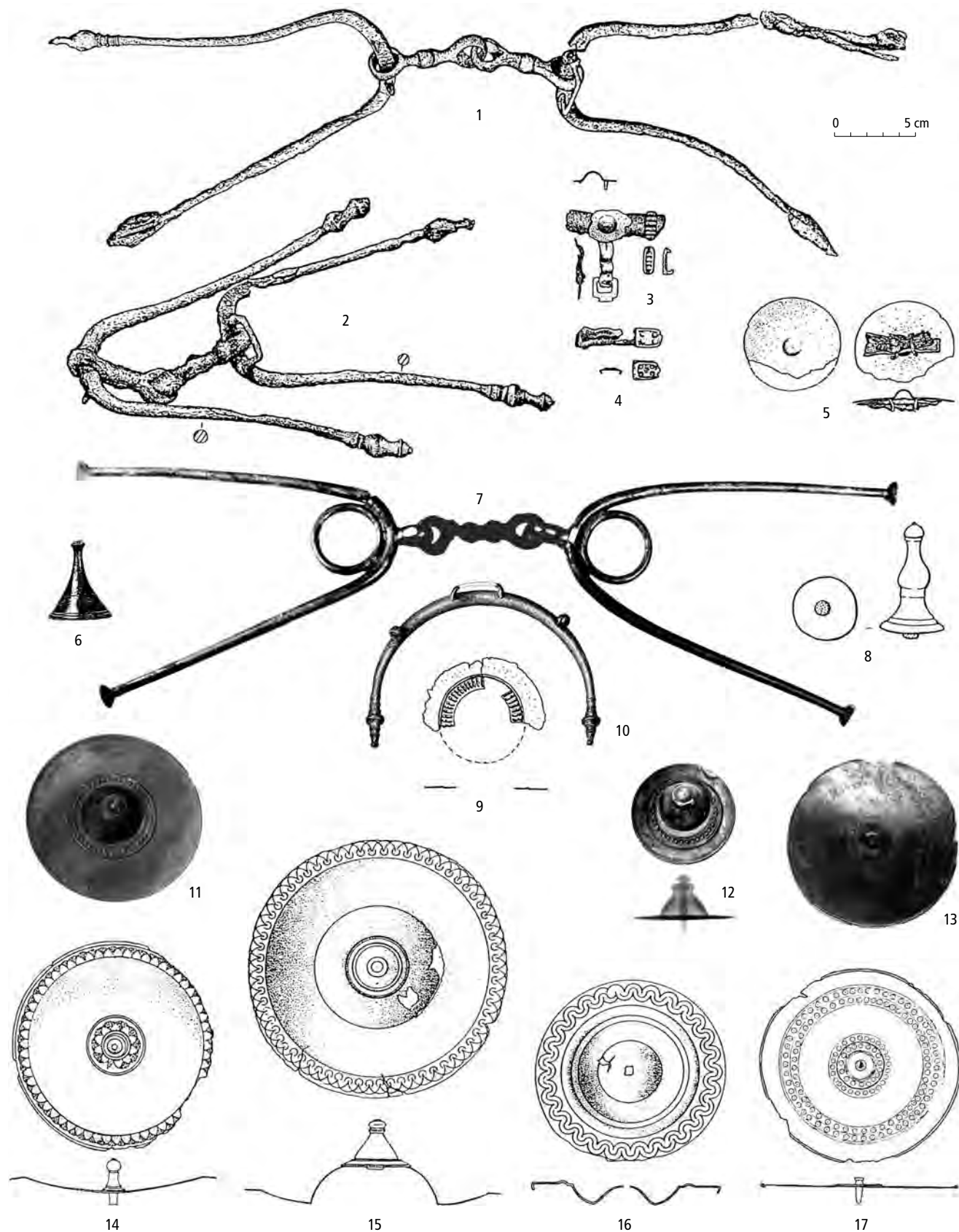
Za specifické zdobné prvky lze považovat také bronzové řetízky z tyčinkovitých článků spojovaných kroužky s plechovými závěskami (Závist: *Jansová 1983a*, obr. 5, 7, 15: 3–7; *Drda – Rybová 2008*, obr. 66).

Součástí postroje dále tvoří dvojdílná udidla s kroužky pro řemení uzdy (Mírkovice moh. XI: *Chytráček 1990*, obr. 16: 16; Dobšice, Dražičky: *Michálek 2003*, Abb. 19). Uzdy typu A a B s celokovovými obloukovými postranicemi se navzájem odlišují svou konstrukcí (*Chytrá-*

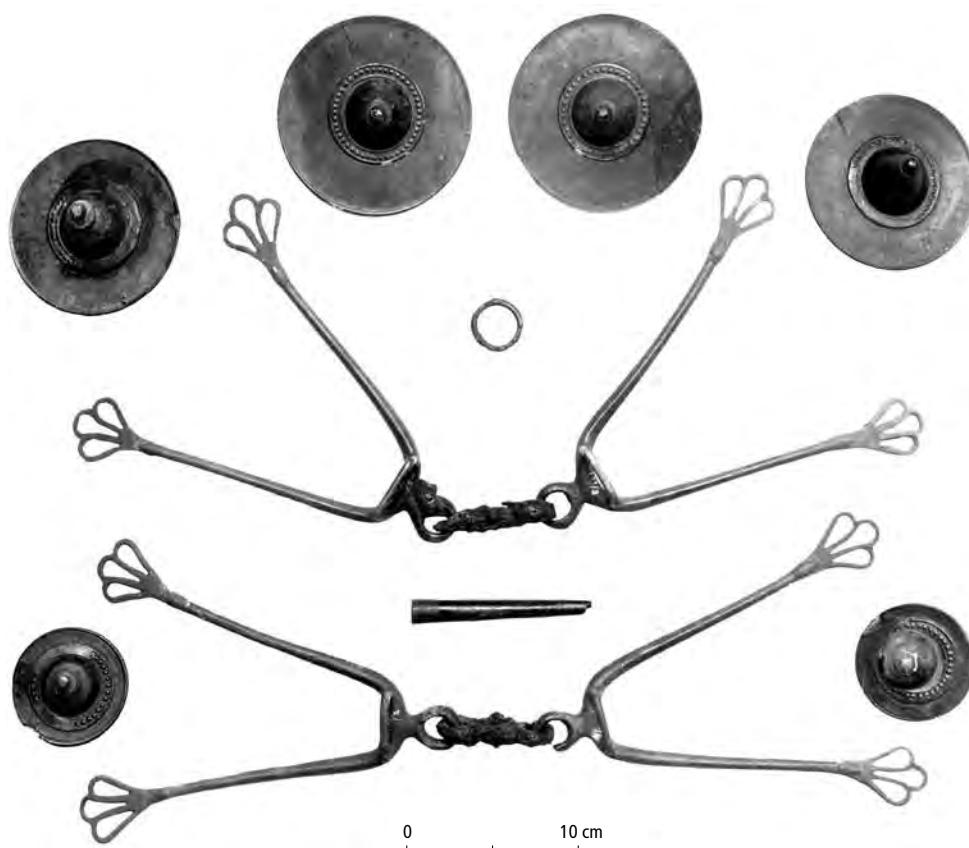
ček 1988, fig. 3–4; 1990, 115, obr. 12: 1, 13: 4; 1999, fig. 5: A, B; 6; 8; 9; 10). Typ A je běžnější než typ B, který se koncentruje především v jihozápadočeské mohylové oblasti. Postranice uzdu typu A (obr. 79: 10) mají na ramenech tvaru písmene C dvě přichytky pro řemení lícnic a na vrcholu oblouku je úchytka k připevnění postranice na udidlo (železné: Štáhlavice-Beztehov moh. 10; bronzové: Hořovičky, Nový Bydžov, Závist: *Chytráček 1988*, 51; 1999a, fig. 5: a; *Motyková 2003*, 612, obr. 2). Pár postranic typu A se zdobně profilovanými zakončeními ramen z Křince zjevně náležel k výbavě zničeného významného hrobu (*Šneidrová 1957*, 330, obr. 127). Postranice uzdu typu B ve tvaru písmene U nebo V (obr. 79: 1, 2, 7; 80) mají na vrcholu oblouku pouze jednu úchytka k upevnění řemenů lícnic a opratí.

Obr. 78: Vůz doby halštatské a pozdní doby halštatské v Čechách. 1 čtyřkolový vůz; 2 dvojkolový vůz; 3 typ vozu neurčen. 1 Dolany (okr. Plzeň-sever); 2 Dýšina (okr. Plzeň-sever); 3 Hanov (okr. Písek); 4 Hradenín (okr. Kolín); 5 Lhotka n. Labem (okr. Litoměřice); 6 Miškovice (okr. Kolín); 7 Nehvizdy-Nehvizdky (okr. Praha-východ); 8 Nymburk (okr. Nymburk); 9 Ohrada (okr. Kolín); 10 Opařany (okr. Tábor); 11 Pašovice (okr. České Budějovice); 12 Plaňany (okr. Kolín); 13 Platěnice (okr. Pardubice); 14 Poláky (okr. Chomutov); 15 Praha-Bubeneč; 16 Radětice (okr. Tábor); 17 Rvenice (okr. Louny); 18 Skalice (okr. Tábor); 19 Straškov (okr. Litoměřice); 20 Víkletice (okr. Chomutov); 21 Zbislav – Zhoř u Milevska (okr. Písek); 22 Hořovičky (okr. Rakovník); 23 Kladruby (okr. Rokycany); 24 Lučice (okr. Klatovy); 25 Manětín-Hrádek (okr. Plzeň-sever); 26 Mírkovice (okr. Domažlice); 27 Nevězice (Písek); 28 Sedlec-Hůrka (okr. Plzeň-jih); 29 Štáhlavice-Beztehov (okr. Plzeň-jih); 30 Červené Poříčí (okr. Klatovy); 31 Želkovice (okr. Beroun). Podle *Chytráček 1999a*, doplněno.

Obr. 79: Pozdní doba halštatská. Koňský postroj. 1, 2, 7, 10 součásti uzdy; 3–6, 8, 9, 11–17 faléry, jejich součásti a upevnění. 1, 2 železo; 3–5 bronz a kůže; 7, 8 bronz a železo; 9–17 bronz. 1–5, 9, 13, 14, 17 Mírkovice (okr. Domažlice); 6 Lučice (okr. Klatovy); 7 Želkovice (okr. Beroun); 8 Nynice (okr. Plzeň-sever); 10 Křižec (okr. Nymburk); 11, 12 Sedlec-Hůrka (okr. Plzeň-jih); 15, 16 Nevězice (okr. Písek). Podle Chytráček 1988; 1990; 1999a; Šaldová 1971a. Foto H. Toušková.

Obr. 80: Pozdní doba halštatská. Koňský postroj. Uzdy s postranicemi tvaru V, faléry a další součásti. Bronz a železo. Sedlec-Hůrka (okr. Plzeň-jih). Podle Chytráček 1999a. Foto H. Toušková.

Udídlu bývá s postranicí spojeno pomocí oka, které vychází z vrcholu oblouku ramen postranice (bronzové: Sedlec-Hůrka moh. 44, obr. 80; Želkovice, obr. 79: 7); někdy je oblouk postranice protažen přímo kruhem udídla (železné: Mírkovice moh. IX, železné s bronzovými ozdobnými články na konci ramen: Lučice-Lotrov moh. 1/1882: Chytráček 1988, fig. 3–4, 8). Méně obvyklou formu představuje uzda složená z dvoudílného železného udídla, které je na koncích propojeno s velkými bronzovými kruhy (Lučice-Lotrov moh. 1/1882: Chytráček 1999a, 368, fig. 10). Uzdy bývají doprovázeny knoflíkovitými kruhovými, ale také čtvercovými prolamovanými návlečkami a kováním s oušky naspoju k upevnění řemení.

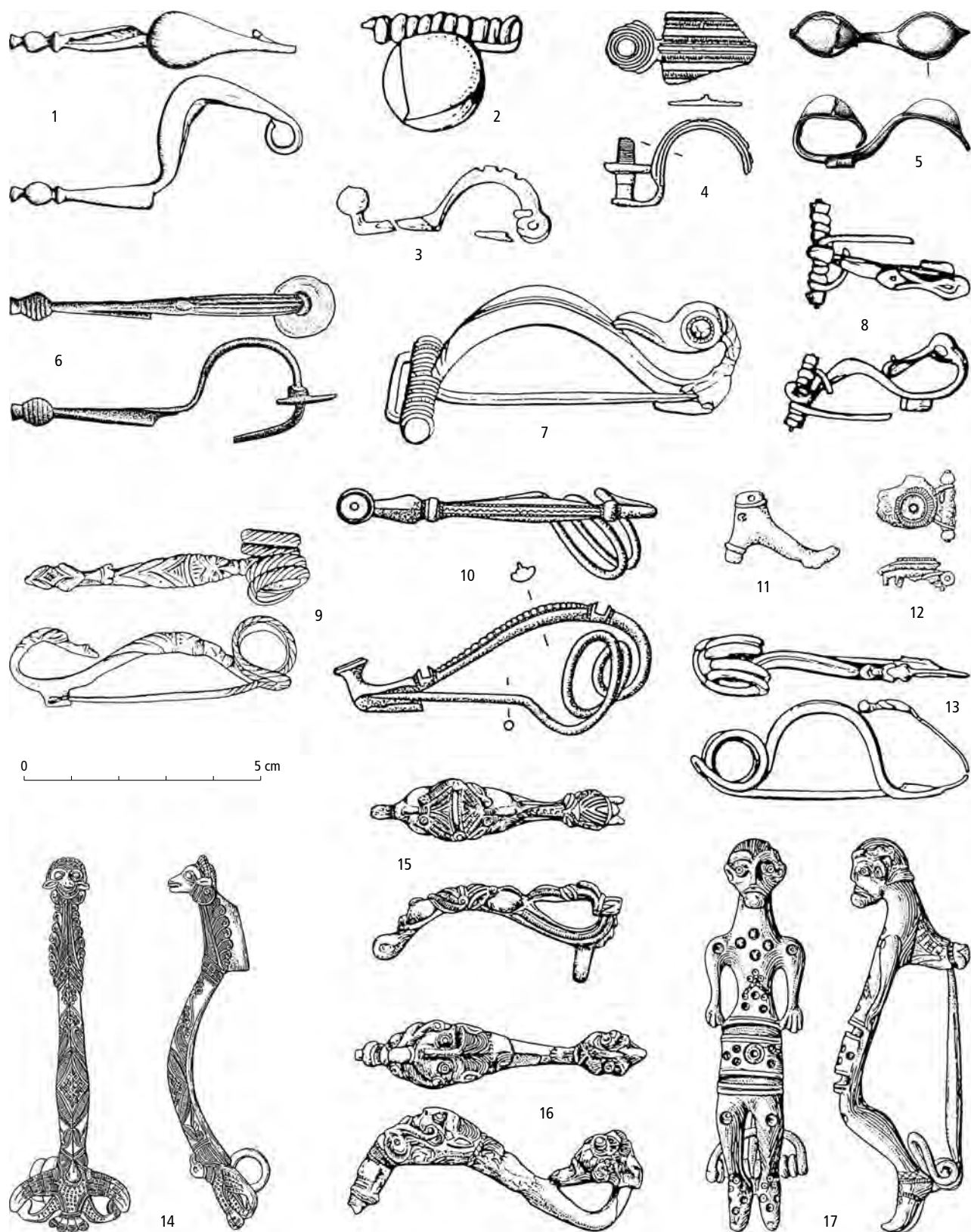
S užitím koně k záprahu či jízdě souvisejí železné podkovy, zastoupené zatím jediným takto interpretovaným artefaktem, datovaným do stupně LT A (Dolní Břežany: Motyková 1994, 164, Fig. 6).

Ozdoby a spinadla. Klasifikace a chronologie řady předmětů této kategorie v Čechách vychází z detailně zpracovaných souborů v sousedních zemích, zejména v Německu (spony: Mansfeld 1973; Binding 1993; Dehn – Stöllner 1996; různé ozdoby: Pauli 1978; Sievers 1984; Parzinger – Nekvasil – Barth 1995 aj.).

Charakteristickou součástí kroje představují spony. Ve srovnání s jinými územími je jich v Čechách známo poměrně málo; je otázkou, zda to odráží stav výzkumu

a špatné zachování spon, nebo může-li to souviset se zvláštnostmi místního kroje. Stupni Ha D1–2 patří spona loďkovitá (Jenštejn obj. 29, obr. 81: 1), bubínková (Hvožďany, Hradiště u Kasejovic, obr. 81: 2) a spona se samostřílovou konstrukcí. Západoaalpská pásková spona Ha D2 zatím představuje jediný exemplář v Čechách (Svržno, obr. 81: 6). Do Ha D3 se řadí spony se samostřílovou konstrukcí a zdobenou patkou (Dolní Břežany: Motyková – Drda – Rybová 1984, obr. 40: 1; Manětín-Hrádek, obr. 81: 4), příp. s vruby na lučičku pro barevnou vložku z korálu (Plzeň-Hradiště, Chlum u Blatné, Lochenice, obr. 81: 3). Škála typů z přechodu Ha D3/LT A zahrnuje gracilní bronzové sponky typu Speikern s charakteristicky loďkovitě tvarovanými lučičky a patkami připomínajícími ptačí hlavičky časně laténských spon (Třebovle: Valentová – Sankot 2000, 269, Abb. 2c; Dolní Břežany, obr. 81: 5).

Pro LT A jsou charakteristické drobné terčovitě sponky, původně patrně zdobené jantarem či korálem nebo pouze s tlačnou výzdobou (Kutná Hora-Karlov, obr. 81: 12; Závist: Drda – Rybová 2008, obr. 49: 1–2, 59: 6, 85); celé nebo jejich terčík mohly být zhotoveny také ze zlata. Méně často se objeví i drobná varianta spony s ozdobnou patkou a se samostřílovým vinutím (Chržín: Chytráček 2007b s lit.). Typickým spinadlem jsou spony s ptačí hlavičkou na patce (Bylany hr. 15, původně se samostřílovým vinutím a s vložkami z moř-

Obr. 81: Pozdní doba halštatská. Bronzové spony. Typy: 1 loďkovitá; 2 bubínkovitá; 3, 4 s ozdobnou patkou; 5 typ Speikern; 6 pásková; 7, 8 s ptačí patkou; 9 s ptačí patkou a maskou; 10 certoská; 11 tvaru botičky; 12 terčovitá; 13 Marzabotto; 14–17 maskovitá. 1 Jenštejn (okr. Praha-východ); 2, 8, 9, 11 Hradiště (okr. Plzeň-jih); 3 Chlum u Blatné (okr. Strakonice); 4, 17 Manětín-Hrádek (okr. Plzeň-sever); 5 Dolní Břežany (okr. Praha-západ); 6 Svržno (okr. Domažlice); 7, 10 Kralovice (okr. Plzeň-sever); 12 Kutná Hora (okr. Kutná Hora); 13 Radobyčice (okr. Plzeň-město); 14 Panenský Týnec (okr. Louny); 15 Nová Huť (okr. Rokycany); 16 Kyšice (okr. Plzeň-sever). Podle Dreslerová 1995a; Soudská 1994; Chytráček – Metlička 2004; Motyková – Drda – Rybová 1984; Valentová – Sankot 2000.

ského korálu: *Kruta 1975*, 15, 107, fig. 3: 4; Tuchoměřice-Kněžívka obj. 8/59: *Soudská 1966*, 588, obr. 18, 18a; Tajanov-Husín: *Binding 1993*, 229, Taf. 30: 13; Kralovice, Hradiště u Kasejovic, obr. 81: 7, 8). Vzácná je spona typu Sanskimost (Závist: *Drda – Rybová 2008*, obr. 67). Vícekrát je zastoupena certoská spona (obr. 81: 10). Ke kuriozitám patří sponka tvaru botičky (Hradiště u Kasejovic, obr. 81: 11).

Těmž stupni náleží charakteristické maskovité spony, konstrukčně vycházející z certoské spony (Kšice; Kyšice, obr. 81: 16; Nová Huť, obr. 81: 15; Panenský Týnec, obr. 81: 14; Libčice-Chýnov moh. 1, příl. 15: 7), spona s lučíkem ve tvaru lidské postavy z Manětína-Hrádku (obr. 81: 17) i spona s ptačí patkou a maskou na lučíku (Hradiště u Kasejovic, obr. 81: 9). Spona typu Marzabotto (obr. 81: 13; Jabkenice: *Rybová 1969*, 427, obr. 5: 1; Radobyčice; Manětín-Hrádek; železné exempláře: Hradiště u Kasejovic, Cítoliby na Lounsku: *Sanokot 2003*, 9, s lit.; *Chytráček – Metlička 2004*, 33–35) se řadí k nejmladším sponám z konce LT A, široce rozšířeným v západní i střední Evropě (srov. *Dehn – Stöllner 1996*). Výjimečný artefakt představuje bronzová terčovitá spona samostřílové konstrukce se zoomorfními prvky ze Želenic na Slánsku (obr. 82), vybavená plechovými závěsky, skleněnými korálky a snad i ozdobami z mořského korálu (*Pitč 1901*, 21, 174, tab. I: 1–4; *Moucha 2002*).

Jehlice bronzové nebo železné, snad k úpravě účesu, se objevují jen vzácně (Závist: *Drda – Rybová 2008*, obr. 49: 16–17, 85; Hostomice: *Budinský 1997*, tab. XII: 8, XXV: 5, 8; Manětín-Hrádek hr. 196: *Soudská 1994*, Abb. B30: 106). Mimořádným zástupcem této kategorie by měla být údajná bronzová jehlice zakončená ženskou bustou z Hradiště u Písku, zřejmě antický výrobek, který se však nezachoval (*Drda – Rybová 1998*, 47).

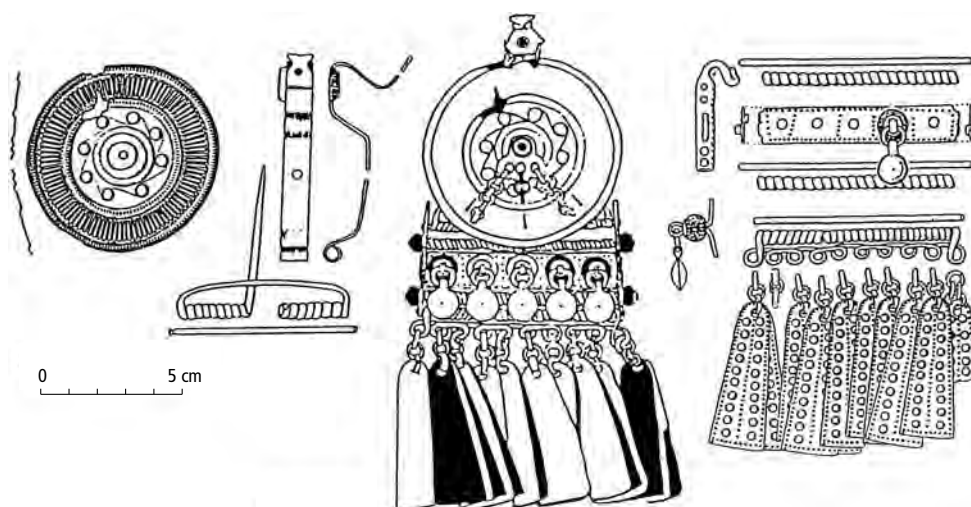
Výjimečně jsou doloženy náušnice (mj. s navlečenými skleněnými korálky) a záušnice či spíše vlasové ozdoby. Pásková ozdoba oparanského nebo jihovýchod-

doalpského typu z období Ha D2–3 může být vyrobena ze zlata, ale také z bronzového plechu (obr. 83: 20), a zdobená vytlačovanou technikou (*au repoussé*), stejně tak jako řada vlasových kroužků z hladkého nebo tor-dovaného bronzového drátu s přeloženými konci (obr. 83: 13; *Motyková – Drda – Rybová 1984*, 387, 389, obr. 39: 3, 5). Těmž období patřila nejspíš spirálovitá ozdoba z bronzového drátu z Jenštejna (*Dreslerová 1995a*, fig. 12: 232). Ojedinelá je měděná pozlacená záušnice ze stočené tyčinky knoflíkovitě zakončené (Břežánky na Bílinsku: *Hrala 1976*; obr. 86: 8).

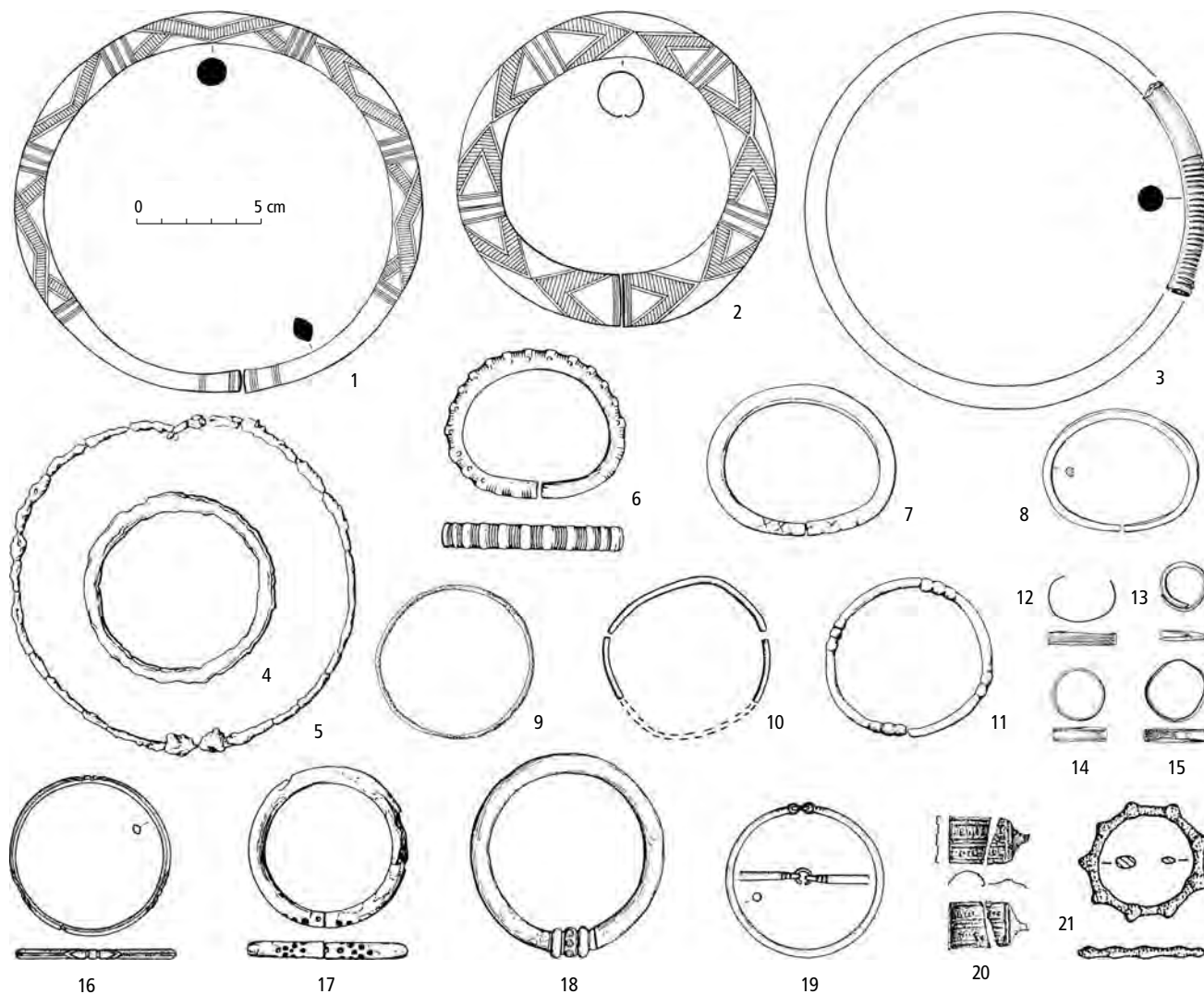
Ozdobou krku byly bronzové otevřené tyčinkové nákrčníky, často opatřené rytou geometrickou výzdobou (obr. 83: 1), popř. i soustřednými kroužky, nebo kruhy rýhované (obr. 83: 3, srov. Hvozďany, Chlum-Bezdědovice), občas i nákrčník železný, příp. s háčkem a očkem (obr. 83: 5).

K hojně nošeným šperkům patřily náramky. Nejčastějším šperkem pozdní doby halštatské v jižních a západních Čechách jsou plné bronzové otevřené náramky třmenovité nebo elipsovité z tenké i masivnější tyčinky nebo z plechu stočeného do trubičky (*Chytráček – Metlička 2004*, 36, s lit.), buď hladké (obr. 83: 8), nebo pokryté rytou geometrickou výzdobou a někdy i kroužky s bodem uprostřed (obr. 83: 2, 6, 7, 17). Podobně zdobené byly velké turbanovité kruhy z bronzového plechu (*Šaldová 1957*). Duté bronzové tepané kruhy různých velikostí se vyskytovaly v menší míře již v předchozím období Ha C–D1. Nosily se také uzavřené tyčinkové náramky (obr. 83: 4), případně s vývalkem (obr. 83: 18). Nejmladším typem náramku je tyčinkový uzavřený kruh s několika – nejčastěji třemi, ale i čtyřmi – skupinami drobných nebo uzlovitých vývalků (obr. 83: 11, 16). Otevřené drátěné náramky mohou mít konce roztepané či zahnuté do oček.

Ve středních Čechách se běžněji vyskytují zejména bronzové náramky z uzavřených kruhů (obr. 83: 9), kruhů s nedovřenými konci, případně z kruhů zakon-

Obr. 82: Pozdní doba halštatská. Bronzová spona se závěsky a skleněnými korálky. Želenice (okr. Kladno). Podle *Moucha 2002*.

Obr. 83: Pozdní doba halštatská. Kruhové ozdoby. 1, 3, 5 nákrčníky; 2, 4, 6–11, 16–19 náramky; 12, 14, 15 prsteny; 13 vlasová ozdoba; 20 náušnice; 21 závěsek. 10, 14 stříbro; 4, 5 železo; ostatní bronz. 1, 2 Skočice (okr. Strakonice); 3, 12–15, 20 Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ); 4, 8, 18 Hradiště (okr. Plzeň-jih); 5, 6, 10, 17 Manětín-Hrádek (okr. Plzeň-sever); 7 Kocelovice (okr. Strakonice); 9 Jenštejn (okr. Praha-východ); 11 Chlum u Blatné (okr. Strakonice); 16 Blažim (okr. Louny); 19 Lužec (okr. Mělník); 21 Svržno (okr. Domažlice). Podle Michálek, v přípravě; Motyková – Drda – Rybová 1988; Soudská 1994; Chytráček 1997; podklady P. Sankota.

čených očky spojenými kroužkem (obr. 85: 19; Chržín: Chytráček 2007b, obr. 19: 9). Náramky jsou tenké i masivnější, případně plechové, většinou hladké, řidčeji s rytým dekorem, rýžkované nebo s vývalky (Mšeno: Lička 2004; Závist, Hrazany: Jansová 1983a, obr. 11: 5, 29: 3; Praha-Zbraslav: Chytráček – Bernat 2000, 297, obr. 17: 10).

Od Ha D2 se objevuje bronzový prsten, zpočátku jako mužský šperk. Může být uzavřený litý páskový nebo plechový s nedovřenými konci a zdobený rýhováním (obr. 85: 12, 15). Výjimečný je také závěsek typu *Koppekring* (obr. 83: 21).

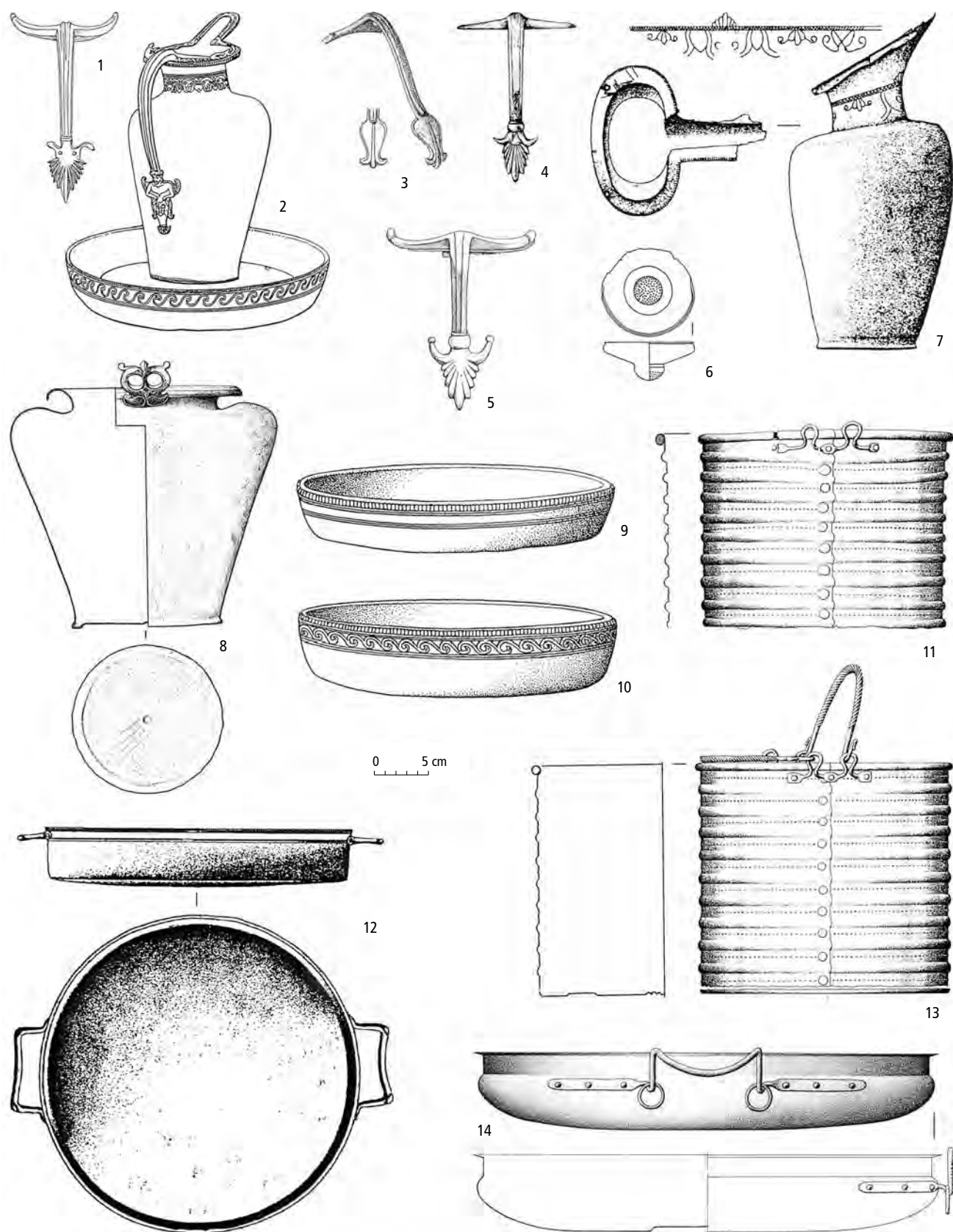
Nádoby. Z bronzu byly zhotovovány plechové nádoby či kování jiných (nejspíše dřevěných) nádob. Bronzové nádoby tvořily celé picí servery, jak to ukazuje sou-

bor z mohyly v Hradišti u Písku; sloužily k mísení nápojů (*stamnos-situla*), nalévání (zobákovitá konvice) a pití (dvojice mis). Exempláře z Čech lze přiřadit k následujícím typům:

cista (obr. 84: 11, 15): válcovitá žebrovaná nádoba se dvěma pohyblivými držadly (Hanov, Skalice na Táborsku). Cisty jsou známy již od předcházejícího období, ale byly vyráběny a užívány dále až do období Ha D 2/3;

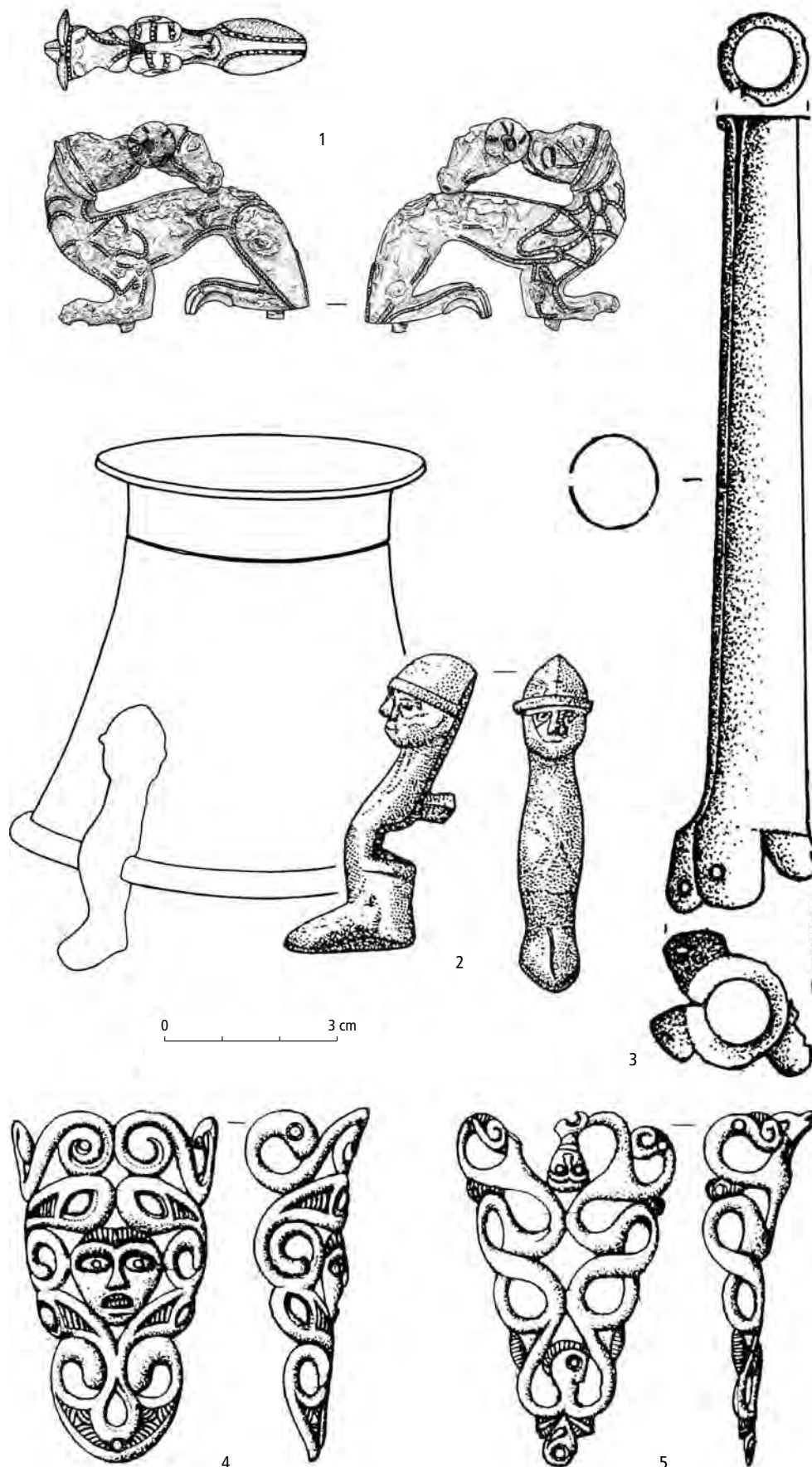
mísa typu Hatten (obr. 84: 14): velká plochá mísa se dvěma trojdílnými uchy (Skalice na Táborsku: Chytráček 2002, Abb. 2: 3; Michálek 2003, Abb. 18);

stamnos-situla (obr. 84: 8): kónické stěny, zaoblené odsazené plece, široký okraj. Na okraji původně přiletovány dvě lité ataše tvaru ploché destičky. Jedno dochované pouto se dvěma otvory pro pohyblivá držadla

Obr. 84: Pozdní doba halštatská. Bronzové a stříbrné nádoby. 1–5, 7 zobákovité konvice a jejich součásti; 2, 9, 10, 12 mísy s plochým dnem; 6 cedník; 8 stamnos-situla; 11, 13 cista; 14 mísa typu Hatten. 6 stříbro; ostatní bronz. 1, 2, 6 Hradiště u Písku (okr. Písek); 3, 5 Praha-Modřany; 4 Čínov (okr. Louny); 7, 12 Chlum (okr. Rokycany); 8 Mírkovice (okr. Domažlice); 9, 10 Hořín (okr. Mělník); 11 Hanov (okr. Písek); 13, 14 Skalce (okr. Tábor). Podle Motyková – Drda – Rybová 1977; Chytráček 1990; 2002a; v tisku; Siegfried-Weiss 1991; Sankot 2003; podklady M. Chytráčka a J. Michálka.

Obr. 85: Pozdní doba halštatská. Bronzová kovární nádob. 1 zoomorfní aplika; 2 antropomorfní nožka pyxidy; 3–5 výlevka a kování konvice. 1 Droužkovice (okr. Chomutov); 2 Vladař (k. ú. Záhořice, okr. Karlovy Vary); 3–5 Čížkovice (okr. Litoměřice). Podle Megaw – Megaw 2002; Drda – Rybová 1998; Sankot 2003.

nese na bázi motiv lotosového květu (Mírkovice). Tyto nádoby byly vyráběny vytepáváním za tepla z několika kusů plechu na šablonách; ataše, části držadel a ozdobných okrajů byly odlévány do ztracené formy;

situla: situly se svislým hrdlem jsou opatřeny jedním pohyblivým obloukovým držadlem spojeným s ataší přinýtovanou k vnější straně hrdla. Dno připojeno falcováním, stěny vyrobené ze dvou plechů spojených nýty (Veselí n. Lužnicí-Vlkov I: *Beneš – Sankot 1995*, 145–146, obr. 1: 5). Situla z Jaroměře měla snad tordovaná ucha (*Vokolek – Sankot 2001a*). Situly byly známé již v předchozím období;

zobákovitá konvice: vysoko položená odsazená výduť, výrazná „zobákovitá“ výlevka, plochý okraj, lité ucho s rozmanitě dekorativně formovanou ataší (Čínov, obr. 84: 4). Výzdoba též na okraji konvice (perličkování), popř. na hrdle (Chlum u Rokycan, obr. 84: 7; srov. *Vorlauf 1997; Chytráček 2002a; v tisku*). Pozoruhodný je nález dvou exemplářů v tzv. „knížecích“ hrobech v Hradišti u Písku – celé konvice s ataší v podobě Sirény (obr. 84: 2) ze sklonku LT A a ucha s hadovitou ataší s palmetou (obr. 84: 1) z druhé, starší konvice (*Michálek 2003a; Drda – Rybová 1998*, 45–48). Ucho další zobákovité konvice s figurálním ztvárněním mladíka, tzv. akrobata, údajně z mohyly západně od obce Hosty na Českobudějovicku, postrádá spolehlivé nálezové okolnosti (cf. *Waldhauser 2001*, 441–445). Totéž platí o nálezech dvou uch z Prahy-Modřan s kotvovitou ataší (obr. 84: 5) a s ataší ve tvaru lotosového květu (obr. 84: 3; *Motyková – Drda – Rybová 1977*, 298–302);

mísa s plochým dnem: svislá stěna, zesílený okraj může být perličkovaný, resp. vroubkovaný (Hradiště u Písku, obr. 84: 2; dvě mísy z Hořína, s rytým motivem tzv. běžícího psa pod okrajem, obr. 84: 9, 10; Hořovičky – 2 nezdobené ploché mísy s rovným okrajem, nedochováno; Chlum u Rokycan – 2 mísy, na stěnách nýtem připevněná protilehlá obdélníkovitá ucha postavená kolmo k nádobě, pod okrajem rytá výzdoba, obr. 84: 12);

mísa blíže neurčitelného polokulovitého tvaru (Hradiště u Písku, nedochováno);

olpe (typ Weber III B): nízko položená výduť, protáhlé úzké hrdlo zdobené čtyřmi oběžnými rýhami, hráněné ucho se zdobenou ataší vysoce převyšuje kruhové ústí (neověřitelný nález z Obřího pramene v Lahošti u Duchcova: *Cvrková – Jančo 2002*, 133, obr. 1; *Chytráček, v tisku*);

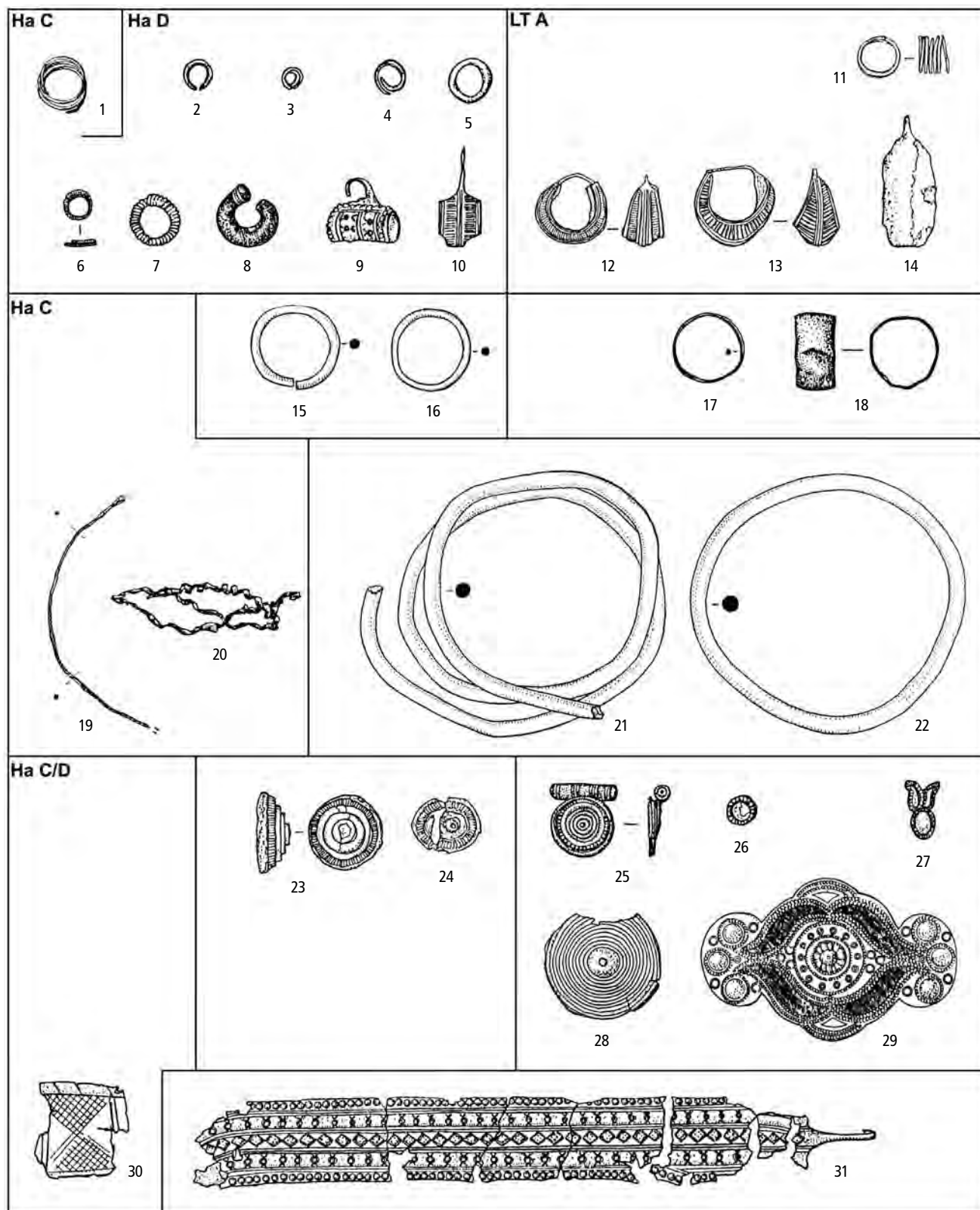
jiné typy nádob, dřevěných či bronzových, byly opatřeny bronzovými díly či kováními. Trubkovitá výlevka a dvě prolamovaná kování z Čížkovic patřily snad konvici (obr. 85: 3–5; příl. 15: 5). Figurka bojovníka s přílbou z hradiště Vladař (obr. 85: 2) tvořila zřejmě jednu ze tří nožek (bronzové či dřevěné) pyxidy (*Drda – Rybová 1998*, 67–68; *Chytráček – Metlička 2004*, 43, s lit.); alternativní výklad figurky jako držáku chocholu přílby typu Negau (*Bouzek 2005*, 437) nebyl zatím potvrzen.

Figurka čtvernožce s hlavou berana v tlamě z dvorce v Droužkovicích (obr. 85: 1; příl. 15: 4) se interpretuje jako aplikace umístěná na víku kovové konvice (*Megaw – Megaw 2002*).

8.4.3 Zlato a stříbro

Ze zlata, které se v nálezech vyskytuje častěji než v předchozím období, byly zhotovovány šperky a šatové ozdoby (*Michálek 1997*, 199–203). Známé jsou drátěné vlasové spirálky (např. Hradiště u Písku, Kříše; obr. 86: 3, 4, 11) a uzavřené i otevřené kroužky drátěné (Manětín-Hrádek – 12 hrobů, Mírkovice moh. XII, Praha-Bubeneč, obr. 86: 2, 5, 6) nebo z trubičkovitě tordovaného plechu (Chlum u Blatné, obr. 86: 7), náušnice lodkovité (Hradiště u Písku – 4 exempláře, Plzeň-Radčice, Skalice na Tábořsku – snad polotovar, obr. 86: 12, 13, 14) nebo páskové příčně rýhované (Plešnice na Plzeňsku, obr. 86: 10; *Chytráček – Metlička 2004*, 109, s lit.), kterým odpovídají také zdobené páskové rourkovitě stočené náušnice z Opařan (obr. 86: 9). Pozlacená byla měděná záušnice z Břežánek (obr. 86: 8). Doloženy jsou i zlaté prsteny (obr. 86: 16–18), výjimečný masivní prsten s destičkou zdobenou tzv. nepravým filigránem (Hořovicko, *Lehrberger et al. 1997*, 283, Taf. 46: Č808) a uzavřený náramek ze zlaté tyčinky (Hradiště u Písku, obr. 86: 22). Zlatý tepaný opaskový pás (nebo diadém) z Opařan, zakončený trnem s háčkem (obr. 86: 31), vykazuje takovou podobnost se zlatými ozdobami z Hochdorfu, Hallstattu či z Býčí Skály (Ha D1/2), že mohly být vyrobeny v jedné dílně (*Drda – Rybová 1995*, 34, 36; *Parzinger – Nekvasil – Barth 1995*, 46, Taf. 19; *Michálek 1997*, 201–202; *Stuchlík 1997*, 209). Závěsek ve tvaru stylizovaného květu patřil k výbavě hrobu s dvoukolovým vozem v Hořovičkách (obr. 86: 27). Dochovaly se zlaté fólie k plátování terčíků bronzových terčovitých spon (obr. 86: 23–26). Zlatá fólie plakety typu Weisskirchen (Chlum u Rokycan: *Břeň 1981*, 179, obr. 1; *Chytráček 1999a*, 370; obr. 86: 29) pokrývala původně bronzový podklad se starším jemně rytým ornamentem; podobné destičky byly připevňovány ke kůži či látce nebo tvořily kryt přepychové spony, doplněné vložkami z mořského korálu (srov. *Keller 1965*, 44, Abb. 1: 8). Garnitura šperků z mohyly v Hradišti u Písku obsahovala podle dochovaného vyobrazení kromě dvou hladkých zlatých náramků také dva deformované spirálovitě stočené silné zlaté dráty (obr. 86: 21). Tyto masivní hladké spirály bývají interpretovány jako hřivny (*Michálek – Frána 1997*, 204, Taf. 8; *Chytráček 2002a*, Abb. 5: 1.3), podle jiného výkladu i analogií však spíš jde o zlaté spirálovité nápažníky (*Drda – Rybová 1998*, 47).

Stříbro se v nálezech tohoto období objevuje jen vzácně. Ze stříbra byly zhotoveny dva drátěné náramky z hrobu 157 v Manětíně-Hrádku (obr. 83: 10) či prsten

Obr. 86: Doba halštatská a pozdní doba halštatská. Zlatý a zlatem zdobený šperk. 1–7, 9–14 záušnice a náušnice; 8 pozlacená měděná záušnice; 15–18 prsteny; 19–20 nákrčníky; 21 hřívna nebo nápažník (?); 22 náramek; 23–26 zlaté fólie na terčících bronzových spon; 27 závěsek; 28 terčík; 29 zlatá fólie na bronzové plaketě; 30, 31 pásy nebo diadémy (?). 1 Bylany (okr. Kolín); 2–4, 15, 23, 24 Manětín-Hrádek (okr. Plzeň-sever); 5 Skalice (okr. Tábor); 6 Praha-Bubeneč; 7 Chlum u Blatné (okr. Strakonice); 8 Břežánky (okr. Teplice); 9, 31 Opařané (okr. Tábor); 10 Plešnice (okr. Plzeň-sever); 11, 12, 21, 22, 28 Hradiště u Písku (okr. Písek); 13 Radčice (okr. Plzeň-město); 14 Skalice (okr. Tábor); 16 Litice (Plzeň-město); 17 Droužkovice (okr. Chomutov); 18 Libčice n. Vltavou-Chýnov (okr. Praha-západ); 19 Hradenín (okr. Kolín); 20 Vikletice (okr. Chomutov); 25–27 Hořovičky (okr. Rakovník); 29 Chlum (okr. Rokycany); 30 Červené Poříčí (okr. Klatovy). Podle Michálek – Frána 1997.

ze Závisti (obr. 83: 14). Jediným stříbrným předmětem z jižních Čech je importovaný cedníček (obr. 84: 6) z mohyly 1 v Hradišti u Písku (*Michálek 1977*).

8.4.4 Sklo

Sklo reprezentují především korálky, nošené nejčastěji jako součásti náhrdelníků. Jejich největší soubory o několika desítkách kusů pocházejí z jihočeských a západočeských hrobů (Dobšice hr. XIII – 38 ks, Nynice hr. 138A – 31 ks, Milenovice moh. – 30 ks, Dobešice moh. – 26 ks, pohřebiště Manětín-Hrádek – 15 hrobů obsahovalo celkem 59 korálů (všechny údaje podle: *Venclová 1990; 1994*, pokud není uvedeno jinak). Často vyobrazovaný soubor 42 korálů z Lípy ve východních Čechách bývá označován jako depot, ale spíše může pocházet z několika hrobů. Vzácněji jsou nalézány na opevněných výšinných sídlišťích (Závist: *Drda – Rybová 2008*; Svržno: *Chytráček – Melička 2004*, 36, s lit.; Milínov: *Franc 1906*, 191) a v dalších sídlišťních kontextech, kde bývají bezpochyby při výzkumu často přehlédnuty.

Charakteristické jsou následující typy: tzv. korálky s očky, typy 509 a další podle *Venclové*, žluté, příp. modrozelené, modré nebo bílé s vrstvenými modrobílými očky (obr. 87: 13–19, 21; příl. 13: 4, 5, 9), případně malé a velké korály s očky a pupičky, typy 546–548 (obr. 87: 20, 25; příl. 13: 7), jiné typy korálů s oky, typy 505 (obr. 87: 10), 511 (obr. 87: 11) a 549 (obr. 87: 12), korálky s bílými kroužky, typ 408 (příl. 13: 10), světle zelené nebo světle modré žebrované, typy 306–310 (obr. 87: 6, 7; příl. 13: 11) a modré korálky s bílou vlnicí, typy 707–709 (obr. 87: 8, 9; příl. 13: 8); kromě toho jsou běžné větší i drobné korálky, zejména tmavě modré barvy (obr. 87: 1–5). Korálky byly také navlékány na bronzové kruhy i malé kroužky, mj. ve funkci náušnic (srov. Hradiště u Kasejovic hr. III: *Soudská 1994*, Abb. C2: 16, 17). Ojedinelé je použití drobných modrých korálků jako doplňku spony s bronzovými závěskami ze Želenic na Kladensku (obr. 82; *Venclová 1990*, 283, zde mylně datováno do LT B).

V pozdně halštatském období patřily skleněné korály k běžným předmětům a jsou početně silně zastoupeny. Ačkoli Čechy patří k několika oblastem v Evropě s výraznou kumulací některých typů, zejména korálů s očky (*Venclová 1990*, 75–85, 100–101; *1994*; *Kunter 1995*, Karte 1, Abb. 3–6), žádné z typů nelze považovat za místní výrobek; pocházejí z dílen v adriatické oblasti nebo jinde ve Středomoří.

Vzácně se vyskytují také skleněné kroužky (obr. 87: 22; příl. 13: 6) zhotovené ze stočené tyčinky (typy 31–34, *Venclová 1990*, 108; Křepice: *Michálek 1988*, 31; Jenštejn). Kroužky se poprvé objevují již v Ha D1–D2, omezují se na západohalštatský okruh a jejich výroba se předpokládá kdesi v západní střední Evropě.

Výjimečným nálezem, jediným svého druhu v Čechách, je zlomek drobné dvojuché nádoby vyrobené technikou navalování na jádro, totiž *aryballu* ze světle modrého, tmavě modrého a žlutého skla (Strakonice; obr. 73: 5; příl. 13: 3). Nádobka sloužila k uchovávání vonných látek, balzámů nebo kosmetických přípravků a patří ke středomořským importům, jaké se jen ojedinelé dostávaly i do střední Evropy.

8.4.5 Černé materiály

Nečetné úzké hladké černé kruhy nošené jako náramky či nápažníky (Praha-Petrovice chata 5, Želenice) byly zhotoveny z posidoniové břidlice (tzv. lignitu) či gagátu jihoněmeckého, popř. alsaského původu v dílnách jižně nebo západně od českého území stejně jako jejich předchůdci v Ha C–D1. Ve dvou případech existuje podezření na západočeský materiál, tj. na nýřanský či radnický sapropelit plzeňské pánve (Dýšina – Nová Huť moh. 14, Nynice hr. 141: *Venclová 2001*, 120, 388–389, s lit.).

8.4.6 Kámen

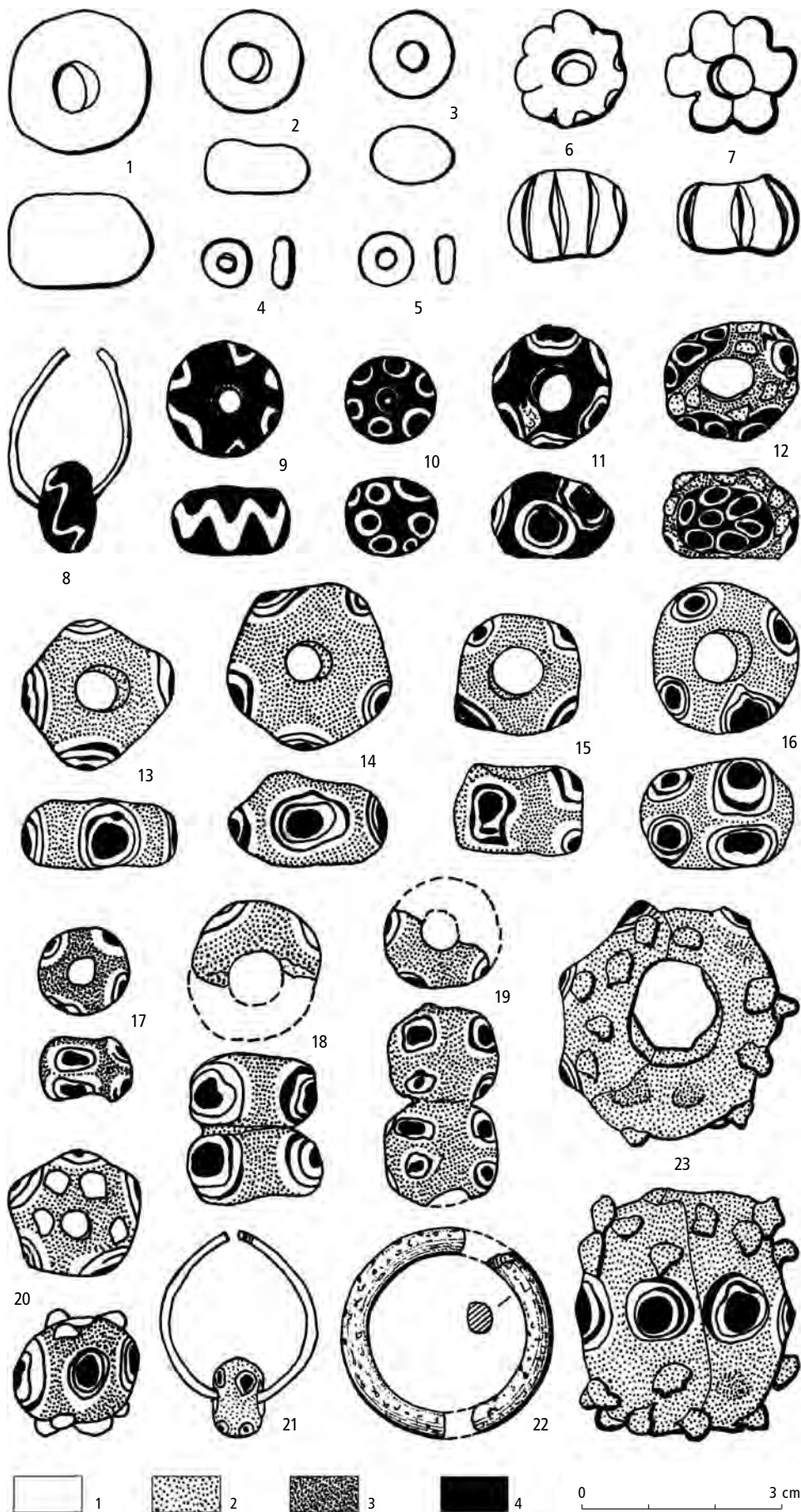
Poměrně časté kamenné artefakty byly rámcově pojednány v souvislosti s výrobními aktivitami (kap. 6.2). Zastupují je brousky (obr. 7: 19, 21, 22), kvádrovité, roubíkovité či deskovité, vyrobené nejčastěji z pískovce či křemence a někdy opatřené otvorem k zavěšení. Drtidla – mlýnky na obilí, tj. ploché pravoúhlé až oválné drticí podložky a menší okrouhlé či čokovité drtiče – těrky (obr. 4: 4, 2), zhotovené zpravidla z valounů, patří rovněž k běžným nálezům. Technologický vývoj mlecích zařízení reprezentují dvojdílné mlýnky s násypným otvorem (obr. 4: 3, 5), známé od LT A. Početné jsou víceúčelové otloukače (obr. 7: 20), vyráběné ponejvíce z křemenných valounů, různá hladítka atd. Méně časté artefakty představují závaží s kovovými poutky, např. z Hoštice (*Motyková 1977*), kuželovité jílovcové závaží ze Středokluk, zdobené soustřednými kroužky (obr. 7: 24), závaží z valounu křemene z Albrechtic-Sedla (obr. 7: 23) nebo závaží rovněž z křemene, sevřené železným kruhem (Sedlec-Hůrka moh. 44); další provrtaná závaží mají jehlancovitý, hruškovitý nebo kulovitý tvar. Vyskytl se i bočníčkovitý přeslen z opuky (Závist: *Jansová 1983a*, 34–35, obr. 11: 6).

Specifický typ kamenného artefaktu reprezentují plastiky, známé dosud jen z hradiště Závist (viz kap. 8.5.2.3).

8.4.7 Organické materiály

Paroh a kost. Šídla, hroty a rukojeti, sloužící k různým výrobním činnostem (srov. kap. 6.2), jsou běžným nálezem (obr. 7: 12–16, 18; 5: 3; 6: 13–15, 18–23). Paro-

Obr. 87: Pozdní doba halštatská. Skleněné ozdoby. 1–21, 23 korálky (8, 21 navlečené na bronzových náušnicích); 22 kroužek. 1 Jemnice (okr. Strakonice); 2, 20 Manětín-Hrádek (okr. Plzeň-sever); 3–5 Praha-Běchovice; 6, 8, 11, 21 Plzeň-Doubravka (okr. Plzeň-sever); 10 Dolánky (okr. Louny); 12 Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ); 13, 15 Horní Lochovo (okr. Jičín); 14 Láz (okr. Strakonice); 16 Praha-Veleslavín; 17 Zbečno (okr. Rakovník); 18 Lípa (okr. Hradec Králové); 19 Varvažov (okr. Písek); 22 Praha-Podbaba; 23 Víckenice (okr. Klatovy). Barevná škála polychromních korálů: 1 bílá, 2 žlutá, 3 světle modrá, 4 tmavě modrá. Podle Venclová 1990.

hové rukojeti, a také kostěnou rukojeť ve tvaru jelení hlavy, zdobenou ještě soustřednými kroužky, obsahoval depot z Libčic-Chýnova (*Sankot – Vojtěchovská 2001*, Fig. 18.6: 1, 2; 18.4: 2). Parohový nůž ze Soběsuk měl rukojeť vyřezanou do tvaru zvířete, snad psa (informace P. Holodňáka; příl. 15: 6). Z jiných zdobných artefaktů se vzácně vyskytly kostěný terčík s rytým vířivým motivem (Kladruby, mohyla s vozem: *Píč 1906/08*, 470, tab. XXVII; *Drda – Rybová 1998*, 36–37) nebo zdobený kostěný rozdělovač náhrdelníku (Minice). Ke kostěnému sortimentu patří i tzv. kladívko (Dolní Břežany: *Motyková 1986*, 140, fig. 3: 13).

Kůže. Ojedinele se dochovaly kožené řemínky z koňských postrojů (Mírkovice moh. IX, XI, XII s hroby stupňů Ha D1/2 až Ha D5/LT A; Kladruby – hrob s vozem), v jednom případě fragment kůže na dřevě, snad ze jha (Mírkovice moh. XII). Jiné kožené řemeny jsou nepřímou doloženy kovovými záponami a součástmi koňského postroje. Také kožená obuv je ilustrována kovovými sponami a jinými předměty, znázorňujícími botičky (viz kap. 6.2.4).

Textil. Dřevěná komora v mohyle ze Střelských Hoštic měla být údajně pokryta vlněnou látkou, snad s geometrickým vzorem (*Michálek 1972*, II, 154–156, s lit.). Otisky látky se nacházejí, při použití moderních konzervačních metod, na železných předmětech (např. Tišice: *Sankot 2007*; příl. 14: 5).

Dřevo. Použití dřeva bylo široké, zpravidla je však doloženo jen nepřímou. Opracované kusy dřev – např. zahrocené kůly z borovice a dubu, fragmenty neurčité funkce se stopami záseků sekerou i slabé odseknuté větve z vrb a bříz se podařilo vyzdvihnout ze dna cisterny na akropoli hradiště Vladař (zelené haluze mohly být upotřebeny jako krmivo pro domácí zvířata nebo materiál k výrobě košů: *Boenke – Pokorný – Kyselý 2006*, 74, Abb. 7). Kromě stavebních konstrukcí domů, hradeb atd. předpokládáme také četné dřevěné užitkové předměty, truhlice, dřevěné součásti záprahu – jho (pravděpodobné konkrétní nálezy: Mírkovice moh. XII; Sedlec-Hůrka moh. 44), součásti vozu nebo náradí. Bronzové kování dokládá existenci dřevěných nádob, hroty kopí či oštěpů dřevěná ratiště, šipky dřevěné šipy, luky, příp. toulce (Chlum: *Sankot 2003*, 33–34; Závist: *Drda – Rybová 2008*, 75–76).

Jantar. Neopracovaný jantar jako doklad místní výroby jsme již zmínili (viz kap. 6.3.6). Korálky jsou dominujícím jantarovým výrobkem tohoto období v Čechách. Mají nejčastěji soudkovitý nebo bochníčkovitý tvar (např. Závist: *Jansová 1983a*, obr. 11: 9; Hvoždany, Údraž ad.: *Michálek 1972*, II), méně časté jsou velké ploché korály (Svržno: *Chytráček – Metlička 2004*, 37, Bild 4, s lit.; Manětín-Hrádek: *Soudská 1994*, 132, Abb. B4: 16, B9: 25, D4; Poleňka u Klatov moh. 3: *Hostaš 1882–84*, 326; Dolní Břežany: *Motyková 1986*, 140, fig. 3: 12). Podle přírodovědných analýz byly korálky zho-

toveny především z baltského jantaru, jen v jediném případě byl zjištěn domácí sukcin (fosilní pryskyřice: Kostelec na Českokubovicku). Zcela výjimečný artefakt představují zdobené zlomky z vázičkovitého jantarového závěsku, původně považovaného za nádobku (Hradiště u Písku: *Drda – Rybová 1998*, 47). Jantar byl používán i k dekoraci kovových předmětů: jantarovými vložkami byla původně zdobena bronzová antropomorfní spona z Manětína-Hrádku (obr. 81: 17) a patky dalších spon z téže lokality a Nynic (hr. 120), dále patrně i drobná terčovitá sponka ze Závisti (*Drda – Rybová 2008*, obr. 49: 2, 83).

Mořský korál. Neopracované zlomky korálu (nemusí jít o doklad místního zpracování, protože větvičky korálu byly také nošeny v náhrdelnících) pocházejí z hradiště v Minicích a z Poříčan (*Čtverák 1986*, 113; *Chytráček*, v tisku; *Kruta – Lička et al. 2004*, 41, fig. 4/8). Vložka z mořského korálu vyplňovala medailony na nákončí pochvy meče z Dražiček (obr. 74: 5) nebo lučík maskovitě spony z Libčic-Chýnova (LT A). Mořský korál také zdobil pochvu ztraceného meče z mohyly u Kočvar (*Sankot 2003*, 11) a zřejmě i jiné pochvy (Závist: *Drda – Rybová 2008*, obr. 69A, 81). Další použití mořského korálu indikují důlky nebo vroubky na lučících či terčících spon, které nejspíš sloužily jako podklad pro korálové inleje.

Mořské mušle, lastury. Celé, někdy provrtané schránky mořských živočichů nebo jejich zlomky se vícekrát našly v obytných areálech (Čelákovice: *Venclová 1973*, 629; Blšany: *Pleinerová – Pleiner 1981*, 163; Poříčany: *Čtverák 1986*, 113; Radovesice: *Waldhauser 1993*, 345; Závist, podhradí: *Drda – Rybová 1995*, 80) a snad také v hrobovém kontextu (Čížkovice: *Sankot 2003*, 9, 37). Sloužily jako ozdoby či amulety, popř. jako surovina k inlejím, jaké jsou však známy až z následujícího období.

8.5 RITUÁLNÍ AREÁLY A AKTIVITY

8.5.1 Pohřební areály

Mohylové pohřbívání, přetrvávající v jižních i západních Čechách již od starší doby bronzové a kontinuálně praktikované na týchž pohřebištích od střední doby bronzové, končí zde i v ostatních částech Čech v průběhu stupně LT A; již v této, ale také v daleko pozdější době bylo ovšem starších mohyl využíváno k ukládání dodatečných pohřbů. Od Ha D2/3 se začíná vedle mohylového uplatňovat také pohřbívání do plochých hrobů, ukládaných zpravidla na vlastní oddělená pohřebiště, někdy ale také do prostoru mohylových pohřebišť. V případě některých hrobů, které se jeví jako ploché, může však jejich kamenný zával indikovat existenci původní mohylky. V obou typech hrobů zcela převládá žárový ritus a kostrové pohřby se zdají být výji-

mečné. Ačkoli území Čech stále konzervativně lpí na žárovém pohřebním ritu, nové poznatky ukazují, že kostrové hroby tu byly zřejmě již od počátku LT A častější, než se dosud připouštělo. To ostatně odpovídá obecně se rozšiřujícímu kostrovému ritu na sousedních územích v tomto období.

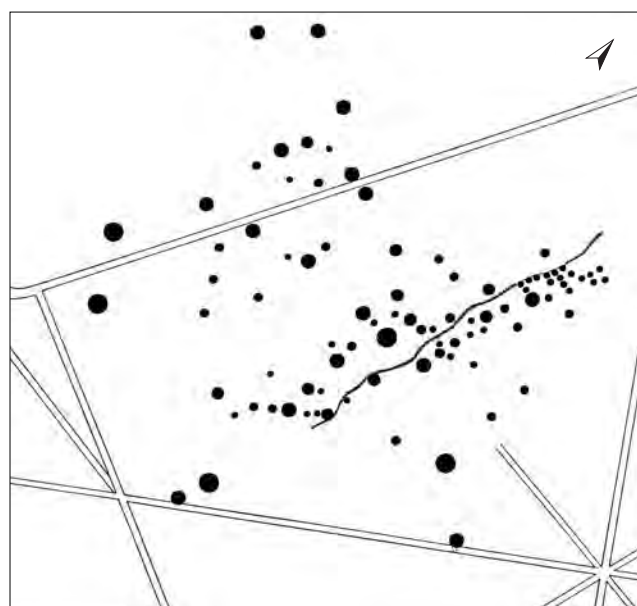
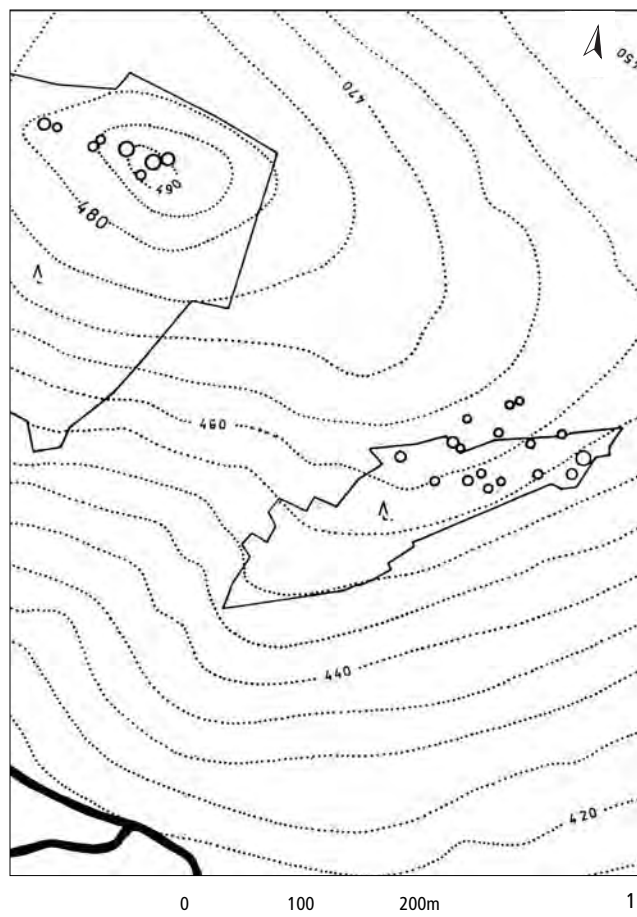
Předpokládá se, že vzdálenost mezi obytnými a pohřebními areály pozdní doby halštatské nepřesahovala 500 m (např. *Waldhauser 1993, 301; Sankot 2001*).

8.5.1.1 Mohylová pohřebiště

V jižních Čechách byla mohylová pohřebiště dokumentována asi na 120 lokalitách. O pohřebním ritu platí v podstatě totéž co pro období Ha C–Ha D1. Pohřby pod mohylami byly převážně žárové; kostrové lze registrovat výhradně v komorových hrobech ve velkých, tzv. „knížecích“ mohylách, jaké jsou známy v 6 případech; další, dnes již neověřitelné uvádí B. Dubský (Malá Turná, Rovná, Údraž: *Michálek 1999; 2003a*).

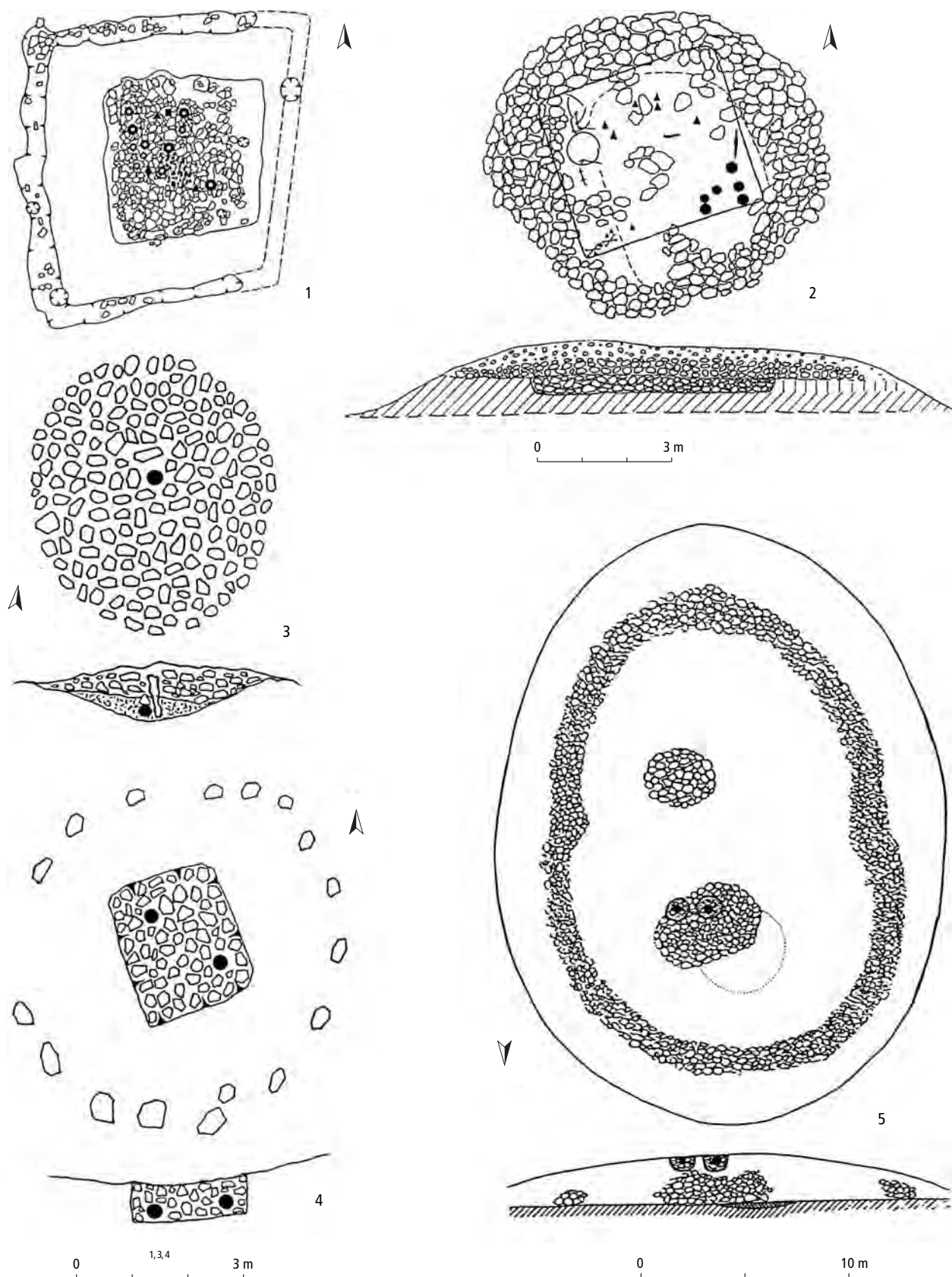
V západních Čechách (*Šaldová 1971a; 1999*) byly naopak pohřby jen zřídka ukládány do nově budovaných mohyl, ale mnohem častěji (45 známých hrobů) jako dodatečné hroby do mohyl starších. Na těchto mohylnicích nebyl počet pozdně halštatských a časně laténských hrobů nikdy velký (např. Žákava-Sváreč 21 hrobů, Hájek-Štáhlavy 13 hrobů, Újezd u Radnic 8 hrobů; obr. 88). Pohřbů v původních mohylách (tedy nikoli dodatečných) bylo v západních Čechách registrováno jen 15; všechny byly uloženy na úrovni terénu. Je otázka, jak velké množství hrobů, dnes považovaných za ploché, bylo ve skutečnosti původně překryto mohylou. Také v tomto regionu převažuje žárový ritus. Známo je pouze 5 bezpečně zjištěných kostrových hrobů (Hájek-Štáhlavy – 2 hroby, Žákava-Sváreč, Červený Hrádek a Sedlec-Hůrka po 1 hrobu), podle polohy milodarů však mohly být kostrové také některé pohřby z komorových hrobů v Kralovicích (*Franc 1906, 217, tab. 24; Chytráček 1999b, Abb. 8: 8–11*). Ve dvou mohylových hrobech (Manětín-Hrádek hr. 80, 108) byly mezi žárovými pohřby nalezeny také lidské zuby, které prozrazují uložení i nespálených těl a birituální pohřební ritus. V dalších původně asi mohylových hrobech stupně LT A na témže pohřebišti byla podle rozložení milodarů uložena těla nespálená, kostry se ale nedochovaly a jen ojediněle se podařilo dokumentovat jejich otisky.

V severozápadních a středních Čechách jsou informace o mohylových pohřebištích značně neúplné, protože množství mohyl bylo zničeno polními a jinými zemními pracemi a výkopy, mnohdy před více než sto lety. Nicméně rekonstruovat lze mohylníky o desítkách mohyl (Kočvary-Lochovice, Roztoky: *Sankot 2003, 11, 14; Libčice-Chýnov: Felmann 1902–1903; Sankot 2001, 299, fig. 17.1*). Bohaté kostrové hroby s vozy v komorách pod mohylami se zdají být na tomto území do-

Obr. 88: Pozdní doba halštatská. Mohylové pohřební areály. 1 Mírkovice (okr. Domažlice); 2 Hájek (k. ú. Štáhlavy, okr. Plzeň-jih). Pohřební areál v Hájků obsahuje i starší mohyly. Podle *Chytráček 1990; Jílková – Rybová – Šaldová 1959*.

sud vzácné (Želkovice: *Maličský 1953, 22–23; Hořovičky*), další hroby „knížecího“ charakteru se však předpokládají podle zachovaných torz původní výbavy. Některé zcela snesené mohyly (mohylníky) však zřejmě

Obr. 89: Pozdní doba halštatská. Hroby pod mohylami. 1 komorový hrob ohraničený čtyřúhelníkovým žlabem (pod mohylou?); 2 komorový hrob na úrovni uložený do starší mohyly; 3 hrob v jamce pod mohylkou navršenou z kamene; 4 zahloubený hrob pod mohylou ohraničenou kamenným kruhem; 5 malé jamkové hroby uložené do starší mohyly. Černé značky: nádoby. 1 Manětín-Hrádek (okr. Plzeň-sever); 2 Sedlec-Hůrka (okr. Plzeň-jih); 3, 4 Kralovice (okr. Plzeň-sever); 5 Žákava-Svářeč (okr. Plzeň-jih). Podle Soudská 1994; Franc 1890; 1906; Šaldová 1971; Chytráček 1999b.

nebyly vůbec rozpoznány. Pozůstatkem mohyl mohou být kruhové nebo čtvercové žlaby zjišťované kolem hrobů (srov. Uhy obj. B: *Sofaer – Turek 2004*). V literatuře uváděná obrovská mohyla v Libomyšli jako případně pozdně halštatská (*Drda – Rybová 1998*, 53, obr. 12) neposkytla dosud žádné doklady o datování. Za příklady pravděpodobných kostrových mohylových hrobů v této části Čech lze považovat pohřeb s maskovitou sponou z Panenského Týnce (*Piř 1902*, 169, obr. 8; *Smrž – Křivánek 2002a*); nejspíše kostrové byly hroby z Cítolib na Lounsku (*Schneider 1890*, 110) a Želenic na Kladensku (*Sankot 2003*, 9, 16). Vrstva kamenů může naznačovat původní mohylu (Tvršice, poloha Am Berge hr. 4: *Holodňák 1988*, 90–91), zřejmě však existovaly i kostrové hroby ploché (viz níže).

Ve východních Čechách se zdá být mohylové pohřbívání vzácnější, nepřímých informací o navrhování mohyl však přibývá. Jako potenciální mohylník se uvádí Jaroměř (*Vokolek 1993b*, 77). Větší vzdálenosti mezi hroby se interpretují jako indicie existence mohyl (např. v Platěnicích).

Úprava hrobů

Velké mohyly. Pod velkými mohylami byly uloženy komorové hroby s dvoukolovými vozy a koňskými postroji, příp. s importovanými bronzovými nádobami. Některé mohyly dosahovaly vsutku impozantních rozměrů. Jako příklad mohou sloužit mohyly prokopené r. 1858 v Hradišti u Písku: měly vnitřní kamennou konstrukci, nejspíše kamenný plášť a obdélníkovitou hrobovou komoru, původně patrně vydrženou a sahající až k povrchu. Mohyla o rozměrech 42 × 20 m a výšce téměř 2 m ukrývala dva pohřby: mladší (z konce 5. století) náležel muži a starší (z počátku až 1. pol. 5. století) ženě (*Drda – Rybová 1995*, 45–48; *Michálek 2003a*, Abb. 20). Rovněž mohyla č. 1 ve Skalici u Tábora z konce 6. století př. Kr. o rozměrech 23 × 17 m a výšce přes 1 m obsahovala dva bohaté pohřby (*Michálek 2003a*, Abb. 18). Tyto mimořádně velké mohyly stály často osamocené na okrajích nebo poblíž mohylových nekropolí, mohly se však nacházet také v jejich centrální části. V jednom případě (Sedlec-Hůrka moh. 44, obr. 89: 2) byl komorový hrob vybudován ve starší mohyle nad dřívějším pohřbem z Ha D1 (*Franc 1890*, 95, Taf. XXXIX–XLI; *Soudská 1976*, 642). Dřevěná komora byla postavena na úrovni, dokonce i poněkud nad povrchem okolního terénu, ale mohla být i mírně zahlobena. Pravidlem je kamenný zával. Občas se vyskytne kamenný věnec; zjištěno bylo také lemování obvodu žlabem a dřevěnými trámy (Manětín-Hrádek hr. 196, obr. 89: 1). Žárové pohřby mohly být uloženy v nádobě.

Malé mohylky. Kromě velkých, bohatě vybavených mohyl existovaly také malé, z kamene navršené nebo kamenným kruhem ohraničené mohylky o průměru

jen 3–4 m, obsahující žárový pohřeb v jamce nebo v nádobě (Kralovice, obr. 89: 3, 4). Kamenný plášť nebo kruhové žlaby kolem některých hrobů mohou naznačovat existenci původní mohylky (Tvršice – Am Berge hr. 1: *Holodňák 1988*, 90–91).

Hroby dodatečně uložené do mohyl. Obvykle do vrcholu mohyly byl zapuštěn 1 nebo 2 žárové hroby (Žákava-Svářeč, obr. 89: 5). V malé jamce stála hrncovitá nádoba se spálenými kostmi přikrytá mísou. Někdy však měly dodatečné hroby také tvar čtyřhranné komory, dokonce i s kamenným závalem.

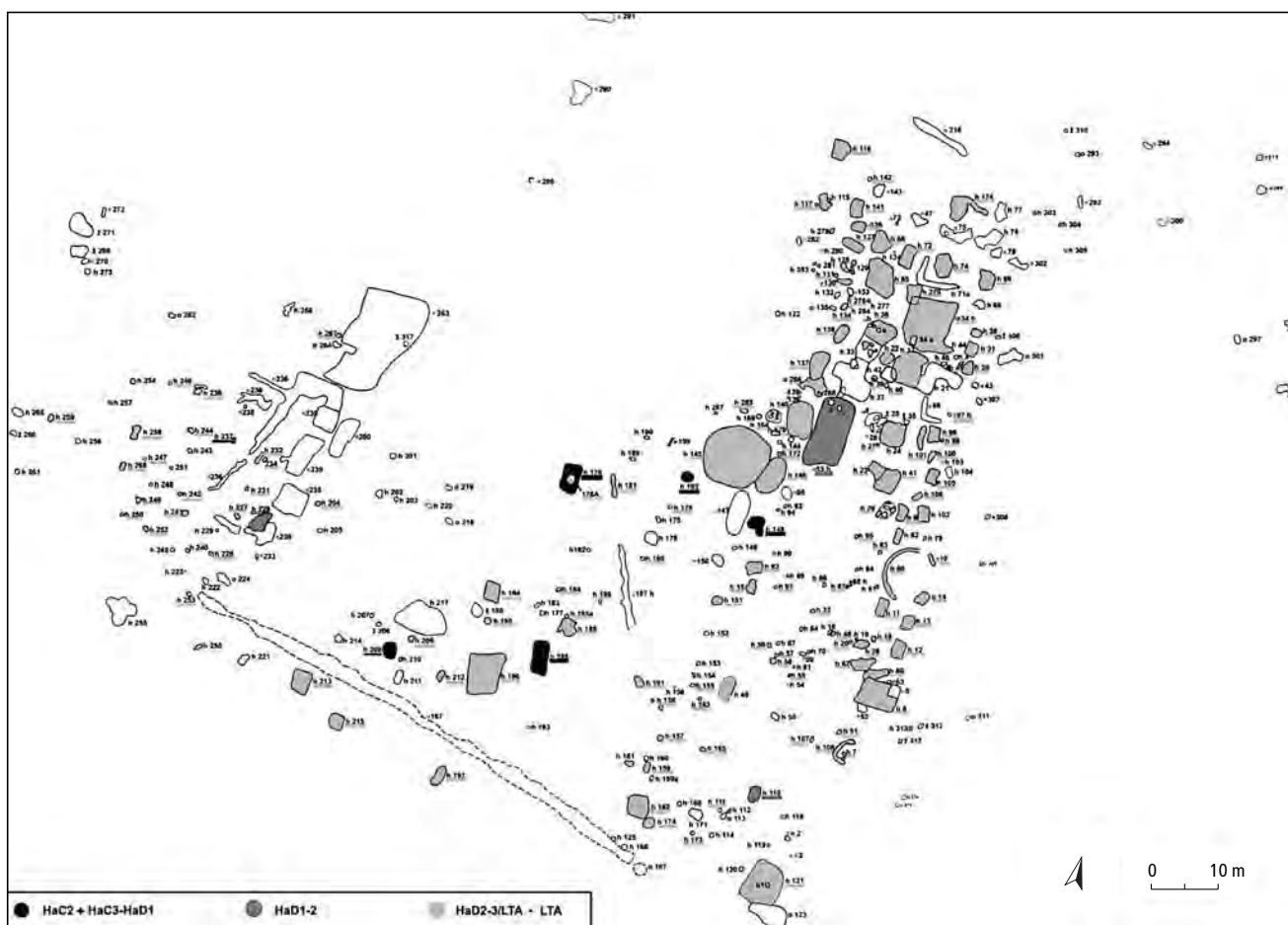
Výbava hrobů

Nejbohatší mužské hroby obsahují součásti vozů a koňských postrojů, mj. s charakteristickými falérami, dále zbraně – sekáč a kopí, od LT A i meč, případně štít, sekeru a šípy. Význačnou skupinu představují mužské hroby bez vozů, ale s meči. Mužské i ženské hroby byly dále vybaveny sponami a jinými osobními ozdobami, zejména kruhovým šperkem. Mohou obsahovat také menší počet keramických nádob. Vícekrát zahrnuje výbava importované bronzové nádoby nebo celé bronzové picí soupravy; zmiňuje se i železný kozlík (Hořovičky, Hradiště u Písku). V mužských i ženských hrobech se vyskytnou i zlaté předměty nebo drobné importované ozdoby. Zlaté plakety typu Weisskirchen (západní Čechy) obvykle doprovázejí pohřby mužů s meči. Výjimečně obsahoval inventář zvířecí kost (Mírkovice moh. IX). Antropologicky určitelné pozůstatky z hrobů se zbraněmi patří mužům, z hrobů s vozem rovněž mužům, jedenkrát však také dítěti (Manětín-Hrádek hr. 196). Inventář hrobů pod malými mohylkami obsahoval zpravidla jen nádobu – urnu.

Charakteristickým rysem nakládání s hrobovou výbavou v období LT A byla rituální deformace či destrukce kovových předmětů, zejména mečů, případně dalších zbraní a jiných součástí hrobového inventáře, a to zpravidla ohýbáním, několikanásobným přeložením (meče), rozmačkáním či rozlámáním (*Sankot 2003*, 45–49). Stále byl občas praktikován starý rituální zvyk opatřovat dna nádob otvory (Kralovice: *Šaldová 1971a*, 107).

8.5.1.2 Plochá žárová pohřebiště

Plochá pohřebiště (asi 60 lokalit) jsou známa zejména ze severozápadní části jižních Čech (Strakonicko, Blatensko, Březnicko a Písecko), méně již z jejich části východní (Táborsko) a jižní (Českobudějovicko; srov. *Michálek 2003*, Abb. 5). Jihočeská pohřebiště jsou poměrně malá, obsahují ponejvíce jeden izolovaný hrob nebo skupiny do 30 hrobů. Udávaný počet až 500 prokopených hrobů ve Škvořeticích u Blatné (*Strnad 1887–89*, 322–324) se zdá být nevěrohodný (shodou nepříznivých událostí se z celého výzkumu nedochoval žádný nález: *Michálek 2007*).

Obr. 90: Doba halštatská a pozdní doba halštatská. Manětín-Hrádek (okr. Plzeň-sever), pohřební areál s plochými hroby. Podle *Soudská 1994*; upravil M. Chytráček.

V západních Čechách jsou plochá pohřebiště (asi 20 lokalit) v menšině oproti mohylovým (*Chytráček 1999b*, 25, Abb. 1). Soustřeďují se na severní hranici západočeské sídelní oblasti. Počet pohřebiště je sice nižší než v jižních Čechách, ale zato tu byly zjištěny lokality s největším počtem hrobů (Nynice: 121 hrobů, příl. 8: 5; Manětín-Hrádek: 225 hrobů, obr. 90; Plzeň-Radčice: přes 200 hrobů), ostatní pohřebiště obsahují nanejvýš tři desítky hrobů nebo se nacházejí jednotlivé hroby, které mohly patřit větším nekropolím. Některé ploché hroby byly uloženy v prostoru dlouho užívaných pohřebních areálů s pohřby pod mohylami, jiné se vyskytly na nových místech bez prokázání starších pohřebních aktivit. Hroby Ha D až LT A v Nynicích nerespektovaly hroby starších období.

Střední a severozápadní Čechy se vyznačují spíše menšími pohřebišti do několika desítek hrobů (např. Pavlíkov-Brabečky na Rakovnicku: *Soudská 1969a*; Praha-Bubeneč) a hroby se seskupují do malých skupin (Tvršice – Am Berge: *Holodňák 1988*, 90–91). Malý počet známých hrobů a pohřebiště může odrážet jejich mělké uložení, a tedy špatné dochování.

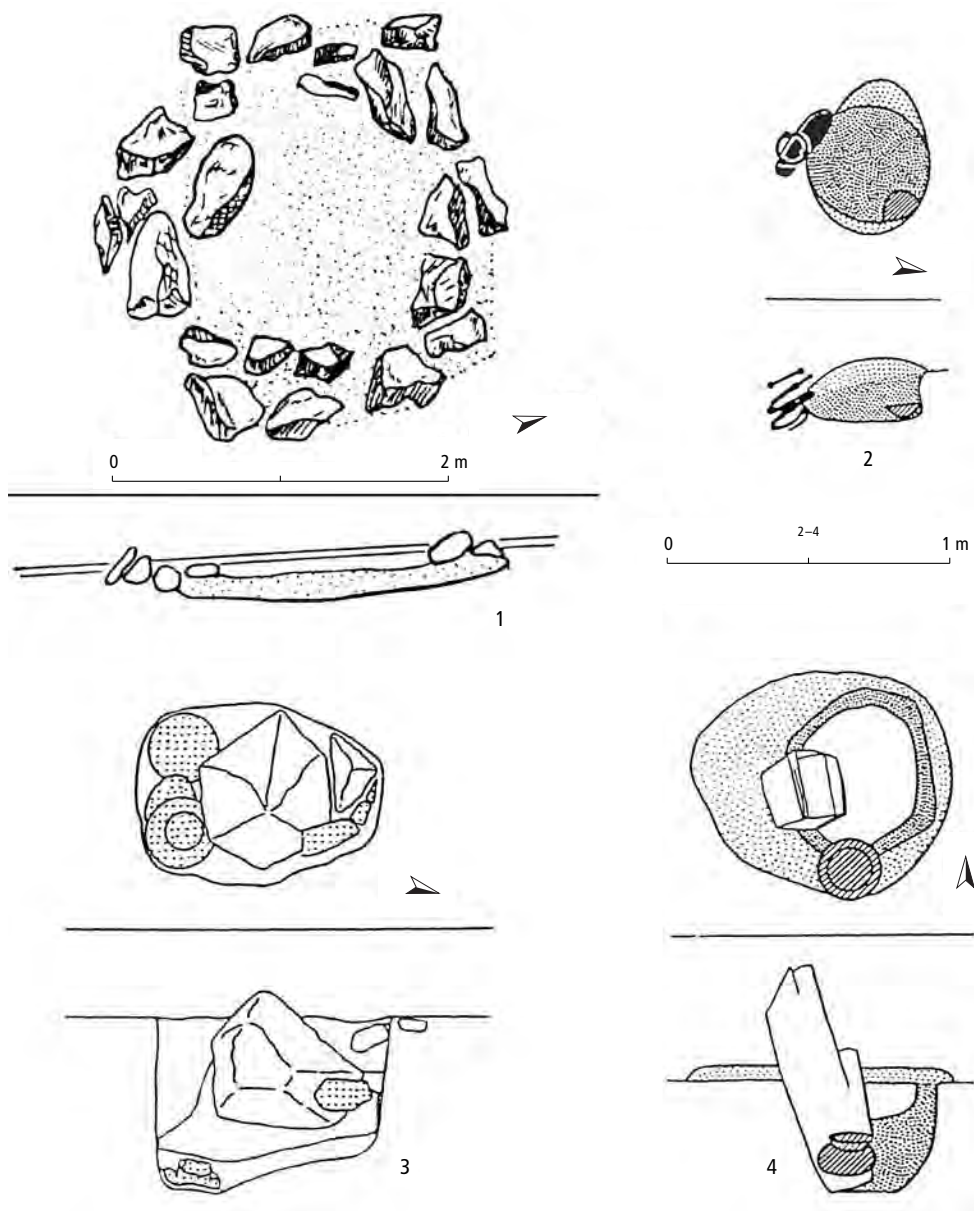
Východočeská žárová pohřebiště se jeví jako skupinky o malém počtu hrobů; někdy se nacházejí na okraji starších pohřebních areálů. V některých případech je zjišťována kontinuita od předchozí fáze (Platěnice, Skalice na Královohradecku), jiná pohřebiště vznikají nově (Lochenice: *Vokolek – Sankot 2001b* s lit.).

Úprava a výbava hrobů

Žárové hroby mají mnoho variant, které se mohou odlišovat na jednotlivých pohřebištích a také v jednotlivých regionech. V západních Čechách klasifikovala základní typy hrobů V. Šaldová (*1971a*) podle situace na pohřebišti v Nynicích; pro jižní Čechy charakterizoval formální vlastnosti hrobů J. Michálek (*1999*, 66). V zásadě lze rozlišit dva základní typy žárových hrobů.

Hroby v jamce. Malá jamka kruhového, oválného nebo podlouhlého tvaru byla vyplněna zemí promíšenou s uhlíky, popelem s kůstkami a přepálenými zbytky inventáře. Spálené kůstky byly uloženy v nádobě, někdy přikryté miskou, častěji však jen v jamce, nebo byly rozptýleny v jamce i v nádobách. V jamkových hrobech v Nynicích stály celé nádoby (nepoužité jako popelnice) většinou dvě, ale i tři na sobě. V některých hrobech se

Obr. 91: Pozdní doba halštatská. Ploché hroby. 1 hrob s kamenným obložením uložený na úrovni; 2 jamkový hrob s popelnicí a výbavou přiloženou mimo ni; 3, 4 jamkové hroby s kamennými stélami. 1 Kšice (okr. Tachov); 2, 4 Nynice (okr. Plzeň-sever); 3 Kyšice (okr. Plzeň-sever). Podle *Eichhorn 1935; Metlička 1992; Šaldová 1971.*

nalezly části nádob, další keramiku neobsahovaly. Nádobky stály částečně i mimo jamku, někdy i v jakémsi výklenku, nejčastěji však v jižní části jamky, ojediněle i na jiných stranách. V malém počtu hrobů byla jediná nádoba postavena uprostřed (v Sovoluskách byly nádoby obvykle soustředěny uprostřed hrobové jámy). Hroby mohly být vyloženy kameny nebo lemovány žlábkem, příp. se stopami po kůlech. Nad jamkou byl někdy navršen hliněný násyp nebo plochý kamenný kryt či plášť; v nejstarším období (Ha D2) byly hroby označeny vztyčenými kamennými stélami (74 % všech hrobů v Nynicích; obr. 91: 3, 4). Jinde byl popel i hrobová výbava uloženy v popelnici, která mohla být přikrytá miskou; některé předměty byly však přiloženy vně popelnice (obr. 91: 2).

Hroby uložené na úrovni. Popel i inventář byly většinou volně rozloženy a nijak nechráněny, nebo mohl

být pohřeb uložen také v nádobě nebo rozptýlen v zásypu. V Manětíně-Hrádku měly některé hroby čtvercový nebo obdélníkový půdorys. Zjištěny byly také hlinité násypy i kamenné kryty či obložení (obr. 91: 1). Kamenné kryty mohou být ovšem také pozůstatkem mohylového násypu. V Nynicích tvořily tyto hroby 17 % všech hrobů.

V. Šaldová (1971a, 31, 105) rozeznávala na pohřebišti v Nynicích ještě další kategorii, totiž hroby uloženy pod úrovní, kde nebyla identifikována jamka a popel i inventář byly uloženy do nádoby, výjimečně do prosté země. V jednom případě byly kůstky dospělého jedince rozděleny do tří nádob (Nynice hr. 121). Vnější úprava napodobuje úpravu jamkových hrobů (stěly, položené kameny, kamenné kryty) a je otázkou, nejde-li o nerozpoznané hroby jamkové. V Nynicích tvořily hroby této skupiny 9 % všech hrobů.

Žárové hroby byly také často ukládány jako dodatečné pohřby do plášťů starších mohyl, a to jak v jižních, tak i v západních Čechách.

Inventář hrobů je oproti předchozímu období jednodušší a jednodušší. Druhá skladba se příliš neliší od výbavy (neknížecích) mohylových hrobů, rozdílná je však kvantita zbraní a šperků. Většina plochých hrobů obsahovala keramické nádoby, zpravidla 1–2, jen výjimečně více nádob; spíše než celé nádoby byly ukládány jen jejich části nebo jednotlivé zlomky. Nekekeramické milodary představují součásti kroje – spony, bronzové a železné náramky, nákrčníky, opaskové zápony, v ženských a dětských hrobech velké náhrdelníky ze skleněných a jantarových korálek, v mužských hrobech železné zbraně – kopí, šipky a nože, někdy i železné součásti koňských udidel a nástroje, případně kostěné předměty nebo přesleny. Početnost i kvalita nekeramického inventáře se na jednotlivých pohřebištích liší. Občas se objevují i zvířecí kosti.

V severozápadních a středních Čechách tvoří naprostou většinu (cca 95 %) hroby jamkové s popelnicí nebo bez ní, resp. hroby skupiny III podle Kouteckého (např. Praha-Bubeneč, Praha-Hloubětín, Praha-Dolní Liboc hr. 1, Modřany), zbytek tvoří hroby typově neurčitelné. Pohřby na úrovni zjišťovány nejsou, to však může odrážet použitou metodu archeologického výzkumu. Objekt ze čtyř (kůlových?) jam se stopami kremace v pohřebním areálu v Uhách (obj. 6: *Sofaer – Turek 2004*, 296–298) nemá zatím obdobu. Hroby mívají často kamenné kryty nebo jsou kryty plochým kamenem (Tvršice – Am Berge hr. 1: *Holodňák 1988*, 90–91; Lazsko, Pavlíkov-Brabečky: *Soudská 1969a*; *1969b*). Keramiku zastupují lahvovité nebo hrncovité tvary a misky, někdy i střepy dalších nádob. Výbava, uložená do popelnice nebo vedle ní, obsahuje osobní šperk a součásti kroje (spony, kruhy, korálky, opaskové zápony), občas zbraně – kopí, sekáče, ojediněle šipky.

Východočeské popelnicové hroby jsou uloženy v jamce. Obsahují zpravidla popelnicí přikrytou miskou. V jámových hrobech jsou spálené kůstky nasypány do mělké jamky (Platěnice). Právě mělké uložení hrobů a nedostatek artefaktů patrně negativně ovlivnily jejich evidenci (při starších výzkumech nemusely být takové hroby – a tím méně případné hroby uložené na úrovni – ani registrovány) a zachování v poměrně malém počtu. Výbavu hrobů tvoří především lahvovité a hrncovité nádoby, mísy se zataženým okrajem, případně koflíky. Na rozdíl od ostatních částí Čech byly další předměty do hrobů vkládány jen vzácně, a to do popelnice nebo mimo ni (Lochenice). Jsou to nejčastěji pouze železné nožičky či bronzové jehlice, event. provrtané a použité jako jehly (*Vokolek 1993b*).

Struktura pohřebišt

Nejkvalitnější data poskytují největší západočeská pohřebiště. V Nynicích byly pozorovány jak roztroušené

hroby, tak jejich seskupování. Hroby pozdně halštatského a časně latinského období byly zjištěny na celé prozkoumané ploše pohřebiště; kromě ojediněle roztroušených hrobů tvořily tři menší skupiny; ve východní části pak byly rovnoměrně rozptýleny na větším prostoru a pokračovaly dále na východ. Na pohřebišti v Manětíně-Hrádku (obr. 90) tvořily malé žárové hroby v jamkách samostatný celek v západní části, zatímco obdélníkové hroby s kamenným, původně mohylovým krytem o průměru 2–6 m byly rozptýleny v jižní části pohřebiště. Hroby z počátku stupně LT A se soustřeďovaly v severní části pohřebiště a řady původně snad mohylových hrobů LT A (uspořádané ve směru S–J a V–Z) ze závěrečné fáze pohřbívání tvořily severní a východní hranici areálu.

V Plzni-Bílé Hoře se 20 plochých žárových hrobů soustřeďovalo v pásu ve střední části zkoumané plochy; nejmenší vzdálenost mezi hroby se pohybovala kolem 2 m (*Šaldová 1955*, obr. 1). Na pohřebišti v Sovoluskách byly hroby poměrně hustě rozloženy tak, že odstup mezi sousedními pohřby nepřesahoval 1–2 m.

V Praze-Bubenči byla na ploše cca 10 × 5 m zjištěna tři větší kruhová či eliptická seskupení kamenů o průměru větším než 4–5 m, která kryla 15 zachycených žárových hrobů, dalších 5 hrobů leželo mimo. Některé pohřby byly navzájem vzdáleny i méně než 1 m (*Hájek 1936/38*, 86–87, obr. 1–2).

Antropologie plochých žárových pohřebišt

Kvantitativně i kvalitativně významná antropologická data jsou k dispozici jen z několika pohřebních areálů. Na pohřebišti v Nynicích nebyl žádný typ hrobu ani inventáře určen výhradně pro pohřby mužů, žen nebo dětí. Ze 106 žárových pohřbů byly určeny pouze 4 jako mužské, 14 jako ženské; 51 patřilo bližší neurčitelným dospělým, 6 dětem a nedospělým, 31 nebylo možné identifikovat. J. Chochol (*1969*, 633, Tab. 7) rozlišil v tělesné stavbě dospělých jedinců variabilitu forem od velmi gracilních po dosti robustní. Podíl dětských pohřbů (3,8 %) je nereálně malý a neodráží skutečný stav dětských úmrtí. Určení dožitého věku bylo možné pouze u třetiny zkoumaného souboru. Věku kolem šedesátého roku se dožilo asi 10 % lidí z určitelných případů, vysloveně stařeckého věku necelá 4 % osob. Tři zkoumané skupiny pohřbů z období Ha B, Ha C, Ha D/LT A jsou považovány za vývojové fáze jedné populace.

Z antropologických hledisek nebyly pozorovány známky, jež by mohly nasvědčovat významným změnám v kremační technice pohřebního ritu, a to od Ha B po Ha D až LT A, kromě vyšší ekonomičnosti pohřebního ritu v tomto posledně uvedeném období (větší množství karbonizovaných zlomků kostí svědčí o úspornější technické organizaci kremací: *Chochol 1969*, 636). Hroby všech těchto období mají společné některé rituální zvyklosti: v žádném nebyli mrtví po-

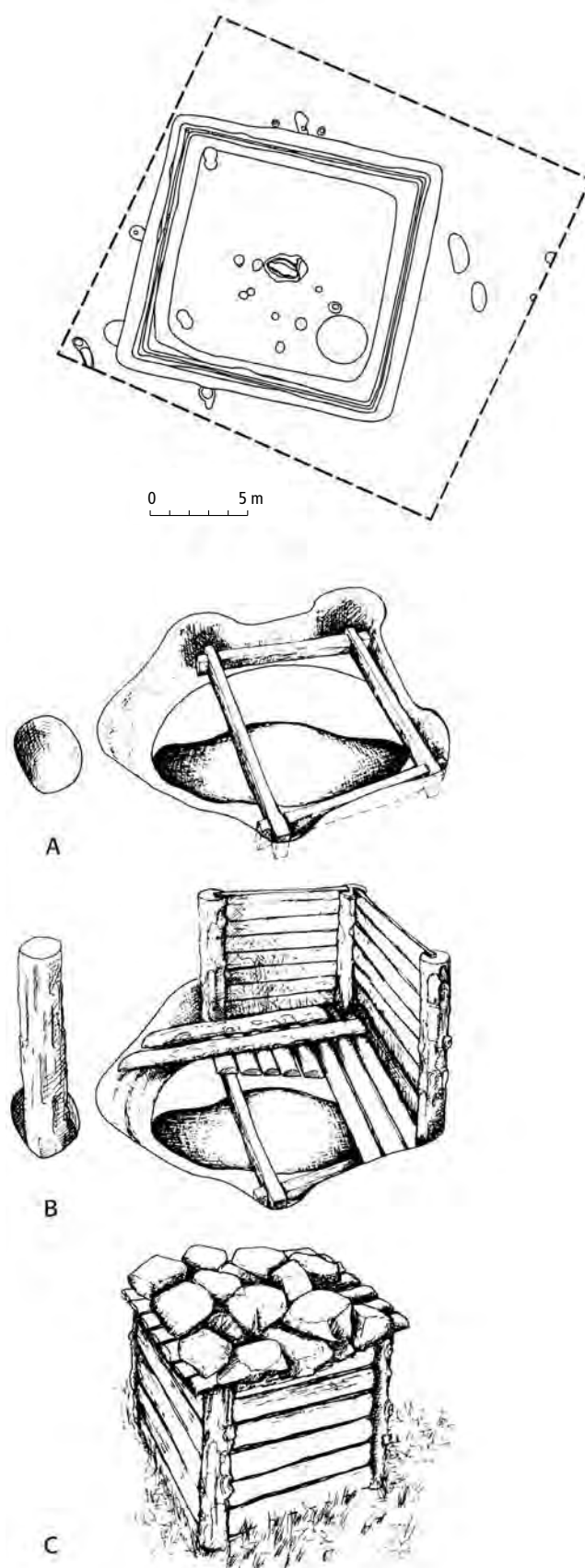
hřbívání na místě kremace, ale jejich pozůstatky byly z pohřební hranice vybrány spolu se zuhelnatělými zbytky dřeva, popelem, zeminou a někdy i s přepálenými kovovými milodary a přeneseny do hrobu. Malé množství žárových pozůstatků v hrobech není reprezentativním vzorkem celého jedince a prozrazuje pouze symbolický výběr kremačních pozůstatků ze žároviště, ačkoli část přenášených pozůstatků byla zřejmě roztroušena také v okolí nádob, v záspy hrobu a pravděpodobně i cestou od hranice ke hrobu (Šaldová 1969, 642).

Na pohřebišti v Manětíně-Hrádku vychází antropologický rozbor lidských žárových pozůstatků z celkového počtu 209 pohřbů, z nichž však jen 103 poskytlo minimální počet znaků nezbytných pro posouzení. Jde o 20 nedospělých a 83 dospělých osob. Zdejší populace je označována jako výrazně gracilní. Gracilní a drobné formy byly doloženy také v Újezdu nade Mží. J. Chochol (1984, 295, tab. 1) upozorňuje na relativně malou spolehlivost určení pohlaví, která je jen alternativní pro obecný nedostatek charakteristických fragmentů s důležitými znaky. E. Soudská (1994, 61, 63, 180–181, Abb. B20) uvažuje o jistých mužských pohřbech pouze v případě pěti hrobů z období Ha D2–3. Jen v případě hrobu 162 potvrzuje antropologické určení i výbava, obsahující železné kopí a sekáč. Autorka zvažuje dokonce alternativu, podle níž žily v Manětíně v závěrečné fázi převážně ženy a děti.

Podobně jako na pohřebišti v Nynicích i zde je nápadný malý počet dětí zemřelých krátce po narození; jejich pozůstatky pravděpodobně nebyly pohřbívány nebo jsou uloženy v nezkoumaném místě pohřebního areálu. V Manětíně-Hrádku byl zjištěn vysoký počet nedospělých, kteří zemřeli v pozdním dětském až dospívajícím věku. Z dospělých osob jen několik málo jedinců překročilo hranici šedesátého roku života a nikdo se nedožil vysokého stáří; třetina žen umírala již v mladším období dospělého věku (juvenis-adultus, adultus). Průměrný dožitý věk vychází pro nedospělé asi na 6 let, pro dospělé na 41,5 roku. V jednom hrobě byly zpravidla pohřbeny pozůstatky jediné osoby, jen v pěti případech dva jedinci. V žádném případě nebyl pohřben celý kremační zbytek těla a lze také usuzovat na záměrné tříštění spálených kůstek. Dokonalé a rovnoměrné spálení kostí dokládá použití přesně potřebného, někdy až nadbytečného množství paliva a udržení kremačního žáru v rozmezí 800–1000 °C. Konstatována byla velmi malá fyzická angažovanost místní populační jednotky; slabá modelace svalového reliéfu připouští předpokládat jen minimální manuální činnost (Chochol 1984, 301).

8.5.1.3 Ploché kostrové hroby období LT A

Na rozdíl od někdejších předpokladů výhradně žárovního pohřebního ritu ve starší době laténské (LT A) se

Obr. 92: Pozdní doba halštatská. Komorový hrob ohraničený čtyřúhelníkovým žlabem. Černouček (okr. Litoměřice). A, B, C rekonstrukce postupu stavby komory. Podle Brnič – Sankot 2005.

množí doklady či indicie kostrových pohřbů v tomto období. Nečetné nálezy nespálených pohřbů pod mohylami byly uvedeny výše. Některé kostrové hroby byly však také ploché, někdy uložené pod kamenným závalcem (příl. 8: 4, 5).

Za výjimečný lze považovat kostrový hrob z Čerňoučku na Litoměřicku (obr. 92; příl. 16: 2, 3), zapuštěný v jámě, s dřevěnou nadstavbou a kamenným závalcem, vymezený čtvercovým příkopem; předpokládá se, že nebyl kryt mohylou (*Brnič – Sankot 2004; Brnič – Sankot 2005*).

Další kostrové hroby byly zřejmě nesprávně datovány do LT B, i když obsahují inventář typický pro ploché i mohylové žárové hroby stupně LT A, a to již jeho starší fáze. Podle P. Sankota patří k tomuto inventáři např. bronzové kruhy s očky na koncích, kruhy s hřebenovitým profilem nebo s jednodílnými až trojdílnými vývalky (Ústí n. Labem-Trmice, Malé Žernoseky: NM inv. č. 35147–8; Mariánské Radčice: *Budinský 1983*, 44; Milčice: *Sedláčková – Waldhauser 1987*, 148, obr. 22: 7–13; srov. *Budinský 1983*, 7–8, tab. II; 1999, 372). Ojedinelé předměty těchto a dalších typů, patřící k charakteristickému hrobovému inventáři LT A, mohou být v řadě případů jedinými relikty nezachovaných kostrových hrobů této doby.

8.5.2 Nepohřební rituální areály

8.5.2.1 Uměle budovaná rituální místa

Doklady architektury, která by mohla být považována za související s rituálními činnostmi, jsou sporadické. Je tomu tak jednak proto, že rituální a profánní aktivity nemusely být striktně odděleny a mohly být provozovány ve stavbách a prostorech běžných typů, jednak z důvodu využívání přírodních rituálních míst (viz níže). Nicméně existují výrazné mimořádné stavby a prostory, které jsou odůvodněně spojovány s rituálními oblastmi.

Týká se to především nejvyššího prostoru hradiště Závist. Na tomto místě se předpokládá kontinuální využívání pro rituální účely v celém časovém úseku Ha D2–3 až LT A. Postupně zde byly v přímé superpozici založeny čtyři areály, označované jako kultovní okrsky. Nejstarší, datovaný do Ha D2–3 (obr. 93: 1), představuje palisádou ohrazený čtyřúhelníkový prostor o rozměrech 27 × 30 m, položený na vrcholku v sousedství oploceného komplexu povrchových domů, zjevně dvorce užívaného elitou. Po zániku požárem byl na téměř místě na přelomu Ha D/LT A postaven další, rozšířený okrsek (obr. 93: 2) s povrchovou dvojlodní stavbou o půdorysu 9 × 18 m uprostřed. Rituální výklad obou těchto areálů není sice jednoznačně přijímán, ale vychází z řady indicií: mj. ze situování na nejvyšším místě hradiště, z omezeného výskytu mobiliáře běžné sídlištní povahy na jedné straně a naopak z přítomnosti

atypických artefaktů na druhé, a zejména také z následného vybudování specifického areálu ve stejných místech. V průběhu LT A došlo totiž v této vrcholové partii k rozsáhlé přestavbě (obr. 93: 2), zcela ojedinelé stavební akci ve středoevropském měřítku. Čtyřúhelníkový prostor o rozloze 80 × 90 m byl obehnán hradbou s nečleněným kamenným lícem a ze tří stran mohutným vnějším příkopem. Uvnitř byla vybudována skupina staveb z kamene, zeminy a zčásti i ze dřeva – čtvercové pódium o rozloze 160 m² a výšce do 1,5 m, obdélníkové pódium o rozměrech 27 × 11 m a výšce přes 4 m, dva pásy členících kamenných zdí, trojboká hrázděná stavba se stěnami dlouhými 9 až 11 m a vysoká přes 3 m, a také zahlobená roubená stavba, považovaná za objekt chthonické povahy. Celek připomíná sakrální okrsek mediteránního světa, tzv. *temenos*. Další přestavba prostoru, ještě v LT A (obr. 93: 3), zahrnuje a tím zakonzervovala relikty kamenných staveb do nově vybudované umělé terasy na ploše 105 × 80 m technikou kamenných komor. Ve středové části této výrazně vyvýšené dominantní plošiny se nacházela jediná pravoúhlá výrazně zahlobená stavba s dřevěnými stěnami (*Drda – Rybová 2008*, s lit.). Celý areál se pokládá za projev ovlivnění z mediteránní, nejspíše etruské nebo řecké oblasti.

Na Závisti se také vícekrát a v různých fázích vyskytlo rituální znehodnocení zbraně rozlámáním, jaké je známo z hrobů LT A: zlomky bronzové pochvy mečku byly použity jako votivní depozita při zakládání akropole s kamennými stavbami (*Motyková – Drda – Rybová 1988*, 414, Abb. 13: 6, 12; *Drda – Rybová 2008*, 63, 72–73, 77).

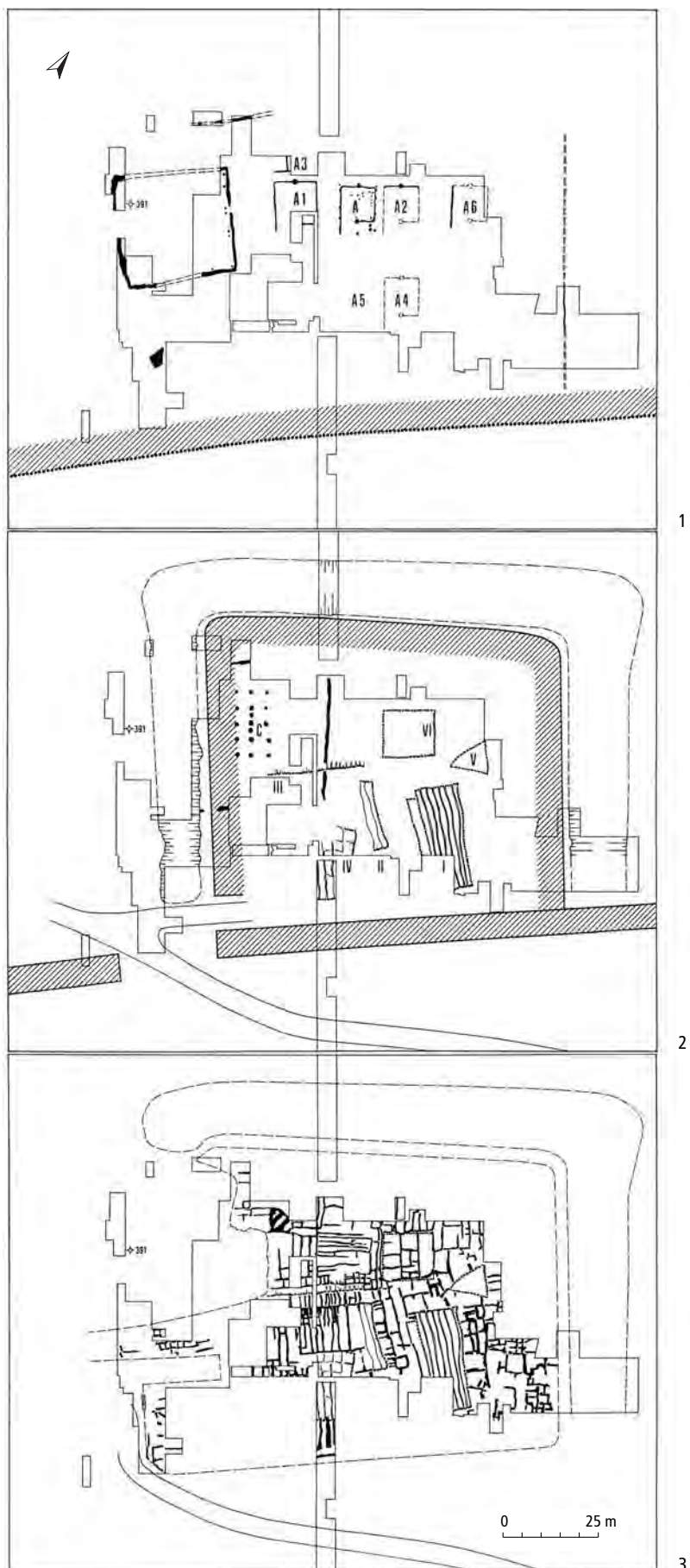
Za další uměle budovaný rituální prostor se označují plošiny vydlážděné kameny (základy domů?) na akropoli hradiště v Minicích; nálezořá situace však nebyla dosud publikována. Jiným případem je hradiště Boudy v jižních Čechách, kde se naznačuje možná rituální (ceremoniální) funkce celého tamějšího ohrazeného prostoru (*Dreslerová 2004*).

8.5.2.2 Přírodní rituální místa

Přírodní rituální místa je nesnadné archeologicky doložit. Lidské aktivity zjišťované na prominentních bodech v krajině, poblíž vody nebo přímo v pramenech a vodních tocích, resp. v místech nevhodných k obývání a jiným praktickým činnostem, se obvykle považují za rituální, i když jednoznačná data pro takový výklad obvykle neexistují.

Vrcholky kopců. K rituálním účelům byly pravděpodobně vyhledávány vrcholy strmých kopců, jak to dokládá tam zjištěná pozdně halštatská komponenta (Lovoš, Bořeč na Litoměřicku). Nejspíše na konci fáze Ha D2/3 přestal plnit svoji funkci již dříve provozovaný rituální areál na vrcholu Burkováku u Nemějic (viz kap. 7.2.5).

Obr. 93: Pozdní doba halštatská. Rituální okrsek na hradišti Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ) a jeho vývoj. 1 Ha D2-3; 2 přelom Ha D 2-3/LT A a LT A; 3 mladší část LT A. Podle *Motyková – Drda – Rybová 1988*.

Skalní útvary a jeskyně. Z prostoru Prachovských skal snad pocházejí pozdně halštatské nálezy, jejichž kontext není ověřitelný a není jisté, zda souvisejí se sídlištními nebo rituálními aktivitami (srov. např. *Waldhauser 1996*, 113–114); charakter ani bližší datování aktivit v dalších skalních oblastech v Čechách nejsou dostatečně známy (srov. *Peša 2006*). Nejspíše o rituálním využívání jeskyní v pozdní době halštatské svědčí především mimořádný nálezný soubor z jeskyně Býčí Skála na Moravě (*Parzinger – Nekvasil – Barth 1995*).

Jednotlivě stojící kameny. Podle nálezů pozdně halštatských zlomků nádob lze usuzovat na zatím blíže nepoznané rituální aktivity v bezprostředním okolí nápadných jednotlivě stojících kamenů. Pocházejí z Písecka a Strakonicka, např. ze sousedství tzv. viklanu v Boudách nebo z blízkosti kamenů s přírodně vzniklými prohlubněmi („miskami“) v Horním Ostrovcí, Chrástovicích, Modlešovicích, Čepřovicích a Paračově (*Dubský 1949*, 222–229).

Nálezy z říčních toků. Z řeky Lužnice u Veselí n. Lužnicí-Vlkova byl získán nález bronzové (rituálně?) poškozené situly a deformované pochvy meče spolu s hliněnými nádobami (*Beneš – Sankot 1995*, Abb. 1). Ty mohly být do řeky vhozeny nebo vhažovány v delším časovém intervalu úmyslně z rituálních důvodů, a mohly tak mít roli obětiny uložené do vodního toku. Nejsme však vždy jednoznačně schopni rozlišit takový úmysl od náhodné ztráty, např. při transportu po vodním toku nebo i v místě brodu, nebo od zbytků objektů rozrušených na břehu (*Beneš – Sankot 1994*, 557).

8.5.2.3 Rituální aktivity v obytných areálech

Ukládání lidských pozůstatků. Poměrně časté jsou nálezy lidských kosterních pozůstatků v sídlištních kontextech v nehrazených rovinných areálech (např. Radovesice, Hostomice) i v hrazených výšinných areálech (Minice). Celé kostry, nejčastěji dětské, byly ukládány na dně (či pode dnem) zahloubených chat, na dně nebo ve výplni zásobních jam či jiných objektů; občas se nacházejí i kostry více jedinců na jednom místě (Dneboh-Hrada obj. 273, snad z konce LT A: *Pleslová-Štiková 1958*). Častější jsou části těl, těla bez lebek nebo zlomky samotných lebek ve výplních objektů či v kulturních vrstvách. Vzácněji se zjišťují žárové pozůstatky. Interpretace těchto nálezů sahá od stavebních či jiných obětí po odrazy konfliktů, poprav, pohřby odlišujících se osob a pohřby dětí zemřelých v neonatálním věku či nespecifikované rituální projevy (srov. přehled nálezů: *Waldhauser 1993*, 307–315).

Depoty. Depoty jsou v pozdní době halštatské spíše výjimečným nálezem. Depot železných zbraní a zemědělských, kovo zpracujících a dřevozpracujících nástrojů a zlomků dalších předmětů, mj. také kostěných rukojetí, byl uložen pravděpodobně zabalený v látce v nádobě pod podlahou polozemnice LT A v Libčicích-

Chýnově u Prahy; dvě kosy ležely vedle nádoby. Přítomnost zlomků artefaktů a nástrojů se zdá nasvědčovat spíše ukrytému majetku řemeslníka, ale nelze vyloučit ani rituální důvod uložení celého souboru. Tatáž interpretace platí o depotu čtyř železných nástrojů (pokud nepocházejí ze zničené mohyly?) – sekerek a srpu z Vráže u Písku (*Dubský 1949*, 182–183, obr. 3).

Jako symbolický akt se interpretuje deponování svítek bronzového a železného plechu vně dřevěného ohrazeného pravoúhlého prostoru (dvorce?) vybudovaného ve stupni Ha D2–3 na nejvyšším bodě hradiště Závist a interpretovaného jako kultovní místo (*Drda – Rybová 2008*, 24, 72, obr. 79; viz kap. 8.5.2.1).

Tzv. krby a oltářiky v obytných objektech. K objektům kultovního charakteru řadí někteří badatelé vypálené hliněné, případně bíle líčené desky ohnišť pravoúhlého tvaru (někdy označované jako „krby“), které mohou nést i výzdobu na okrajích; vyskytují se v obytných domech (osada Želenice-Liběšice: *Waldhauser 1977*, obr. 3; hradiště Planá-Radná: *Šaldová 1977*, 127, obr. 11, 15; hradiště Minice; dům A1 na akropoli hradiště Závist: *Motyková – Drda – Rybová 1988*, 403, Abb. 9). Tyto desky se spojují s uctíváním předků nebo domácích božstev ochraňujících krb, domov a rodinu (a za projev řecko-keltského synkretismu v religiózních představách: *Makiewicz 1987*, 65–66, 205). Podle jiných názorů však měly podobné desky také kuchyňský, nebo případně zároveň praktický i rituální význam (*Arcelin – Dedet – Schwaller 1992*).

Neobvyklé objekty. Objekty neobvyklé svou velikostí či konstrukcí svádějí ke spojování s mimořádným či přímo rituálním účelem. Rituální aktivity jistě postupovaly každodenním životem, takže objekty, kde se takové aktivity vykonávaly, měly nejspíše zároveň i profánní funkce a nemusely se stavebně nijak odlišovat od běžných typů objektů. V případě nadprůměrně rozsáhlého a hlubokého pravoúhlého (?) objektu ze sídliště v Libkovicích na Mostecku (*Zápotocký 1962*), u něhož byla naznačována možná kultovní (ceremoniální?) funkce, nelze jeho účel zatím spolehlivě interpretovat.

8.5.3 Halštatská symbolika

Symbolický svět odráží v různé míře vlastně všechny aktivity a artefakty. Konkrétnější představu zprostředkovávají některé formy artefaktů a jejich ornamentika, které snad naznačují i případné vztahy k ritům, kultům či ceremoniím známým z písemných či ikonografických pramenů v jiných současných kulturách.

Symbolický význam může mít také použitá výrobní technika nebo materiál artefaktu. Jako příklad poslouží keramické nádoby období Ha C–D1, jejichž kvalita se lišila podle funkce: nádoby určené k funerálním účelům, tj. k ukládání do hrobu, byly zhotoveny z hůře vypálené hlíny než nádoby určené k profánnímu použití;

je pozoruhodné, že zároveň nesly obvykle bohatší ornamentiku včetně malované (zejm. v bylanské a slezskoplatěnické kultuře).

Výzdoba na keramice se přidržovala určitých symbolických norem a používala jen vybraných motivů. Ačkoliv výzdobu charakterizuje až do stupně LT A čistě geometrický styl (obr. 15; 16; 70 ad.), některé motivy (např. trojúhelníky s háčky) jsou stylizací postav nebo scén, které v realistické podobě nacházíme v jižnějších oblastech, např. v kultuře kalenderberské (*Nebelsick 1997; Eibner-Persy 1980*) nebo v jižním Německu (*Stroh 1979*). Zdrojem halštatského uměleckého stylu obecně byl řecký geometrický styl a umění villanovské kulturní oblasti v severní Itálii.

Kromě antropomorfních motivů se další motivy na keramice i bronzových předmětech (kombinace kroužků či důlků a teček) považují za vyobrazení slunce a doklad uctívání slunečního božstva. Připomenout lze i hliněná „ozubená kolečka“ – sluníčka (?) z vrchu Burkováku (obr. 43), čtyřpaprskové kolečko a triskeles ze žárového hrobu „šamana“ v Poděbradech (*Koutecký 2004, 28, cat. No 1/9b, 1/7c, d*). Motiv slunce bývá uplatněn spolu s vyobrazením vodního ptáka. Symboly ptáka a slunce předvádí bronzový závěs z mohyly v Neměticích (obr. 34: 4), s figurkami vodních ptáků rozmístěnými na bronzovém kruhu s centrálním motivem kříže, obvyklým symbolem pro slunce již v době bronzové (*Novotná 2001*). Tepané ptáčky, sluněčka a důlky nese plochý okraj bronzového talíře z hrobu v mohyle 2 z Dýšiny (*Siegfried-Weiss 1991, 108, Taf. 14: 72*). Tvar ptáčka (kachničky nebo labutě?) má i hliněné chřestítko z Prahy-Střešovic, Litic nebo Předměřic (obr. 17: 3; 34: 2; 49: 17). Vodní pták mohl být zřejmě prostředníkem mezi vodou, zemí a nebem, které symbolizovalo slunce (*Springer 2003, 19*). Motiv ptáka a slunce byl již v mladší době popelnicových polí centrálním náboženským symbolem, znázorňovaným jako tzv. ptačí sluneční člun či vozík (*Bouzek 1997, 126–127, 141; Jockenhövel 2003, 110*). Ptáci mohou být symbolickým vyjádřením pro doručení obětních darů božstvu a všeobecně snad znázorňují spojení mezi člověkem a bohem.

Symbol koně je jedním z těch, které se do západohalštatského okruhu dostaly z prostředí východohalštatského, či lépe z východu obecně. Známý jsou hliněné figurky koní, někdy i s jezci (Praha-Řeporyje, vrch Burkovák, Nynice hr. 34, Němětice obj. 4/82 aj.; obr. 34: 1; 43). Patří k nejběžnějším hrobovým milodárům v řecké oblasti geometrického období, kde zpodobňují pravděpodobně koně boha Háda (*Reichenberger 2000, 62, 148, Abb. 157*).

Jízda na koni byla v Ha C převzata od východních nomádů. Koně a jezci odrážejí také nově se rodící společenskou diferenciaci, kde jízdní bojovníci představovali vysoce postavenou vrstvu jezdců – válečníků na

koních, jak to nepochybně dokládají bohatě vybavené hroby s vozy a koňskými postroji. Hliněné nebo kovové figurky jezdců na koních mohly mít určitou souvislost s pohřebními ceremonii v prostoru pohřebních areálů (*Koch 1998; Tomedi 2002, 278*). Samostatná antropomorfní plastika je zcela ojedinělá (Jaroměř).

V halštatském i pozdně halštatském prostředí se objevuje také motiv jelena (Libčice-Chýnov), známý od pozdní doby bronzové, ať již je jeho původ střeoevropský, jihoevropský nebo východní (*Jockenhövel – Knoche 2001*). V této souvislosti jsou pozoruhodná krátká železná udidla páru uzd z mohyly 44 v Sedlici-Hůrce, která pravděpodobně nemohla být určena koním, ale uvažuje se o nich jako o symbolickém záprahu jelenů (*Franc 1890, 98, Taf. XXXIX: 8, 9; Pauli 1983, 468; Chytráček 1999a, 365, fig. 6*). Nechybějí ani další zoomorfní znázornění, snad psů (Hradenín: *Dvořák 1938, obr. 65 nahoře; figurka z neznámé lokality, příl. 7: 4*) nebo neurčených zvířat, která mají některé rysy koně, ale vcelku představují fantaskní tvory.

S obřady vzývajícími moc chthonických božstev se uvádějí do souvislosti části hliněných vozíků z vrchu Burkováku. Symbolika modelů vozíků (Frög v Korutanech, miniaturní povozy z hrobů villanovské kultury v Itálii) bývá někdy spojována s široce rozšířeným indoevropským mýtem boha ohně Agnise, vynálezce vozu, který přijíždí na Zem v zapřaženém povozu a bere mrtvé na onen svět (*Tomedi 2002, 278; Woytowitsch 1978*).

Znázornění ceremoniálních vozů jsou v jihovýchodoalpském prostoru připisována pokračujícímu vývoji sakrálních motivů doby popelnicových polí i vlivu kultur mediteránní oblasti (*Vosteen 1999, 177; Pare 1992, 185, 214, fig. 123, 153*). Vůz a honosně zdobený koňský postroj, známé z halštatských hrobů připisovaných osobám nejvyššího statusu, byly snad určeny k posmrtné jízdě zemřelého do záhrobí. Doklady těchto představ jsou známy z Řecka a od 6. století př. Kr. zejména z Etrurie (*Chytráček 1988, 44*). V tamějších a východních náboženských představách táhli koně např. vozy se solárními božstvy (*Bouzek 1997, 39, 126*).

Předměty, označované často jako „měsíční symboly“ (nebo termínem *mondidol*, převzatým z německé archeologie) nemají pravděpodobně s lunární symbolikou nic společného. Jsou to hliněné destičky s konci vytaženými v růžky, někdy upevněné na kruhové hliněné podložce. Na podložkách bývají zjišťovány stopy ohně. Tyto artefakty se objevují v hrobech, ale i v sídlištním kontextu stupně Ha C–D1, a to jak v halštatském okruhu (bylanská a halštatská mohylová kultura, obr. 17: 8), tak v okruhu popelnicových polí (slezskoplatěnická kultura, obr. 49: 1, 2, 4). Interpretují se jako oltářiky symbolizující očišťující oheň (při spalování mrtvého) a zároveň i kult plodnosti (rohatá destička má symbolizovat býčí rohy) nebo jako symboly domácího krbu. Mohou s nimi snad souviset i hliněné disky na

cházené v kontextu billendorfské kultury. Snad býčí hlavu s rohy nese nádobka z Radčic (obr. 34: 3).

Symbolický význam se obvykle připisuje různým drobným předmětům (obr. 17: 1, 2, 4–6; 49: 3, 5–19). Jsou to mj. nádoby neobvyklých tvarů, jako jsou závesné nádoby s otvorem ve dně nebo zdvojené či trojitě nádoby. Hliněná chřestítka – duté předměty naplněné hliněnými kuličkami sloužily pravděpodobně jako nástroj obstarávající zvukový doprovod při obřadních tancích. K votivním předmětům patřily různé drobné hliněné artefakty. Válcovité cívky s ozubenými i neozubenými okraji z vrchu Burkovák mají paralely v severní Itálii a Švýcarsku, kde bývají interpretovány jako cívky na přízi nebo nitě a ve světě symbolů zastupují ženský prvek (*Primas 1990*, 85, Abb.5; 6). Nálezy těchto předmětů souvisí s hliněnými přesleny a tkalcovskými závažími; v symbolice pohřebních milodarů mají znázorňovat ideál schopnosti ženy (*Tomedi 2002*, 162) a mohou snad odrážet vysoké sociální postavení žen u Etrusků a Venetů (*Amann 2000*).

Své místo v symbolické sféře měly kamenné kužely uložené v hrobech (bylanská kultura), a také artefakty starších období, jaké reprezentují broušené kamenné nástroje nebo sílexové čepelky, zjišťované rovněž v hrobovém i jiném rituálním kontextu (srov. *Pauli 1975*; *Drda – Rybová 2008*, obr. 86, 95).

Podle příkladů z jižní Evropy se předpokládá, že bronzové nádoby, často nalézané v celých soupravách (např. v Hradišti u Písku), byly používány při hostinách – picích slavnostech. S obřady pití či úlitby při pohřbech se spojují keramické nádoby s picí trubičkou (např. Platěnice hr. 65). Ke stejným účelům snad sloužily i picí rohy – hliněné, příp. zhotovené z rohu.

Za předměty osobní ochrany – amulety lze pravděpodobně považovat skleněné (mimo jiné zejména modré) a jantarové korálky a také ozdoby černé barvy; kromě materiálů hrála právě barva významnou roli jako ochranný prostředek. Apotropaický význam měly nepochybně korálky s modrobílými očky, které představují deriváty tzv. maskovitých korálů a závěsků, tj. skleněných předmětů zhotovovaných ve Středomoří od 8. století př. Kr. a vyobrazujících lidskou či spíš božskou nebo démonickou tvář s výraznými očima (*Venclová 1990*, 83–85). Funkci amuletu plnila asi také trepanační kolečka z lidských lebek, někdy ještě provrtaná (Radovesice obj. 55, Tuchomyšl; *Waldhauser 1993*, 314–315, Abb. 151; Tuchoměřice, Chrčín; Dolní Břežany), lasturky kauri – *Cypraea moneta*, případně i některé zvláštní přírodniny jako horský křišťál nebo bizarní železité konkrce či oblázky (*Závist: Drda – Rybová 2008*, obr. 47: 3, 86).

8.5.4 Laténské umění

Zatímco symbolika období Ha D navazuje na starší tradice, v LT A se takové prvky vyskytují spíše ojediněle.

Ze starších kořenů může vycházet vyobrazení ptáků. Reprezentují je např. malované labutě na braubašské misce z Radovesic či ptačí hlavičky na sponách stupně LT A. Zdají se navazovat na symboliku vodních ptáků předchozího období, i když nyní mohou mít nový religiózní význam (srov. *Megaw – Megaw 1993*). V mnoha kulturách symbolizoval pták božího posla nebo duše mrtvých (*Frey 2002*, 199). Symbolický obraz slunce mohly znázorňovat zlaté či bronzové terčiky spon (Hradiště u Písku, Hořovičky, Manětín-Hrádek, Závist aj.). O měsíční symbolice lze uvažovat alespoň u některých nálezů (*Závist: odlomený stříbřitě tuhovaný drobný keramický půlměsíc, stříbřitě šestipaprskový amulet z olova, plechová lunice pro koňský postroj: Drda – Rybová 2008; Jansová 1983a*, obr. 15: 7; srov. *Bouzek 1995*).

Z východohalštatské symboliky pochází motiv býka jako symbolu síly a plodnosti. Předvádí jej zoomorfní prvek na sponě ze Želenic (*Moucha 2002a*) nebo zakončení ucha ve tvaru býčích rohů na misce z mohyly LT A v Dražičkách (*Sankot 2003*, Fig. 10: 2).

Podstatnou změnou stupně LT A je ovšem vznik zcela nového laténského uměleckého stylu. Laténské umění, i když zahrnuje i některé ze starších symbolů, používá hlavně symboliku zcela novou. Vzniklo v prostředí pozdně halštatské „knížecí“ vrstvy a zpočátku – ve fázi intenzivního experimentování s novými podněty – se uplatnilo především na kovových ozdobách a nádobách, ale také na keramice. Za nestora v oboru bádání o laténském umění se považuje P. Jacobsthal (1944), který má dnes již řadu následovníků (*Bouzek 1997*, 221–222, 253–254; *Kruta 2000* s lit.; *Megaw – Megaw 2001* s lit.; *Frey 2002; Stöllner 2002*). Laténské umění se inspirovalo uměleckým výrazem etruským a řeckým, při jehož přebírání mělo mj. význam tzv. situlové umění se svým figurálním ornamentem aplikovaným na bronzové nádoby, ale převzalo i východní prvky zprostředkované nomádky skupinami. Jakkoli jsou tyto kořeny zpočátku dobře rozpoznatelné, byly velmi rychle přetvořeny v samostatný a svérázný umělecký styl, vyjadřující složitost a bohatství vlastního symbolického světa laténské kultury.

Podle klasifikace V. Kruty je pro LT A charakteristické tzv. formativní období (resp. první či časný styl v pojetí P. Jacobsthal). Používány jsou prvky a motivy zoomorfní i antropomorfní, které jsou většinou přetvořeny ve fantastní masky a postavy a jen výjimečně jde skutečně o tváře, hlavy či figury jednoznačně lidské nebo zvířecí (obr. 76: 7; 81: 9, 10, 14–17; 85: 1, 4, 5; příl. 15). Jako významné kompozice se rozpoznávají strom života a pán zvířat, převzaté z východního umění. Součástí ornamentiky jsou rostlinné i geometrické prvky a motivy (esovité prvky, palmety, listy odvozené ze jmelí, kroužky, lyra, trikvetrum, rostlinné úponky, girlandy, spirály, vířivé konfigurace), a to jak

na kovových předmětech (obr. 74: 4, 5; 75: 9–11; 76: 4, 5; 79: 14–17), tak na tzv. kolkované keramice, zdobené kolkem a liniemi provedenými kružítkem (obr. 71; 72). Ornament sestřený pomocí geometrických postupů kombinacemi kružítkem provedených kružnic a jejich úseků dosahuje složitých kompozic (srov. *Schwappach 1973*; *Lenerz-de Wilde 1977*). Měsíční symboly jsou někdy hledány v kolcích tvaru „C“ na vnějším povrchu keramických nádob, ale lze je spíše shledávat v některých dvojitých půlkružnicových motivech. Počet takto vytvořených „měsíčních srpků“ na čočkovité láhvi z Oseka u Milevska (obr. 71: 2) by se mohl podle nejnovější interpretace dokonce vztahovat ke kalendářnímu systému v rámci lunisolárního cyklu (*Fröhlich – Jiřík 2006*, 498). Figurální zobrazení, zejména bájně bytosti a démoni, celé postavy nebo častěji jen jejich hlavy – tzv. masky, mělo působit jako prostředek odvracející svou magickou silou zlé mocnosti, a zaručovat tak ochranu těla i duše (*Binding 1993*, 119). Není divu, že i v této době byly nadále oblíbeny skleněné korálky s očky a dalšími prvky lidské (?) tváře.

Kromě častého drobného reliéfního ornamentu na kovových předmětech, jako jsou lučičky a patky spon, těla a zakončení kruhových ozdob, zápony, faléry, aplikace na nádobách bronzových i keramických (mj. plastický listovitý motiv na misce z Libkovic: *Jansová 1983b*, 353–355, obr. 2: 1) atd. se vzácně zachovala i samostatná kamenná plastika období LT A. Dosud ji reprezentují pouze dva zlomky z hradiště Závist (*Jansová 1983*, Fig. 4), interpretované jako části antropomorfního ztvárnění lidské hlavy, v jednom případě části tzv. listové koruny. Listová koruna či dvojlist jmelí se obvykle spojuje se zpodobněním bohů Esa nebo Luga (*Jansová 1983b*, 361; *Kruta 2000*, 649), ale mohl sloužit i jako mocenská insignie zcela reálné, patrně heroizované osobnosti, jak to demonstruje např. kamenná skulptura bojovníka z Glaubergu v Hessensku (*Frey – Herrmann 1997*, Abb. 17–20; *Herrmann 2005*, 22, Abb. 8–10) i další plastiky. S menší jistotou bývá do časového kontextu Ha D až LT A řazena další velmi diskutovaná kamenná hlava ze Závisti, i když se hledají její afinity s etruskými figurálními díly (*Jansová 1966*; *1983b*, 356–361; *Bouzek 1995*, 323; *Drda – Rybová 1993*, 66; *1998*, 145, obr. 27; *2008*).

9 Ekonomika a společnost halštatského období

9.1 EKONOMIKA A JEJÍ STRUKTURA

Základ ekonomiky doby halštatské tvořila zemědělská výroba a chov dobytka. Používání železné radlice (nejpozději od LT A) bylo významnou inovací, která usnadnila obdělávání půd nižší kvality, např. ve větších nadmořských výškách, a umožnila tedy i posun osídlení do takových míst. Využívání těchto poloh dokládají četné výšinné lokality. V tomto období se objevuje i železná kosa používaná k sečení trávy, indikující existenci luk a znamenající zásadní změnu režimu krmení dobytka v zimním období. Určité lesní hospodářství lze předpokládat, ačkoli spotřeba dřeva se patrně oproti předcházejícímu období doby bronzové podstatně nezvýšila, s výjimkou okolí několika lokalit s rozsáhlými fortifikacemi obsahujícími dřevěné stavební prvky. Rozvoj specializované výroby, zejména zcela nových pyrotechnologických odvětví – hutnické výroby železa a kovářství – sice musel znamenat větší spotřebu dřevní hmoty k výrobě dřevěného uhlí i jako paliva, nicméně větší úbytek lesa nebyl dosud nikde v Čechách spolehlivě registrován. Další specializovaná výroba nejspíše nedosahovala objemu vyžadujícího nadměrnou spotřebu dřeva (bronzová metalurgie, zpracování zlata, příp. hrnčířství).

Pro rozvoj hospodářství v době halštatské v Čechách i v Evropě obecně se zdůrazňuje význam používání železa. Skutečnost poměrně dobré dostupnosti místních železných rud na řadě míst snižovala závislost na dovozu surovin, jaký vyžadovala výroba bronzu. Nevíme ovšem, s jakým objemem železářské produkce máme počítat – hutnické dílny doby halštatské nebyly dosud nikde v Čechách s jistotou doloženy (i když indicie jejich existence již existují) a alternativa pokrytí určité části potřebného objemu železa dovozem (ingotů či finálních výrobků?) nemůže být vyloučena.

K organizaci výroby jsou k dispozici informace značně neúplné. Specializovaná výroba byla provozována v menších dílnách, zásobujících nevelké regiony. Dílny pracovaly jednak na běžných sídlištích, jednak v ohrazených obytných areálech, považovaných za sídla elity. Tam by bylo možné uvažovat o existenci tzv. závislých řemeslníků, kteří zhotovovali předměty na zakázku místních vládců; není vyloučeno, že někteří takoví jedinci mohli dokonce dosáhnout úplné specializace (nemuseli se zabývat zemědělskou činností, ale jen řemeslnými aktivitami). Někdy se zvažuje i existence řemeslníků migrujících. Úplná specializace ta-

kových výrobců by vysvětlovala řemeslné mistrovství a vysokou uměleckou úroveň, jakými se vyznačují např. kovové šperky období LT A. Významnější výrobu a zejména směnu elita kontrolovala pomocí různých mechanismů, z nichž důležitý byl zejména systém daru a dluhu, posilující závislost komunit a družin na místních vůdčích osobnostech.

9.2 KONTAKTY HALŠTATSKÉHO OBDOBÍ

Kontakty hmotné i nehmotné měly rozmanitou podobu a uskutečňovaly se pomocí nejrůznějších mechanismů počínaje dary přes kořist, směnu až po výměnu či přebírání idejí a symbolů, technologií a vzorců chování. Směna bývá často zjednodušeně označována jako obchod; existence obchodu však předpokládá používání platidel, což pro dobu halštatskou není doloženo. Kontakty se uskutečňovaly přímo mezi dvěma osobami či skupinami, ale i zprostředkovaně pomocí prostředníků. Hmotné výsledky kontaktů archeologie zachycuje jako artefakty či ekofakty v daném prostředí exogenní; často se o nich hovoří jako o „importech“. Pro dobu halštatskou se uvažují konkrétní alternativy pohybu mediteránních artefaktů, a to pomocí řetězu prostředníků, aktivitou jednoho nezávislého prostředníka, přímým kontaktem jednotlivců – Řeků či Etrusků přicházejících na halštatská centrální místa (nebo naopak příslušníků zaalpských populací v obráceném směru), nebo nejrůznější variace vzájemných vztahů (shrnutí srov. *Brun 1997*). Uvažuje se o zprostředkující roli populace kultury Golasecca při kontaktech severojižního směru. Nehmotné projevy kontaktů (např. převzaté způsoby chování, umělecké podněty, výrobní technologie a techniky) lze identifikovat rovněž, i když s menší jistotou co do jejich původu. Archeologicky téměř nezachytitelné směňované komodity, k nimž patřil např. dobytek či otroci, lze předpokládat většinou pouze podle historických zpráv. Kontakty lze dělit na regionální a interregionální, vázané na místní nebo dálkové komunikace.

Do Čech vedla od počátku doby halštatské řada cest, které je spojovaly s Podunajím, umožňujícím západovýchodní kontakty, ale vedly také dále jižním směrem (např. solné stezky z Hallstattu?). Již od pozdní doby bronzové procházela východními Čechami jedna z vedlejších větví hlavní obchodní trasy, spojující severní Itálii a Balkán se severní Evropou, jak ji vyznačují mj.

nálezy jantarových a skleněných předmětů. Její odbočka vedla asi podél Labe směrem na západ. Tyto cesty umožňovaly nejen rychlou výměnu zboží, ale i stálý styk jednak se sousedními územími, jednak s kulturou Středomoří.

Kultury halštatského okruhu období Ha C–D1 mají řadu společných znaků, dokládajících úzké vzájemné styky; bohaté jsou ovšem i kontakty vnější.

Nejstarší komorové hroby se čtyřkolovými vozy a koňskými postroji ze stupně Ha C1 se koncentrují v Čechách, severovýchodním Bavorsku, Horním Rakousku (*Pare 1992*, 136–146, Fig. 100–101d) a odtud se tento jev šířil dále na západ, jak dokládají hroby se čtyřkolovými vozy stupně Ha D z Württemberska, Švýcarska, horního Porýní a Burgundska (*Chytráček 1999a*, 359, fig. 1). O vztazích mezi bylanskou a halštatskou mohylovou kulturou svědčí, kromě ovlivnění v pohřebním ritu, také nálezy nádob bylanského typu např. na pohřebišti v Manětíně-Hrádku (hr. 176, 188 aj.: *Soudská 1994*, obr. 21–23, 25–28) nebo v Plzni-Radčicích (*Šaldová 1992*) či v Újezdě u Radnic (*Hralová 1993*), nebo naopak introdukce některých ornamentálních prvků na keramice (např. meandr) z halštatské mohylové do bylanské kultury.

Halštatská mohylová kultura měla čilé styky s hornofaleckou kulturou, ale také s württemberskou kulturou Alb-Hegau. Demonstrují to např. žlábkované nádoby a koflíky se zahroceným dnem. Méně zřetelné jsou kontakty s bavorskými skupinami. Původ ojedinělých šperků (např. západoalpská pásková spona ze Svržna, obr. 81: 6) lze hledat i v oblasti západního Švýcarska nebo východní Francie.

Přenesení některých zvyklostí z prostředí bylanské kultury mimo halštatský okruh dokládají nálezy v kontextu slezskoplatěnické kultury, kde se obdélníkovitý tvar pohřebních jam a dřevěné schránky občas zjišťované v hrobech odvozují z bylanské kultury. Slezskoplatěnická hradiště budovaná na předpokládané hranici obou kultur (např. Lišice) indikují podle V. Vokolka spíše funkci obchodní a společenskou než obrannou. Styk se severním a severozápadním sousedstvím lze pozorovat např. v kontaktní zóně mezi bylanskou a bilendorfskou kulturou.

Prvky východohalštatského okruhu ve formě artefaktů a symbolů jsou v Čechách rovněž dobře patrné. Reprezentuje je např. keramický inventář hrobu 129 (Ha C2/D1) v Plzni-Radčicích: vedle keramických forem a výzdoby, typických pro hornofaleckou a bylanskou kulturu, je tu zvláště dobře patrný významný vztah ke středodunajské kultuře kalenderberské s centrem v Dolním Rakousku, Burgenlandu a na jihozápadním Slovensku (*Pichlerová 1969*, 185, tab. VI: 1). Nevylučuje se, že nádoba s býčí hlavou (obr. 34: 3) i plošně zdobená amforovitá nádoba mohly být přímým importem z této oblasti (*Šaldová 1992*, 94, obr. 2: 1, 10). Vztahy

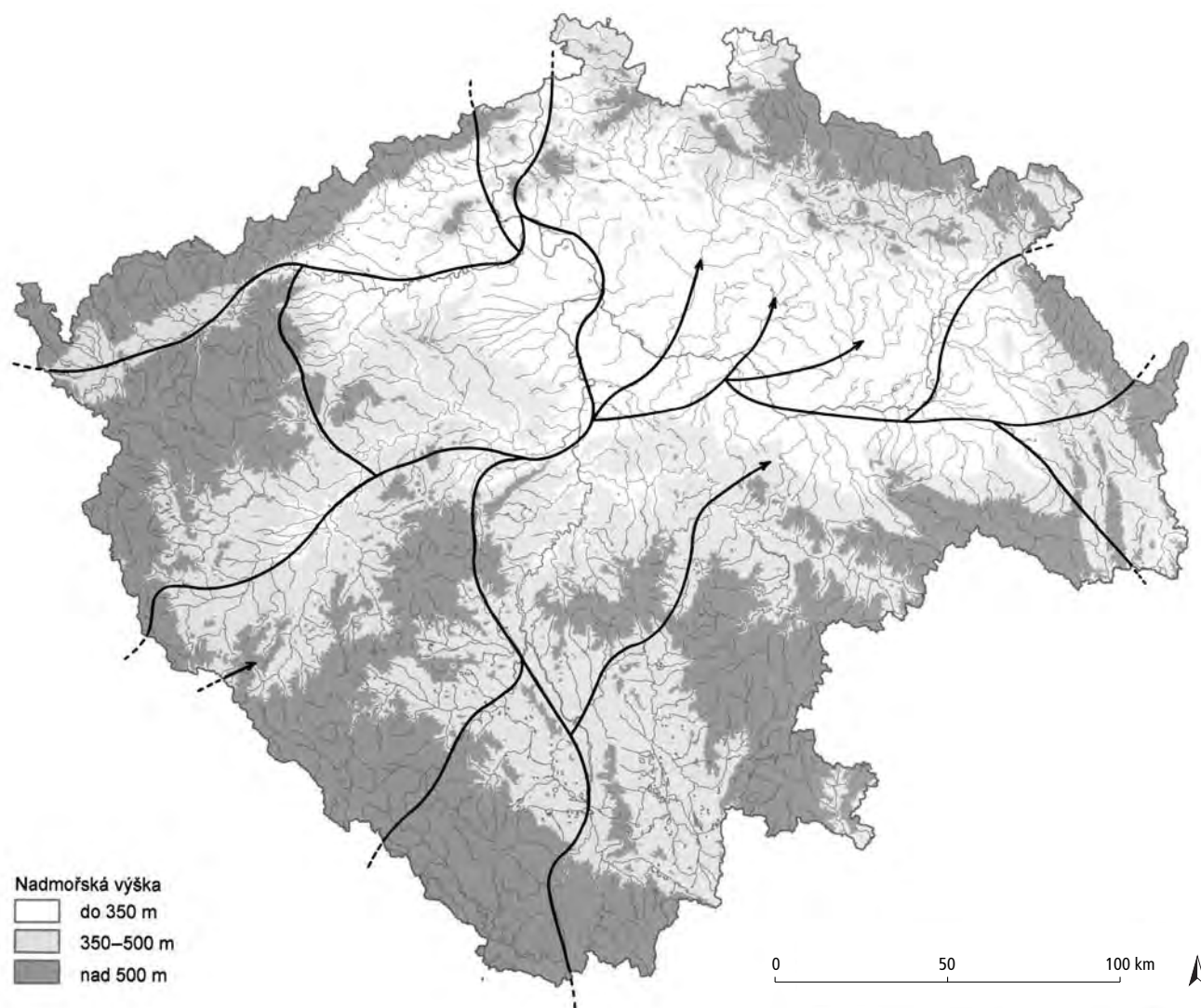
k jihovýchodu prozrazují také hliněné situlky, patrně imitující bronzové vzory. Ze společného zdroje, z východního nomádského prostředí, převzaly halštatské kultury významnou inovaci – jízdu na koni a využívání jezdců ve vojenství. Kontakty tímto směrem dokládají jednotlivé artefakty, jako je bronzové nákončí thrácko-kimmerijského typu z Předměřic n. Labem (obr. 50: 22), ale zejména používané typy udidel a koňského postroje obecně (*Bouzek 1997*, 198–199).

Většina kovových předmětů má univerzální charakter a jejich rozšíření přesahuje hranice kultur v rámci halštatského okruhu i mimo něj. V bronzové industrii jsou např. součásti koňského postroje a čtyřkolového vozu i meč s jazykovitou rukojetí charakteristické pro první polovinu stupně Ha C v celé střední Evropě; reprezentují nejen vzájemné přebírání hmotných artefaktů, ale hlavně rituálních zvyklostí, symboliky a vzorců chování příslušníků elity.

O tomtéž svědčí i další druhy importovaných předmětů. Bronzové nádoby sloužily nejen jako luxusní recipienty, ale jejich přináležitost k picím soupravám dokládá povýšení významné instituce – tzv. ceremoniální konzumace alkoholických nápojů formou picích slavností (resp. banketů či hostin) v době halštatské na prestižní záležitost v rukou elit. Nápoj konzumovaný při těchto příležitostech zřejmě představovalo víno dovozené ze Středomoří. Bronzové nádoby období Ha C (obr. 22; 38; např. Dýšina – talíř se zdobeným okrajem), ale také ještě na začátku Ha D (např. Švihov-Červené Poříčí – kotlík s křížovou ataší; Dobřany – situla; Hanov, Střelské Hoštice – žebrované cisty), mohly být importem z Podunají nebo z jihovýchodoalpské oblasti (*Šaldová 1968*, 389; *Siegfried-Weiss 1991*, 109, 116). Vědro z Kříší, nově datované do Ha C (obr. 38: 4), patří však k nádobám zhotovovaným v oblasti severní Etrurie; paralely ze 7. století př. Kr. jsou známé z Populonie a Fabbriana (*Chytráček, v tisku*). Některé bronzové nádoby mohly být ovšem i středoevropskými imitacemi (misky typu Hohmichele z Hradenína hr. 28 a Slatiny: *Bouzek 1997*, 232; *Chytráček 2002a*, 123; obr. 22: 2, 6).

I další bronzové předměty – osobní ozdoby jsou produkty pravděpodobně severoitalských dílen. Patří sem např. pozdní forma dračí spony z Ha D1 z Mochova (obr. 21: 20), obloukovitá spona se závěsky (obr. 50: 21) a snad i figurální závěsek z mohyly slezskoplatěnické kultury v Jaroměři (příl. 7: 5).

Přebírání symbolů, vyjádřených nošením artefaktů z určitých materiálů a určitých barevných vlastností, jimž byl pravděpodobně připisován především ochranný význam, demonstruje černý kruhový šperk dovezený z jihozápadního Německa či Alsaska, dále skleněné, převážně modré korálky, event. se žlutou výzdobou, původem z adriatické oblasti, nebo medově žluté jantarové korálky z pobřeží Baltského moře.

Obr. 94: Pozdní doba halštatská. Rekonstrukce dálkových obchodních cest. Podle *Chytráček, v tisku*; doplněno.

V následujícím pozdně halštatském období Ha D2 až LT A lze pozorovat rostoucí intenzitu a šíři blízkých i dálkových kontaktů. Dokládá je množství exogenních artefaktů v pohřebním i sídelním kontextu; další – archeologicky nezachytitelné – artefakty můžeme odůvodněně předpokládat.

Význam Čech jako křižovatky obchodních cest (obr. 94) se zřejmě zvýšil po přesunutí trasy jantarové stezky k západu na počátku 6. století (*Bouzek 1987; 1992*). K hojnému kontaktu docházelo zejména se severní Itálií v souvislosti s obsazením Pádské nížiny Etrusky po roce 520/510, ale také s východní adriatickou oblastí. Obchodní cesty procházely alpskými horskými průsmyky a směřovaly k tzv. „knížecím“ sídlům do západního Švýcarska, východní Francie, jihozápadního Německa, a také do Čech. Během 1. pol. 5. století získal na významu koridor podél řeky Etsch přes Trentino, jižní a severní Tyrolsko, pak podél řek Sal-

zach (kde důležitou stanicí zejména pro vlastní obchod se solí byl Dürrenberg), Inn a Ilz a dál Kunžvartským sedlem na území jižních Čech (*Pauli 1974, 115–139; 1997, 16, Abb. 3, 4; Chytráček, v tisku*). Z jihozápadu vedla cesta Všerubským průsmykem a po Radbuze do západních Čech a po Berounce dále do středních Čech (*Chytráček – Metlička 2004, 125–132, Karte 25*). Ještě dále ze západu lze rekonstruovat cestu podél Ohře. Z jihu se předpokládá tzv. linecká cesta přes Linec a Český Krumlov podél Vltavy na sever, nebo cesta vedoucí po trase pozdější vimperské větve tzv. zlaté stezky (*Zavřel – Parkman 2004, 391*). Ta nejspíše směřovala dál přes Šumavu povodím Volyňky a horní Otavy na Strakonicko. Ze Strakonicka vedla cesta na sever k řekám Lomnici a Skalici, k Litavce a do středních Čech k soutoku Berounky s Vltavou (*Drda – Rybová 1998, 53*). Vltavská i oherská cesta se napojovaly na labskou cestu vedoucí k severu a severozápadu; paralelně s La-

bem se rekonstruuje také spojnice vedoucí přes Krušné hory Nakléřovským průsmkem. Jedna z větví nyní posunutá jantarové cesty procházela přes východní Čechy po hranici západního a východního halštatského okruhu; směřovala z adriatické oblasti a severní Itálie dále k severu do Slezska a k Baltu (srov. *Vokolek – Sankot 2001a*, 252–254). Význam měla přirozeně také západovýchodní komunikace po Dunaji.

Luxusní importované předměty pravděpodobně nemohou pro území Čech dokládat pravidelné a přímé obchodní aktivity s etruskými nebo řeckými centry, ale jejich dodávky byly nejspíše jen občasně a zprostředkované, zejména prostřednictvím populace kultury Gola-secca či jiných alpských a přialpských kultur (obr. 95).

Podle jednotlivých artefaktů lze v pozdní době halštatské shledávat kontakty s konkrétními územími.

Kontakty se Středomořím. Hlavní obchodní artikly přicházely do střední Evropy z území Itálie, z jihovýchodoalpské a adriatické oblasti i ze širšího Středomoří. Významné byly mezi nimi zejména etruské bronzové nádoby, řecká i jiná keramika a sklo původem z různých mediteránních dílen, ale ovšem i četné další artefakty, z nichž některé se archeologicky nedochovávají (např. textil).

Bronzové picí servisy (obr. 84), zejména soupravy zobákovitých konvic a misek, provázely zřejmě etruské víno a do prostoru severně od Alp se toto i další luxusní zboží dostávalo jako součást mimořádných diplomatických darů nebo také na základě zvláštních objednávek vycházejících z určitých středoevropských mocenských center včetně českých (*Chytráček 2002a; v tisku; 2007b*). Většina etruských nádob byla asi vyrobena ve výrobním centru ve Vulci v severní Itálii, jiné však nemají své vzory jen v etruské oblasti, ale i jinde v Itálii. Příkladem může být stamnos-situla z Mírkovic (obr. 84: 8): tento tvar se vyvinul ze starších atestinských forem situl za přispění řeckého stamnu; nejbližší paralely jsou známy z pohřebišť ve střední Itálii, ale také v alpské oblasti v kontextu kultury Golasecca. Stříbrný cedníček z Hradiště u Písku (obr. 84: 6) má analogie v bronzu v hrobě 52 v Certose v severní Itálii; podobné cedníčky byly vyráběny především v Etrurii, Kampánii a Picenu (*Dehn 1970*, 72–81, Abb. 2, Taf. 76–77, s lit.; *Drda – Rybová 1998*, 46–47).

Bronzová nožka pyxidy v podobě stylizované figurky s přílbou typu Negau z hradiště Vladař (obr. 85: 2) pochází pravděpodobně ze severo- nebo středoitalského prostoru (*Drda – Rybová 1995*, 63–64); samotná nádoba mohla být zhotovena podle etruské bronzové předlohy (*Drda – Chytráček 2003*, Abb. 3; *Chytráček – Metlička 2004*, 43, s lit., Bild 4, Abb. 162: 10). Použití vysoce olovnatého bronzu ke zhotovení nožky tuto provenienci podporuje (*Frána 1997*, 26). Obsah pyxidy byl pravděpodobně mnohem cennější než samotná schránka.

Zatím nečetné (protože staršími výzkumy nerozpoznané?), ale v současnosti přibývající zlomky řecké keramiky patří nejčastěji attickým černofigurovým nádobám. Jejich nálezy jsou známy z nalezišť v severozápadních a středních Čechách (Kadaň, Droužkovice, Tuchoměřice: *Bouzek – Koutecký 1975; Bouzek – Smrž 1994; Sankot 2002b*). Zastoupena je i řecká červenofigurová keramika (Praha-Ruzyně – Jiviny: *Bureš – Waldhauser 2005*, 726–727).

Početnou skupinu importů představují skleněné předměty středomořského původu. Fragment skleněné nádoby (Strakonice, obr. 75: 5; příl. 13: 3) byl nejspíše vyroben v dílně na ostrově Rhodos ve východním Středomoří (*Michálek 1992*, 123; *Michálek – Venclová 1992*, 19). Některé skleněné korálky (např. drobná forma korálků s vrstvenými modrobílými očky, obr. 87: 17, 19) mohou pocházet z dílen v jižním či východním Středomoří, většina však spíše z adriatické oblasti (*Venclová 1990*). Intenzivnější kontakt s tímto územím demonstruje mj. právě frekvence skleněných korálků, která se v Čechách v pozdně halštatském období nápadně zvýšila. Korálky dokládají také přebírání (nebo chápání) mediteránní symboliky a jejího ochranného významu: jde nejen o barvy, zejména o modrou jako nejběžnější barvu dováženého skla, ale i o motivy; zmiňme zejména apotropaický význam oka, který předvádějí právě široce rozšířené korálky s modrobílými očky (srov. *Kunter 1995*). Ze Středomoří byl dovezen také mořský korál.

V celém barbariku výjimečným, architektonickým dokladem přímých kontaktů s Etrurií nebo Řeckem jsou kamenná pódia oltářů, resp. chrámku na akropoli hradiště Závist v LT A (obr. 93: 2), prozrazující přebírání určitých rituálních norem, popř. typů sociálního chování. Připomeňme v této souvislosti také další přímé převzetí praktik, zřejmě z řeckého prostředí (nebo z ještě vzdálenějších oblastí ve Středomoří?), ve formě výstavby hradby s bastiony z nepálených cihel na hradišti Heuneburg na horním Dunaji v Bádensku-Württembersku v období Ha D (*Gersbach 1999* s lit.). Etruské a řecké vlivy se podílely také na vzniku latenského uměleckého stylu. Nejspíše od Etrusků byly převzaty některé zvyklosti v odívání (spínání šatu pomocí spon, nošení obuvi se zvednutými špičkami atd.).

Jihovýchodní a východní kontakty. Sekerka s příčným otvorem pro topůrko a dlouhým kladívkovitým tělem ze Skalice na Tábořsku (obr. 75: 5) se shoduje s exempláři z Býčí skály na Moravě (*Parzinger – Nekvasil – Barth 1995*, Taf. 29) a z pohřebišť v Chotíně na Slovensku i s dalšími z Karpatské kotliny, kde představují místní karpatskou variantu seker tzv. skytsko-thráckého okruhu. Železná sekera s bronzovým tělem v podobě dračí hlavy s otevřenou zubatou tlamou z Kaliště-Bezděkova (obr. 75: 4) má nejbližší analogie dokonce až ve východním Rusku, v ananinské kultuře

v povodí řeky Kama a lze ji rovněž připojit k předmětům zmíněného okruhu (*Šaldová 1974b*, 465). Totéž platí o bronzové spirálovité záušnici (Břežánky: obr. 86: 8). K thrácké keramice byl přiřazen na kruhu točený džbánec z kontextu stupně Ha D2 z hradiště Minice. Železná sekera s ouškem z Chlumu u Rokycan (obr. 75: 14) vykazuje prvky charakteristické pro sekery jihovýchodoalpského typu (*Parzinger – Nekvasil – Barth 1995*, 68, Taf. 30: 317). Známa terčovitá spona ze Želenic (obr. 82) má paralely v Bosně-Hercegovině (*Drda – Rybová 1998*, 57–58; *Parzinger 1989*, Taf. 147: 1, 2) i v oblasti Sanzeno v severní Itálii (*Adam 1996*, 75–76, fig. 13a). Z Balkánu pocházejí také zcela přesné protějšky železné spony typu Sanskimost ze Závisti (*Drda – Rybová 2008*, 62, obr. 67, 99: 1).

Některé hliněné plastiky (Dražičky na Tábořsku) mohou být součástí držadel či protom na nádobách podobných těm, jaké jsou typické pro východohalštatskou oblast (*Pichlerová 1969*).

Západní a jihozápadní kontakty. Předpokládá se spojení Čech přes jižní Německo se středním Porýním, západním Švýcarskem a východní Francií. Bronzová mísa typu Hatten (obr. 84: 14) má původ v západohalštatské oblasti stejně jako bronzová mísa typu Hohmichele (obr. 22: 2, 6). Keramika s bílým nátěrem a červenou malbou (Radovesice, Hradiště u Písku aj.) pochází nejspíše z Dürrenbergu (*Stöllner 1993; 2002*, 230, Abb. 105), v úvahu přichází také oblast jihozápadního Německa (Litice: *Chytráček – Metlička 2004*, 83, Bild 3, Abb. 57: 16). Jednotlivé nádoby se považují za import z Rakouska či Bavorska (Tuchoměřice: *Sanekot 2006a*, 152, ill. 4: c, e–g). Drobná volná hliněná plastika (koníci) je známa z halštatských mohylových oblastí v Bavorsku, Falci a Württembersku (*Reichenberger 1994b*, 110–117; *2000*). Některé meče a mečičky v pochvách (Dražičky, Závist) nebo zápony se do Čech dostaly snad z marnské oblasti ve Francii. Skleněné kroužky (obr. 87: 22) pocházejí nejspíše ze západní střední Evropy, i když jejich výroba mohla původně souviset se severoitalskými dílnami. Černé kruhy (obr. 21: 12) z gagátu a posidoniové břidlice (tzv. lignitu) byly zhotoveny kdesi v jižním Německu či Alsasku. Sůl přicházela pravděpodobně z Hallstattu a později z Dürrenbergu, i když se uvažuje o možném původu soli v této době také ze středoněmeckých salin.

Severovýchodní kontakty. Provoz po tzv. jantarové stezce probíhal nejen z jihu na sever, ale také opačným směrem. Analyzované jantarové předměty z Čech byly zhotoveny z baltského jantaru, ať již byl dovezen jantar surový, jak to dokládají zjištěné dílny, nebo v podobě hotových výrobků (téměř výhradně korálků). Vzácně se objevil i jantar od Severního moře (Svržno).

Exotické importy. Mořské mušle nalézané v sídlištních i pohřebních kontextech pocházejí, můžeme-li věřit přírodovědným expertizám, z Rudého moře či In-

dického (případně Tichého) oceánu, pokud ovšem nejde o středomořské varianty.

Jak již bylo vícekrát zmíněno, importované předměty byly také lokálně napodobovány. Imitace řecké či etruské keramiky (obr. 73: 1, 7; příl. 13: 1, 2) jsou známy ze západních (Plzeň-Roudná) i středních Čech (Chržín). Také některé bronzové nádoby (např. bronzové mísy z Chlumu u Rokycan, obr. 84: 12) mohou být produktem domácích dílen. Jiné bronzové nádoby byly napodobovány v hlině (zobákovitá konvice: Závist). Čtyřcípá bronzová aplika s tlačným dekorem ze Závisti imituje zlaté ozdoby typu Weisskirchen (*Motyková – Drda – Rybová 1984*, 395–396, obr. 37: 5, 38: 1) a ani bronzový terčik spony z téže lokality nezapře inspiraci zlatými sponami ze západu (*Drda – Rybová 2008*, 64). Imitace dobře ilustrují význam, jaký byl určitým dováženým artefaktům připisován.

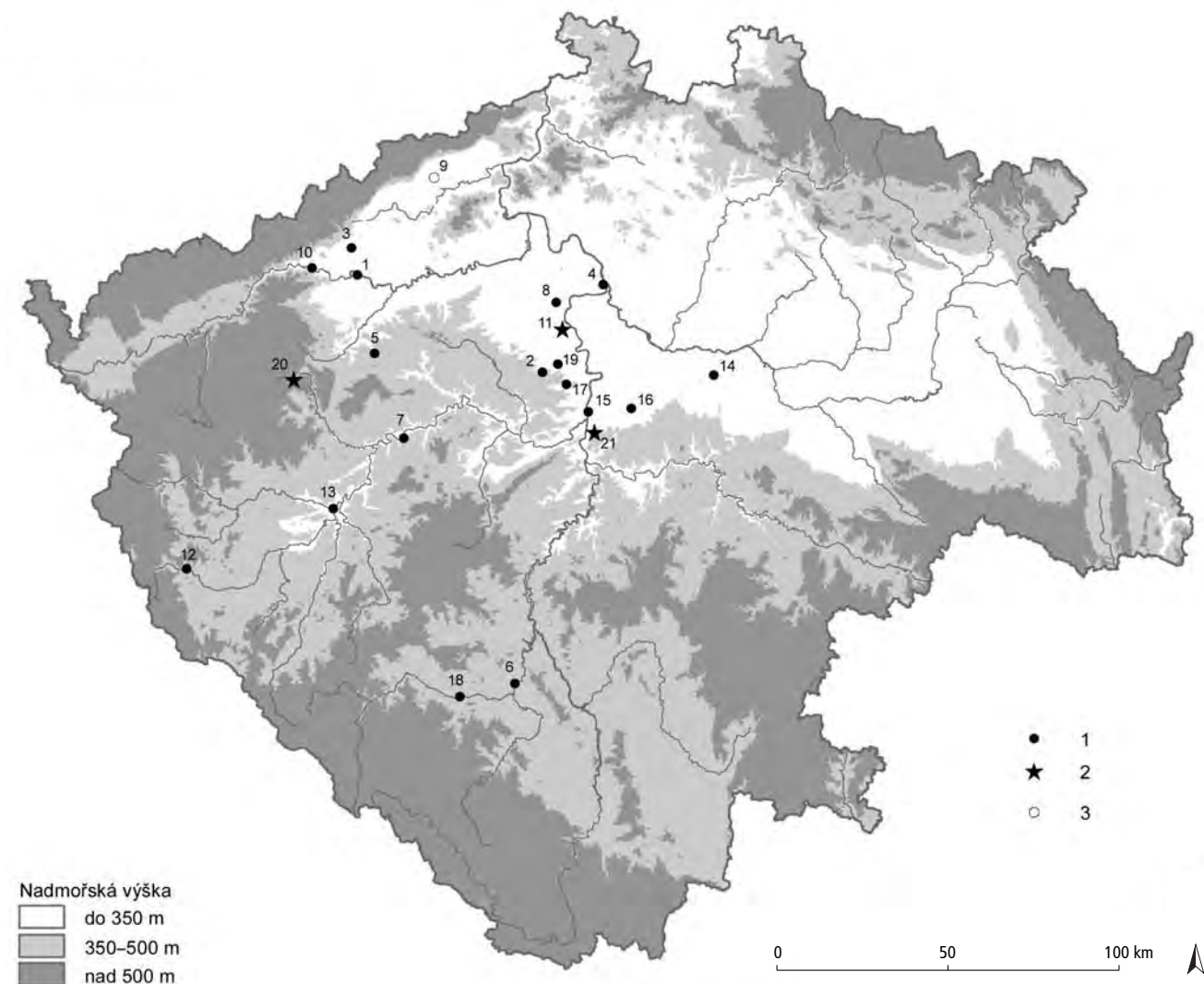
9.3 SPOLEČNOST A JEJÍ STRUKTURA

Období přechodu od pozdní doby bronzové ke starší době železné bývá spojováno s krizí v 8. století př. Kr., která měla vést ke zhroucení politického a ekonomického systému ve střední Evropě (*Bouzek 1985*, 86; *1997*, 196). Je nepochybné, že zánik kultur popelnicových polí přinesl ostrý zlom ve způsobu chování tehdejších obyvatel Evropy (*Torbrügge 1991*, 367).

Ze situace známé z historických pramenů klasického světa (*Bouzek 1997; 2002*) lze soudit, že v době halštatské se rozpadl starý řád a vznikají nové vztahy závislé na vůdčích osobnostech mimo rody a kmeny. V období stupně Ha C lze v halštatském okruhu pravděpodobně počítat s jednotlivými naroveň postavenými náčelníky relativně malých komunit, kteří zřejmě obývali samostatné hospodářské jednotky, ztotožňované s ohrazenými dvorci (Štítary n. Radbuzou-Hostětice; přítomnost příslušníků vyšší vrstvy obývajících tento dvorec se odvozuje mj. i ze stop po udidle na zubech koní ve zdejším osteologickém souboru, korespondujících s doklady elitní skupiny „jezdců“ na pohřebištích). Ve stupni Ha C však ještě nevznikala silně opevněná výšinná sídla (hradiště) a velká koncentrace moci se pro toto období nezdá být pravděpodobná.

Nejnápadnějším dokladem zvýrazňování společenské stratifikace jsou proměny ve složení hrobového inventáře halštatského okruhu. Bohatě vybavené komorové hroby s vozy (obr. 78) a koňskými postroji i hroby s bronzovými nádobami a s bronzovými nebo železnými meči zřejmě patřily osobám nejvyššího společenského statusu. Je pravděpodobné, že pohřby na vozích patří vedoucím osobám, zatímco hroby vybavené pouze koňskými postroji náleží jezdcům (*equites* antického světa) – členům jejich družin.

Hroby vybavené rozličnými a přísně dodržovanými kategoriemi hrobových milodarů (meč, opakující se

Obr. 95: Pozdní doba halštatská. Jižní importy a jejich imitace. 1 sídliště a pohřebiště; 2 hradiště; 3 depot? (nejistá provenience). 2, 3, 8, 10, 13, 16, 17, 19, 21 řecká nebo italská keramika a její imitace; 18 mediteránní skleněná nádoba; 11, 14 neopracovaný mořský korál; 1, 4, 5, 6, 7, 9, 12, 15 bronzové a stříbrné nádoby a jejich imitace (3, 20 bronzové součásti nádob. 1 Čínov (okr. Louny); 2 Dobrovíz (okr. Praha-západ); 3 Droužkovice (okr. Chomutov); 4 Hořín (okr. Mělník); 5 Hořovičky (okr. Rakovník); 6 Hradiště u Písku (okr. Písek); 7 Chlum (okr. Rokycany); 8 Chržín (okr. Kladno); 9 Lahošův (okr. Teplice); 10 Kadaň (okr. Chomutov); 11 Minice (okr. Mělník); 12 Mirkovice (okr. Domažlice); 13 Plzeň-Roudná (okr. Plzeň-město); 14 Poříčany (okr. Nymburk); 15 Praha-Modřany; 16 Praha-Pitkovice; 17 Praha-Ruzyně; 18 Strakonice (okr. Strakonice); 19 Tuchoměřice (okr. Praha-západ); 20 Vladav (k. ú. Záhořice, okr. Karlovy Vary); 21 Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ). Podle Chytráček 2002; 2007b s lit.; doplněno.

soupravy koňských postrojů, toaletní náčiní – pinzeta, jehelníček a jehly, které snad mohly sloužit i k tetování) mohou prozrazovat existenci pevných společenských svazků (Pauli 1985, 29) s jednotnou hierarchií (zatím převážně mužských) symbolů, která odrážela základní religiální představy s určující ideou sociálního a náboženského řádu (Chytráček 1999a, 363, fig. 1).

Uvažovalo se, že prostší žárové hroby (např. v bylanské kultuře) mohly náležet původnímu domácímu obyvatelstvu v závislém postavení (Koutecký 1968). Některé dnešní názory však již v žárových hrobech nespátřují zbytky starší populace a jsou skeptické i k jejich výhradně sociální interpretaci; spokojují se se závěrem, že struktura společnosti byla v dané době asi

velmi složitá a není dosud možné ji jednoznačně interpretovat (Podborský 2002 s lit.).

Indicie vznikající společenské diferenciace lze pozorovat i mimo vlastní halštatský okruh v prostředí popelnicových polí. Příslušníci elity slezskoplatěnické kultury snad sídlili na hradištích, která se postupem času rozlohou zmenšují. Na rozdíl od halštatského okruhu však jejich funkce končí na konci stupně Ha D1. Dlouho se soudilo, že zánik hradišt lidu popelnicových polí byl výsledkem vpádu skytských nebo kimmerijských nomádských kmenů, ale pro východní Čechy se dnes tyto události obvykle připisují tzv. protokeltským družinám (z prostředí bylanské kultury) z území ležících západně odtud. Faktem je, že tato změna sídelní struktury není

dosud uspokojivě vysvětlena. Nedostatek výzkumů sídlišť neumožňuje vyčlenit v rámci rovinných osad předpokládané velmožské dvorce, které mohly některými svými funkcemi do jisté míry nahrazovat hradiště.

Hroby bojovníků a jezdců (náčelníků a jejich družin) v prostředí slezskoplatěnické kultury byly vybaveny kromě bohatých milodarů i dřevěnými schránkami (jakousi obdobou komor v hrobech halštatského okruhu) a uloženy pod mohylovými násypy, ohraničenými žlabem nebo dřevěnou palisádou. I zde můžeme předpokládat existenci velkých „náčelnických“ mohyl s luxusní výbavou (Jaroměř), které však většinou neunikly vyloupení a bezohledným zemním pracím, a jsou proto dnes nalézány jen ve výjimečných případech.

V období pozdně halštatském (Ha D2 až LT A) dokladů či indicií společenského rozvrstvení, či spíše složitosti struktury společnosti ještě přibývá.

Především došlo k výrazné diferenciaci sídel: velmi početná hrazená i nehrazená výšinná sídliště (hradiště) rozličných typů a velikostí (ovšem pouze na území předchozího halštatského okruhu) a také ohrazené dvorce kontrastují s otevřenými nehrazenými osadami. To bývá vykládáno jako výraz společenské diferenciaci. I v nehrazených osadách se ovšem projevují indicie vyššího statusu některých osob; hledají se mj. v nadstandardních obytných stavbách, lišících se od ostatních domů svými rozměry a stavební technikou (např. Plzeň-Roudná, Dolní Břežany), nebo v přítomnosti řeckých či etruských výrobků.

Co se týče funkce, jsou některá hradiště považována za sídla a rezidence místní elity (tzv. „knížecí sídla“), podle novějších koncepcí za místa s centrálními funkcemi. Podle rozmístění hradišť se uvažuje, že řada z nich leží ve strategicky klíčových bodech, které kontrolovaly přístupové cesty do významných sídelních oblastí s velkým ekonomickým potenciálem (*Chytráček – Metlička 2004*, 95, Karte 4), např. se zdroji nerostných surovin včetně rýžovišť zlata. Předpokládá se, že hradiště situovaná na komunikacích a komunikačních uzlech kontrolovala významné obchodní spoje (např. v jižních a západních Čechách hradiště Větec u Lčovic ve středním Pootaví: komunikace s Podunajím; Albrechtice-Sedlo na horním toku Otavy: přechody přes Šumavu; Svržno: kontrola průchodu údolím Radbuzy atd.). Funkce dalších bývá uváděna jako vojenská, strážní, výrobní, rituální (Boudy) i jiná; řada z nich byla pravděpodobně polyfunkční.

Zvláštní postavení se připisuje velkým hradištím, která v Čechách reprezentuje hradiště Závist. Jeho mimořádná velikost, složitost fortifikačního systému a existence rituálního okrsku v LT A s kamennými stavbami, ale také jeho velkorysá závěrečná přestavba svědčí o nadregionálních funkcích a významu jistě přesahujícímu střední Čechy a možná území ještě větší. Značný dosah dálkových kontaktů tohoto centra ilustruje po-

četný mobiliář (*Drda – Chytráček 2005*, 57–59; *Drda – Rybová 2008*). Je dosud otázkou, jakou funkci mělo další rozsáhlé hradiště Vladař v západních Čechách.

Vysvětlení vzniku hradišť doby halštatské, zejména těch, považovaných za „knížecí sídla“, kolísá v závislosti na jednotlivých socioekonomických evropských modelech; za příčinu se považují kontakty s vyspělejšími (mediteránními) společnostmi, interní faktory nebo kombinace obou; v současnosti se upřednostňuje alternativa nezávislého domácího vývoje, aniž by se popíraly externí vlivy (přehled vývoje bádání in: *Brun 1997*).

Diferenciaci je nadále zjevná i v pohřbívání pozdní doby halštatské. Pokračují tzv. „knížecí“ hroby, složitě konstruované, s pohřby na vozech (obr. 78), obsahující meče a další nadprůměrnou výbavu, i hroby bez vozu, ale s mečem a koňským strojem, spojované s nejvyššími vrstvami elity (meče LT A v Čechách: *Sankot 2003*). Zpravidla jen torzovitě zachovaný obsah takových hrobů dokládá v Čechách existenci společenské vrstvy ukládající své mrtvé do bohatě vybavených hrobů téže kategorie, jakou představují např. nálezy z Hochdorfu (*Biel 1985*) nebo Glaubergu (*Frey – Herrmann 1997*) v Německu. Významné rozdíly se nyní sledávají i mezi jednotlivými druhy pohřebišť. Diskutuje se o významu mohylových pohřebišť ve srovnání se současnými plochými pohřebišti. Zatímco byl opuštěn výklad, že ploché hroby, vesměs vybavené relativně skromně, obsahují pohřby osob jiného etnika, ani interpretace ve smyslu sociálních rozdílů není uspokojivá.

Vzrůstající prosperita komunit a vedoucích rodin se odráží v pohřbech vybavených importovanými etruskými a řeckými nádobami a jinými exogenními (a exotickými) artefakty, a také předměty z drahých kovů nebo vyrobenými či zdobenými pomocí náročných technik. Některé takové předměty se považují přímo za atributy vysokého statusu vedoucích osobností, jako zejména meče, ale i další artefakty. Do této kategorie patří např. zlaté plakety typu Weisskirchen, které se interpretují jako vyhrazené pro jeden specifický okruh osob snad ve smyslu nějakého řádu či vyznamenání (*Kimmig 1988*, 218, Abb. 19: 3; 146: 2), okázalé spony, vlasové ozdoby, náušnice a prsteny. Odznakem moci i hodnosti mohla být také exotická zoomorfní bronzová sekera z mohyly v Kališti-Bezděkově (*Šaldová 1974b*, 464) i železná sekera z mohyly v Chlumu (*Sankot 2003*, 38–39).

Luxusní předměty mohly být získávány jako reciproční artikl směňovaný za zlato, další nerostné suroviny a dobytek či určité výrobky, ale i za otroky – zajatce při místních válečných akcích. Nezanedbatelný mohl být také příjem z tributů zajištěný při loupežných taženích na jih (*Pauli 1997*, 18) a jiné předměty byly získány jako dary. Některé výrobky nemusely být dováženy, ale mohli je zhotovovat cizí řemeslníci na objednávku, případně přímo na sídlech zdejší elity.

Právě válečná tažení a válečnická ideologie obecně s sebou přinesly silné změny ve společenské struktuře populací střední Evropy. Velitelé úspěšných vojenských akcí nabývali vysoké vážnosti a velkého bohatství, které ale museli z větší části rozdělit mezi své družiny. Jednou z form odměňování, převzatou z mediteránního prostředí v rámci systému „darů a dluhu“, mohlo být pořádání hostin, resp. picích slavností. Je pravděpodobné, že etruské bronzové nádoby (většinou jde o picí soupravy nebo jejich části: zobákovité konvice, dvojice mis, situla-stamnos), případně jeho napodobeniny, sloužilo především při rituálu společného pití vína v družinách vytvářených kolem vedoucích osobností tehdejší společnosti; tento společenský rituál uvolňoval členy družiny od pokrevních svazků a umožňoval jim uzavírat nové vztahy (Bouzek 1987, 21; 1992, 363). Pozvání na slavnost a poskytnutí alkoholu bylo darem, v jehož důsledku vznikala dluh obdarovaného, který byl splácen prostřednictvím účasti na vojenské výpravě nebo na jiných společných (nadkomunitních) akcích, jako je stavba opevněných sídel atd. (Bouzek 1997; Vencl 1994). Jiné dary, např. ve formě luxusních mediteránních importů, upevňovaly mírové smlouvy nebo mezidynastické svazky (Fischer 1973, 436). Halštatská elita se způsobem života patrně příliš nelišila od nejvyšších vrstev středomořských společností a novinky odtamtud snadno přijímala.

Na konci stupně LT A dochází k výrazné změně, která se projevila zánikem opevněných výšinných sídel a ukončením pohřbívání na dosavadních pohřebištích. Přitom se nevylučuje ani vliv (mírných) změn klimatu (Maise 1998, 220, Abb. 22), které se ve výše položených regionech mohly projevit zvláště nepříznivě. Historický výklad této změny předpokládá, že území Čech patřilo k výchozím prostorům keltské historické expanze, která je zaznamenána písemnými zprávami řeckých a římských autorů (Sankot 1999, 76; Drda – Rybová 1994a, 84–85; 1995, 109; 2008; Chytráček 1999b, 33; 2002a, 138). Polybios (III, 17) uchoval tradici, že invaze Keltů do Etrurie přišla jako překvapení po předchozích přátelských vztazích (Kruta – Manfredi 1999, 45–59) a soudí se, že přerušování mírumilovných kontaktů mezi Kelty a Etrusky vyvstalo pravděpodobně jako následek změn ve společnosti (Bouzek 1987, 24; 1992, 369; Drda – Rybová 1998, 88; Chytráček 2002a, 137; 2007a).

9.4 VÝZNAM A EVROPSKÝ KONTEXT KULTUR HALŠTATSKÉHO OBDOBÍ V ČECHÁCH

Bylanská a halštatská mohylová kultura jsou typickými představiteli halštatské kultury období Ha C–Ha D1 v rámci tzv. západohalštatského okruhu. Obě kultury mají řadu základních prvků společných s příbuznými současnými kulturami ze sousedství: hornofalckou a ji-

hobavorskou na západě a horákovskou na východě; mj. je to patrné v tvarovém i výzdobném spektru keramiky, která je výrazem geometrického stylu. Některé jevy, jako používání čtyřkolového vozu v pohřebním ritu v období Ha C, spojují oblasti užší západní střední Evropy (Čechy, Bavorsko, Rakousko), a odtud se teprve šíří dále na západ. Vztahy k východu jsou zřejmé zvláště v univerzální bronzové industrii; výchozí tvary části bronzových předmětů pocházely ve starších formách ze středního Podunají, jiné bronzové výrobky byly z jihovýchodu pravděpodobně přímo importovány. Velké množství společných rysů jmenovaných kultur ukazuje na jejich úzkou příbuznost danou společnou minulostí v době popelnicových polí i nově vytvořenou kulturní situací v blízkosti rozhraní západního a východního halštatského okruhu. Podobnosti v pohřebním ritu a výbavě hrobů, přirozeně s určitými rozdíly (např. rozmanitější pohřební ritus v bylanské kultuře) vyplývají z podobných rysů duchovního a náboženského života. Symbolika (slunce, pták, kuň) je společná náboženským představám obou halštatských okruhů, i když její původ ukazuje k východu a jihovýchodu.

Billendorfská kultura, reprezentující okruh lužických popelnicových polí, dobře ilustruje poměry v severozápadní hraniční oblasti bylanské kultury, resp. v kontaktní zóně mezi halštatským a lužickým okruhem. Zdá se, že billendorfské prvky přetrvávají v oblasti podmokelské kultury v labské průrvě nejméně do LT A a není vyloučeno, že i déle.

Slezskoplatěnická kultura období Ha C–D1 je součástí kulturního komplexu popelnicových polí. V jeho rámci náleží do téže skupiny, jaká charakterizuje severní Moravu a polské Slezsko, ať již ji tam badatelé nazývají kulturou platěnickou nebo ji souborně označují jako kulturu lužickou. Některé její charakteristické rysy (zejm. striktní lpění na pohřebním ritu) ji odlišují od kultur západohalštatského okruhu a jsou sledovatelné až do následujícího období. Podobnost s nimi naopak vyplývá ze stejné ochoty přijímat prvky z jižní a jihovýchodní Evropy, ale současně i z kontaktů se západohalštatským okruhem, zejména prostřednictvím sousední bylanské kultury.

V pozdně halštatském období Ha D2 až LT A se dostává střední Evropa, a tedy i Čechy, do užšího kontaktu se středomořským světem. Založením Massalie (dnešní Marseille) fókajskými Řeky kolem roku 600 př. Kr. i kolonizací Pádské nížiny Etrusky posunula antická civilizace své hranice blíže „barbarské“ střední Evropě. Bezprostředním následkem těchto událostí byly užší a intenzivnější vzájemné kontakty, které znamenaly nejen příliv zboží, ale také přejímání technologií i vzorců chování v profánní oblasti (vojenství – vznik družin; mocenské mechanismy – picí slavnosti, dar a dluh; atributy elity – čtyřkolový a později dvoukolový vůz, jízda na koni a bohatě zdobený koňský postroj)

i v rituální sféře (architektura rituálního okrsku na hradě Závist i s jeho duchovním obsahem). Neznamená to však, že by se pozdně halštatská Evropa stala nějakou periferií antického světa; naopak, všechny impulsy či inovace jsou tu dále dotvářeny a stávají se součástí vlastního kulturního projevu. Území Čech je třeba považovat za plnoprávný protějšek k dalším významným ohniskům tehdejšího vývoje, jaká se vyvinula v jižním Německu, středním Porýní a severovýchodní Francii.

Nový laténský styl v období LT A vzniká jako umělecký odraz a symbolický výraz tehdejší ideologie; integruje jižní i „orientalizující“ prvky a motivy a rychle

se ujímá zejména v prostředí horní společenské vrstvy, zpočátku na špercích a v toreutice. Laténský umělecký styl představuje jednotící charakteristický prvek pro celou laténskou kulturu; je považován dokonce za jakýsi společný jazyk, vycházející z obecně přijímané a všem příslušníkům laténského světa srozumitelné ideologické a symbolické struktury.

Tyto jevy charakterizují rozsáhlé území nově vznikající laténské kultury, sahající v období LT A od východní Francie až po Čechy; historicky je tato kultura spojována s Kelty. Mnohá fakta potvrzují, že Čechy v tomto období patřily k nejvýznamnějším, rychle se rozvíjejícím oblastem v Evropě mimo antický svět.

Prameny a literatura

PRAMENY

Hékataios z Milétu: Cesta kolem světa (Descriptio terrae)

Hérodotos: Historie (Historiae)

Polybios z Megalopole: Dějiny (Historiae)

LITERATURA

Abels, B.-U. 1994: Überblick über die Besiedlung der Ehrenbürg in vorgeschichtlicher Zeit. Bericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege 30/31, 1989/90, 103–122.

Adam, A. M. 1996: Le fibule di tipo celtico nel Trentino. Trento.

Amann, P. 2000: Die Etruskern. Geschlechterverhältnis und Stellung der Frau im frühen Etrurien (9.–5. Jh. v. Chr.). Archäologische Forschungen 5. Wien.

Arcelin, P. – Dedet, B. – Schwaller, M. 1992: Espaces publics, espaces religieux protohistoriques en Gaule méridionale. Documents d'Archéologie Méridionale 15, 181–242.

Bašta, J. – Bašťová, D. – Bouzek, J. 1989: Die Nachahmung einer attisch rotfigurigen Kylix aus Pilsen-Roudná. Germania 67, 465–476.

Bašta, J. – Bašťová, D. 1992: Středobronzová mohyla u Radčic. Sborník Západočeského muzea, Historie 8, 34–39.

Bašta, J. – Metlička, M. 1992: Pozdně halštatská zásobní jáma z Nýřan, okr. Plzeň-sever. Archeologické rozhledy 44, 374–386.

Bašťová, D. 1984: Vývoj pravěkého osídlení v povodí Střely. Archeologické rozhledy 36, 156–172.

Bašťová, D. 1986a: Pravěké osídlení povodí Úterského potoka. Archeologické rozhledy 38, 3–31.

Bašťová, D. 1986b: Excavation of the prehistoric (Hallstatt and La Tène) cemetery at Plzeň-Radčice. In: Archaeology in Bohemia 1981–1985, Prague, 115–118.

Bašťová, D. – Bašta, J. 1991: K možnostem exploatace západočeských ložisek kovových rud v pravěku a raném středověku. Studie z dějin hornictví 21, 49–73.

Bats, M. 2006: L'acculturation et autres modèles de contacts en archéologie protohistorique européenne. In: Szabó, M. (ed.): Celtes et Gaulois, l'archéologie face à l'histoire, Collection Bibracte 12/3, Glux-en-Glenne, 29–41.

Beech, M. 1995: The animal bones from the Hallstatt settlement of Jenštejn, Central Bohemia, Czech Republic. In: Dreslerová, D. 1995, 99–140.

Beneš, A. 1964: Pravěk Horažďovicka. Stav a výhledy poznání před slovanského období. In: Vlastivědné zprávy horního Pootaví 1963, 6–26.

Beneš, A. 1969: Pozdně halštatské žárové pohřebiště v Sovoluskách, okr. Karlovy Vary. Památky archeologické 60, 134–163.

Beneš, A. 1972: Halštatské mohyly v Protivíně v jižních Čechách (Předběžná zpráva). Archeologické rozhledy 24, 286–292, 363–364.

Beneš, A. – Koucký, D. – Michálek, J., v přípravě: Halštatské mohyly v Protivíně v jižních Čechách. Památky archeologické.

Beneš, A. – Michálek, J. – Zavřel, P. 1999: Archeologické nemovitě památky okresu České Budějovice, I–II. Praha.

Beneš, A. – Sankot, P. 1994: Der erste Flussfund einer frühlatènezeitlichen Schwertscheide in Böhmen. Archeologické rozhledy 46, 548–557.

Beneš, A. – Sankot, P. 1995: Eine frühlatènezeitliche Schwertscheide aus der Lužnice. In: Schmotz, K. – Zápotocká, M. (eds.): Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen, 4. Treffen, Espelkamp, 145–147.

Beneš, A. – Sankot, P. 1997: Die durchbrochenen frühlatènezeitlichen Gürtelhaken aus Westböhmen – Újezd nad Mží, Bezirk Plzeň-Nord, und Kšice, Bezirk Tachov. Archeologické rozhledy 49, 614–624.

Beneš, J. 1995: Les a bezlesí. Vývoj synantropizace české části Šumavy. In: Zlatá stezka 2, Sborník Prachatického muzea, 11–33.

Beranová, M. 1980: Zemědělství starých Slovanů. Praha.

Bernard, J. H. 2001: Mineralogie. In: Kovanda, J. et al.: Neživá příroda Prahy a jejího okolí, Praha, 119–122.

Biel, J. 1985: Der Keltenfürst von Hochdorf. Stuttgart.

Binding, U. 1993: Studien zu den figürlichen Fibeln der Frühlatènezeit. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 16. Bonn.

Boenke, N. – Pokorný, P. – Kyselý, R. 2006: Zur Rekonstruktion des Siedlungsumfeldes auf dem Burgwall Vladař – Archäobotanische und zoologische Untersuchungen aus späthallstatt-/frühlatènezeitlichem Kontext. In: Chytráček, M. – Michálek, J. – Rind, M. – Schmotz, K. (eds.): Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen, 15. Treffen, 68–86.

Böhm, J. 1925: Bylanský hrob v Praze-Střešovicích. Obzor prehistorický IV, 11–25.

Böhm, J. 1937: Základy hallstattské periody v Čechách. Praha.

Böhr, E. – Shefton, B. 2000: Die Griechische Keramik der Heuneburg. In: Kimmig, W. (ed.): Importe und mediterrane Einflüsse auf der Heuneburg, Heuneburgstudien XI, Mainz am Rhein, 1–25.

Bouzek, J. 1985: K otázkám počátku doby železné ve střední Evropě. Archeologické rozhledy 37, 83–92.

Bouzek, J. 1987: Gli Etruschi à la Boemia. Studi Etruschi 53, 17–25.

Bouzek, J. 1992: Die Etrusker und Böhmen. In: Aigner-Foresti, L. (ed.): Etrusker nördlich von Etrurien. Etruskische Präsenz in Norditalien und nördlich der Alpen sowie ihre Einflüsse auf die einheimischen Kulturen, Wien, 361–369.

Bouzek, J. 1995: Triády, trojhranné oltáře a olověná kolečka. Archeologické rozhledy 47, 323–324.

Bouzek, J. 1997: Greece, Anatolia and Europe: Cultural interrelations during the Early Iron Age. Studies in Mediterranean Archaeology 72. Jonsered.

Bouzek, J. 2002: Přejít od doby popelnicových polí do halštatu: od štítarského stupně knovízské kultury do kultury bylanské v Čechách, od kultury podolské do kultury

- horákovské na Moravě. In: Čech, P. – Smrž, Z. (eds.): Sborník Drahomíru Kouteckému, Příspěvky k pravěku a rané době dějinné severozápadních Čech 9, Most, 37–46.
- Bouzek, J. 2004: Die Kimmerier und Mitteleuropa. In: K počtu Vladimíru Podborskému, Brno, 375–385.
- Bouzek, J. 2005: Recenze: Chytráček, M. – Metlička, M. 2004. Archeologické rozhledy 57, 436–437.
- Bouzek, J. 2006: Tkaní a koberce v době bronzové. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 19, 17–22.
- Bouzek, J. – Koutecký, D. 1975: Ein attisches Gefäßfragment aus Böhmen. Germania 53, 157–160.
- Bouzek, J. – Koutecký, D. 2000: The Lusatian Culture in North-West Bohemia. Most.
- Bouzek, J. – Koutecký, D. – Simon, D. 1989: Tin and prehistoric mining in the Erzgebirge (Ore Mountains): some new evidence. Oxford Journal of Archaeology 8, 203–212.
- Bouzek, J. – Smrž, Z. 1994: Drei Fragmente attischer Keramik aus Droužkovice in Nordwestböhmen. Germania 72, 581–586.
- Braun, P. 1995: Plzeň, okr. Plzeň-město. Výzkumy v Čechách 1990–1992, Praha, 246.
- Brnič, Ž. – Sankot, P. 2004: The excavation of a small rectangular enclosure at Černouček (distr. Litoměřice). In: Gojda, M. (ed.): Ancient landscape, settlement dynamics and non-destructive archaeology, Praha, 268–286.
- Brnič, Ž. – Sankot, P. 2005: Časně laténský pohřební areál s „enclos quadrangulaire“ v Černoučku, okr. Litoměřice. Památky archeologické 96, 31–70.
- Brosseder, U. 2004: Studien zur Ornamentik hallstattzeitlicher Keramik zwischen Rhönetal und Karpatenbecken. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 106. Bonn.
- Brun, P. 1997: Les „résidences princières“: analyse du concept. In: Brun, P. – Chaume, B. (eds.): Vix et les éphémères principautés celtiques, Paris, 321–335.
- Břeň, J. 1981: Výzdoba šperku z Chlumu u Zvíkovce, okr. Rokycany. Praehistorica VIII, Varia archaeologica 2, 179–182.
- Břicháček, P. – Beranová, M. 1993: Beitrag zur Erkundung der landwirtschaftlichen Produktion in der späthallstattzeitlichen und latènezeitlichen Periode in Böhmen. Archeologické rozhledy 45, 251–267.
- Buck, D.-W. 1977: Die Billendorfer Gruppe. Teil 1 – Katalog. Berlin.
- Buck, D.-W. 1979: Die Billendorfer Gruppe. Teil 2 – Text. Berlin.
- Budinský, P. 1968: Libkovice (Mariánské Radčice), Jenišův Újezd, Hostomice. Významná naleziště doby laténské v Podkrušnohoří. I. část – Libkovice (Mariánské Radčice). Teplice.
- Budinský, P. 1983: Keltské kostrové hroby z Podkrušnohoří ve sbírce teplického muzea. Teplice.
- Budinský, P. 1997: Výzkum prakeltské osady u Hostomic (okres Teplice) v letech 1970–1977. I. Teplice.
- Budinský, P. 1999: Výzkum prakeltské osady u Hostomic (okres Teplice) v letech 1970–1977. II. Teplice.
- Buchtela, K. 1906: Die Lausitzer und schlesischen Brandgräber in Böhmen. Jahrbuch der k. k. Zentral-Kommission für kunst- und historischen Denkmäler IV, 2–52.
- Buchtela, K. – Niederle, L. 1910: Rukověť české archeologie. Praha.
- Bureš, M. 2005: Šestákův statek: předstihový výzkum polykulturní lokality v Praze 6-Liboci. Zprávy České archeologické společnosti, Supplément 60, 3–4.
- Bureš, M. – Waldhauser, J. 2005: Mladší doba železná – Keltové na území Prahy. In: Lutovský, M. – Smejtek, L. a kol.: Pravěká Praha, Praha, 716–776.
- Cvrková, M. – Jančo, M. 2002: Etruské olpe z Obrieho prameňa v Lahošti pri Duchcove. Pravěk NŘ 12, 153–152.
- Čechura, M. 2002: Halštatské sídliště ve Stodě (okr. Plzeň-jih). Sborník Západočeského muzea v Plzni, Historie 16, 144–151.
- Čermák, B. 1900/02: Předhistorické pohřebiště u Hořína. Památky archeologické 19, 513–524.
- Čizmář, M. 1980: Dva časně laténské nálezy ze středních Čech. Archeologické rozhledy 32, 642–644.
- Čtverák, V. 1986: A fortified settlement of Late Hallstatt period at Poříčany (Central Bohemia). In: Archaeology in Bohemia 1981–1985, Praha, 109–114.
- Čtverák, V. 1999: Osídlení okolí hradiště Závist od mohylové kultury střední doby bronzové po časný latén. Archeologie ve středních Čechách 3, 101–112.
- Čtverák, V. 2002: Halštatské hradiště Hrazany? Archeologie ve středních Čechách 6, 277–281.
- Čtverák, V. 2005: Praha železná. In: Lutovský, M. – Smejtek, L. a kol.: Pravěká Praha, Praha, 591–715.
- Čtverák, V. et al. 2003: Čtverák, V. – Lutovský, M. – Slabina, M. – Smejtek, L.: Encyklopedie hradišť v Čechách. Praha.
- Čujanová-Jílková, E. 1998a: Příspěvek ke vztahu rovinných a výšinných sídlišť v období vzniku mohylové kultury. Sborník Západočeského muzea v Plzni, Historie 14, 52–54.
- Čujanová-Jílková, E. 1998b: Výšinné opevněné sídliště v Podražnici (okr. Domažlice) a jeho první obyvatelé z rozhraní starší a střední doby bronzové. Památky archeologické 89, 205–215.
- Dehn, W. 1970: Häuptlingsgrab aus Hallstatt. In: Krieger und Salzherren. Hallstattkultur im Ostalpenraum, Römisch-Germanisches Zentralmuseum Mainz, Ausstellungskataloge Bd. 4, Mainz, 72–81.
- Dehn, W. – Stöllner, T. 1996: Fusspaukenfibel und Drahtfibel (Marzabottofibel) – ein Beitrag zum kulturhistorischen Verständnis des 5. Jh. in Mitteleuropa. In: Stöllner, T. (ed.): Europa celtica. Untersuchungen zur Hallstatt- und Latènekultur, Espelkamp, 1–54.
- Dobiat, C. 1990: Der Burgstallkogel bei Kleinklein I. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte Bd. 13. Marburg.
- Drda, P. – Chytráček, M. 2005: Frühe Zentralorte in Böhmen. In: Krausse, D. – Biel, J. (eds.): Frühkeltische Fürstensitze. Älteste Städte und Herrschaftszentren nördlich der Alpen? Archäologische Informationen aus Baden-Württemberg 51, 57–62.
- Drda, P. – Motyková, K. – Rybová, A. 1991: L'acropole de Závist. In: Les sanctuaires celtiques et leurs rapports avec le monde méditerranéen, Paris, 199–202.
- Drda, P. – Motyková, K. – Rybová, A. 1999: La société celtique précoce en Bohême à la lumière des nouvelles découvertes archéologiques. In: Archéologie des Celtes. Mélanges à la mémoire de René Joffroy, Montagnac, 253–264.
- Drda, P. – Rybová, A. 1993: Oppidum Závist. Tore und Wege in seiner Geschichte. Památky archeologické 84, 49–68.
- Drda, P. – Rybová, A. 1994a: Bohemia in the Iron Age: a recent view. In: 25 years of archaeological research in Bohemia, Památky archeologické – Supplementum 1, 82–92.
- Drda, P. – Rybová, A. 1994b: Unikátní typ sakrální stavby z časně doby laténské. Archeologické rozhledy 46, 541–547.

- Drda, P. – Rybová, A. 1995: Les Celtes de Bohême. Paris.
- Drda, P. – Rybová, A. 1997: Keltská oppida v centru Boiohaema. Památky archeologické 88, 65–123.
- Drda, P. – Rybová, A. 1998: Keltové a Čechy. Praha.
- Drda, P. – Rybová, A. 2008: Akropole na hradišti Závist v 6.–4. stol. př. Kr. Památky archeologické – Supplementum 19. Praha.
- Dreslerová, D. 1995a: A late Hallstatt settlement in Bohemia. Excavation at Jenštejn, 1984. With a contribution on the animal bones by Mark Beech. Praha.
- Dreslerová, D. 1995b: A socio-economic model of a prehistoric micro-region. In: Kuna, M. – Venclová, N. (eds.): Whither archaeology? Papers in honour of Evžen Neustupný, Praha, 145–160.
- Dreslerová, D. 1996: Modelování přírodních podmínek mikroregionu na základě archeologických dat. Archeologické rozhledy 48, 605–614, 709–712.
- Dreslerová, D. 1998: The Řičany area. Field walking and GIS in the study of settlement history. In: Neustupný, E. (ed.): Space in prehistoric Bohemia, Praha, 116–128.
- Dreslerová, D. 2001: Ein Modell zur Umweltrekonstruktion anhand archäologischer Daten. In: Dobiát, C. – Sievers, S. – Stöllner, T. (eds.): Dürrnberg und Manching, Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum, Bonn, 55–61.
- Dreslerová, D. 2004: The North Prácheňsko region in prehistory. In: Gojda, M. (ed.): Ancient landscape, settlement dynamics and non-destructive archaeology, Praha, 342–364.
- Dreslerová, D. 2006: Maková hora – novodobý příklad pravěké opevňovací techniky. Archeologický výzkum v jižních Čechách 19, 341–348.
- Dreslerová, D. – Hrubý, P. 2004: Halštatské výšinné lokality v jižních Čechách – nové výzkumy dvou hradišť. Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV 36, 105–130.
- Dreslerová, D. – Sádlo, J. 2000: Les jako součást pravěké kulturní krajiny. Archeologické rozhledy 52, 330–346.
- Dreslerová, D. – Stejskal, A. – Beneš, J. 2003: Historie krajiny severního Prácheňska. Písek.
- Dubský, B. 1932: La Tène jižních Čech. Strakonice.
- Dubský, B. 1949: Pravěk jižních Čech. Blatná.
- Dubský, B. 1956: Raně laténská osada v Dobevi (okres Písek). Památky archeologické 47, 42–51.
- Dvořák, F. 1934–35: Nálezy bylanského typu na Kolínsku I. Památky archeologické 40, 72–80.
- Dvořák, F. 1936: Pravěk Kolínska a Kouřimska. Kolín.
- Dvořák, F. 1936–38: Nálezy bylanského typu na Kolínsku II. Památky archeologické 41, 59–86.
- Dvořák, F. 1938: Knížecí pohřby na vozech ze starší doby železné. Praehistorica I. Praha.
- Egg, M. – Pare, Ch. 1995: Die Metallzeiten in Europa und im vorderen Orient. Mainz.
- Eggert, M. 1997: Le concept de „Fürstensitz“ et autres problèmes d'interprétation: annotations sur le „phénomène princier“ du Hallstatt final. In: Brun, P. – Chaume, B. (eds.): Vix et les éphémères principautés celtiques, Paris, 287–294.
- Eibner-Persy, A. 1980: Hallstattzeitlichen Grabhügel von Sopron (Ödenburg). Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 62. Eisenstadt.
- Eichhorn, O. 1935: Grabungen bei Mies. Sudeta XI, 33–47.
- Eichhorn, O. 1937: Ausgrabungen des Museums der Stadt Mies von 1935 bis 1936. Mies.
- Eisner, J. 1911: La Tène v jihočeských mohylách. Pravěk VII, 5–15, 100–115.
- Eisner, J. 1914: O keramice raně laténské. Památky archeologické 26, 1–8.
- Eisner, J. 1924: Neolitické a mohylové památky v historickém museu v Plzni (dokončení). Sborník Městského historického musea v Plzni VIII, 1925, 1–27.
- Ernée, M. 2005: Miškovice I. In: Lutovský, M. – Smejtek, L. a kol.: Pravěká Praha, Praha, 697–698.
- Felmann, J. 1902–1903: Archeologický výzkum v roku 1901. Památky archeologické 20, 37–50.
- Filip, J. 1936–37: Popelníková pole a počátky železné doby v Čechách. Praha.
- Filip, J. 1947: Dějinné počátky Českého ráje. Praha.
- Filip, J. 1956: Keltové ve střední Evropě. Praha.
- Filip, J. 1970: Keltische Kultplätze und Heiligtümer in Böhmen. In: Jahnkuhn, H. (eds.): Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplätze in Mittel- und Nordeuropa, Göttingen, 55–77.
- Fischer, F. 1973: Bemerkungen zur kulturgeschichtlichen Interpretation des sogenannten Südimports in der späten Hallstatt- und frühen Latène-Kultur des westlichen Mitteleuropa. Germania 51, 436–459.
- Födisch, J. E. 1867: Kamenné valy na Vladaři. Památky archeologické 7, 599–600.
- Födisch, J. E. 1872: Die alten Wallbauten Böhmens I. Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 10, 194–205.
- Födisch, H. 1940: Das Saazer Land in vorgeschichtlicher und germanischer Zeit. Saaz.
- Foster, P. 2004: Test excavation of a prehistoric causewayed enclosure at the Řípec hill, Trpoměchy (distr. Kladno). In: Gojda, M. (ed.): Ancient landscape, settlement dynamics and non-destructive archaeology, Praha, 241–249.
- Frána, J. 1997: Původ figurky z Vladaře z hlediska použitého materiálu. Historický sborník Karlovarska 5, 22–31.
- Franc, F. X. 1890: Štáhlauer Ausgrabungen. Rkp., ed. V. Šaldová, Praha 1988.
- Franc, F. X. 1906: Přehled nalezišť v oblasti Mže, Radbuzy, Úhlavy a Klabavy. Rkp., ed. V. Šaldová, Praha 1988.
- Frey, O.-H. 2002: Frühe keltische Kunst – Dämonen und Götter. In: Glaube – Mythos – Wirklichkeit. Das Rätsel der Kelten vom Glauberg, Stuttgart, 186–205.
- Frey, O.-H. – Herrmann, F.-R. 1997: Ein frühkeltischer Fürstengrabhügel am Glauberg im Wetteraukreis, Hessen. Germania 75, 459–522.
- Fridrich, J. 2005: Kobylisy. In: Lutovský, M. – Smejtek, L. a kol.: Pravěká Praha, Praha, 684–685.
- Fridrichová, M. 1969: Závěrečná fáze štítarského stupně. Archeologické rozhledy 21, 355–379.
- Fridrichová, M. 1974: Halštatská sídliště v pražském území. Acta musei Pragensis 74. Praha.
- Fridrichová, M. 1975: Praha 8-Bohnice (Severní město). Pražský sborník historický 9, 211–214.
- Fridrichová, M. 1986: Záchranný výzkum v Praze 8-Bohnicích. In: Archaeologica Pragensia 7, 71–134.
- Fridrichová, M. a kol. 1995: Praha v pravěku. Praha.
- Fridrichová, M. – Koutecký, D. 1981: Bylanská pohřebiště na území Prahy. Praehistorica VIII, Varia Archaeologica 2, Praha, 143–147.
- Fridrichová, M. – Koutecký, D. – Slabina, M. 1996: Die Gräberfelder der Bylaner Kultur in Praha, I. Teil. Památky archeologické 87, 104–178.
- Fridrichová, M. – Koutecký, D. – Slabina, M. 1997: Die

- Gräberfelder der Bylaner Kultur in Praha, II. Teil. Památky archeologické 88, 5–64.
- Fridrichová, M. – Kouřecký, D. – Slabina, M. 1999:* Die Gräberfelder der Bylaner Kultur in Praha, III. Teil. Památky archeologické 90, 319–397.
- Fröhlich, J. 1987:* Halštatská zoomorfní plastika z Nové Vsi u Čížové. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 4, 135–140.
- Fröhlich, J. 2001a:* Halštatský dům z Hradiště u Písku. Archeologické rozhledy 53, 119–129.
- Fröhlich, J. 2001b:* Nové nálezy časně laténských polozemnic na Písecku. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 14, 159–198.
- Fröhlich, J. 2004:* Časně laténská polozemnice v Oseku u Milevska. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 17, 185–196.
- Fröhlich, J. – Jiřík, J. 2005:* Časně laténský „knížecí“ hrob s vozem z Nevězic, okr. Písek. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 18, 35–45.
- Fröhlich, J. – Jiřík, J. 2006:* Pozdně halštatské – časně laténské sídliště v Oseku u Milevska. Archeologie ve středních Čechách 10, 489–500.
- Fröhlich, J. – Michálek, J. 1989:* Archeologický průzkum území dolního toku Blanice. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 6, 7–41.
- Fröhlich, J. – Waldhauser, J. 1989:* Příspěvky k ekonomice českých Keltů (kamenictví a distribuce žernovů). Archeologické rozhledy 41, 16–58.
- Gassmann, G. et al. 2005:* Forschungen zur keltischen Eisenerzverhüttung in Südwestdeutschland. Stuttgart.
- Gedl, M. 1973:* Cmentarzysko halsztackie w Kietrzy, pow. Głubczyce. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- Gersbach, E. 1999:* Heuneburg. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 14, 526–531.
- Gosden, Ch. H. 1984:* Bohemian Iron Age Chronologies and the Seriation of Radovesice. Germania 62, 289–309.
- Gosden, Ch. 1987:* The production and exchange of La Tène A wheel-turned pottery in Bohemia. Archeologické rozhledy 39, 290–316.
- Gosden, Ch. 1993a:* The coding of the Radovesice pottery. In: Waldhauser 1993, 86–114.
- Gosden, Ch. 1993b:* Pottery production and exchange in the Radovesice area – Early Iron Age social structure. In: Waldhauser, J. 1993, 224–226.
- Griebel, M. 1997:* Siedlungsobjekte der Hallstattkultur aus Horn (Niederösterreich). Notbergungen auf dem Gelände der Ziegelei Thalhammer und den benachbarten Flächen in den Jahren 1888/89 bis 1976. Mitteilungen der prähistorischen Kommission 31. Wien.
- Hájek, L. 1936–38:* Hallstattsko-laténské žárové pohřebiště v Praze-Bubenči. Památky archeologické 41, 1–12.
- Hase, F.-W. 2000:* Zur Gießform der figürlichen Henkelatlasche von der Heuneburg. In: Kimmig, W. (ed.): Importe und mediterrane Einflüsse auf der Heuneburg, Heuneburgstudien XI, Mainz am Rhein, 177–195.
- Heger, F. 1883:* Das Urnenfeld von Libochovan in Böhmen. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft Wien 13, 180–210.
- Hellich, J. 1909:* Pravěk. In: Poděbradsko obrazu minulosti i přítomnosti. Poděbrady.
- Hellich, J. 1923:* Žárový hrob typu bylanského s hliněnými amulety v Poděbradech. Obzor prehistorický II, 1–8.
- Herrmann, F.-R. 2005:* Glauberg – Olympia des Nordens oder unvollendete Stadtgründung? In: Frühkeltische Fürstentümer. Älteste Städte und Herrschaftszentren nördlich der Alpen, Esslingen, 18–27.
- Hildebrand, H. 1874:* Sur les commencements de l'âge du fer en Europe. In: Congrès International d'anthropologie et d'archéologie préhistorique II, Stockholm, 599.
- Hložek, M. 2003:* Mikropetrografické rozbory časně laténské keramiky. Zpravodaj Muzea východních Čech 29, 149.
- Hložek et al. 2003:* Hložek, M. – Gregerová, M. – Ramsel, P. C. – Golec, M. 2005: Mikropetrografické rozbory halštatské grafitové keramiky z Těšetic-Suten a Traisentalu. In: Golec, M. 2005: Těšetice VI. Horákovská kultura v těšeticém mikroregionu, Spisy Masarykovy univerzity v Brně č. 342, Brno, 122–129.
- Holodňák, P. 1988:* Keltská pohřebiště ve středním Poohří. Památky archeologické 79, 38–105.
- Holodňák, P. 1993:* Textil- und Ledererzeugung, Knochen- und Geweihverarbeitung. In: Waldhauser, J. 1993, 207–211.
- Holodňák, P. 2001:* Experiment s mletím obilí na žernovech tzv. řeckého typu. Archeologické rozhledy 53, 31–44.
- Holodňák, P. – Mag, M. 1999:* Vývoj mlecích zařízení a provenience surovin drtidel a žernovů v Soběsukách (okr. Chomutov, SZ Čechy). Mikrosonda do ekonomiky jednoho sídliště. Památky archeologické 90, 398–441.
- Hostaš, K. 1882–84:* Zprávy a drobnosti. Památky archeologické 12, 326–327.
- Hošek, J. – Smrž, Z. – Šilhová, A. 2007:* Sekerka s raménky z vrchu Ostrý (k. ú. Březno, okr. Litoměřice) v Českém středohoří. Archeologické rozhledy 59, 336–352.
- Hrala, J. 1976:* „Skytský“ nálezy z Břežánek u Bíliny. Archeologické rozhledy 28, 601–612.
- Hrala, J. 1978:* Prosmyky u Lovosic. Výzkum polykulturního naleziště před Českou branou (2. část). Archeologické rozhledy 30, 150–164.
- Hralová, J. 1965:* Postavení dvou halštatských seker z Platěnic. Časopis Národního muzea v Praze 154, 132–138.
- Hralová, J. 1980:* Výzkum v Milovicích v roce 1979. Zpravodaj Krajského muzea východních Čech v Hradci Králové VII, 1–2, 12–15.
- Hralová, J. 1981:* Kännchen mit Rinderkopffhenkel aus Úhřetice (Nordostböhmen). Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte I. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 16, 425–429.
- Hralová, J. 1987a:* Výzkum v Milovicích v roce 1986. Zpravodaj Krajského muzea východních Čech v Hradci Králové XIV, 51.
- Hralová, J. 1987b:* Archeologický materiál z mohylového pohřebiště u Břas. Časopis Národního muzea v Praze 156, č. 3–4, 25–32.
- Hralová, J. 1993:* Das Hügelgräberfeld in Újezd u Radnic. Fontes Archaeologici Pragenses 19. Praha.
- Hralová, J. – Vávra, M. 1978:* Druhá výzkumná sezóna v Milovicích v roce 1977. Zpravodaj Krajského muzea východních Čech v Hradci Králové V, 20–22.
- Hraše, J. K. – Stulík, F. 1866–67:* Mohyly Plavské v Budějovsku. Památky archeologické 7, 301–306.
- Hrubý, P. 1998:* Výšinné lokality pozdní doby halštatské a časně laténské v jižních Čechách. Zprávy České archeologické společnosti, Supplément 34, 1–20.
- Chochol, J. 1969:* K problematice první poloviny prvního tisíciletí před n. l. (Na základě antropologického rozboru žárového

- pohřebišť v Nynicích u Plzně). *Archeologické rozhledy* 21, 626–641.
- Chochol, J. 1980*: Antropologická sonda do populačního prostředí bylanské kultury. *Archeologické rozhledy* 32, 187–194.
- Chochol, J. 1984*: Antropologie pozdně halštatské a časně laténské skupiny z Manětína-Hrádku. *Památky archeologické* 75, 294–303.
- Chochol, J. 1991*: Antropologické poznatky o populaci bylanské kultury z Poláků u Kadaně. *Památky archeologické* 82, 224–230.
- Chvojka, O. 2002*: Archeologické výzkumy Jihočeského muzea v letech 2000–2001. *Zprávy České archeologické společnosti, Supplément* 49, 7.
- Chytráček, M. 1988*: Le char laténien à deux roues en Bohême. *Etudes celtiques* 25, 15–58.
- Chytráček, M. 1990*: Mohylové pohřebišť u Mirkovic, okres Domažlice. *Památky archeologické* 81, 74–139.
- Chytráček, M. 1994*: Štítary n. Radbuzou-Hostětice und Svržno im Bez. Domažlice: zwei befestigte Höhensiedlungen der Hallstattzeit. In: Rind, M. – Schmotz, K. – Zápotocká, M. (eds.): *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen*, 3. Treffen, Buch am Erlbach, 58–66.
- Chytráček, M. 1996*: Übersicht zur bronzezeitlichen Besiedlung im Flußgebiet der oberen Radbuza, Kr. Domažlice. In: Schmotz, K. – Zápotocká, M. (eds.): *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen*, 5. Treffen, Espelkamp, 68–81.
- Chytráček, M. 1997*: Das hallstattzeitliche Siedlungsareal im Flußgebiet der oberen Radbuza, Kr. Domažlice. In: Michálek, J. – Schmotz, K. (eds.): *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen*, 6. Treffen, Espelkamp, 82–97.
- Chytráček, M. 1999a*: Élite burials in Bohemia from the 6th–5th century B.C. and the beginnings of a new art-style. In: *Fastes des Celtes entre Champagne et Bourgogne aux VIIe–IIIe siècles avant notre ère. Mémoires de la Société Archéologique Champenoise n° 15, Supplément au Bulletin n° 4*, 359–377.
- Chytráček, M. 1999b*: Grabbau und Bestattungssitten der Hallstatt- und Frühlatènezeit in Westböhmen. In: Chytráček, M. – Michálek, J. – Schmotz, K. (eds.): *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen*, 8. Treffen, Rahden/Westf., 18–35.
- Chytráček, M. 2000*: Die Vorkommen metallener Rohstoffe und die Besiedlung Westböhmens in der Hallstatt- und Frühlatènezeit. In: Chytráček, M. – Michálek, J. – Schmotz, K. (eds.): *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen*, 9. Treffen, Rahden/Westf., 80–101.
- Chytráček, M. 2002a*: Südwestböhmen im überregionalen Verkehrsnetz der Hallstatt- und Frühlatènezeit. In: Chytráček, M. – Michálek, J. – Schmotz, K. (eds.): *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen*, 11. Treffen, Rahden/Westf., 121–142.
- Chytráček, M. 2002b*: Výšinné sídliště z mladší doby bronzové ve Štítarech n. Radbuzou-Hostětících, okr. Domažlice. *Sborník Západočeského muzea v Plzni, Historie* 16, 113–131.
- Chytráček, M. 2003*: Chržín, okr. Kladno. In: *Výzkumy v Čechách 2001*, Praha, 88–89.
- Chytráček, M. 2006*: Befestigungen der Hallstatt- und Frühlatènezeit in Westböhmen. In: Gediga, B. – Piotrowski, W. (eds.): *Architektur und Bauweisen in der Bronze- und den frühen Perioden der Eisenzeit. Probleme der Rekonstruktion. Biskupinskie Prace Archeologiczne Nr. 5*, Biskupin – Wrocław, 243–268.
- Chytráček, M. 2007a*: Die Entwicklung der keltischen Gesellschaft und Fragen zur Kontinuität bzw. Diskontinuität in der hallstatt- und latènezeitlichen Besiedlung Westböhmens. In: Prammer, J. – Sander, R. – Tappert, C. (eds.): *Siedlungsdynamik und Gessellschaft. Beiträge des internationalen Kolloquiums zur keltischen Besiedlungsgeschichte im bayerischen Donauraum, Österreich und der Tschechischen Republik, Straubing 2007*, 283–312.
- Chytráček, M. 2007b*: Časně laténské sídliště v Chržíně (okr. Kladno) s napodobeninou červenofigurové keramiky a s doklady kovolictví a zpracování jantaru. *Archeologické rozhledy* 59, 461–517.
- Chytráček, M. 2007c*: Halštatský kruhový šperk z Klatovska. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách 20* (sborník k 60. narozeninám J. Michálka), 245–256.
- Chytráček, M., v tisku*: Böhmen und die Fernverkehrsverbindungen quer über die Alpen in der Hallstatt- und Frühlatènezeit. In: Tomedi, G. – Schönfelder, M. (eds.): *Internationale Tagung zu Fragen eisenzeitlicher Verbindungen längs und quer über die Alpen, ArchoTirol Monographien*.
- Chytráček, M. – Bernat, J. 2000*: Pozdně halštatské a časně laténské sídliště v Praze-Zbraslavi. *Památky archeologické* 91, 255–313.
- Chytráček, M. – Břicháček, P. 1992*: Zapomenuté archeologické nálezy z Chudenicka. In: *Chudenice, archeologie, dějiny, současnost*. Praha.
- Chytráček, M. – Chvojka, O. – Michálek, J., v tisku*: Kultareal am Berg Burkovák bei Nemějice in Südböhmen als Erkenntnisquelle der Entwicklung der religiösen Symbolik in der Urnenfelder- und Hallstattzeit. In: *Ritus und Religion der Eisenzeit* (Tagungspublikation der AG Eisenzeit in Halle 2007).
- Chytráček, M. – Metlička, M. 2003*: Fragen zur Kontinuität und Diskontinuität in der spätbronze- und hallstattzeitlichen Besiedlung in Westböhmen. In: Chytráček, M. – Michálek, J. – Schmotz, K. (eds.): *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen*, 12. Treffen, Rahden/Westf., 87–108.
- Chytráček, M. – Metlička, M. 2004*: Die Höhensiedlungen der Hallstatt- und Latènezeit in Westböhmen. Mit Beiträgen von Petr Pokorný und René Kyselý. *Památky archeologické – Supplementum* 16.
- Chytráček, M. – Šmejda, L. 2004*: Untersuchungen zur Siedlungsstruktur der Hallstatt- und Latènezeit im Flußgebiet der oberen Střela (Westböhmen). Das befestigte Areal auf dem Vladař und seine Umgebung. In: Chytráček, M. – Michálek, J. – Schmotz, K. (eds.): *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen*, 13. Treffen, Rahden/Westf., 90–105.
- Chytráček, M. – Šmejda, L. 2005*: Opevněný areál na Vladaři a jeho zázemí. K poznání sídelní struktur doby bronzové a železné na horním toku Střely v západních Čechách. *Archeologické rozhledy* 57, 3–56.
- Chytráček, M. – Šmejda, L. 2006*: Zur Bedeutung des Vladař in der Siedlungsstruktur der Hallstatt- und La-Tène-Zeit Westböhmens. *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen*, 15. Treffen, Rahden/Westf., 50–67.

- Jacobsthal, P. 1944:* Early Celtic Art. Oxford.
- Jansová, L. 1957:* Příspěvek k chronologii jihočeského pozdního halštatu. Památky archeologické 48, 425–462.
- Jansová, L. 1966:* Kamenná hlava z keltského oppida nad Závistí. Archeologické rozhledy 18, 249–263.
- Jansová, L. 1983a:* O počátcích laténské fortifikace v Čechách – Závist und Hrazany an der Schwelle der Latènezeit. Studie AÚ ČSAV v Brně XI/1. Praha.
- Jansová, L. 1983b:* Dva fragmenty kamenných soch z Závisti. Památky archeologické 74, 350–365.
- Jeřáb, J. – Kašpar, V. – Kováčik, P. 2005:* Polykulturní pravěké sídliště na břehu Botiče na hranici katastrů Hostivař a Záběhlce (Praha 10). Zprávy České archeologické společnosti, Supplément 60, 4–5.
- Jilková, E. – Rybová, A. – Šaldová, V. 1959:* Mohylové pohřebiště na Hájků u Štáhlav, okres Plzeň. Památky archeologické 50, 54–119.
- Jíra, J. A. 1902:* Archeologický nálezy v Želkovicích. Časopis Společnosti přátel starožitností českých 10, 174–177.
- Jiráň, L. – Moucha, V. 1992:* Knovízské sídliště a bylanský žárový hrob v Uhách (okr. Kladno). Archeologické rozhledy 44, 366–373.
- Jockenhövel, A. 2003:* Querverbindungen in Handwerk und Symbolik zwischen Gold- und Bronzereutik. In: Springer, T. (ed.): Gold und Kult der Bronzezeit, Nürnberg, 106–118.
- Jockenhövel, A. – Knoche, B. 2001:* Zu den bronzezeitlichen Wurzeln des alteisenzeitlichen Hirschbildes. In: Gediga, B. et al. (eds.): Sztuka epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej, Wrocław – Biskupin, 119–171.
- John, J. 2004:* A preliminary report on the investigation of settlement patterns in surroundings of Nynice. Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen, 13. Treffen, Rahden/Westf., 56–58.
- Keller, F.-J. 1965:* Seltener Schmuck aus den Keltengräbern von Saint-Sulpice. Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Urgeschichte 52, 40–57.
- Kimig, W. 1969:* Zum Problem späthallstattlicher Adelsitze. In: Otto, K.-H. – Hermann, J. (eds.): Siedlung, Burg und Stadt: Studien zu ihren Anfängen, Berlin, 95–113.
- Kimig, W. 1988:* Das Kleinaspergle. Studien zu einem Fürstengrabhügel der frühen Latènezeit bei Stuttgart. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 30. Stuttgart.
- Knipping, M. 1989:* Zur spät- und postglazialen Vegetationsgeschichte des Oberpfälzer Waldes. Dissertationes Botanicae 140. Berlin – Stuttgart.
- Koch, J. K. 1998:* Symbol einer neuen Zeit. Hallstattzeitliche Pferdstatuetten aus Metall. In: Müller-Karpe, A. et al. (eds.): Studien zur Archäologie der Kelten, Römer und Germanen in Mittel- und Westeuropa, Rahden/Westf., 291–311.
- Kossack, G. 1954:* Studien zum Symbolgut der Urnenfelder- und Hallstattzeit Mitteleuropas. Römisch-Germanische Forschungen 20. Berlin.
- Kossack, G. 1959:* Südbayern während der Hallstattzeit. Römisch-Germanische Forschungen 24. Berlin.
- Kossack, G. 1970:* Gräberfelder der Hallstattzeit am Main und Fränkischer Saale. Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte 24. Kallmünz/Opf.
- Koutecký, D. 1966:* Bylanský knížecí hrob z Rvenic u Postolopr. Archeologické rozhledy 18, 12–21.
- Koutecký, D. 1968:* Velké hroby, jejich konstrukce, pohřební ritus a sociální struktura obyvatelstva bylanské kultury. Památky archeologické 59, 400–487.
- Koutecký, D. 1985:* Halštatské hradiště Hradec u Kadaně. Památky archeologické 76, 71–77.
- Koutecký, D. 1988a:* Halštatské osídlení v severozápadních Čechách. Nálezy z doby bronzové, halštatské a starolaténské na Kadaňsku I. Archeologické rozhledy 40, 49–96.
- Koutecký, D. 1988b:* Halštatské osídlení v SZ Čechách. Nálezy z doby bronzové, halštatské a starolaténské na Kadaňsku II. Archeologické rozhledy 40, 254–295.
- Koutecký, D. 1993a:* Bylanské pohřebiště v Lichovech (dvůr Zrůbek) a halštatské osídlení na Sedlčansku. Archeologické rozhledy 45, 466–473.
- Koutecký, D. 1993b:* Das Bylaner Gräberfeld in Poláky, Kr. Chomutov, II. Teil. Památky archeologické 84, 5–55.
- Koutecký, D. 1995:* Doklady česko-saských kontaktů v době bronzové na území severozápadních Čech. In: Čechy a Sasko v proměnách dějin, 316–326.
- Koutecký, D. 2000a:* Bylanské pohřebiště v Račiněvsi, okr. Litoměřice. Pravěk 10, 449–456.
- Koutecký, D. 2000b:* Bylanské pohřebiště v Račiněvsi (starší nálezy a výzkum 1999). Sborník M. Buchvaldkovi, Most, 127–132.
- Koutecký, D. 2001a:* Kulturní a etnické styky v SZ Čechách v mladší době bronzové a v době halštatské. In: Příspěvky z kolokvia Období popelnicových polí a doba halštatská, Pardubice, 61–77.
- Koutecký, D. 2001b:* Das Verzierungssystem der Bylaner bemalten Keramik der Hallstattzeit. In: Gediga, B. et al. (eds.): Sztuka epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej, Wrocław – Biskupin, 307–323.
- Koutecký, D. 2001c:* J. Böhm, J. Filip a bylanská kultura. Archeologické rozhledy 53, 12–18.
- Koutecký, D. 2003a:* Bylany u Českého Brodu. Eponymní lokalita bylanské kultury. Fontes Archaeologici Pragenses 29. Praha.
- Koutecký, D. 2003b:* Příspěvky k době halštatské v severozápadních Čechách. Most.
- Koutecký, D. 2003c:* Skříňkový hrob bylanské kultury z Dobříčan u Žatce, okr. Louny, Ústecký kraj. In: Šmejda, L. – Vařeka, P. (eds.): Sedmdesát Neustupných let, Plzeň, 85–91.
- Koutecký, D. 2004a:* Halštatské osídlení v Tuchomyšli, okr. Ústí n. L. Archeologické rozhledy 56, 627–660.
- Koutecký, D. 2004b:* La cultura di Bylany e le tombe a carro. In: Kruta, V. – Lička, M. et al. 2004, 25–37.
- Koutecký, D. 2006:* Bylanské pohřebiště a sídliště v Dobroměřicích, o. Louny. In: Sedláček, R. – Sigl, J. – Vencl, S. (eds.): Vita archaeologica. Sborník Víta Vokolka, Hradec Králové – Pardubice, 129–143.
- Koutecký, D. – Michálek, J. 1978:* Několik nálezů bylanské kultury ze severozápadních Čech. Archeologické rozhledy 30, 250–257.
- Koutecký, D. – Sedláček, Z. 1984:* Pohřebiště bylanské kultury v Kolíně. Památky archeologické 75, 236–293.
- Koutecký, D. – Smrž, Z. 1991:* Pohřebiště bylanské kultury v Polákách, okr. Chomutov, díl I. Památky archeologické 82, 166–230.
- Koutecký, D. – Spurný, V. 1999:* Bylanské pohřebiště a další nálezy z Obříství u Mělníka. Archeologické rozhledy 51, 300–316.
- Koutecký, D. – Špaček, J. 1982:* Bylanská pohřebiště na Čelákovicku. Památky archeologické 73, 57–85.

- Koutecký, D. – Špaček, J. 2004: Nové bylanské sídlištní nálezy ze středu města Čelákovic. *Archeologie ve středních Čechách* 8, 313–345.
- Koutecký, D. – Venclová, N. 1979: K problematice osídlení severozápadních Čech v době laténské a římské. Sídliště Počerady I a II. *Památky archeologické* 70, 42–112.
- Kratochvíl, V. – Rost, J. 2000: Analýzy a metodika použité k rozborům surové tuhy a tuhové keramiky z Němčic. In: Michálek, J. – Lutovský, M. 2000, 243–249.
- Krause, D. 1996: Hochdorf III. Das Trink- und Speisesservice aus dem späthallstattzeitlichen Fürstengrab von Eberdingen-Hochdorf (Kr. Ludwigsburg). Stuttgart.
- Kristiansen, K. 1998: *Europe before history*. Cambridge.
- Kropf, W. 1938: Billendorfer Kultur auf Grund der Grabfunde. Leipzig.
- Kruta, V. 1975: *L'art celtique en Bohême*. Paris.
- Kruta, V. 2000: *Les Celtes. Histoire et dictionnaire. Des origines à la romanisation et au christianisme*. Paris.
- Kruta, V. – Lička, M. et al. 2004: *Celti di Boemia e di Moravia*. Paris.
- Kruta, V. – Manfredi, V. M. 1999: *I Celti in Italia*. Milano.
- Krutský, N. 1993: Metallurgische Expertise ausgewählter Gegenstände aus Radovesice. In: Waldhauser, J. 1993, 189–195.
- Kudrnáč, J. 1953: Pravěká sídliště v Klučově. *Archeologické rozhledy* 5, 322–327.
- Kudrnáč, J. 1981: Souhrn objevů k historii „Starých (Pustých) Zámků“ u Doubravčic. In: *Praehistorica VIII, Varia Archaeologica* 2, Praha, 259–260.
- Kudrnáč, J. 1982: Rýžování zlata v Čechách. *Památky archeologické* 73, 455–485.
- Kudrnáč, J. – Michálek, J. – Martinek, K. – Waldhauser, J. 1997: Archäologische Befunde zur Goldgewinnung in Böhmen und Bayern. In: Lehrberger, G. – Fridrich, J. – Gebhard, R. – Hrala, J. (eds.) 1997, 1, 65–69.
- Kuna, M. 1998: Povrchové sběry v povodí Vnořského a Mratínského potoka. Katalog nálezů z let 1986–1990. *Výzkumy v Čechách 1996–97*, Praha, 291–338.
- Kuna, M. 2004: Povrchový sběr. In: Kuna, M. et al.: *Ne-destruktivní archeologie. Teorie, metody a cíle*. Praha.
- Kunter, K. 1995: Schichtaugenperlen. Glasperlen der vorrömischen Eisenzeit IV nach Unterlagen von Th. E. Haevernick. *Espelkamp*.
- Kyselý, R. 2004: Die Ergebnisse der Analyse der Tierknochen. In: Chytráček, M. – Metlička, M. 2004, 89–92.
- Kyselý, R. 2005: Archeologické doklady divokých savců na území ČR v období od neolitu po novověk. *Lynx* n. s. 36, 55–101.
- Kvasnička, J. 1993: Thermolumineszenz-Datierung. In: Waldhauser, J. 1993, 204–205.
- Kytlicová, O. 1991: Die Bronzegefäße in Böhmen. *Praehistorische Bronzefunde* II, 12. Stuttgart.
- Lehrberger, G. – Fridrich, J. – Gebhard, R. – Hrala, J. (eds.) 1997: *Das prähistorische Gold in Bayern, Böhmen und Mähren: Herkunft – Technologie – Funde*. Bd. I–II. *Památky archeologické – Supplementum* 7.
- Lenerz-de Wilde, M. 1977: *Zirkelornamentik in der Kunst der Latènezeit*. München.
- Lička, M. 2004: Žárové hroby kultury s vypíchanou keramikou, pozdní doby halštatské a časně doby laténské ze Mšena, okr. Mělník. In: *K počtu Vladimíru Podborskému*, Brno, 71–87.
- Linksfeiler, D. 1978: Die stempelverzierte Keramik in Böhmen und Mähren. *Archäologische Informationen: Mitteilungen zur Ur- und Frühgeschichte* 4, 82–108.
- Lutovský, M. – Michálek, J. 2002: Archeologie knížecího sídla. Halštatský dvorec a slovanské hradiště na Hradci u Němčic. Praha.
- Maise, Ch. 1998: Archäoklimatologie – Vom Einfluss nacheiszeitlicher Klimavariabilität in der Ur- und Frühgeschichte. *Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte* 81, 197–235.
- Makiewicz, T. 1987: *Formy kultury bóstw domowych na terenie Europy w starożytnosci*. Poznań.
- Maličský, J. 1950: Před slovanská hradiště v jižních a západních Čechách. *Památky archeologické* 43, 21–42, 136–137.
- Maličský, J. 1953: Přehled osídlení Hořovicka v pravěku a na počátku dějin. Hořovice.
- Mansfeld, G. 1973: *Die Fibeln der Heuneburg 1950–1970. Ein Beitrag zur Geschichte der Späthallstattfibeln*. Berlin.
- Matoušek, V. 2005: *Bacín – brána podzemí: archeologický výzkum pravěké skalní svatyně v Českém krasu*. Praha.
- Mazač, Z. – Tvrdlík, R. 2000: *Nové pohřebiště bylanské kultury v Kolíně*. *Archeologie středních Čech* 4, 147–156.
- Megaw, J. V. S. – Megaw, M. R. 2002: The bronze mount from Droužkovice, northwest Bohemia. *Památky archeologické* 93, 175–195.
- Megaw, J. V. S. – Megaw, M. R. 2006: Strike the lyre: notes on an eastern Celtic motif. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 57, 367–395.
- Megaw, R. – Megaw, V. 1993: The swans of Radovesice reviewed. In: Waldhauser, J. 1993, 227–234.
- Megaw, R. – Megaw, V. 2001: *Celtic art. From its beginnings to the Book of Kells*. London.
- Metlička, M. 1992: Pozdně halštatský žárový hrob z Kyšic. *Sborník Západočeského muzea v Plzni, Historie* 8, 109–116.
- Metlička, M. 2002: Výzkum polykulturního sídliště v Bdeněvsí. *Zprávy České archeologické společnosti, Supplément* 49, 8–10.
- Michálek, J. 1972: Jihočeská skupina mohylové kultury mladší doby halštatské a časně laténské, I–III. *Nepubl. disertační práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha*.
- Michálek, J. 1977: Knížecí mohyly z časně doby laténské u Hradiště, okr. Písek. *Príspevek k historii nálezu z r. 1858*. *Archeologické rozhledy* 29, 634–643.
- Michálek, J. 1978: Halštatská mohylová kultura. In: Pleiner, R. – Rybová, A. a kol. 1978, 412–413.
- Michálek, J. 1979: *West- und südböhmische Funde in Wien. Katalog- und Tafelband. Výzkumy v Čechách, Supplementum*. Praha.
- Michálek, J. 1981: Čtyřspirálovité spony halštatské mohylové kultury v jižních Čechách. *Praehistorica VIII, Varia archaeologica* 2, 149–155.
- Michálek, J. 1988: Halštatská mohyla u Křepic, okr. Strakonice. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 5, 27–38.
- Michálek, J. 1990: Zur vor- und frühgeschichtlichen Besiedlung Südböhmens. In: Schmotz, K. (ed.): *Vorträge des 8. Niederbayerischen Archäologentages, Deggendorf*, 29–86.
- Michálek, J. 1992: Eine mediterrane Glasscherbe aus Südböhmen – ČSFR (Vorbericht). *Germania* 70, 123–126.
- Michálek, J. 1993: Latènezeitliche Funde aus dem Stadtbereich von Passau. Mit Beiträgen von Th. Fischer und E. Riedmeier-Fischer. *Passauer Universitätsschriften zur Archäologie* 1. Passau/Salzweg.

- Michálek, J. 1997:* Bemerkungen zur vor- und frühgeschichtlichen Besiedlung jenseits und diesseits des Böhmerwaldes. In: Michálek, J. – Schmotz, K. – Zápotocká, M. (eds.): Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen, 6. Treffen, Espelkamp, 150–155.
- Michálek, J. 1999:* Zum Bestattungsbrauch der Hallstatt- und Frühlatènezeit in Südböhmen. Bemerkungen zum Stand der Forschung. In: Chytráček, M. – Michálek, J. – Schmotz, K. (eds.): Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen, 8. Treffen, Rahden/Westf., 54–67.
- Michálek, J. 2000a:* Akce Muzea středního Pootaví ve Strakonících v letech 1994–1998. Výzkumy v Čechách 1998, Praha, 240–269.
- Michálek, J. 2000b:* Zur Herkunft der Steine in den Konstruktionen hallstattzeitlicher Hügelgräber Südböhmens. In: Chytráček, M. – Michálek, J. – Schmotz, K. (eds.): Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen, 9. Treffen, Rahden/Westf., 68–79.
- Michálek, J. 2003a:* Die Hügelgräberkultur der Hallstatt (Ha C–D) und der frühen Latènezeit (LT A) in Südböhmen. Ein Paar Bemerkungen zur Entwicklungskontinuität. In: Chytráček, M. – Michálek, J. – Schmotz, K. (eds.): Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen, 12. Treffen, Rahden/Westf., 148–176.
- Michálek, J. 2003b:* Halštatské nálezy na stavbě nové silnice (1994–1996) Radčice–Vodňany (okr. Strakonice). Archeologické výzkumy v jižních Čechách 16, 61–115.
- Michálek, J. 2007:* Ploché žárové pohřebiště (Ha D2/3–LT A) u Škvořetic (Sedlice), okr. Strakonice. Příspěvek k historii lokality. Pravěk NR 16, 2006, 165–184.
- Michálek, J., v přípravě:* Mohylová pohřebiště doby halštatské (Ha C–D) a laténské (LT A) v jižních Čechách. Sv. 1–3.
- Michálek, J. – Frána, J. 1997:* Gold der Hallstatt und Frühlatènezeit (Ha C–LT A). Böhmen. In: Lehrberger, G. – Fridrich, J. – Gebhard, R. – Hrala, J. (eds.) 1997, I, 199–208.
- Michálek, J. – Lutovský, M. 2000:* Hradec u Němčtic. Sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru. Strakonice – Praha.
- Michálek, J. – Parkman, M. 1996:* Archeologický průzkum území středního toku Blanice v letech 1986–1993. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 9, 7–40.
- Michálek, J. – Venclová, N. 1992:* Ein mediterraner Glasfund aus der späthallstattzeitlichen Siedlung bei Strakonice in Südböhmen. Ostbairische Grenzmarken. Passauer Jahrbuch für Geschichte, Kunst und Volkskunde 34, 9–24.
- Michálek, J. – Zavřel, P. 1996:* Archeologické nemovité památky v okrese Český Krumlov. Český Krumlov.
- Mirošayová, E. 1995:* K počiatkom výroby a spracovávania železa na východnom Slovensku. Študijné zvesti 31, 9–21.
- Motyková, K. 1977:* Laténské sídliště u Hořtic. Archeologické rozhledy 29, 45–59.
- Motyková, K. 1986:* A settlement site from the Early La Tène period at Dolní Břežany by Prague. In: Archaeology in Bohemia 1981–1985, Prague, 135–142.
- Motyková, K. 1994:* Contribution à la question de l'origine du fer à cheval. Etudes celtiques 50, 149–164.
- Motyková, K. 2003:* Keltské hradiště Závist 14 let po ukončení systematického archeologického výzkumu. Archeologické rozhledy 55, 610–617.
- Motyková, K. – Čtverák, V. 2006:* Časně laténská ohrazená usedlost na polykulturním sídlišti v Praze-Stodůlkách. Archeologie ve středních Čechách 10, 433–487.
- Motyková, K. – Drda, P. – Rybová, A. 1977:* The position of Závist in the Early La Tène Period in Bohemia. Památky archeologické 68, 255–316.
- Motyková, K. – Drda, P. – Rybová, A. 1984:* Opevnění pozdně halštatského a časně laténského hradiště Závist. Památky archeologické 75, 331–444.
- Motyková, K. – Drda, P. – Rybová, A. 1988:* Die bauliche Gestalt der Akropolis auf dem Burgwall Závist in der Späthallstatt- und Frühlatènezeit. Germania 66, 391–436.
- Motyková, K. – Drda, P. – Rybová, A. 1991:* La forteresse et le sanctuaire de Závist. In: Les Celtes, Milano, 180–181.
- Motyková-Šneidrová, K. 1959:* Kovolitecká dílna v laténské osadě u Libochovic. Archeologické rozhledy 11, 181–192.
- Moucha, V. 1994:* V hlubinách věků (archeologické nálezy na území města Slaného). In: Kniha o Slaném, Slaný, 7–42.
- Moucha, V. 2002:* Spona ze Želenic u Slaného. In: Ročenka společnosti Patria, Vlastivědného muzea ve Slaném a Státního okresního archivu v Kladně 9, 4–12.
- Möller, Ch. 2000:* Das Grab 13 von Leimersheim, Kr. Gernersheim (Pfalz). Archäologisches Korrespondenzblatt 50, 409–428.
- Müller-Karpe, H. 1959:* Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Berlin.
- Müller-Scheessel, N. – Trebsche, P. 2007:* Das Schwein und andere Haustiere in Siedlungen und Gräbern der Hallstattzeit Mitteleuropas. Germania 85, 61–94.
- Nebelsick, L. D. 1997:* Die Kalenderberggruppe der Hallstattzeit am Nordostalpenrand. In: Hallstattkultur im Osten Österreichs, St. Pölten, 9–128.
- Nekvasil, J. 1993:* Před branami historie (starší doba železná – halštatská). In: Podborský, V. a kol.: Pravěké dějiny Moravy, Brno, 333–379.
- Neuhäuslová, Z. a kol. 1998:* Mapa potenciální přirozené vegetace České republiky. Praha.
- Neustupný, E. 1993:* Absolute chronology: radiocarbon and thermoluminescence dates. In: Waldhauser, J. 1993, 257–258.
- Neustupný, J. 1946:* Pravěké dějiny Lužice. Praha.
- Niederle, L. 1893:* Lidstvo v době předhistorické. Praha.
- Novák, J. 2007:* Antrakologická analýza vybraných objektů časně laténského sídliště v Chříně. Archeologické rozhledy 59, 518–523.
- Novotná, M. 2001:* Symbole vom Rad und Sonne in der Kunst der Bronzezeit. In: Gediga, B. – Mierzwiński, A. – Piotrowski, W. (eds.): Sztuka epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej, Wrocław – Biskupin, 365–375.
- Opravič, E. 1989:* Přírodní poměry laténského hradiště Závist. Památky archeologické 80, 116–120.
- Pape, J. 2000:* Die attische Keramik der Heuneburg und der keramische Südimport in der Zone nördlich der Alpen während der Hallstattzeit. In: Kimmig, W. (ed.): Importe und mediterrane Einflüsse auf der Heuneburg, Heuneburgstudien XI, Mainz am Rhein, 71–151.
- Pare, Ch. F. E. 1992:* Wagons and wagon-graves of the Early Iron Age in Central Europe. Oxford University Committee for Archaeology Monograph No. 55. Oxford.
- Pare, Ch. F. E. 1999:* Beiträge zum Übergang von der Bronze zur Eisenzeit I. Grundzüge der Chronologie östlichen Mitteleuropa, 11.–8. Jahrhundert vor Chr. Jahrbuch des Römisch-Deutschen Zentralmuseum Mainz 45, 1998, 293–435.

- Parkman, M. 2002:* Časně laténská polozemnice ze Starých Prachatic. Příspěvek k poznání procesu zániku archeologických objektů. Nepubl. seminární práce, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, Brno.
- Parzinger, H. 1988:* Chronologie der Späthallstatt- und Frühlatènezeit. Studien zu Fundgruppen zwischen Mosel und Save. Quellen und Forschungen prähistorischen und provinzialrömischen Archäologie 4. Weinheim.
- Parzinger, H. – Nekvasil, J. – Barth, F. E. 1995:* Die Býčí Skála-Höhle. Ein hallstattzeitlicher Höhlenopferplatz in Mähren. Mainz am Rhein.
- Pauli, L. 1974:* Der Goldene Steig. In: Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie. Festschrift für J. Werner. Münchner Beiträge zu Vor- und Frühgeschichte, Ergänzungsband 1/I, München, 115–139.
- Pauli, L. 1975:* Keltischer Volksglaube. München.
- Pauli, L. 1978:* Der Dürrnberg bei Hallein III. Auswertung der Grabfunde. München.
- Pauli, L. 1983:* Eine frühkeltische Prunktrense aus der Donau. Germania 61, 459–486.
- Pauli, L. 1985:* Early Celtic society: two centuries of wealth and turmoil in central Europe. In: Champion, T. C. – Megaw, J. V. S. (eds.): Settlement and society: aspects of West European prehistory in the first millennium B. C., Leicester, 23–43.
- Pauli, L. 1997:* Die Kelten am Rande der antiken Staatenwelt. Bonner Jahrbücher 197, 1–23.
- Peša, V. 2006:* Využívání jeskyní v mladší době bronzové až halštatské ve vybraných regionech střední Evropy. Památky archeologické 97, 47–132.
- Peške, L. 1976:* Osteologické nálezy z Prahy-Michle. Archeologické rozhledy 28, 156–159.
- Peške, L. 1980:* Osteologické nálezy z bylanské zemnice v Cerenicích, okr. Kolín. Archeologické rozhledy 32, 551–554.
- Peške, L. 1987:* Osteologické nálezy ze sídlištního komplexu Bohnice-Podhoří. In: Fridrichová, M.: Bylanská kultura ve středních Čechách. Nepubl. disertace, Archeologický ústav Praha, 174–177.
- Peške, L. 1993:* Osteological analysis of the material from Radovesice (23) – Animal husbandry in the La Tène period. In: Waldhauser, J. 1993, 156–172.
- Petříčková, J. 2000:* Analýza osteologického materiálu z Hradce u Němčic. In: Michálek, J. – Lutovský, M. 2000, 1, 271–284.
- Piň, J. L. 1896–97:* Pohřebiště se skrčenými kostrami u Bylan. Památky archeologické 17, 381–410.
- Piň, J. L. 1898–99:* Pohřebiště u Bylan. Památky archeologické 18, 217–225.
- Piň, J. L. 1900:* Starožitnosti země České. Díl I, sv. 2. Pokolení kamenných mohyl. Praha.
- Piň, J. L. 1902:* Starožitnosti země České. Díl II, sv. 1. Čechy na úsvitě dějin. Praha.
- Piň, J. L. 1902–1903:* Nový typ hrobů v Čechách. Památky archeologické 20, 467–508.
- Piň, J. L. 1905:* Starožitnosti země České. Díl II, sv. 3. Žárové hroby v Čechách a příchod Čechů. Praha.
- Piň, J. L. 1906/08:* Mohyla u Kladrub. Památky archeologické 22, 469–473.
- Piň, J. L. 1909:* Starožitnosti země České. Díl III, sv. 1. Čechy za doby knížecí. Praha.
- Pichlerová, M. 1969:* Nové Košariská. Kniežacie mohyly zo staršej doby železnej. Bratislava.
- Pleiner, R. 1958:* Základy slovanského železářského hutnictví v českých zemích. Praha.
- Pleiner, R. 1959:* Bylanské knížecí hroby v Lovosicích. Archeologické rozhledy 11, 653–660.
- Pleiner, R. 2000:* Iron in archaeology. The European bloomery smelters. Praha.
- Pleiner, R. 2006:* Iron in archaeology. Early European blacksmiths. Praha.
- Pleiner, R. – Rybová, A. a kol. 1978:* Pravěké dějiny Čech. Praha.
- Pleinerová, I. 1973:* Bronzové nádoby v bylanské kultuře. Památky archeologické 64, 272–300.
- Pleinerová, I. – Pleiner, R. 1981:* Časně laténské osídlení lounského Poohří. Praehistorica VIII, Varia archaeologica 2, 157–167.
- Plesl, E. 1959:* Postavení bělinského typu v Čechách. Acta Universitatis Carolinae phil. et hist. 3, 67–74.
- Plesl, E. 1960:* Vztahy severočeské sídelní oblasti k Sasku v mladší době halštatské. Památky archeologické 51, 539–560.
- Plesl, E. 1961a:* Lužická kultura v severozápadních Čechách. Praha.
- Plesl, E. 1961b:* Přežívání lužického základu do mladohalštatského období na pohřebišti v Libochovanech. Památky archeologické 52, 219–227.
- Plesl, E. – Hájek, L. – Martinek, J. 1983:* Pravěk Karlovarska a Sokolovska. Karlovy Vary.
- Pleslová-Štiková, E. 1958:* Nález laténské chaty s hromadným pohřbem na Hradech, okr. Mnichovo Hradiště. Památky archeologické 49, 143–158.
- Podborský, V. 2002:* Výpověď bohatých hrobů horákovské kultury. In: Sborník D. Kouteckému, Příspěvky k pravěku a rané době dějinné severozápadních Čech 9, Most, 167–176.
- Pokorný, P. 2004:* Vegetation. In: Chytráček, M. – Metlička, M. 2004, 7–9.
- Pokorný, P. et al. 2005:* Paleoenvironmentální výzkum na Vladaři. Archeologické rozhledy 57, 57–99.
- Pokorný, P. – Boenke, N. – Chytráček, M. et al. 2006:* Insight into the environment of a pre-Roman Iron Age hillfort at Vladař, Czech Republic, using a multi-proxy approach. In: Knaap, P. – Tinner, W. – Lotter, A. F. – Hicks, S. (eds.): Vegetation History and Archaeobotany 15/4, 419–433.
- Preidel, H. 1934:* Die urgeschichtliche Funde und Denkmäler des politischen Bezirks Brüx. Brüx.
- Preidel, H. 1935:* Heimatkunde des Bezirkes Komotau, Bd. IV-1. Urgeschichte. Komotau.
- Primas, M. 1990:* Verkehr und Innovation. Archäologie der Schweiz 13/2, 80–88.
- Princ, M. 1974:* Keltské oppidum u Českých Lhotic. Archeologické rozhledy 26, 614–621.
- Rataj, J. – Vokolek, V. 1962:* Lužické a slezskoplatěnické pohřebiště v Opatovicích n. L. Památky archeologické 53, 19–66.
- Reichenberger, A. 1994a:* Herrenhöfe der Urnenfelder- und Hallstattzeit. In: Schauer, P. (ed.): Archäologische Untersuchungen zum Übergang von der Bronze- zum Eisenzeit zwischen Nordsee und Kaukasus, Regensburg – Bonn, 187–215.
- Reichenberger, A. 1994b:* Hallstattzeitliche Pferdchenterakotten in Nordbayern und Böhmen. In: Rind, M. M. – Schmotz, K. – Zápotocká, M. (eds.): Archäologische Arbeitsgemeinschaft Nordostbayern/West- und Südböhmen, 3. Treffen, Buch am Erlbach, 110–117.

- Reichenberger, A. 2000:* Bildhafte Darstellungen der Hallstattzeit. Beiträge zur Vorgeschichte Nordostbayerns 3. Fürth.
- Reinecke, P. 1902:* Zur Kenntniss der La Tène-Denkmal der Zone nordwärts der Alpen. In: Festschrift zur Feier des 50-jährigen Bestehens des Römisch-Germanischen Central-Museums, 55–108.
- Reinecke, P. 1904:* Funde der Späthallstattstufe aus Süddeutschland. *Altertümer unserer heidnischen Vorzeit* 5, Mainz, 144–150.
- Reinecke, P. 1906:* Grabfunde der ersten La Tènestufe aus Nordostbayern. *Altertümer unserer heidnischen Vorzeit* 5, Mainz, 281–287.
- Reinecke, P. 1911:* Grabfunde der dritten Hallstattstufe aus Süddeutschland. *Altertümer unserer heidnischen Vorzeit* 5, Mainz, 399–408.
- Richlý, J. 1904–1905:* Předhistorické nálezy v jižních Čechách. *Památky archeologické* 21, 81–84.
- Rind, M. M. 1999:* Höhenbefestigungen der Bronze- und Urnenfelderzeit. Der Frauenberg oberhalb Kloster Weltenburg I. Regensburger Beiträge zur prähistorischen Archäologie 6. Bonn.
- Rochna, O. 1962:* Hallstattzeitlicher Lignit- und Gagat-Schmuck. Zur Verbreitung, Zeitstellung und Herkunft. *Fundberichte aus Schwaben*, N. F. 16, 44–83.
- Roymans, N. 1996:* The sword or the plough. Regional dynamics in the romanisation of Belgic Gaul and the Rhineland area. In: Roymans, N. (ed.): *From the sword to the plough*, Amsterdam, 9–126.
- Rösch, M. 2002:* Der Inhalt der beiden Bronzekannen. In: Glaube – Mythos – Wirklichkeit. Das Rätsel der Kelten vom Glauberg, Stuttgart, 119–120.
- Rybová, A. 1957:* Halštatská mohyla s dodatečným pohřbem u Kšic. *Archeologické rozhledy* 9, 611–625.
- Rybová, A. 1969:* Keramika na rovinných osadách východních Čech v době laténské. *Památky archeologické* 60, 367–442.
- Rybová, A. – Soudský, B. 1962:* Libenice. Keltská svatyně ve středních Čechách. Praha.
- Sankot, P. 1994:* Decorated La Tène single-edged knives in Bohemia. *Památky archeologické* 85, č. 2, 35–58.
- Sankot, P. 1995:* Les épées pseudoanthropoïdes en Bohême. In: *L'Europe celtique du Ve au IIIe siècle avant J.-C.*, Sceaux, 413–422.
- Sankot, P. 1996:* Un domaine à découvrir: l'art appliqué sur les objets en fer et l'armement des Celtes en Bohême. *Mélanges de l'École française de Rome, Antiquité* 108, 553–573.
- Sankot, P. 1997:* La sépulture de Hosty, Bohême méridionale. *Nouvelles considérations. Etudes celtiques* 33, 37–58.
- Sankot, P. 1999:* Neue Konservierungsmethode und ihre Problematik bei der Anwendung an Fundmaterial aus den Gräberfeldern des Typs Hořejany (Ha D/LTA). In: Chytráček, M. – Michálek, J. – Schmotz, K. (eds.): *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen*, 8. Treffen, Rahden/Westf., 68–83.
- Sankot, P. 2000:* Zum Problem der Verzierungen organischen Ursprungs an böhmischen Funden der Späthallstatt- und Frühlatènezeit. In: Chytráček, M. – Michálek, J. – Schmotz, K. (eds.): *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen*, 9. Treffen, Rahden/Westf., 102–115.
- Sankot, P. 2001:* Nouvelles fouilles à Libčice-Chýnov où l'on aperçoit qu'une fibule peut cacher un ensemble de sites. In: Collis, J. (ed.): *Society and settlement in Iron Age Europe*, Sheffield, 299–311.
- Sankot, P. 2002a:* Décor animalier de la poignée de Libčice-Chýnov. *Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie* 56, 99–106.
- Sankot, P. 2002b:* Ein Beitrag zu den Wegen und dem kulturellen Austausch zwischen Ostbayern, Österreich und Böhmen in der Stufe LT A. In: Chytráček, M. – Michálek, J. – Schmotz, K. (eds.): *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen*, 11. Treffen, Rahden/Westf., 143–149.
- Sankot, P. 2002c:* Zu den Ergebnissen der neuen Konservierung des Phalerenensembles aus Nevězice. *Sborník Západočeského muzea v Plzni* XVI, 152–163.
- Sankot, P. 2002d:* Beitrag zum Fundstoff der Grabhügel aus Hradiště bei Písek. In: Čech, P. – Smrž, Z. (eds.): *Sborník Drahomíru Kouteckému, Příspěvky k pravěku a rané době dějinné severozápadních Čech* 9, Most, 197–208.
- Sankot, P. 2003:* Les épées du début de La Tène en Bohême. *Fontes Archaeologici Pragenses* 28. Prague.
- Sankot, P. 2004:* Le tombe dell'élite. Le attività produttive nel V secolo a. C. In: Kruta, V. – Lička, M. et al. 2004, 54–62.
- Sankot, P. 2006a:* Le passage du Hallstatt final à La Tène ancienne en Bohême. In: Vitali, D. (ed.): *Celtes et Gaulois. L'archéologie face à l'histoire. La préhistoire des Celtes*, Collection Bibracte 12/2, Glux-en-Glenne, 143–156.
- Sankot, P. 2006b:* Fund eines metallenen Zirkels im Kontext der Stufe LT A in Tuchoměřice, Bezirk Prag-West. *Pravěk* NŘ 16, 253–277.
- Sankot, P. 2007:* La tombe no 2254 de Tišice (Bohême centrale) et son contexte du Ve siècle a. C. In: *L'économie du fer protohistorique: de la production à la consommation*, Actes du XXVIII colloque de l'AFEAF, Toulouse, 417–422.
- Sankot, P. – Vojtěchovská, I. 1986:* Excavation of the Early La Tène settlement with a hoard of iron implements at Chýnov near Prague. In: *Archaeology in Bohemia 1981–1985*, Prague, 119–124.
- Sankot, P. – Vojtěchovská, I. 2001:* Un dépôt des objets en métal et en os du début de La Tène à Libčice-Chýnov. In: Collis, J. (ed.): *Society and settlement in Iron Age Europe*, Sheffield, 312–321.
- Sedláček, Z. 1980:* Záchraný výzkum v Cerhenicích v roce 1975 (část II). *Archeologické rozhledy* 32, 146–166.
- Sedláček, Z. – Venclová, N. 1983:* Nález pozdně halštatského skla na sídlišti v Hradeníně. *Archeologické rozhledy* 35, 158–171.
- Sedláčková, H. – Waldhauser, J. 1987:* Laténská pohřebiště ve středním Polabí, okr. Nymburk. *Památky archeologické* 78, 134–240.
- Sheppard, A. 1965:* *Ceramics for the archaeologist*. Washington.
- Schneider, L. 1890:* *Prähistorische Funde aus der Umgebung von Laun. Mitteilungen der Central-Commission* 16, 109–111.
- Schránil, J. 1928:* *Vorgeschichte Böhmens und Mährens*. Berlin – Leipzig.
- Schwappach, F. 1967:* Schnabelschuhe im östlichen Frühlatènebereich. *Památky archeologické* 58, 320–324.
- Schwappach, F. 1973:* Frühkeltisches Ornament zwischen Marne, Rhein und Moldau. *Bonner Jahrbücher* 173, 53–111.
- Siblík, J. 1915:* Pravěk na Blatensku. In: *Blatensko a Březnicko*, Blatná, 108–129.
- Siblík, J. 1926:* Z pravěku Blatné. In: Vávra, M. (ed.): *Město*

- Blatná. Obraz prehistorický, historický, kulturní, sociální a národohospodářský, Blatná, 3–10, 168–178.
- Siegfried-Weiss, A. 1979:* Zur Dekorsyntax der bemalten Bylaner-Keramik. *Archeologické rozhledy* 31, 265–274.
- Siegfried-Weiss, A. 1991:* Hallstattzeitliche Bronzegefäße in Böhmen. In: Kytlicová, O.: Die Bronzegefäße in Böhmen. *Prähistorische Bronzefunde II/12*, Stuttgart, 106–118.
- Sievers, S. 1984:* Die Kleinfunde der Heuneburg. *Heuneburgstudien V*. Mainz am Rhein.
- Sigl, J. – Vokolek, V. 2004:* Předstihový archeologický výzkum na stavbě dálnice D11-05 u Chýště, okr. Pardubice, v roce 2003. *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 30, 88–99.
- Sklenář, K. 1987:* Mohylové pohřebiště ze starší doby železné u Brás na Rokycansku. *Časopis Národního muzea v Praze* 156, 1–24.
- Sklenář, K. 2002:* Pozdně halštatské mohylové pohřebiště u Lochovic, okr. Beroun. *Archeologie ve středních Čechách* 6, 245–276.
- Sklenář, K. – Matoušek, V. 1994:* Die Höhlenbesiedlung des Böhmischen Karstes. *Fontes Archaeologici Pragenses* 20. Pragae.
- Slabina, M. 1981:* Hallstatt-period walled site at Kralupy n. Vlt.-Minice, Central Bohemia. In: *Nouvelles archéologiques dans la République Socialiste Tchèque*, Prague – Brno, 80–81.
- Slabina, M. 2003:* Minice. In: Čtverák, V. – Lutovský, M. – Slabina, M. – Smejtek, L.: *Encyklopedie hradíš v Čechách*, Praha, 201–204.
- Slabina, M. 2006:* Hrob 41/1 z Bylan u Českého Brodu. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 19, 91–100.
- Slavíková, J. 1960:* Rekonstruktion des Eiben-Buchenwaldes (Taxeto-Fagetum Etter 1947) an der mittleren Moldau (Vltava). *Preslia* 32, 389–397.
- Smolík, J. – Křikava, F. 1882/84:* Mohyly v okolí řeky Klabavky: O mohylách ejpovických. Mohyly horomyslické. O mohylách dejšinských. Mohyly kyšické. *Památky archeologické* 12, 291–300, 343–358.
- Smrž, Z. 1992:* Späthallstattzeitliche Burgwälle und Höhensiedlungen in Nordwestböhmen. *Památky archeologické* 83, 88–104.
- Smrž, Z. 1994:* Vývoj osídlení v mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku (severozápadní Čechy) – část I. *Archeologické rozhledy* 46, 345–393.
- Smrž, Z. 1996:* Das frühlatènezeitliche Gehöft bei Droužkovice (Kr. Chomutov), NW-Böhmen. *Památky archeologické* 87, 59–94.
- Smrž, Z. – Křivánek, R. 2002:* Panenský Týnec, okr. Louny: znovuobjevená časně laténská mohyla. *Archeologické rozhledy* 54, 504–509.
- Sofaer, J. – Turek, J. 2004:* The excavation of a funerary area at Uhy (distr. Kladno). In: Gojda, M. (ed.): *Ancient landscape, settlement dynamics and non-destructive archaeology*, Praha, 286–305.
- Soudská, E. 1961:* Pozdně halštatské žárové pohřebiště v Lazsku. *Památky archeologické* 52, 260–267.
- Soudská, E. 1966:* Obydli na pozdně halštatských sídlišťích. *Památky archeologické* 57, 535–595.
- Soudská, E. 1969a:* K třídění plochých pozdně halštatských žárových pohřebišť v severozápadních Čechách. *Památky archeologické* 60, 164–196.
- Soudská, E. 1969b:* Pozdně halštatské žárové hroby na Sedlčansku a Táborsku. *Archeologické rozhledy* 31, 518–524.
- Soudská, E. 1976:* Hrob 196 z Manětína-Hrádku a další hroby s dvoukolovými vozy v Čechách. *Archeologické rozhledy* 28, 625–654.
- Soudská, E. 1994:* Die Anfänge der keltischen Zivilisation in Böhmen. *Das Gräberfeld Manětín-Hrádek*. Praha.
- Soudský, B. 1955:* Halštatská průmyslová osada v Praze-Hloubětíně. *Archeologické rozhledy* 5, 190–197.
- Spehr, R. 1992:* Latènezeitliche Pflugschargeräte im Mittelgebirgen. In: Dušek, S. (ed.): *Beiträge zur keltisch-germanischen Besiedlung in Mittelgebirgsraum*, Stuttgart, 53–63.
- Springer, T. 2003:* Gold und Kult der Bronzezeit. In: Springer, T. (ed.): *Gold und Kult der Bronzezeit*, Nürnberg, 11–34.
- Stegmann-Rajtár, S. 1992:* Spätbronze- und früheisenzeitliche Fundgruppen des mittleren Donaugebietes. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 73, 29–179.
- Stika, H. P. 1999:* Keltisches Bier aus Hochdorf. *Schriften des Keltenmuseums Hochdorf/Enz* 1, 64–75.
- Stocký, A. 1925:* Studie o hallstattské kultuře v Čechách. *Památky archeologické* 34, 1924–25, vyd. 1925, 329–336.
- Stocký, A. 1930:* Studie o hallstattské kultuře v Čechách II. *Památky archeologické* 36, 1928–30, vyd. 1930, 47–53.
- Stöllner, T. 1993:* Weissgrundige Keramik der Frühlatènezeit in Böhmen: Ein Beitrag zur Frage des Keramikhandels bei den Kelten. In: Waldhauser, J. 1993, 115–135.
- Stöllner, T. 2002:* Die Hallstattzeit und der Beginn der Latènezeit im Inn-Salzach-Raum. *Archäologie in Salzburg* 3/1. Marburg.
- Stolz, D. 2003:* Povrchové sběry na Hořovicku v letech 1990–2001 a starší neevidované akce a nálezy. *Výzkumy v Čechách* 2001. Praha, 327–407.
- Strnad, J. 1887–89:* Žárové hroby u Škvořetic. *Památky archeologické* 14, 322–324.
- Stroh, A. 1979:* Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Schimdorf, Ldkr. Regensburg I. Kallmünz/Opf.
- Stuchlík, S. 1997:* Gold der Hallstatt- und Frühlatènezeit (HaC–LTA). Mähren. In: Lehrberger, G. – Fridrich, J. – Gebhard, R. – Hrala, J. (eds.): *Das prähistorische Gold in Bayern, Böhmen und Mähren: Herkunft – Technologie – Funde*, Bd I. *Památky archeologické – Supplementum* 7, 209.
- Šaldová, V. 1952:* Jižní a západní Čechy na počátku doby železné. *Nepubl. disertační práce*, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha.
- Šaldová, V. 1955:* Ploché žárové hroby halštatsko-laténské v české mohylové oblasti. *Pohřebiště v Plzni-Bílé Hoře a Rybově Lhotě u Soběslavi*. *Památky archeologické* 46, 76–100.
- Šaldová, V. 1957:* Turbany v české mohylové oblasti. *Archeologické rozhledy* 9, 668–669, 678–698.
- Šaldová, V. 1965:* Západní Čechy v pozdní době bronzové – Pohřebiště Nynice I. *Památky archeologické* 56, 1–96.
- Šaldová, V. 1968:* Halštatská mohylová kultura v západních Čechách – Pohřebiště Nynice I. *Památky archeologické* 59, 297–399.
- Šaldová, V. 1969:* Konfrontace antropologického rozboru žárového pohřebišť v Nynicích se závěry archeologickými. *Archeologické rozhledy* 21, 642–653.
- Šaldová, V. 1971a:* Pozdně halštatské ploché hroby v západních Čechách a jejich vztah k současným mohylám. *Pohřebiště Nynice a Žákava-Sváreč*. *Památky archeologické* 62, 1–134.

- Šaldová, V. 1971b: Sekera zvěrného stylu z Kaliště-Bezděkova. Archeologické rozhledy 23, 153–162.
- Šaldová, V. 1974a: Halštatské mohylové pohřebiště u „Čertova kamene“, k. ú. Kšice, okr. Tachov. Archeologické rozhledy 26, 120–151.
- Šaldová, V. 1974b: Östliche Elemente in der westböhmisches hallstattzeitlichen Hügelgräberkultur. In: Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa, Bratislava, 447–468.
- Šaldová, V. 1977: Sociálně-ekonomické podmínky vzniku a funkce hradišť z pozdní doby bronzové v západních Čechách. Památky archeologické 68, 117–163.
- Šaldová, V. 1978: Halštatská mohylová kultura. In: Pleiner, R. – Rybová, A. a kol. 1978, 408–412.
- Šaldová, V. 1981a: Pozdní doba bronzová v západních Čechách. Výšinná opevněná sídliště. Okrouhlé Hradiště. Praha.
- Šaldová, V. 1981b: Rovinná sídliště pozdní doby bronzové v západních Čechách. Památky archeologické 72, 93–152.
- Šaldová, V. 1984: Časně laténské sídliště v Bolešínách, okr. Klatovy. Památky archeologické 75, 304–330.
- Šaldová, V. 1991: Pohřebiště a sídliště v Nynicích. Záchraná akce 1985. Archeologické rozhledy 43, 411–422.
- Šaldová, V. 1992: Halštatský hrob se zoomorfní nádobkou z Radčic. Sborník Západočeského muzea v Plzni, Historie 8, 83–96.
- Šaldová, V. 1994: Archäologische Untersuchungen zum Übergang von der Bronze- zur Eisenzeit in Böhmen. In: Schauer, P. (ed.): Archäologische Untersuchungen zum Übergang von der Bronze- zur Eisenzeit zwischen Nordsee und Kaukasus, Regensburger Beiträge zur prähistorischen Archäologie 1, 293–305.
- Šaldová, V. 1997: Sídlíště bylanské kultury v Hradenině. Archeologické rozhledy 49, 19–27.
- Šaldová, V. 1998: Pozdně bronzové a pozdně halštatské nálezy z opevněného výšinného sídliště u Podražnice, okr. Domažlice. Památky archeologické 89, 216–226.
- Šaldová, V. 1999: Bestattungsbräuche in der hallstattzeitlichen Hügelgräberregion Südwestböhmens. In: Chytráček, M. – Michálek, J. – Schmotz, K. (eds.): Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen, 8. Treffen, Rahden/Westf., 36–41.
- Šneidrová, K. 1957: Laténské nálezy z Křince u Nymburka. Archeologické rozhledy 9, 328–331.
- Šolle, M. 1988: Halštatsko-laténské hradiště Velký Blaník: rekonstrukce archeologického výzkumu z r. 1940. Archeologické rozhledy 40, 97–102.
- Špaček, J. 1972: Příspěvek k pozdně halštatskému osídlení na Velkém Blaníku. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 13, 97–102.
- Šumberová, R. 1996a: Pohřebiště bylanské kultury v Kutné Hoře-Karlově. Archeologické rozhledy 48, 460–489.
- Šumberová, R. 1996b: Bylanská kultura na Kutnohorsku a Čáslavsku. Archeologické rozhledy 48, 693–704.
- Tempir, Z. 1993: Kulturpflanzen und Unkräuter aus der Füllungen der Objekte: Bestimmung und Erörterung zum möglichen Ablauf der landwirtschaftlichen Produktion. In: Waldhauser, J. 1993, 173–175.
- Tichý, R. et al. 2006: Tichý, R. – Thér, R. – Dohnálková, H. – Dohnálková, I.: Pohřebiště zvoncovitých pohárů a starolaténské sídliště v Tuněchodech u Chrudimi. In: Zprávy České archeologické společnosti, Supplément 64, Praha, 14.
- Tomášek, M. 1995: Atlas půd České republiky. Praha
- Tomeš, G. 2002: Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Frög. Die Altgrabungen von 1885 bis 1892. Archaeolingua 14. Budapest.
- Torbrügge, W. 1979: Die Hallstattzeit in der Oberpfalz. I. Auswertung und Gesamtkatalog. Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte 39. Kallmünz/Opf.
- Torbrügge, W. 1991: Die frühe Hallstattzeit (HaC) in chronologischen Ansichten und notwendige Randbemerkungen. Teil I: Bayern und der „westliche Hallstattkreis“. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 38, 223–463.
- Trachsel, M. 2004: Untersuchungen zur relativen und absoluten Chronologie der Hallstattzeit, 1–2. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 104. Bonn.
- Valentová, J. – Sankot, P. 2000: Fund der frühlatènezeitlichen Fibel in Kutná Hora-Karlov, Bez. Kutná Hora. In: Čech, P. – Dobeš, M. (ed.): Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 265–272.
- Varadzin, L. – Venclová, N. 2007: Laténské a předlaténské nálezy z Libušína. Pravěk NŘ 16, 2006, 405–421.
- Vávra, M. 1977: Archeologický výzkum v Milovicích (okres Jičín) v roce 1976. Zpravodaj Krajského muzea východních Čech v Hradci Králové IV, č. 2, 13–14.
- Vávra, M. – Vokolek, V. 1984: Výzkum hradiště v Topolu. Zpravodaj Krajského muzea východních Čech v Hradci Králové XI, č. 1, 40–43.
- Vencl, S. 1994: Archeologie žižně. Archeologické rozhledy 46, 283–305.
- Vencl, S. – Vokolek, V. 1974: Slezskoplatěnické hradiště v Konecchlumí, okr. Jičín. Archeologické rozhledy 26, 339–347.
- Venclová, N. 1973: Otázky etnické příslušnosti podmokelské a kobylské skupiny. Archeologické rozhledy 25, 41–71.
- Venclová, N. 1990: Prehistoric glass in Bohemia. Praha.
- Venclová, N. 1994: Glasperlen aus dem Gräberfeld Manětín-Hrádek. In: Soudská E.: Die Anfänge der keltischen Zivilisation in Böhmen, Das Gräberfeld Manětín-Hrádek, Praha, 89–125.
- Venclová, N. 1995: Specializovaná výroba: teorie a modely. Archeologické rozhledy 47, 541–564.
- Venclová, N. 2000: Dvorce a druidové. In: Pavlů, I. (ed.): In memoriam Jan Rulf, Památky archeologické – Supplementum 13, 458–471.
- Venclová, N. 2001: Výroba a sídla v době laténské. Praha.
- Venclová, N. 2002: Theoretische Modelle zur Produktion und Wirtschaft der Latènezeit. In: Dobiat, C. – Sievers, S. – Stöllner, T. (eds.): Dürrnberg und Manching. Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum, Bonn, 33–48.
- Venclová, N. 2006: Skleněný náhrdelník z Platěnic. In: Sedláček, R. – Sigl, J. – Vencl, S. (eds.): Vita archaeologica, Sborník Víta Vokolka, Hradec Králové – Pardubice, 365–370.
- Venclová, N., v tisku: Hutnický region Říčansko. Praha.
- Veselý, K. 1993: Radiokohlenstoff-Datierung. In: Waldhauser, J. 1993, 204.
- Vích, D. 2003: Laténské nálezy na českomoravském pomezí. Pravěk NŘ 13, 309–350.
- Vojtěchovská, J. 2005: Keltská kovolitecká a kovotepecká dílna ve Statenicích, okr. Praha-západ. Archeologie ve středních Čechách 9, 299–306.
- Vokolek, V. 1982: Výzkum slezskoplatěnického hradiště

- v Topolu v r. 1981. Zpravodaj Krajského muzea východních Čech v Hradci Králové IX, 1, 24–29.
- Vokolek, V. 1985:* Slezskoplatěnické hradiště v Habřině. Archeologické rozhledy 37, 607–614.
- Vokolek, V. 1986:* Výzkum v Chrudimi-Pumberkách. Zpravodaj Krajského muzea východních Čech v Hradci Králové XIII, 50–55.
- Vokolek, V. 1991:* A cemetery of the Silesian-Platěnice culture at Kostelec-nad-Orlicí. In: Archaeology in Bohemia 1986–1990, Praha, 206–209.
- Vokolek, V. 1993a:* Pohřebiště lidu popelnicových polí v Platěnicích. Východočeský sborník historický 3, 1–53.
- Vokolek, V. 1993b:* Počátky osídlení východních Čech. Hradec Králové.
- Vokolek, V. 1998:* Sídliště lidu popelnicových polí v Libišanech. Východočeský sborník historický 7, 3–18.
- Vokolek, V. 1999:* Východočeská halštatská pohřebiště. Pardubice.
- Vokolek, V. 2002a:* Gräberfeld der Urnenfelderkultur von Skalice/Ostböhmen. Fontes Archaeologici Pragenses 26. Pragae.
- Vokolek, V. 2002b:* Závěrečná zpráva o archeologickém výzkumu ve Slepoticích v roce 2001. In: Výroční zpráva Východočeského muzea v Pardubicích za rok 2001, Pardubice, 47–52.
- Vokolek, V. 2003:* Zpráva o výzkumu v Uhersku v roce 2002. In: Výroční zpráva Východočeského muzea v Pardubicích za rok 2002, Pardubice, 79–81.
- Vokolek, V. 2004:* Katalog staré sbírky oddělení prehistorie a protohistorie Národního muzea. Fontes Archaeologici Pragenses 30. Pragae.
- Vokolek, V., v tisku:* Eponymní naleziště Platěnice. Praha.
- Vokolek, V. – Sankot, P. 2001a:* Ein neuer Blick auf den frühlatènezeitlichen Fund in Jaroměř. Archeologické rozhledy 53, 236–255.
- Vokolek, V. – Sankot, P. 2001b:* Zwei Brandgräber der Stufe HD5 und LT A aus Lochenice, Kr. Hradec Králové. Archeologické rozhledy 53, 461–480.
- Vokolek, V. – Sigl, J. 1978:* Zjišťovací výzkum hradiště v Topolu. Zpravodaj Krajského muzea východních Čech v Hradci Králové V, č. 1, 22–26.
- Vokolek, V. – Vávra, M. 1983:* Výzkum hradiště v Topolu v r. 1982. Zpravodaj Krajského muzea východních Čech v Hradci Králové X, č. 1, 19–23.
- Vorlauf, D. 1997:* Die etruskische Bronzeschnabelkannen. Eine Untersuchung anhand der technologisch-typologischen Methode. Internationale Archäologie 11. Espelkamp.
- Vosteen, M. U. 1999:* Urgeschichtliche Wagen in Mitteleuropa. Eine archäologische und religionswissenschaftliche Untersuchung neolithischer bis hallstattzeitlicher Befunde. Freiburger Archäologische Studien 3. Rahden/Westf.
- Vouga, E. 1923:* La Tène. Monographie de la station. Leipzig.
- Waldhauser, J. 1968:* Příspěvek k datování spony z Lochenic. Archeologické rozhledy 20, 430–433.
- Waldhauser, J. 1977:* Keltské opevněné (?) sídliště, kultovní objekt a pohřebiště u Želenic (okr. Most) a nález keramického importu na keltském sídlišti ve Všechlepech (okr. Teplice). Teplice.
- Waldhauser, J. 1986:* Kupfergewinnung und -verhüttung in Böhmen und Mähren während der Späthallstatt- und Latènezeit (Forschungsstand). Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam 20, 197–212.
- Waldhauser, J. 1993:* Waldhauser, J. et al: Das hallstatt- und latènezeitliche Siedlung mit Gräberfeld bei Radovesice in Böhmen. Praha.
- Waldhauser, J. 1996:* Keltové na Jizeře a v Českém ráji. Praha – Mladá Boleslav.
- Waldhauser, J. 2001:* Keltské nálezy z Čech získané v letech 1990–2000 detektory kovů. Archeologie ve středních Čechách 5, 441–458.
- Waldhauser, J. – Holodňák, P. – Salač, V. 1986:* Výzkum sídelního areálu Horního Lukovského potoka (Radovesice) v letech 1969–1985. In: Velímský, T. a kol.: Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1973–1982, Archeologické studijní materiály 15, Praha, 112–132.
- Werner, J. 1961:* Bronzenes Pferdekopfszepter der Hallstattzeit aus Předměřice bei Hradec Králové. Památky archeologické 52, 384–389.
- Wocel, J. E. 1865:* Keltické ohrady. Památky archeologické 6, 254–263.
- Woldrich, J. N. 1875:* Wallbauten im südwestlichen Böhmen. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien V, 341–351.
- Woytowitsch, E. 1978:* Die Wagen der Bronze- und frühen Eisenzeit in Italien. Prähistorische Bronzefunde XVII/1. München.
- Zápotocký, M. 1962:* Halštatsko-laténský kultovní objekt z Libkovic u Duchcova. Archeologické rozhledy 14, 22–32.
- Zápotocký, M. 1963:* Nálezy ze sídlišť cítilibského typu na Litoměřicku. Archeologické rozhledy 15, 146–165.
- Zápotocký, M. 1964:* Bylanské kostrové hroby na dolním Poohří. Památky archeologické 55, 156–177.
- Zavřel, P. 1994:* Die hallstattzeitliche Besiedlung im Budweiser Becken. Zum Stand der Forschung. In: Rind, M. – Schmotz, K. – Zápotocká, M. (eds.): Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen, 5. Treffen, Deggendorf u. Kelheim, 76–80.
- Zavřel, P. 1998:* Předstihový výzkum sídliště z pozdní doby bronzové, pozdní doby halštatské a pozdní doby laténské v Novosedlech u Kájova, okres Český Krumlov. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 11, 7–51.
- Zavřel, P. – Parkman, M. 2004:* The Prachatice region as a peripheral territory of the Bohemian Basin in prehistory. In: Gojda, M. (ed.): Ancient landscape, settlement dynamics and non-destructive archaeology, Praha, 364–394.
- Zimmermann, H. 1999:* Why was cattle-stalling introduced in prehistory? In: Fabeck, C. – Rigtved, J. (eds.): Settlement and landscape, Århus, 295–312.

Publikace Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v. v. i., v prodeji:

PERIODIKA

Archeologické rozhledy

ISSN: 0523-1267

4x ročně

Památky archeologické

ISSN: 0051-0506

2x ročně, od roku 2003 1x ročně

Památky archeologické 1854–2004, DVD

Kompletní elektronická verze všech ročníků časopisu z let 1854–2004.

MONOGRAFIE A SBORNÍKY

Drda, Petr – Rybová, Alena: Akropole na hradišti Závist v 6.–4. stol. př. Kr.

Památky archeologické – Supplementum 19.

Prague: Institute of Archaeology, 2008. 132 s. s obr., CD s 3D animací.

Česky s něm. resumé.

ISBN: 978-80-86124-85-8

Smetánka, Zdeněk – Žegklitz, Jaromír (eds.): Studies in Postmediaeval Archaeology 1 (1990)

Prague: Institute of Archaeology ASCR, Prague, v. v. i. – Archaia Praha O.P.S., 2nd edition, 2008. 328 pp. with figs., English with Czech summaries and Czech with English summaries. CD.

ISBN: 978-80-86124-87-2

Květina Petr – Pavlů, Ivan: Neolitické sídliště v Bylanech – základní data tabáze. Neolithic settlement at Bylany – essential database

Prague: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., 2007. 79 s. s obr. a tab., CD.

ISBN: 978-80-86124-67-4

Schebek, Adolf: Deutsch-tschechische archäologische Terminologie. Německo-česká archeologická terminologie

Prague: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., 2007. 355 s.

ISBN: 978-80-86124-74-2

Pleinerová, Ivana: Březno und germanische Siedlungen der jüngeren Völkerwanderungszeit in Böhmen

Mit Beiträgen von Radomír Pleiner und Zdeněk Tempír.

Prague: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., 2007. x+245 s. s obr., tab.

a 2 příl., res. čes.

ISBN: 978-80-86124-68-1

Harding, Anthony et al.: Velim – Violence and Death in Bronze Age Bohemia. The results of fieldwork 1992-95, with a consideration of peri-mortem trauma and deposition in the Bronze Age

Prague: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., 2007. 192 s. s obr. a tab.

ISBN: 978-80-86124-12-4

Zápotocká, Marie – Muška, Jiří: Hrbovice, okr. Ústí nad Labem.

Výzkum 1978. Sídelní areál kultury s keramikou lineární a vypíchanou

Prague: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., 2007. 296 s. s 93 tab.

a 82 kres. tab., res. něm. Publikace na CD.

ISBN: 978-80-86124-06-3

Archaeologica Pragensia 18. Archeologický sborník Muzea hlavního města Prahy věnovaný Zdeňku Dragounovi a Michalu Trymlovi k šedesátinám

Prague: Muzeum hlavního města Prahy; Praha: Národní památkový ústav,

ú.o.p. v hlavním městě Praze; Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2007.

364 s. s obr., res. angl.

ISBN: 987-80-85594-52-8

Výzkumy v Čechách 2004

Prague: Archeologický ústav AV ČR, 2007. 428 s. s mapami a obr.

ISBN: 80-8124-61-4

Nekuda, Vladimír – Měřinský, Zdeněk – Kouřil, Pavel (eds.):

Archaeologia historica 31/2006

Sborník příspěvků přednesených na XXXVII. konferenci archeologů

středověku ČR a SR. Chrudim 19.–22. září 2005.

Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně; Ústav archeologie a muzeologie Filozofické fakulty; Archeologický ústav AV ČR v Praze a Brně; Archeologický ústav SAV v Nitře; Město Chrudim; Regionální muzeum v Chrudimi, 2006. 455 s. s obr., res. něm.

ISBN: 80-7275-061-5, ISSN: 0231-5823

Durdík, Tomáš (ed.): Castellologica bohemica 10

Prague: Archeologický ústav AV ČR 2006. 554 s. s obr., res. něm.

ISBN: 80-86124-66-5

Pleiner, Radomír: Iron in Archaeology. Early European Blacksmiths

Prague: Archeologický ústav AV ČR, 2006. 384 s. s 76 obr. a 39 tab.

ISBN: 80-86124-62-2

Tomková, Kateřina (ed.): Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl I. 2. Castrum Pragense 7

Prague: Archeologický ústav AV ČR, 2006. 282 s. s tab. a obr. v textu. res. něm.

ISBN: 80-86124-56-8

Soudská, Eva: Die Anfänge der keltischen Zivilisation in Böhmen. Das Gräberfeld Manětín-Hrádek

Prague: Krystal OP, 1994. 220 s., obr., tab. a mapy. Text německy, anglicky, česky. CD reprint 2006.

ISBN: 80-901528-6-4

Vencl, Slavomil (ed.): Nejstarší osídlení jižních Čech. Paleolit a mezolit

Prague: Archeologický ústav AV ČR, 2006. 475 s. s obr., 28 s. barevných příloh. Česky, res. angl. a něm.

ISBN: 80-86124-63-0

Výzkumy v Čechách 2005

Prague: Archeologický ústav AV ČR, 2006. 464 s. s mapami a obr.

ISBN: 80-8124-61-4

Durdík, Tomáš (ed.): Castrum Bene 9: Burg und ihr Bauplatz

Prague: Archeologický ústav AV ČR; Praha: Společnost přátel starožitností, 2006. 443 s. s obr., angl., něm., franc.

ISBN: 80-86124-59-2

Pavlů, Ivan: Life on a Neolithic site. Bylany – situational analysis of artefacts

Prague: Archeologický ústav AV ČR, 2000. 340 s. s obr. a mapami, res. čes.

CD reprint 2006.

ISBN: 80-86124-24-X

Venclová, Natalie: Výroba a sídla v době laténské. Projekt Loděnice.

S příspěvky E. Neustupného, M. Malkovského, B. Žákové a P. Valterové.

Prague: Archeologický ústav AV ČR, 2001. 399 s. se 111+26 obr. a 41 tab., res. angl. CD reprint 2006.

ISBN: 80-86124-22-5

Zápotocká, Marie: Bestattungsritus des böhmischen Neolithikums (5500–4200 B.C.)

Prague: Archeologický ústav AV ČR, 1998. 247 s., 160 tab., res. čes. CD reprint 2006.

ISBN: 80-86124-13-4

Hrdlička, Ladislav: Praha – podrobná mapa archeologických dokumentačních bodů na území pražské památkové rezervace

Prague: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 529 s.

s obr. a mapami, res. angl.

ISBN: 80-86124-10-X

Hrdlička, Ladislav: Týnský dvůr a středověká Praha. Archeologický výzkum 1976–1986

Prague: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 547 s. s tab. a obr. v textu.

ISBN: 80-86124-60-6

Moucha, Václav: Hortfunde der frühen Bronzezeit in Böhmen

Prague: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 292 s. s obr., 217 tab., res. čes.

ISBN: 80-86124-57-6

Vydáno též na CD (ISBN: 978-80-86124-09-4).

Tomková, Kateřina (ed.): Pohřívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl I. 1. Castrum Pragense 7

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 445 s. s tab. a obr. v textu.
ISBN: 80-86124-56-8

Kuna, Martin et al.: Počátky raného středověku v Čechách

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 593 s. s obr. a příl., CD, rés. angl.
ISBN: 80-86124-51-7

Maříková-Kubková, Jana (ed.): Castrum Pragense 6

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 152 s. s obr. a tab., rés. angl., něm.
ISBN: 80-80124-54-1

Pavlu, Ivan (ed.): Bylany Varia 3

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 177 s. s obr. a tab., rés. angl.
ISBN: 80-86124-55-X

Klápště, J. (ed.): Water Management in Medieval Rural Economy – Les usages de l'eau en milieu rural au Moyen Age

Ruralia V. Památky archeologické, Supplementum 17.
Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 269 s. s obr., angl. a franc.
ISBN: 80-86124-52-5

Fridrich, Jan – Sýkorová, Ivana: Bečov IV: sídelní areál středopaleolitického člověka v severozápadních Čechách

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 285 s. 127 obr., rés. angl.
ISBN: 80-86124-55-5

Durdík, Tomáš (ed.): Castellologica bohemica 9

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2004. 502 s. s obr., rés. něm.
ISBN: 80-86124-45-2

Durdík, Tomáš: Nálezy z hradů přechodného typu

(Hlavačov, Angerbach, Tachov). Castellologica bohemica Fontes 1.
Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2004. 339 s. s obr., rés. něm.
ISBN: 80-86124-46-0

Chytráček, Miroslav – Metlička, Milan: Die Höhensiedlungen der Hallstatt- und Latènezeit in Westböhmen. Mit Beiträgen von P. Pokorný und R. Kyselý. Památky archeologické, Supplementum 16.

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2004. 303 s. s obr.
ISBN: 80-86124-47-9

Nechvátal, Bořivoj: Kapitulní chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Archeologický výzkum

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2004. 667 s. s obr. a tab., rés. angl., něm.
ISBN: 80-86124-49-5

Výzkumy v Čechách 2002

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2004. 416 s. s mapami.
ISBN: 80-86124-50-9

Suchý, Marek: Solutio Hebdomadaria Pro Structura Templi Pragensis. Stavba svatovítské katedrály v letech 1572–1578. Díl I. Castrum Pragense 5.

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 176 s. s příl., rés. angl.
ISBN: 80-80624-39-8

Boháčová, Ivana (ed.): Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku. Mediaevalia archaeologica 5.

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 478 s., rés. angl.
ISBN: 80-86124-45-6

Výzkumy v Čechách 2001

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 448 s. s mapami.
ISBN: 80-86124-44-4

Výzkumy v Čechách 2000

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 455 s. s mapami.
ISBN: 80-86124-38-X

Krajíc, Rudolf: Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 3 – Kovárna v Sezimově Ústí a analýza výrobků ze železa. Díl 1, 2

Praha: Archeologický ústav AV ČR; Sezimovo Ústí: Městský úřad; Tábor: Husitské muzeum, 2005. 316 s. s obr., rés. něm.
ISBN: 80-86124-41-X

Durdík, Tomáš (ed.): Castellologica bohemica 8

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2002. 624 s. s obr., rés. něm.
ISBN: 80-86124-37-1

Klápště, Jan (ed.): Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226) Mediaevalia archaeologica 4.

Praha: Archeologický ústav AV ČR; Most: Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech, 2002. 382 s., 176 tab. a obr. v textu, rés. angl.
ISBN: 80-86124-35-5

Salač, Vladimír – Lang, Amei (eds.): Fernkontakte in der Eisenzeit. Dálkové kontakty v době železné. Konferenz Liblice 2000

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2002. 441 s. s obr., rés. čes.
ISBN: 80-86124-34-7

Neustupný, Evžen (ed.): Archeologie nenalézáného

Praha: Archeologický ústav AV ČR; Plzeň: Západočeská univerzita, 2002. 299 s. s obr., rés. angl., něm.
ISBN: 80-86473-22-8

Pavlu, Ivan (ed.): Bylany Varia 2

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2002. 227 s. s obr., rés. angl., franc.
ISBN: 80-86124-35-9

Richter, Miroslav – Krajíc, Rudolf: Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 2. Levobřežní předměstí – archeologický výzkum 1962–1988

Praha: Archeologický ústav AV ČR; Sezimovo Ústí: Městský úřad; Tábor: Husitské muzeum, 2001. 193 s., 189 obr., 28 příl., rés. něm.
ISBN: 80-86566-02-1

Čech, Petr – Dobeš, Miroslav: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi

Most: Archeologický ústav AV ČR, Praha; Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum; Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech, 2000. 315 s. s obr. a tab., rés. něm.
ISBN: 80-901828-6-0

Durdík, Tomáš (ed.): Castellologica bohemica 7

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2000. 458 s. s obr., 1 mapa, rés. něm.
ISBN: 80-86124-29-0

Klápště, Jan – Ježek, Martin: Brno a jeho region.

Mediaevalia archaeologica 2. Praha: Archeologický ústav AV ČR; Brno: Archeologický ústav AV ČR, 2000. 277 s. s obr., rés. něm.
ISBN: 80-86124-25-8

Klápště, Jan (ed.): Ruralia III. Conference Ruralia III – Maynooth 1999

Památky archeologické, Supplementum 14.
Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2000. 302 s. s obr.
ISBN: 80-86124-28-2

Pleiner, Radomír: Iron in archaeology: the European bloomery smelters

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2000. 418 s. s 75 obr. a 24 tab.
ISBN: 80-86124-26-6

Maříková-Kubková, Jana (ed.): Castrum Pragense 2

Praha: Archeologický ústav AV ČR; Praha: Peres, 1999. 240 s. s obr., rés. něm., angl.
ISBN: 80-86360-15-X

Venclová, Natalie: Mšecké Žehrovice in Bohemia. Archaeological background to a Celtic hero, 5rd-2nd cent. B. C.

Sceaux: Kronos B.Y. Editions, 1998. 384 s. obr., rés. angl., franc., čes.
ISBN: 2-910652-04-1

Pavlu, Ivan (ed.): Bylany Varia 1. Forty-five years of the Neolithic studies at Bylany – Czech Republic

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 1998. 167 s. s obr., rés. angl.
ISBN: 80-86 124-08-8

Fridrich, Jan (ed.): 25 years of archaeological research in Bohemia.

Památky archeologické, Supplementum 1.
Praha: Archeologický ústav AV ČR, 1994. 300 s. obr.

Archaeology in Bohemia 1986-1990

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 1991. 266 s. s 102 obr.
ISBN: 80-901026-1-1

Šaldová, Věra (ed.): Franc, F. X.: Štáhlauer Ausgrabungen 1890. Přehled nálezů v oblasti Mže, Radbuzy, Úhlavy a Klabavy 1906

Praha: Archeologický ústav ČSAV, 1988. 285 s. Sv. 1: Text, 121 s. Sv. 2: Tabulky. Rés. čes., něm.

Řada Archeologie pravěkých Čech

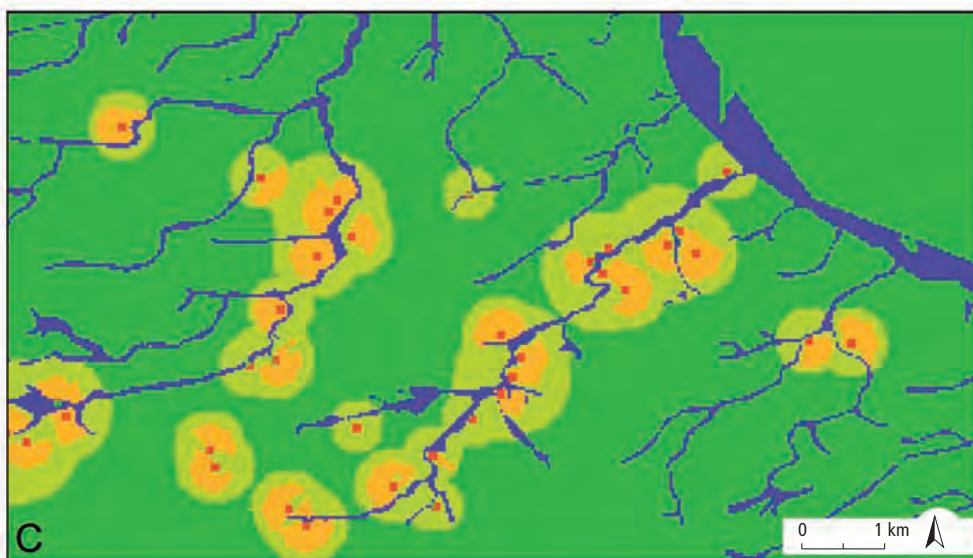
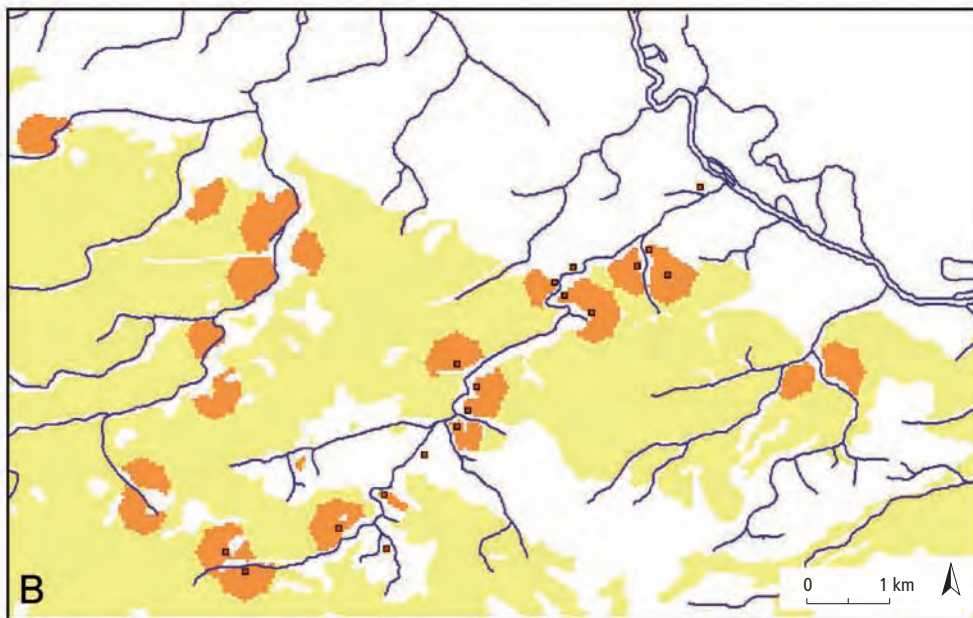
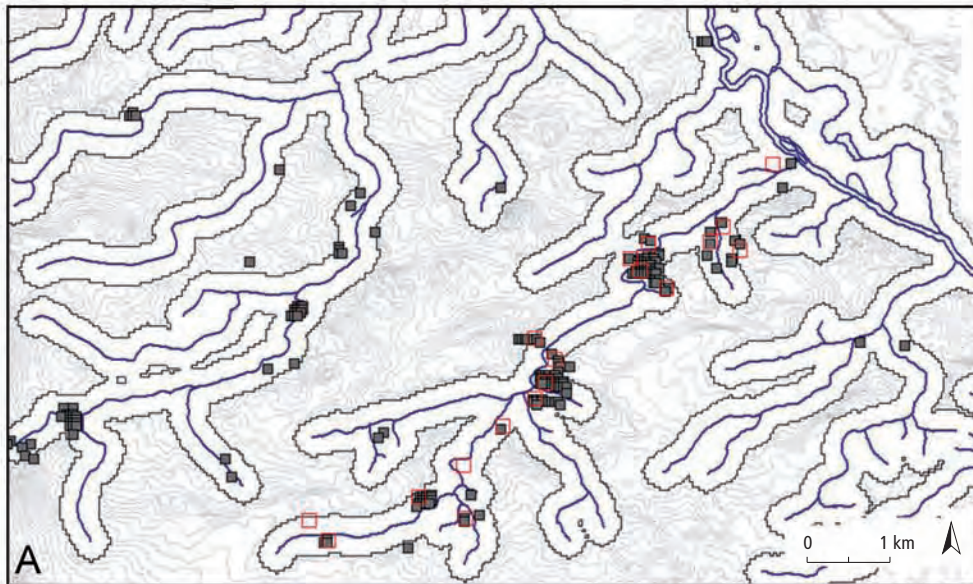
Vydává Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

- 1 **Martin Kuna (ed.): Pravěký svět a jeho poznání**
ISBN: 978-80-86124-75-9
- 2 **Slavomil Vencl (ed.): Paleolit a mezolit**
ISBN: 978-80-86124-76-6
- 3 **Ivan Pavlů (ed.): Neolit**
ISBN: 978-80-86124-71-1
- 4 **Evžen Neustupný (ed.): Eneolit**
ISBN: 978-80-86124-77-3
- 5 **Luboš Jiráň (ed.): Doba bronzová**
ISBN: 978-80-86124-78-0
- 6 **Natalie Venclová (ed.): Doba halštatská**
ISBN: 978-80-86124-79-7
- 7 **Natalie Venclová (ed.): Doba laténská**
ISBN: 978-80-86124-80-3
- 8 **Vladimír Salač (ed.):
Doba římská a stěhování národů**
ISBN: 978-80-86124-81-0

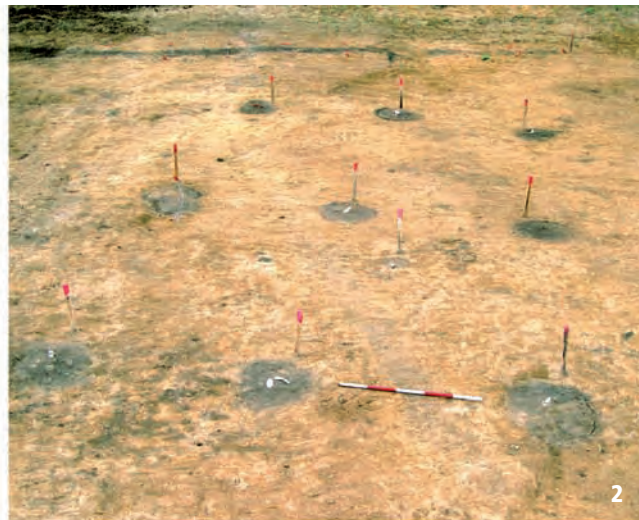
Další informace o publikacích: www.arup.cas.cz

Objednávky a prodej: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., Letenská 4, 11801 Praha 1

E-mail: knihovna@arup.cas.cz, telefon: 257 014 318, 257 014 378

Příl. 1: Hypotetická krajina doby halštatské v oblasti mikroregionů Mraťtínského, Vinořského a Zápškého potoka, konstruovaná na základě ekonomického modelu sídelního areálu (Dreslerová 1995; 1996). A Modelové území se znázorněnou 300metrovou vzdáleností od vodních toků a archeologickými nálezy: červeně – starší nálezy, šedě – nálezy z povrchových sběrů; B rekonstruované obytné a výrobní areály: červeně – obytné areály na Vinořském potoce, oranžové – plochy polí, přílohů a pastvín, umístěné na sprašovém podloží, žlutě – spraš; C předchozí obrázek doplněný o roztroušenou vegetaci exploatovaného lesního porostu (světlezeleně) a relativně nedotčené plochy lesa (tmavozeleně).

Příl. 2: 1–4 Obytný areál bylanské kultury v Praze-Miškovicích, výzkum 1999–2003: 1 pohled na plochu s obj. 689; 2 povrchová stavba (sýpka?); 3, 4 chlebová pec v obj. 689. 5 Pohřební areál v Tišicích (okr. Mělník), komorový hrob bylanské kultury 2301/05. Foto M. Ernée (1–4), P. Foster (5).

Příl. 3: Bylanská kultura. 1, 2 Račíněves (okr. Litoměřice), jámový hrob 2 pod kamenným závalem; 3 rekonstrukce čtyřkolového vozu doby halštatské v Regionálním muzeu Kolín. Foto M. Sýkora (1, 2), H. Toušková (3).

Příl. 4: Nádoby bylanské kultury. 1 Plaňany (okr. Kolín); 2, 5, 6 Hradenín (okr. Kolín); 3 Kolínsko; 4 Poláky (okr. Chomutov). Regionální muzeum Kolín, ÚAPPSZČ Most. Foto H. Toušková (1–3, 5, 6), archiv ÚAPPSZČ Most (4).

Příl. 5: 1–9 Výzdoba halštatské keramiky. 1 vleštování na tuhovaném povrchu, bylanská kultura; 2–6 malování, bylanská kultura; 7–9 jemně rytá a vhloubená výzdoba na tuhovaném povrchu, slezskoplatěnická kultura. 10 Štítary n. Radbuzou-Hostětice (okr. Domažlice). Zlomky dyzen a železná kovářská struska. 1–4, 6 Regionální muzeum Kolín; 5 NM Praha; 7–9 Východočeské muzeum Pardubice; 10 Západočeské muzeum Plzeň. Foto H. Toušková (1–4, 6–10), NM Praha (5).

Příl. 6: Nádoby slezskoplatěnické kultury. 1 Rosice n. Labem (okr. Pardubice); 2, 4–7 Kunětice (okr. Pardubice); 3 Pardubice-Hůrka (okr. Pardubice). Východočeské muzeum Pardubice. Foto H. Toušková.

> **Příl. 7:** Doba halštatská. 1 Třebohostice (okr. Strakonice), bronzový turbanovitý kruh, halštatská mohylová kultura, NM Praha, inv. č. 111331; 2 Poděbrady (okr. Nymburk), drobné hliněné předměty, slezskoplatěnická kultura, NM Praha; 3 Platěnice (okr. Pardubice), skleněné korálky, slezskoplatěnická kultura, NM Praha, inv. č. 225671; 4 neznámá lokalita, bronzová figurka, doba halštatská, NM Praha, inv. č. 212675; 5 Jaroměř (okr. Náchod), antropomorfní figurka, pozdní doba halštatská, NM Praha, inv. č. 105613. Foto V. Volf (1, 2), H. Toušková (3–6).

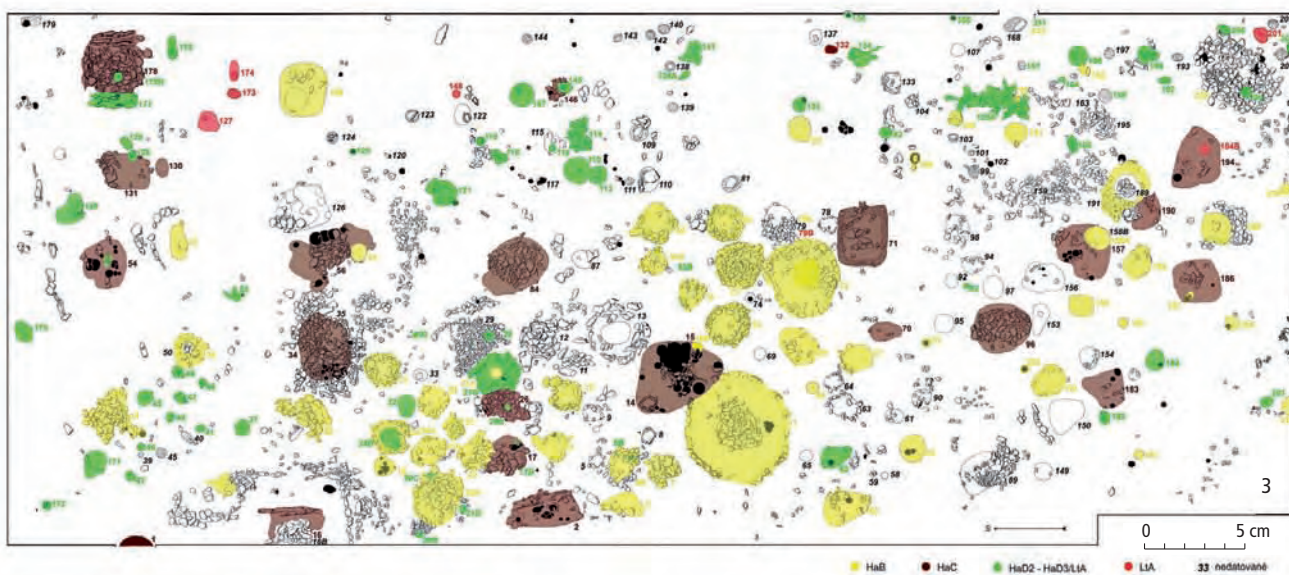

1

2

3

4

5

Příl. 8: 1 Štítary n. Radbuzou-Hostětice (okr. Domažlice), dvorec halštatské mohylové kultury; 2 Sepekov (okr. Písek), mohylník; 3 Nynice (okr. Plzeň-sever), pohřební areál Ha B až LT A (podle Šaldová 1965, upravil M. Chytráček); 4 Tišice (okr. Mělník), kamenný zával kostrového hrobu 3054/03, LT A; 5 Tišice (okr. Mělník), kostrový hrob 2254/03, LT A. Foto A. Majer (1), J. Michálek (2), P. Foster (4, 5).

Příl. 9: Velká hradiště pozdní doby halštatské. 1 Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ); 2 Záhořice (okr. Karlovy Vary), Vladař. Foto V. Mošna (1), L. Šmejda (2).

Příl. 10: Svržno (okr. Domažlice), Černý vrch, hradiště pozdní doby halštatské. 1 model opevnění; 2, 3 lokalita ničená kamenolomem. Model J. Křivánek (1), foto N. Venclová (2, 3).

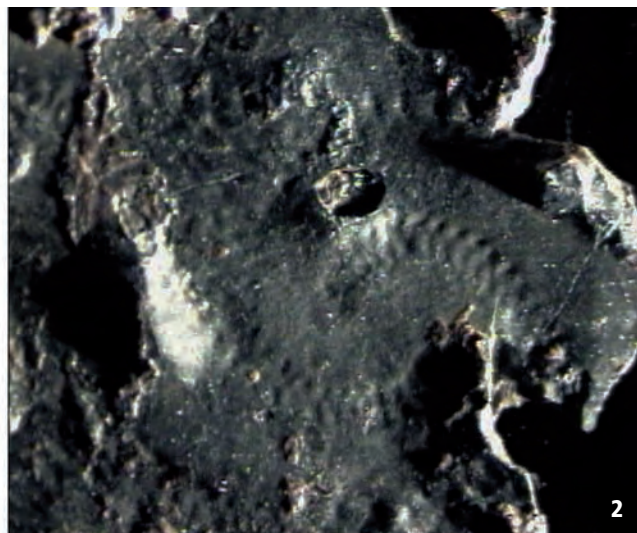
Příl. 11: Hradiště pozdní doby halštatské. 1 Stradonice (okr. Louny), Na šancích; 2 Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ), zástavba na akropoli. Foto Z. Smrž (1), A. Majer (2).

Příl. 12: Pozdní doba halštatská. Dobrovíz (okr. Praha-západ), obytný areál pozdní doby halštatské. 1 letecký pohled; 2, 3 polozemnice 155 a 850. Foto M. Gojda (1), J. Řídký (2, 3).

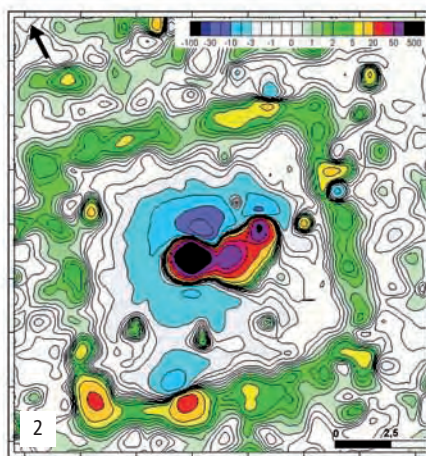
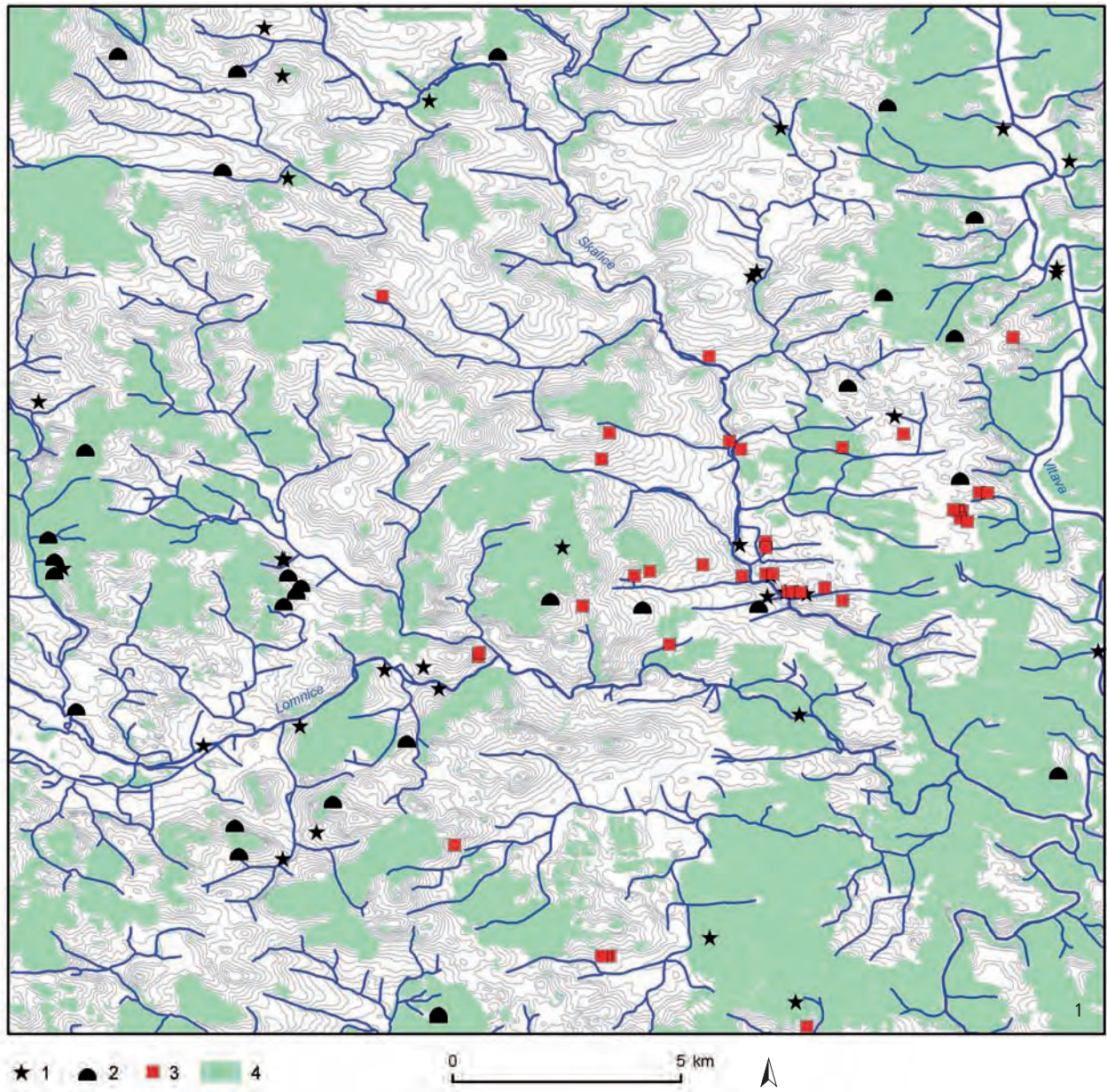
Příl. 13: Doba halštatská. Importhy, jejich imitace a dekor halštatské keramiky. 1, 2 imitace řecké červenofigurové keramiky: 1 Chržín (okr. Kladno); 2 Plzeň-Roudná (okr. Plzeň-město). 3–11 sklo: 3 zlomek nádoby; 4–5, 7–11 korálky; 6 kroužek. 3 Strakonice (okr. Strakonice); 4 Vraný (okr. Kladno); 5, 9 Lounky (okr. Litoměřice); 6 Hradenín (okr. Kolín); 7 Vícenice (okr. Klatovy); 8, 11 Otovice (okr. Kladno); 10 Letky (okr. Praha-západ). 12, 13 tuhovaný a malovaný dekor na nádobách: 12 Svržno, okr. Domažlice; 13 Mírkovice (okr. Domažlice). Foto H. Toušková (1, 4–8, 10–12), M. Metlička (2), Univ. Passau (3), V. Jílková (9), M. Chytráček (13).

Příl. 14: Techniky období LT A. 1, 2 Kralovice (okr. Plzeň-sever), detaily tremolového vytepávání na čepeli a pochvě meče; 3, 4 Nevězice (okr. Písek), detaily kružítkové výzdoby na falérách; 5 Tišice (okr. Mělník), otisky textilu na záponě. Foto D. Perlík, A. Hůlka (1–4), A. Šilhová (5).

Příl. 15: Antropomorfní a zoomorfní motivy v laténském umění (LT A). 1 Manětín-Hrádek (okr. Plzeň-sever), spona; 2 Hořovičky (okr. Rakovník), faléra; 3 Želkovice (okr. Beroun), zápona; 4 Droužkovice (okr. Chomutov), aplika nádoby; 5 Čížkovice (okr. Litoměřice), kování nádoby; 6 Soběsuky (okr. Chomutov), nůž; 7 Chýnov (okr. Praha-západ), spona. 6 paroh; ostatní bronz. Foto NM Praha (1, 2, 3, 5), P. Holodňák (6), H. Toušková (4, 7).

Příl. 16: 1 Region severního Prácheňska v pozdní době halštatské. 1 mohyly; 2 starší nálezy; 3 nálezy z povrchových sběrů; 4 les. Podle D. Dreslerové. 2–3 Černouček (okr. Litoměřice), hrob LT A ve čtvercovém ohrazení: geomagnetický průřez a archeologický výzkum hrobu. Geomagnetika R. Křivánek (2), foto Ž. Brnič (3).

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV
AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY, PRAHA, V. V. I.

